

SƏFTƏR RƏHİMLİ

İNSAN HÜQUQLARI KOMİTƏSİ

nəzəri və praktiki problemlər

DƏRS VƏSAİTI

23753

Bakı Dövlət Universiteti rektorunun

R-25 saylı 07.03.2019-cu il tarixli əmri ilə

nəşr hüququ verilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin

İşlər İdarəsi

PREZİDENT KİTABXANASI

Bakı - 2019

67,400.7 + 16 + 400 + 6 + 400.1 (5077) + 66.4 (0)

R52

Elmi redaktor: **Sadiqov Əfsər İsa oğlu**, Bakı Dövlət Universiteti "Beynəlxalq ümumi hüquq" kafedrasının professoru, hüquq üzrə elmlər doktoru

Rəyçilər: **Mustafazadə Aytən İnqilab qızı**, AMEA "Hüquq və İnsan Haqları" İnstitutunun direktoru, millət vəkili, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisində İnsan Hüquqları Komitəsinin üzvü, hüquq üzrə elmlər doktoru
Məmmədov Rüstəm Fəxrəddin oğlu, Bakı Dövlət Universiteti "Beynəlxalq ümumi hüquq" kafedrasının müdiri, hüquq üzrə elmlər doktoru, professor
Əliyev Əmir İbrahim oğlu, Bakı Dövlət Universiteti "İnsan hüquqları və informasiya hüququ" UNESKO kafedrasının müdiri, hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Səftər Rəhimli. İnsan hüquqları komitəsi: nəzəri və praktiki problemlər. Dərs vəsaiti. Bakı: "Bakı Universiteti nəşriyyatı", 2019, 424 s.

ISBN 978-9952-37-206-9

Dərs vəsaitində Birləşmiş Millətlər Təşkilatının sistemində aid qurumlardan İnsan Hüquqları Komitəsinin fəaliyyəti tədqiq edilir. Azərbaycan Respublikası ilə Komitə arasında konstruktiv əməkdaşlığın istiqamətləri göstərilir. Mülki və siyasi hüquqlar üzrə beynəlxalq Pakt, onun fakültativ protokolları və müvafiq prosedur qaydalar sistemli formada təhlil edilir. Beynəlxalq müqavilə mexanizmi kimi Komitənin fəaliyyətinin səmərəliliyini təmin edəcək beynəlxalq hüquqi vasitələr araşdırılır, insan hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsi sistemində onun hüquqi təbiəti, mülki (şəxsi) və siyasi hüquqlar üzrə dövlətlərin beynəlxalq hüquqi öhdəliklərinin xarakteri, şəxsi və siyasi hüquqlar sferasında, beynəlxalq hüquq normalarının dövlətdaxili hüquqi implementasiyasında Komitənin rolu tədqiq edilir. Onun şərhlərinin daxili qanunvericilik üçün, insan hüquqları üzrə norma yaradıcılığında, təfsir və hüquq tətbiqetmədəki əhəmiyyətini təhlil edilir. Azərbaycan Respublikasının dövrü hesabatlarının Komitə tərəfindən qiymətləndirilməsi, mövcud problemlər və onların həlli üçün verilən tövsiyələr şərh edilir. Xüsusi olaraq Komitənin fərdi şikayət proseduru geniş formada araşdırılır və Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində ayrı-ayrı şəxslərin İnsan Hüquqları Komitəsinə müraciət qaydasının təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflər verilir.

© Rəhimli S.M., 2019
 © "Bakı Universiteti Nəşriyyatı", 2019

Saftar Rəhimli

HUMAN RIGHTS COMMITTEE

theoretical and practice problems

Textbook

In this manual, the work of the Human Rights Committee which is the system of the United Nations is analyzed. The structure of the committee and cooperation between the Republic of Azerbaijan and Committee are analyzed. The international treaties on civil and political rights are investigated and appropriate procedure rules are analyzed in accordance with international legal instruments which ensure the effective action of the Committee are investigated in the international agreement mechanism. As legal source in international system of Human Rights Committee is investigated in detail. On the basis of civil and political rights, the role of the Committee are investigated in domestic law implementation of international law norms in the sphere of human rights. In particular, the importance of the committee for the domestic legislation on the Human Rights norms activity in the implementation and law enforcement are analyzed. The evolution of the judicial review of the Azerbaijan Republic by the Committee, the current problems and recommendations for their solution are considered. Especially, the individual communication procedure of Committee is analyzed in detail and the application are given to improve the legislative practice of Azerbaijan Republic.

Baku-2019

Academic editor: Sadiqov Afsar Isa, Doctor of legal sciences, Professor of “International Public Law” Department, BSU

Reviewers : **Mustafazada Aytan Ingilab**, ANAS (Azerbaijan National Academy of Sciences) Director in Law Institute on “Law and Human Rights”, member of the Committee on Human Rights in the National Assembly (Milli Majlis) of the Republic of the Azerbaijan, Doctor of legal sciences
Mammadov Rustam Faxraddin, Doctor of legal sciences, Professor, Chief of the “International Public Law” Department, BSU

Preface: **Aliyev Amir Ibrahim**, Doctor of legal sciences, Professor, Chief of the UNESCO Department of Human rights and Information Law, BSU

Saftar Rahimli. Human Rights Committee: theoretical and practical problems. Textbook. “Baku University Publishing house” 2019, 424 p.

ISBN 978-9952-37-206-9

In this manual, the action of the Human Rights Committee which is the system of the United Nations is investigated. The directions of the constructive cooperation between the Republic of Azerbaijan and Committee are indicated. The International Covenant on Civil and Political Rights, their optional protocols and appropriate procedure rules are analyzed in systematic form. International legal instruments which ensure the effective action of the Committee are investigated as the International Agreement mechanism, its legal nature in International Protection system of Human Rights, character of International legal obligations of the states on civil and political rights, the roles of the Committee are investigated in domestic legal implementation of international law norms, in the sphere of personality and political rights. Importance of its comments for the domestic legislation, on the Human Rights norms creativity, in the interpretation and law enforcement are analyzed. The evaluation of the periodic reports of the Azerbaijan Republic by the Committee current problems and recommendations for their solution are commented. Especially, the individual complaint procedure of Committee is explored in wide form and the suggestions are given to improve the application procedure of individual persons in Azerbaijan Republic legislation.

© Rahimli S.M., 2019.

© Baku University Publishing house, 2019

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	11
Qısaldılmış sözlər	16
Giriş	17
I FƏSİL. İNSAN HÜQUQLARI KOMİTƏSİNİN PREDMET SƏLAHİYYƏTİNİ FORMALAŞDIRAN HÜQUQLAR VƏ DÖVLƏTLƏRİN ÖHDƏLİKLƏRİ	18
1.1. İnsan hüquqlarının təyinatı və anlayışı	18
1.2. İnsan hüquqlarının təsnifatı	20
1.3. Mülki (şəxsi) və siyasi hüquqlar.....	23
1.4. Şəxsi və siyasi hüquqların formalaşmasında dini normaların əhəmiyyəti.....	28
1.5. İnsan hüquqlarının beynəlxalq hüququ	34
1.6. Mülki (şəxsi) və siyasi hüquqlar üzrə dövlətlərin beynəlxalq öhdəlikləri	37
II FƏSİL. İNSAN HÜQUQLARI KOMİTƏSİ UNİVERSAL TƏMİNAT SİSTEMİ KİMİ	55
2.1. İnsan Hüquqları Komitəsinin yurisdiksiya və predmet səlahiyyəti.....	55
2.2. İnsan Hüquqları Komitəsinin tərkibinin seçilməsi	66
2.3. İnsan Hüquqları Komitəsinin fəaliyyət mexanizmi	71
III FƏSİL. İNSAN HÜQUQLARI KOMİTƏSİNİN NƏZARƏT (MONİTORİNG) FUNKSİYASI	77
3.1. Beynəlxalq hüquqda nəzarət (monitorinq)	77
3.2. Dövlətlərin hesabatlarına baxılma qaydası	80
3.3. İnsan Hüquqları Komitəsinin nəzarət fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi yolları.....	90
3.4. İnsan Hüquqları Komitəsinin dövlətlərarası şikayətlər üzrə səlahiyyəti	97
3.5. Komitənin fərdi şikayət üzrə səlahiyyətinin əsasları	106
3.6. Komitədə fərdi şikayətlərə baxılmanın şərtləri.....	116
3.7. Fərdi şikayətlərə baxılma qaydası və onun nəticəsi.....	126

IV FƏSİL. İNSAN HÜQUQLARI KOMİTƏSİNİN ÜMUMİ ŞƏRHLƏRİ	130
4.1. İnsan Hüquqları Komitəsinin ümumi şərh vermək səlahiyyəti.....	130
4.2. İnsan Hüquqları Komitəsinin ümumi şərhləri ilə müəyyən edilən mütləq hüquqlar.....	137
V FƏSİL. İNSAN HÜQUQLARI KOMİTƏSİNİN STANDARTLARI VƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVRI MƏRUZƏLƏRİ ...	140
5.1. Fövqəladə vəziyyət halında insan hüquqlarının təmin edilməsinin prinsipləri.....	140
5.2. İşgəncəyə, qeyri-insani rəftara məruz qalmamaq hüququ.....	149
5.3. Azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ.....	153
5.4. Yaşamaq hüququ.....	157
5.5. Qadın, uşaq və əlillərin hüquqları.....	162
5.6. Qanun və məhkəmə qarşısında bərabərlik hüququ.....	166
5.7. Ayır-seçkiliyə məruz qalmamaq hüququ.....	168
5.8. Əcnəbilərin hüquqları.....	173
5.9. Fikir, vicdan, din azadlığı.....	178
5.10. Azlıqların hüquqları.....	180
5.11. Siyasi və ya vətəndaş hüquqları.....	181
NƏTİCƏ	188
XÜLASƏ (ingilis dilində).....	198
XÜLASƏ (türk dilində).....	231
XÜLASƏ (rus dilində).....	264
ƏLAVƏLƏR	300
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ KONSTITUSİYASI	300
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İNSAN HÜQUQ VƏ AZADLIQLARININ HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİ HAQQINDA KONSTITUSİYA QANUNU	350

MÜLKİ VƏ SİYASİ HÜQUQLAR HAQQINDA BEYNƏLXALQ PAKT	354
İştirakçı dövlətlərin siyahısı.....	374
İmzalayıb lakin ratifikasiya etməyən və tərəfdar olmayan dövlətlər.....	385
MÜLKİ VƏ SİYASİ HÜQUQLAR HAQQINDA BEYNƏLXALQ PAKTIN BİRİNCİ FAKÜLTATİV PROTOKOLU	386
İştirakçı dövlətlərin siyahısı.....	390
MÜLKİ VƏ SİYASİ HÜQUQLAR HAQQINDA BEYNƏLXALQ PAKT ÜZRƏ ÖLÜM HÖKMÜNÜN LƏĞVİNƏ YÖNƏLDİLƏN İKİNCİ KÖNÜLLÜ PROTOKOL	394
İştirakçı dövlətlərin siyahısı.....	397
İNSAN HÜQUQLARI KOMİTƏSİNİN EKSPERTLƏRİNİN SİYAHISI	400
İNSAN HÜQUQLARI KOMİTƏSİNDƏ QEYDƏ ALINMIŞ İŞLƏRİN SİYAHISI	401
İNSAN HÜQUQLARI ÜZRƏ BEYNƏLXALQ MÜQAVİLƏLƏRƏ DAİR DÖVLƏTLƏRİ TƏMSİL EDƏN İŞTİRAKÇILARIN MƏRUZƏLƏRİNİN FORMA VƏ MƏZMUNU HAQQINDA RƏHBƏR PRİNSİPLƏRİN KOMPİLYASİYASI	403
İNSAN HÜQUQLARI KOMİTƏSİ İLƏ ƏLAQƏ	423

CONTENT

Preface	11
Abbreviated expressions	16
Intruduction	17
CHAPTER I. RIGHTS THAT FORMING AUTHORITY PREDMET OF THE HUMAN RIGHTS COMMITTEE AND OBLIGATIONS OF STATE	17
1.1. Definition and appointment of human rights	17
1.2. Classification of human rights	19
1.3. Civil (personal) and political rights	22
1.4. The importance of religious norms in the formation of civil and political rights	27
1.5. International Human Rights Law	33
1.6. International obligations of states on civil (personal) and political rights	36
CHAPTER II. HUMAN RIGHTS COMMITTEE AS UNIVERSAL SUPPLY SYSTEM	54
2.1. Jurisdiction and predmet authority of the Human Rights Committee	54
2.2. Choosing the composition of the Human Rights Committee	65
2.3. The mechanism of action of the Human Rights Committee	70
CHAPTER III. MONITORING FUNCTION OF THE HUMAN RIGHTS COMMITTEE	76
3.1. Monitoring (control) in international law	76
3.2. Procedure for reports of the states reviewing	79
3.3. Ways to improve control activity of Human Rights Committee	89
3.4. Authority of the Human Rights Committee on interstate complaints.....	96
3.5. Grounds for the Committee's Complaints on Individual Complaints	105

3.6. Condition of individual complaints reviewing in the Committee	115
3.7. Procedure for consideration of individual complaints and its conclusions	125
CHAPTER IV. GENERAL COMMENT OF THE HUMAN RIGHTS COMMITTEE	129
4.1. Authority of the Human Rights Committee to make a general comment	129
4.2. The absolute rights set out in the general comment of the Human Rights Committee	136
CHAPTER V. STANDARDS OF THE HUMAN RIGHTS COMMITTEE AND THE PERIODIC REPORTS OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN	139
5.1. Principles of ensuring human rights in a state of emergency	139
5.2. The right not to be subjected to torture, to inhuman activity	148
5.3. Right to liberty and security of person	152
5.4. Right to live	156
5.5. Rights of women, children and the disabled	161
5.6. Right to equality before law and court	165
5.7. The right not to be subject to discrimination	167
5.8. Foreigners' rights	172
5.9. Freedom of thought, conscience, religion	177
5.10. Minority rights	179
5.11. Political or civil rights	180
CONCLUSION	188
SUMMARY (in English)	198
SUMMARY (in Turkish)	231
SUMMARY (in Russian)	264
APPENDICES.....	300
CONSTITUTION OF THE AZERBAIJAN REPUBLIC.....	300

CONSTITUTIONAL LAW ON REGULATION OF THE HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN	350
INTERNATIONAL COVENANT ON CIVIL AND POLITICAL RIGHTS	354
List of participated countries	374
Countries that have signed but have not ratified and non-supported Countries	385
THE FIRST FACULTY PROTOCOL ON INTERNATIONAL LAW ON CIVIL AND POLITICAL RIGHTS	386
List of participated countries	390
THE SECOND VOLUNTEER PROTOCOL THAT PROTEST THE INTERNATIONAL PACT OF DEATHPENALTY ON THE CIVIL AND POLITICAL RIGHTS	394
List of participated countries	397
LIST OF EXPERTS OF THE HUMAN RIGHTS COMMITTEE	400
LIST OF REGISTERED CASES OF THE HUMAN RIGHTS COMMITTEE	401
COMPLIANCE OF FORM AND THE PRINCIPLES OF THE PARTICIPANTS OF THE INTERNATIONAL CONVENTION ON HUMAN RIGHTS	403
CONTACT WITH THE HUMAN RIGHTS COMMITTEE	423

ÖN SÖZ

İnsan hüquqlarının beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsi nə qədər öyrənilsə də hüquq və digər elmlərin əsas problemlərindən biri kimi qalmaqdadır. İnsan hüquqları üzrə müxtəlif istiqamətli problemlərin tənzimlənməsində beynəlxalq hüququn rolunun artması, insan hüquqlarının beynəlxalq birliyin qayğısına çevrilməsi, dövlətlərin insan hüquqları sahəsində öz üzərlərinə götürdüləri öhdəlikləri nəzərə alaraq yeni normaların qəbul edilməsi ilə bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlıq yeni xüsusiyyətlər əldə etməkdədir. Yeni inkişaf xüsusiyyətləri kimi əksəriyyət dövlətlərin insan hüquqları sahəsində beynəlxalq hüququn ümumtanınmış prinsip və normalarına, bu sahədə beynəlxalq öhdəliklərə əməl etməyə borclu olması, hər hansı bir ayır- seçkilik edilmədən insanın şərəf və ləyaqətinə hörmətin ən yüksək dəyər kimi qəbul edilməsi qeyd edilməlidir. Bu dəyərə uyğun olaraq demokratik inkişaf yolu, dövlət quruculuğu müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikası da müstəqillik qazandıqdan sonra ümumbəşəri dəyərlərin üstünlüyünü qəbul edərək demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğunu, eyni zamanda bəşər sivilizasiyasının idealları olan azadlığı, insan hüquqlarını və ədaləti özünün inkişaf yolu kimi seçmişdir. Bu siyasətə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası, insan hüquqları sahəsində qəbul edilmiş əksər beynəlxalq müqavilələrə qoşulmaqla beynəlxalq standartlara uyğun olaraq özünün dövlətdaxili qanunvericiliyini də formalaşdırmaqdadır. İnsan hüquqlarının real təminatında əsas məqsəd isə qloballaşma və beynəlxalq inteqrasiya dövründə insan hüquqlarının daha real təminatına və bu istiqamətdə həyata keçirilən uzunmüddətli tədbirlərin davamlılığına nail olmaqdır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında (m.12), Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) Nizamnaməsində bəyan edilən "hər kəsin hüquq və əsas azadlıqlarına hörmət etmək"

məqsədi təsbit edilmişdir. Ümumi məqsədin müəyyən edilməsi ilə bu sahədə dövlətdaxili qanunvericiliyin beynəlxalq hüquq yaradıcılığı prosesinə uyğunlaşdırılması əhəmiyyətli yol keçməkdədir. Bu sahədə yeni-yeni elmi tədqiqatların son dövrlərdə çoxalması da insan hüquqlarının qorunması baxımından olduqca yüksək əhəmiyyətə malikdir. Təqdim edilən əsər də Azərbaycan beynəlxalq hüquq elmi üçün, tədris prosesi üçün mühüm üstünlüklər gətirməkdədir. İlk dəfə olaraq mülki və siyasi hüquqların universal beynəlxalq təminat sistemi BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi çərçivəsində araşdırılır.

1948-ci il İnsan hüquqlarının ümumi Bəyannaməsindən başlayaraq 1966-cı il Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Pakt və onun əlavə Protokolları çərçivəsində bu hüquqların hüquqi təbiəti və onların müdafiəsi proseduru tədqiq edilir. Mülki və siyasi hüquqlar sahəsində dövlətlər üçün maddi standartların formalaşdırılması ilə yanaşı həmin standartların iştirakçı dövlətlərdə yerinə yetirilməsinə nəzarət edəcək beynəlxalq mexanizmin fəaliyyət prinsipləri geniş tədqiq edilir. Haqlı olaraq qeyd edilir ki, insan hüquqları sahəsində beynəlxalq müqavilələrin nəzarət mexanizminin yaradılması ilə beynəlxalq hüquq yaradıcılığı ənənəvi olaraq dövlətdaxili hüququn tənziyyətə obyektində olan məsələlərin həllinə daha fəal sürətdə daxil olmağa başlamışdır. Beynəlxalq müqavilə (nəzarət) mexanizmi kimi təsis edilən İnsan Hüquqları Komitəsinin (Komitə) funksiyaları, səlahiyyətləri müasir dövrdə elmi praktik baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Komitənin fəaliyyətinin öyrənilməsinin xüsusi əhəmiyyət kəsb etməsi bir də onunla bağlıdır ki, dövlətdaxili hüquqdan fərqli olaraq beynəlxalq hüquqla insan hüquqlarının müdafiəsini təmin etmək daha mürəkkəb və problemlidir. İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq müqavilələrin nümunəvi reallaşdırılmış tətbiqi və təfsiri sahəsindəki problemlər, dövlətlərin insan hüquqlarının müdafiəsinə fərqli yanaşmaları, dünyadakı fərqli hüquq ailələri, hüququn mənşəyinə fərqli baxışlar, fərqli

siyasi sistemlər universal dəyər kimi insan hüquqlarının formalaşdırılmasında beynəlxalq institusional mexanizm kimi Komitənin fəaliyyətinin hərtərəfli araşdırılmasını zəruri edir.

Komitə mülki və siyasi hüquqlar sahəsində beynəlxalq normaların iştirakçı dövlətlər tərəfindən razılaşdırılmış qaydada tətbiqini təşviq edir, iştirakçı dövlətlərdə insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində pozuntuların xarakterindən asılı olaraq nəzarət formasını həyata keçirir.

Müəllif Komitənin fəaliyyətinin elmi tədqiqini zəruri edən amilləri sadalayarkən qeyd edir ki, universal səviyyədə insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə beynəlxalq məhkəmə mexanizminin olmaması insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində ciddi problemlərdəndir. Qloballaşma və inteqrasiya proseslərinin genişlənməsi, hərbi münaqişələr, miqrasiya prosesi və d. bu kimi məsələlər də şəxslərin transsərhəd yerdəyişməsinə əhəmiyyətli təsir etməkdədir. Bu da öz növbəsində əcnəbilərin, vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi üçün universal institusional mexanizmlərin rolunun artırılmasını tələb edir.

Nəhayət, problemin tədqiqi Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemi baxımından da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. 1991-ci ildə BMT-yə üzv olduqdan sonra Azərbaycan Respublikası özünün hüquq sistemini beynəlxalq hüquqa uyğunlaşdırma yolunu tutmuş və üzərinə insan hüquqları üzrə beynəlxalq hüquqdan irəli gələn öhdəliklər götürmüşdür. Paktı və onun Protokollarını ratifikasiya etməklə Azərbaycan Respublikası insan hüquqları sahəsində beynəlxalq nəzarət mexanizmi kimi Komitənin yurisdiksiyasını tanımış, Komitə ilə məqsədyönlü əməkdaşlıq etməklə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində qanunvericilikdə mövcud olan ziddiyyətli məqamları və boşluqları aradan qaldırmaqdadır. İnsan hüquqlarının müdafiəsində əhəmiyyətli rol oynayan və hər bir şəxs üçün maraqlı kəsb edən bu beynəlxalq mexanizm haqqında ölkəmizdə məlumat olduqca azdır.

Azərbaycan hüquq ədəbiyyatında Komitənin fəaliyyətinin kompleks təhlilini özündə ehtiva edən, onun insan hüquqlarının müdafiəsi sistemindəki yeri, təbiəti, spesifik cəhətlərini araşdırmış monoqrafik tədqiqat əsəri də olmamışdır. Komitənin fəaliyyətinin kompleks tədqiqi bir neçə aspektdən qiymətləndirilə bilər:

1) bu sahədə Azərbaycan beynəlxalq hüquq elmindəki boşluğun doldurulmasına xidmət edir;

2) ölkəmizdə hüquq müdafiə sisteminin təkmilləşdirilməsinə, insan hüquqlarının daha səmərəli qorunmasına töhfə olaraq qiymətləndirilə bilər;

3) Azərbaycan Respublikası ilə Komitə arasında konstruktiv əməkdaşlığın dərinləşməsinə müsbət təsir göstərə bilər.

Azərbaycan Respublikasının, insan hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsində dünyanın ən təkmil regional təminat mexanizminin – Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin yurisdiksiyasını tanıması İnsan Hüquqları Komitəsi ilə əməkdaşlığı ilk baxışdan elə də məqbul saymaya bilərdi. Lakin geniş miqyaslı beynəlxalq inteqrasiya prosesləri bütün regionları, siyasi sistemləri ehtiva edəcək universal mexanizmlərə zərurət yaradır. Dünyanın 70-dən çox ölkəsində yaşayan azərbaycanlıların sayı 50 milyondan artıqdır. Bu hal digər millətlər üçün də keçərlidir. Belə olan halda universal müdafiə mexanizminə zərurət yaranır. Bu səbəblər İnsan Hüquqları Komitəsi ilə bağlı araşdırmaların və müzakirələrin Respublikamızda aktuallığını göstərməkdədir. Bu məsələlər insan hüquqlarının beynəlxalq müdafiə mexanizmi kimi Komitənin fəaliyyətinin hüquq elmi və praktikasi üçün nə qədər aktual olmasını göstərir.

Əsərdə birinci nəsil hüquqlar kimi tanınan mülki hüquqlardan fikir, vicdan və din azadlığı, qanun qarşısında bərabərlik, ədalətli məhkəmə baxışı hüququ, yaşamaq, azadlıq, şəxsiyyətin təhlükəsizliyi, işgəncəyə və ləyaqəti alçaldan davranışa məruz qalmamaq və d. şəxsi hüquqların mülki hüquq kimi deyil, şəxsi hüquq kimi adlandırılması hüquqi təsnifatlandırma

baxımından daha düzgün hesab edilir.

Daha sonra, Azərbaycan Respublikasının Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Pakt üzrə 1994-cü il Komitəyə ilk hesabatı dəyərləndirilir. Qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikası beynəlxalq hüquqda yeni yaranan dövlətin hüquq və öhdəlikləri üzrə “tabula rasa” prinsipinin “insan hüquqlarına hörmət etmək” prinsipinə tabe etdirməklə insan hüquqları müqavilələrinin spesifik xüsusiyyətlərini qəbul etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Pakta qoşulana kimi ölkə ərazisində baş vermiş hadisələrə görə öhdəlik götürməsi aktını həmin Pakt üzrə öhdəliyin varislənməsi kimi qiymətləndirilə bilər. Bu fikir mübahisəli görünə də yüksək elmi əhəmiyyətə malikdir. Belə bir arqument də xüsusi maraq kəsb edir ki, İnsan Hüquqları Komitəsinin Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Paktdan və onun Fakültativ Protokolundan yaranan nəzarət yurisdiksiyası hüquqi varislik institutunu üstləyən insan hüquqları üzrə müqavilə kontiunitetindən təzahür etməkdədir. Fundamental insan hüquqlarının gözlənilməsi BMT Nizamnaməsinin 55 və 56-cı maddələrinə görə BMT ilə əməkdaşlıq etmək öhdəliyindən meydana gəlir. Müəllifin bu nəticəsinə də arqumentli sayıram və bütövlükdə hesab edirəm ki, təqdim edilən dərs vəsaiti hüquq, politologiya, beynəlxalq münasibətlər üzrə bakalavr, magistr təhsil pillələri üçün elmi-praktik baxımından olduqca əhəmiyyətli bir əsərdir.

Əmir İbrahim oğlu Əliyev,
Bakı Dövlət Universiteti “İnsan hüquqları və informasiya hüququ”
UNESKO kafedrasının müdiri,
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

QISALDILMIŞ SÖZLƏR

ABŞ – Amerika Birləşmiş Ştatları

AFR – Almaniya Federativ Respublikası

AİHM – Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi

AR – Azərbaycan Respublikası

Avropa Konvensiyası – İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası

BƏƏ – Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri

BƏT – Beynəlxalq Əmək Təşkilatı

Bəyannamə – İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsi

BMT – Birləşmiş Millətlər Təşkilatı

CM – Cinayət Məcəlləsi

CPM – Cinayət Prosesual Məcəlləsi

EKOSOC – İqtisadi və Sosial Şura

Əlavə Protokol (I Protokol) – Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Paktın I Fakültativ Protokolu

II Əlavə Protokol – Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Pakt üzrə ölüm hökmünün ləğvinə yönəldilən II könüllü Protokol

İnsan Hüquqları Şurası – BMT-nin İnsan Hüquqları Şurası

İşgəncə əleyhinə Konvensiya – 1984-cü il İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və cəza növlərinə qarşı BMT Konvensiyası

Komitə – İnsan Hüquqları Komitəsi

Konstitusiyaya Qanunu – Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında 2002-ci il Konstitusiyaya Qanunu

QHT – Qeyri Hökumət Təşkilatları

MPM – Mülki Prosesual Məcəllə

Pakt – Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Pakt

RF – Rusiya Federasiyası

UNESKO – Birləşmiş Millətlərin Təhsil, Elm, Mədəniyyət Təşkilatı

GİRİŞ

İnsan hüquqlarının beynəlxalq hüquqi müdafiəsi müasir dövrün ən aktual problemlərindən biri kimi elmi-praktiki planda da diqqət mərkəzindədir. Beynəlxalq hüququn inkişafı insan hüquqlarının beynəlxalq hüquqi müdafiəsində yeniliklərə yol açmış, yeni ədliyyə və inzibati mexanizmlər təsis edilmişdir. Sübsidiar xüsusiyyətdə təsis edilən beynəlxalq orqanlar tədricən səmərəli hüquqmüdafiə mexanizmlərinə çevrilməkdədirlər. İlk olaraq Avropa və Amerikada yaradılan beynəlxalq məhkəmələr universal səviyyədə də kvaziməhkəmə keyfiyyətinə yaxın beynəlxalq müqavilə orqanlarının yaradılması ilə müşayiət edilməkdədir. Beynəlxalq müqavilə orqanları dövlətlərin insan hüquqları üzrə götürdükleri öhdəliklərin monitorinq mexanizmi kimi təsis edilmiş və bu sahədə hüquq müdafiə mədəniyyətinin inkişafında əhəmiyyətli yer tutmaqdadırlar. Dərs vəsaiti də belə qurumlardan biri kimi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının sistemə aid İnsan Hüquqları Komitəsinin fəaliyyətinə həsr edilib. İnsan Hüquqları Komitəsinin fəaliyyəti geniş təhlil edilir, Azərbaycan Respublikası ilə İnsan Hüquqları Komitəsi arasında konstruktiv əməkdaşlığın istiqamətləri göstərilir. Mülki və siyasi hüquqlar üzrə beynəlxalq Pakt, onun fakültativ protokolları və müvafiq prosedur qaydalar sistemli formada tədqiq edilir. Beynəlxalq müqavilə mexanizmi kimi İnsan Hüquqları Komitəsinin fəaliyyətinin səmərəliliyini təmin edəcək beynəlxalq hüquqi vasitələr araşdırılır, insan hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsi sistemində onun hüquqi təbiəti, mülki (şəxsi) və siyasi hüquqlar üzrə dövlətlərin beynəlxalq hüquqi öhdəliklərinin xarakteri, şəxsi və siyasi hüquqlar sferasında, beynəlxalq hüquq normalarının dövlətdaxili hüquqi implementasiyasında İnsan Hüquqları Komitəsinin rolu tədqiq edilir. Onun şərtlərinin daxili qanunvericilik üçün, insan hüquqları üzrə norma yaradıcılığında, təfsir və hüquq tətbiqetmədəki əhəmiyyəti araşdırılır. Azərbaycan Respublikasının dövrü hesabatlarının İnsan Hüquqları Komitəsi tərəfindən qiymətləndirilməsi, mövcud problemlər və onların həlli üçün verilən tövsiyələr şərh edilir. İnsan Hüquqları Komitəsinin fərdi şikayət proseduru təhlil edilməklə Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində ayrı-ayrı şəxslərin İnsan Hüquqları Komitəsinə müraciət qaydasının təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflər verilir.

23753

I FƏSİL. İNSAN HÜQUQLARI KOMİTƏSİNİN PREDMET SƏLAHİYYƏTİNİ FORMALAŞDIRAN HÜQUQLAR VƏ DÖVLƏTLƏRİN ÖHDƏLİKLƏRİ

1.1. İnsan hüquqlarının təyinatı və anlayışı

Toplum yaşayışını düzənləyən, başlanğıcda eyni özəllikdə sayılıb uzun bir təkamülün və çalışmanın sonunda növləri bir-birindən ayrılmış olan sosial qaydaları bu gün bir neçə qrupda toplamaq imkanı vardır: bunlar hüquq, din, əxlaq... və s. qaydalarıdır¹. Bir-biri ilə sıx bağlılıqda olan bu anlayışlar, xüsusən də əxlaqilik, ədalətlik müasir inkişaf etmiş cəmiyyətlərdə hüquqliliyin başlıca meyarı kimi çıxış edirlər. Əxlaqa, ədalətə əsaslanmayan hüquq davamlı olmur. Əxlaqa (ləyaqətə) əsaslı, ədalətlə yaranan və yaxud da ədalətdən təzahür edən hüquq insanın (şəxsin) cəmiyyətdə inkişaf ölçüsü, azadlıq meyarı olmaqla, həm də dövlətin və bütövlükdə cəmiyyətin özünün inkişaf səviyyəsini müəyyən edir.

Müasir dövrdə sivilizasiyanın həqiqi göstəricisi kimi təbii resurslar deyil, bütün hüquqi vasitələrlə qorunan ləyaqətli insan həyatı çıxış edir. Ləyaqətli insan həyatı mülki cəmiyyətin, hüquqi dövlətin başlıca məqsədi olaraq insan hüquqları konsepsiyasına əsaslanır². Mülki cəmiyyət və hüquqi dövlət insan hüquqları konsepsiyası ilə insan təhlükəsizliyini bərqərar edir. İnsan hüquqları kontekstində təhlükəsizlik insana (şəxsə) qarşı yönələn təhdidlərin hüquq müstəvisində qarşılınması anlamı kəsb edir.

İnsan təhlükəsizliyi insan mərkəzli tədbirlərin üstünlüyünə və bütün insanların yaşam əsaslarının təhdidlərdən qorun-

¹ Necib Bilge. Hukuk başlanğıcı. Hukukun temel kavram ve kurumları. Ankara: Turhan kitabevi yayınları. 2011, s.6

² Мучник А.Г. Философия достоинства, свободы и права человека. Киев. 2009, с.26

ması istiqamətinə malik olmaqla³ “milli təhlükəsizlik faktoruna çevrilir”⁴. Bu zaman ictimai-siyasi sistemin hüquqi əsaslarını formalaşdıran konstitusiya, digər qanunvericilik aktları, beynəlxalq müqavilə normaları insan hüquqlarına bağlılığın səviyyəsini müəyyən edir. Bu meyardan asılı olaraq dövlətin hüquqi və ya qeyri-hüquqi xarakteri meydana gəlir.

İnsan hüquqları yalnız demokratiya, azadlıq, ədalət, formal bərabərlik, insan dəyərinin tanınması prinsipləri əsasında həqiqi mənə kəsb edir. Başlıca əlamətlərindən biri insan hüquqlarının aliliyi hesab olunan hüquqi dövlətlərin formalaşması bu prinsiplər əsasında mümkün olmuşdur. İnsan hüquqları cəmiyyətin möhkəmlənməsinə, siyasi qarşdurmanın aradan götürülməsinə yönəlmişdir⁵. İnsan hüquqları insanların sosial fəaliyyəti, onların ictimai münasibətləri, fərdin azadlığı ilə üzvü surətdə bağlıdır. Bu hüquqlar insanların qarşılıqlı əlaqəsinin normativ forması, münasibətlərin nizamlanması, fəaliyyət və hərəkətlərinin əlaqələndiricisi, dövlət və cəmiyyətin normal fəaliyyətində fərdin azadlığı ilə digər insanların azadlığının birləşməsi əsasında yaranan qarşdurma, ziddiyyət, mübahisəli məsələlərin aradan qaldırılmasıdır.

Beləliklə, insan hüquqları fərdin azadlığını, ləyaqətli yaşam tərzini əsaslandırın, onu müdafiə edən, onun cəmiyyətdə digər fərdlərlə, ictimai, dövlət və özəl qurumlarla qarşılıqlı əlaqələrini qaydalı vəziyyətdə saxlayan normativ formadır.

³ Owen T. Human Security – Conflict, Critique and Consensus: Colloquium Remarks and a Proposal for a Threshold-Based Definition / T.Owen // Security Dialogue. – September 2004. Vol.35. No.3. p.383; Biswas N. Is the Environment a Security Threat? [Electronic resource] / N.Biswas // International Affairs Review. 2011, Vol.XX. No.1. p.9, <http://iar-gwu.org/sites/default/files/articlepdfs/Niloy%20Biswas%20-%20Is%20the%20Environment%20a%20Security%20Threat.pdf>

⁴ Sadıqov Ə.İ. Qlobal enerji təhlükəsizliyi və beynəlxalq hüquq. Bakı: “Bakı Universiteti” nəşriyyatı, 2008, s.20-21

⁵ Əliyev Ə. İ. İnsan hüquqları. Dərslük. Bakı, 2013, s.10-11

1.2. İnsan hüquqlarının təsnifatı

İnsan hüquqları müəyyən bir tarixi inkişaf yolu keçmiş və fərqli dövlətlərdə müxtəlif vaxtlarda bərqərar olmağa başlamışdır. İnsan hüquqları yaranma vaxtına (“insan hüquqları nəslı”), həyat fəaliyyətinin sferasına – şəxsi (mülki), siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquq və azadlıqlara görə fərqləndirilir. İnsan hüquqları ideyasının mənşəyi antik mikena (e.ə. II minilliyə)⁶, indus⁷, konfutsilik⁸, şumer (sümər)⁹ – babil və d. qədim mədəniyyətlərlə əlaqələndirilir. Lakin o dövrtün hüquqları dövlətlərdən asılı olaraq fərqli xüsusiyyətlərə, məzmununa malik olmuşdur. Fərqlər bir sıra meyarlara əsaslanmışdır. Vətəndaşlıq, sosial, sinfi, etnik, dini və s. təsnifatlar insan hüquqlarının başlıca meyarları kimi qəbul edilmişdir¹⁰.

Müasir dövrdə də hüquq ədəbiyyatında insan hüquqlarının müxtəlif təsnifatlarına rast gəlinməkdədir. Bunlardan biri də, insan hüquq və azadlıqlarının məzmununa görə fərqləndirilməsidir. Bu halda dörd qrup – siyasi, şəxsi, sosial-iqtisadi və sosial-mədəni hüquqlar qeyd edilir¹¹. Əsas təsnifatlardan biri də, bu hüquqları bir tərəfdən mülki və siyasi, digər tərəfdən

⁶ Андреев Ю.В. Миноийский матриархат (социальные роли мужчины и женщины в обществе минойского Крита) / Среда, личность, общество, М., 1992, 320с.; Андреев Ю.В. В ожидании «греческого чуда» (Духовный мир микенского общества) / Вестник древней истории. 1993. №4, с.23-34; Молчанов А.А. Социальные структуры и общественные отношения в Греции II тысячелетия до н.э. Гл.2 «Признаки общественного бытия полноправного человека в Греции микенский эпохи». М. Изд-во РАГС, 2000, 466 с.

⁷ Саидов А.Х. Сравнительное правоведение. М. Статут, 2000, 520 с.; Бонгард-Левин Г.М. Древнеиндийская цивилизация. 2-ое изд. М.1993, 206 с.

⁸ Малявин В.В. Китайская цивилизация. М.: Норма, 2000, 310с.

⁹ Права человека накануне XXI века. М. Юрлит, 1994, 671 с.

¹⁰ Vadapalas V. Incorporation and Implementation of Human Rights in Lithuania // Implementation of Human Rights Norms in the Nordic and Baltic Countries (Ed. By M. Sheinin). – The Hague – London – Boston: 1996. p.29

¹¹ Автономов А.С. Права человека, правозащитная и правоохранительная деятельность. М.: Фонд «Либеральная миссия», «Новое литературное обозрение» 2009, с.96

isə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara ayırmaqdır. XX əsrin 80-ci illərindən meydana gələn təsnifatlandırmada – həmrəylik hüquqları adlandırılan III nəsil hüquqlar da yer alıb. Lakin bu III nəsil hüquqlar haqqında fikir birliyi yoxdur və bunların hüquqi rejimi mübahisəlidir.

Müasir dövrdə ayrı-ayrı hüquqların təsnifatlandırılmasında əsas məqsəd onların təminatlandırılması üzrə öhdəliyin və ya hüquqi rejimin nəzərə alınmasıdır. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında ifadə edilən “yaşamaq hüququ” (m.27), “azadlıq hüququ” (m.28), “təhlükəsiz yaşamaq hüququ” (m.31), “şəxsi toxunulmazlıq hüququ” (m.32), “mənzil toxunulmazlığı” (m.33), “şərəf və ləyaqətin müdafiəsi hüququ” (m.46) və sairin hüquqi rejimi, məsələn, “əmək hüququ” (m.35), “istirahət hüququ” (m.37), “mədəniyyət hüququ” (m.40), “sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ” (m.39) və s. hüquqların rejimindən fərqlidir.

İkinci və üçüncü nəsil hüquqlar dövlətlərin sosial, iqtisadi vəziyyətindən asılı olduğu üçün onların birmənalı gözlənilməsindən bəhs etmək də mümkün deyil. Məsələn, professor L.Hüseynovun ifadə etdiyi kimi üçüncü nəslə aid hüquqlardan sağlam ətraf mühitdə yaşamaq üzrə fərdin iddialı olması təbii haldır, lakin subyektiv tələb kimi onun dövlətə qarşı yönəldirilməsi mümkündürmü? Başqa sözlə, problem: bu hüququn məhkəmə qaydasında müdafiəsinin mümkün olmaması ilə (non justiciability) ilə bağlıdır¹². Bu faktı nəzərə alaraq beynəlxalq hüquq aktlarında da təsnifatlandırma hüquqi rejimdən asılı edilmişdir. Dövlətlər ilk öncə mülki və siyasi hüquqlar üzrə beynəlxalq öhdəliklərini qəbul etmişlər. Təsədüfi deyil ki, ilk dəfə universal səviyyədə İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsində həm birinci, həm də ikinci nəsil hüquqların təsbit edilməsi Bəyannamənin də hüquqi təbiətinə təsirsiz ötürməmişdir. Yəni Bəyannamə məcburi hüquqi qüvvə ilə qəbul edil-

¹² Гусейнов Л. Г. Конституция Азербайджанской Республики, права человека и международное право. *Бeynəlxalq hüquq*, 1998, №1, с.22

məmişdir. İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsi 1948-ci il dekabrın 10-da BMT Baş Məclisinin 217 (III) nömrəli qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir. 30 maddədən ibarət olan bu sənəddə şəxsi və siyasi hüquqlardan başqa, bir sıra iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar da (məsələn, işləmək hüququ, təhsil hüququ, istirahət hüququ və b.) təsbit olunmuşdur.

Mülki və siyasi hüquqlar öz təsbitini Avropa İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Konvensiyada (1950) və onun protokollarında, BMT-nin 1948-ci il İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsində (m.3 - 21), 1966-cı il Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Paktı tapıb. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar isə İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsində (m.22 - 28), Avropa Sosial Xartiyasında, habelə 1966-cı il tarixində bu hüquqlar üçün xüsusi olaraq qəbul edilən İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında beynəlxalq Paktı təsbit edilib.

Üçüncü nəsil hüquqların təminat mexanizminin ləng formalaşdırılması beynəlxalq hüquqdan da təsirsiz keçməmişdir. Bu sahədə ilk beynəlxalq akt 1981-ci il tarixli İnsan və xalqların hüquqlarına dair Afrika Xartiyasıdır. Xartiyanın 24-cü maddəsində bütün xalqların onların inkişafı üçün zəruri olan ətraf mühitdən istifadə etmək hüquqlarını bəyan edir. Sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ üzrə daha əlverişli normalar Ətraf mühitə aid məsələlər üzrə ədalət mühakiməsinə və qərarların qəbulunda ictimaiyyətin iştirakı, məlumat çıxış haqqında Orxus (1998) Konvensiyasında ifadə edilib.

İnsan hüquqlarını onların hüquqi təbiətindən asılı olaraq təsnifatlandırarkən nəticə olaraq qeyd edilməlidir ki, mülki (şəxsi) və siyasi hüquqlar neqativ xarakterlidir və dövlətin bu hüquqların reallaşdırılmasına məhdudlaşdırıcı və ya maneələndirmə anlamında müdaxilə etməməsi əsas şərtlərdəndir. İkinci nəsil (sosial-iqtisadi) hüquqlar dövlətin pozitiv öhdəliyini ehtiva edir, dövlətdən iqtisadi resursun xərclənməsi tələb edilir. Bu mənada hüquqi təminat sistemi də zəifdir. Üçüncü nəsil

hüquqlar həmrəylik (solidarity) və ya qrup (kollektiv) xarakterlidir və əksər halda məhkəmə qaydasında müdafiəsinin mümkün olmaması (non justiciability) və ya bu müdafiənin çox çətin olması ilə bağlıdır.

İnsan hüquqlarının təsnifatı zamanı əksər halda Avropa burjuva inqilabları nəticəsində qəbul edilən aktlar əsas götürülür¹³. İnsan hüquqlarının üç nəslə bölünməsi fikri də avropalı hüquqşünas-Strasburq Beynəlxalq İnsan Hüquqları İnstitutunun əməkdaşı, milliyyətcə çex Karel Vasak tərəfindən 1979-cu ildə irəli sürülüb. Təsnifat zamanı Böyük azadlıqlar Xartiyasından (1215) başlayaraq, Habeas korpus (1678), Hüquqlar haqqında Bill (1689), ABŞ-ın Müstəqillik Bəyannaməsi (1776), Fransa'nın Vətəndaş və insan hüquqları Bəyannaməsi (1789) və d. aktlara istinad edilir.

1.3. Mülki (şəxsi) və siyasi hüquqlar

Azərbaycan hüquq ədəbiyyatında bu hüquqların adlandırılması ilə bağlı müxtəlif terminlərdən istifadə edilməkdədir. Əksər halda beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq "mülki" (civil) terminindən istifadə edilir¹⁴. Lakin yanlış olaraq "vətəndaş" terminindən də geniş istifadə edilməkdədir¹⁵. Həm də bir çox hallarda Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Paktın (1966) adı səhvən Vətəndaş və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Pakt kimi tərcümə edilir¹⁶. Məsələ ondadır ki, "vətən-

¹³ İnsan hüquqları. E. A. Lukasevanın redaktəsi ilə. Rus dilindən tərcümə edən Ş.İ.Əliyev. Bakı: Şirvan nəşr, 2005. s.148

¹⁴ Гусейнов Л. Г. Международные обязательства государства в области прав человека. — Баку: издательство «Hüquq ədəbiyyatı», 1998. 188с.; Əliyev Ə. İ. İnsan hüquqları. Dərslük. Bakı, 2013, 506 s.; Hüquq mühafizə orqanı əməkdaşının insan hüquqlarına dair məlumat kitabı. Bakı 2009, 564s.; Abdullayev F. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin hüquqi mövqeləri. Bakı "Zərdabi LTD" MMC, 2013, 664c.

¹⁵ Qasımova H.A. Xarici əlaqələr hüququ. Dərslük. Bakı: "Bakı Universiteti" nəşriyyatı, 2008, s.18

¹⁶ İbayev V. Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsi. Cinayət Mühakimə İcraatının Vəzifələri, Əsas Prinsipləri və Şərtləri. Maddələr 8-36. Bakı. Qanun 2004. 770 c.; Mehdiyev F. Nazəriyyə və təcrübədə insan hüquqları. Bakı 2013, 406s.

daş” termini Paktı ifadə edilən və “hər kəs” üçün nəzərdə tutulan şəxsi hüquqlardan fərqli olaraq “yalnız bu və ya digər dövlətlə hüquqi əlaqəyə malik olan” vətəndaşlar üçün nəzərdə tutulan hüquq kimi başa düşülməlidir ki, bu da Paktın məqsədinə uyğun deyil. Paktı ingilis dilində ifadə edilən “civil right”, rus dilində “гражданские право” bəzən səhvən azərbaycan dilində “mülki hüquq” kimi yanlış tərcüməyə əsas vermişdir¹⁷.

Şəxsi hüquq və azadlıqların hüquqi təminatları konstitusiyada, daha ətraflı formada cinayət, cinayət prosessual qanunvericilik aktlarında təsbit edilir¹⁸. Bir halda şəxsin digər şəxslərin cinayətkar hərəkətlərindən qorumaq üzrə normalar nəzərdə tutulursa, başqa bir halda isə fərdi bu və ya digər hakimiyyət orqanlarının və vəzifəli şəxslərin özbaşınalığından qorumaq üçün hüquqi təminatlar nəzərdə tutulur¹⁹. Azərbaycan Respublikasının cinayət, cinayət prosessual qanunvericilik aktlarında²⁰ da qanunvericiliyin vəzifələri “şəxslər” və ya “insanla” əlaqələndirilir. “Vətəndaş” terminin “şəxslər” və ya “insan” terminlərindən sonra verilməsi də şəxsi hüquqların hər kəsə aid olduğunu göstərir. Əlbəttə burada siyasi hüquqlar “vətəndaşlıq” termini ilə əlaqələndirilə bilər. Lakin bu əlamətin nisbi xarakter daşması və Paktı yalnız bir maddədə verilməsi yaddan çıxarılmamalıdır. Paktı bir maddə istisna olmaqla bütün digər hüquqlar “hər kəs üçün” ifadə edilib.

¹⁷ Paktın adında və Preambulasında ingilis dilində ifadə edilən “civil” termini “personaliti” termini kimi qəbul edilməlidir. Belə bir dəqiqləşdirmə “civil” termininin dilimizə bəzi dillərdən, məsələn, rus dilindən “гражданские” (mülki) kimi daxil olan yanlış hərflə tərcüməsini də aradan qaldırmış olar.

¹⁸ Визер Б. Защита прав человека в Австрии // Защита прав человека в современном мире. – М. Юрид. лит, 1993. с.112; Трунцевский Ю.В., Грив В.В. О формировании научной концепции имплементации норм европейского права в России /Международное публичное и частное право. 2001, №4, с.2

¹⁹ Алиев Ш.М. Научно-практическая комментарии и Конституция Азербайджанской Республики. Баку: Юрид. лит. 2000. с.118; Qurbanov H. Əməlin cinayət olması istisna edən hallar (müasir və gələcək baxış kontekstində). Bakı: “Təhsil”, 2014, s.4

²⁰ AR CM, m.2.1; AR CPM, m.1.3.www.e-qanun.az

Mülki və siyasi hüquqlar insan hüquqlarının sistemində öncəliyə malikdirlər. İlk öncə bu hüquqlar məcburilik əlaməti ilə təsbit edilmiş, demokratik ölkələrin təcrübə və qanunvericiliyində konkretləşdirilərək bəşəri dəyərlər kimi tanınmışdır²¹.

Ədəbiyyatda və qanunvericilikdə, o cümlədən beynəlxalq hüquqda mülki (şəxsi) hüquq kimi ifadə edilən birinci nəsil hüquqlara yaşamaq, azadlıq və şəxsiyyətin təhlükəsizliyi, fikir, vicdan və din azadlığı, qanun qarşısında bərabərlik, ədalətli məhkəmə baxışı hüququ, hakimiyyətin təşkili və idarəetməsində iştirak etmək və d. hüquqlar aid edilir²².

Mülki və siyasi hüquqların əsas xüsusiyyəti onların təbii hüquqlar (*natural rights*) kimi qəbul edilməsidir. Universal əhəmiyyətli olan bu hüquqlar insan ləyaqətindən ayrılmazdır. Bu hüquqlar azadlıq və siyasi sistemdə iştirakla bağlıdır. Əsas məqsəd şəxsi, dövlətin və ya siyasi rejimin müdaxiləsindən qoruyacaq bir mühitin formalaşdırılmasıdır. Şəxsi hüquqlar (yaşamaq hüququ, azadlıq hüququ, fikir, din azadlığı, ədalətli məhkəmə baxışı və s.) idarəetmə hüquqları (seçki hüququ, sərbəst toplaşmaq hüququ, birləşmək hüququ və s.) ilə birbaşa əlaqəlidir. Liberal siyasi nəzəriyyəyə əsasən müasir insan hüquqları konsepsiyası dövləti insan hüquqlarına əsas rəqib kimi görür. Bunun üçün siyasi sistemdə iştirak etmək hüquqi əhəmiyyət kəsb edir²³. Bütün qərarların qəbul edilməsində iştirak etməklə şəxslər özlərinin təhlükəsizliyinə xidmət edəcək azadlıq mühiti formalaşdırmış olurlar. Digər hüquqlardan fərqli olaraq şəxsi və siyasi hüquqlar daha müəyyən dövlət və məhkəmə təminatına ehtiyac duymaqdadır. Müasir Qərbi demokratiyasının və insan hüquqlarının formalaşmasında əhəmiyyətli

²¹ Всемирная конференция по правам человека: Венская декларация и Программа действий: Июнь 1993 года; С выступлением Генерального секретаря ООН Бутроса Бутроса – Гали на открытии конференции. New York: UN, USA; Нью-Йорк: ООН, США, 1995. с.16

²² Васильева Е.Г. Вопросы уголовного процесса в международных актах: Учебное пособие / Под. общ. ред. Еникеева З.Д. Уфа: РИО БашГУ. 2007. с.26

²³ Mehdiyev F. Nəzəriyyə və təcrübədə insan hüquqları. Bakı 2013, s.8-9

rol oynamış ABŞ-ın "Müstəqillik Bəyannaməsi" də insan hüquqlarının mənşəyi ilə bağlı İlahi ünvanı istinad etməklə bərabər siyasi sistemin əsas elementlərindən dövləti bu hüquqlara tabe etdirir. Qeyd edilir ki, "Biz elə aşkar həqiqətə əsaslanırıq ki, bütün insanlar bərabər yaradılıb və Yaradan tərəfindən onlara müəyyən ayrılmaz hüquqlar verilib, bunların sırasına həyat, azadlıq, xoşbəxtliyə can atmaq hüquqları aiddir. Bu hüquqların təmin edilməsi üçün insanlar tərəfindən qanuni səlahiyyətlərini onların razılığı ilə həyata keçirən dövlətlər yaradılır"²⁴.

1789-cu il Fransanın İnsan və vətəndaş hüquqları Bəyannaməsinin Preambulasında bu fikir dolayısı ilə ifadə edilib. Bəyannamədə deyilir ki, Fransa Milli Məclisi Tanrının hüzzuru və qorunması altında təbii, ayrılmaz və müqəddəs insan hüquqları ilə bağlı qaydalar bəyan edir. Hər bir siyasi birliyin məqsədi, təbii olan (*dövlət tərəfindən verilməyən-müəll.*) azadlıq, mülkiyyət, təhlükəsizlik və zülmə qarşı dirənmə hüquqlarını qorumaqdır.

Bu sənədlərdən də göründüyü kimi həmin hüquqların əsas xüsusiyyətlərindən biri onların ayrılmazlığıdır. Ayrılmazlıq o anlama gəlir ki, insan hüquqları hər hansı bir normativ qeydiyyata, sanksiyalaşdırmadan asılı olmayaraq mövcuddur. Lakin tələb olunan səviyyədə beynəlxalq və dövlətdaxili hüquqi müdafiəsi üçün bu hüquqların "tanınmasına", "təsbit edilməsinə" zərurət yaranır. Beynəlxalq hüquq normalarının əsas destinatoru kimi dövlətlər çıxış edir, fərdlərin həmin normalardan yararlanması üçün dövlətlərin müəyyən olunan hüquq müdafiə mexanizmlərini də tanımaları zərurəti yaranır. Məsələn, Mülki və siyasi hüquqlar üzrə beynəlxalq normaların təminat (nəzarət) mexanizmi kimi İnsan Hüquqları Komitəsinin yurisdiksiyasının qəbul edilməsi qeyd edilə bilər.

Mülki (şəxsi) və siyasi hüquqların təbiətindən bəhs

²⁴ Aslan Gündüz. Milletlərarası hükkuk. R.Volkan Günel (Ed.) Güncellenmiş və genişletilmiş 6 Baskı, İstanbul: Beta, 2013, s.132

edərkən qeyd etməliyik ki, bu hüquqlar məcburi öhdəlikdən başqa, həm də mənəvi-əxlaqi dəyərləri ifadə edirlər. Şəxsi və siyasi hüquqların mütləq və mənəvi etik xarakteri dövlətləri bu hüquq normaları üzrə öhdəlikli edir. Bu hüquqların gözlənilməsi üçün onların "tanınması" məsələsinin qoyulması belə öz-özlüyündə dövlətin sosial funksiyasını yerinə yetirməməsi anlamı kəsb edir. Dövlətlərin və bütövlükdə hakimiyyətin mövcud olma səbəbi şəxsi və siyasi hüquqların təmin edilməsi məqsədi daşıyır.

Universal səviyyədə bu sahədə ilk sənəd İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsinin əksər müddəaları adət əhəmiyyətli norma kimi meydana gəlmiş və bu gün də adət kimi hamılıqla tanınmışdır. Bilavasitə olmasa da, dövlətlərin ümumi praktikası vasitəsilə (müvafiq insan hüquqları üzrə müqavilələrdə iştirak, Bəyannamənin milli qanunvericiliyə bu və ya digər şəkildə daxil edilməsi, məhkəmə qərarlarında Bəyannaməyə istinad edilməsi və s.) bu müddəalar ümumi beynəlxalq adət hüququnun bir hissəsini təşkil edir²⁵.

Universal səviyyədə mülki və siyasi hüquqların ilk kataloqunu formalaşdırmış İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsində (1948), Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Paktı (1966) təsbit edilən normaların hüquqi təbiətini qiymətləndirərkən müəlliflər bu hüquqların hüquqi adət kimi meydana gəlmələrini qeyd edirlər.

İnsan hüquqlarının beynəlxalq səviyyədə təsviqini həyata keçirən beynəlxalq qurumlardan BMT Baş Məclisi, BMT-nin İnsan Hüquqları Şurası şəxsi hüquqların gözlənilməsində fərqli qaydanın olduğunu bildirirlər. Şəxsi hüquqlar üzrə beynəlxalq öhdəlik dövlətlər arasında qarşılıqlı olmadan təmin edilməlidir. Belə bir vəzifə bu hüquqların təbiətindən meydana gəlir. Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Paktın 2-ci maddəsinə görə Pakt üzrə ümumi öhdəlik yalnız insan hüquq-

²⁵ Hüseynov L.H. Beynəlxalq hüquq. Dərslük. Bakı: «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı. 2008, s.109-110

larına hörmət edilməsinə yönəlməyib. Dövlətlər öhdəlik götürüblər ki, yurisdiksiyalarında olan bütün fərdləri bu hüquqlardan istifadə etmək imkanı ilə təmin edəcəklər.

Beləliklə, beynəlxalq insan hüquqlarına görə “hər kəsin və hamının hər kəs və hamı qarşısında” obyektiv öhdəliyi mövcuddur. Bu obyektiv öhdəlik beynəlxalq insan hüquqlarının ümumi qaydasını (ordre public) formalaşdırır və hər hansı bir istisna tanımır.

1.4. Şəxsi və siyasi hüquqların formalaşmasında dini normaların əhəmiyyəti

Şəxsi və siyasi hüquqlar üçün qəbul edilmiş “təbii hüquq” başlanğıcı dini mənbələrə dayanır. Hər cür sivilizasiyanın əsası və fonu şübhəsiz ki, dindir və “bütün sivilizasiya dini başlanğıca əsaslanır”²⁶. İnsan hüquqlarının müqəddəsliyi (ayrılmazlığı, toxunulmazlığı və pozulmazlığı) “ibrahimi” dinlərlə – iudaizm, xristianlıq və islamla meydana gəlmişdir.

Etik-fəlsəfi və bəzən də insanın həqiqi mahiyyətinə uyğun gəlməyən adət və rituallara əsaslanan induş, konfutsianlıqdan fərqli olaraq “ibrahimi” sivilizasiyada hüquqi tənзимetmənin çərçivəsi dinlə müəyyən edilir və həyatı fərdiləşdirilərək şəxsiyyətin statusuna hüquq sistemi ilə xüsusi yer verilir, onun xarici dünyaya fəal münasibəti üçün qaydalar müəyyən edilir²⁷. İnsan hüquqlarının əhəmiyyətinin əsasında dinin insanı qiymətləndirmə səviyyəsi dayanır. İctimai proseslərin normal mövcud olduğu zamanlarda onlar biri digərini tamamlayıb. Dini əsasların pozulması mənəvi dəyərlərin dağılmasına gətirib çıxarır. İnsan həyatı uğrunda dinin mübarizəsi onun mənəvi aləminin

²⁶ Бахин С. В. О классификации прав человека, провозглашенных в международных соглашениях / Правоведение. 1991. №2, с. 50

²⁷ Ковлер А.И. Антропология права. Учебник для вузов. М.: Издательство НОРМА, 2002, с.198, 200

dəyərinin təsdiqidir. Dinin insan hüquqları ilə qarşılıqlı əlaqəsi hər bir sivilizasiyada fərqli olub. Əgər ilkin yəhudi dinində Allahla münasibət problemi kollektiv təfəkkürün hökmran prinsipini əks etdirən “Allah-insan” kimi qoyulmuşdusa, o zaman həyatın ictimai formalarının differensiasiyası və fərdin bu sistemdə ayrılması ilə həmin ideya dindarın şəxsi mükafatlandırılması ideyası, şəxsi əvəz və qurtuluş ideyası şəklini aldı. Təhrif olunan yəhudi dinindəki milli, etnik ayrı-seçkilik xristianlıqla aradan qaldırılır. Xristianlıq təhrif edilən yəhudi dininin milli məhdudiyyətinə beynəlmilləliklə üstün gəlir. Xristianlığa görə şəxsi azadlıq və insanın nisbi fərdiyyətçilik ideyası da sonradan xarici ritual və ayinlərlə təhrif edilir. Şəxsi hüquqlar insan fərdiliyini (bənzərsizliyini) şərtləndirən kateqoriya olmaqla onun hər hansı bir sistemdən, o cümlədən siyasi hakimiyyət sistemindən asılı olmadığını əsaslandırır və onun müstəqilliyini təmin edir. Lakin orta əsrlərin teoloji dünya görüşü kilsə əhkamlarına çevrilməklə monarx hakimiyyətinə xidmət etməyə başlayır. Burjua inqilabları isə bu əsasları dağıtmaqla yeni hüquqi sistemi təsis etməyə başlayır. Yeni formalaşmaqda olan dünya görüşündə ilahi qanunun yerini onun əsaslarında insan hüquqları, kilsənin yerini isə dövlət alır. Hər iki dindəki təhriflər ilkin orta əsrlərdə yeni bir dinin – islamın meydana gəlməsinə səbəb olur. Yeni dinin əsas məqsədi bərabərlik, qardaşlıq, ədalət, siyasi sistemdə məşvərətli idarəetməni və şəxsi hüquqları təmin etmək təşkil edirdi. İslam dini insanın azadlığını Allahın mövcudluğu ilə şərtləndirir. İslamın insan hüquqları üçün özəlliyi ondan ibarətdir ki, burada ilahi inanc, dini baxışlar, hüquq və mənəviyyat normaları bir mədəniyyət formasında bir-biri ilə qırılmaz, vahid bir sistemdə təzahür edir.

İslam insan həyatının bütün tərəflərini, o cümlədən dövlət hakimiyyət konsepsiyasını və təcrübəsini son detallarına qədər tənzimləməni nəzərdə tutur²⁸. İslam dinin, mənəviyyat və

²⁸ Аль-Мансури И. Мусульманские праздники и обряды (серия Мир ислама). М.: Права человека, 1998. с.9

hüququn sintezi kimi meydana gəlməklə daha dinamik xarakter kəsb edir²⁹. Müsəlman inancına görə hüquq normalarının göstərişi yeganə zəruri düşüncə tərzinə riayət etməkdir. İnsan hüquqlarının müqəddəsliyi baxımından islam siyasi hakimiyyəti təmsil edən hər hansı bir şəxsi baxışı qəbul etmir. Yalnız islam hüququnun avtoritetləri hüququ təfsir etmək səlahiyyətinə malikdirlər ki, bu da "inzibati hakimiyyətin insan hüquqlarına müdaxiləsini önləməyə yönəlmişdir" desək yanılmazdır.

İslam qərb hüquq fəlsəfəsindən fərqli olaraq "təbii hüquq" konsepsiyasını yalnız Allaha bağlayır. İslamda insan hüquqlarının mənbəyinin Allah olduğu göstərilməsi "hər kəsin toxunulmaz, pozulmaz və ayrılmaz hüquqları və azadlıqları vardır" konsepsiyasını əsaslandırır. Bu konsepsiya siyasi hakimiyyətin insan hüquqlarına müdaxiləsinin qarşısını almağa yönəlib. Quranda deyilir ki, "Siz insanlara yaxşı işlər görmələrinə əmr etdiyiniz halda, özünüzü unudursunuz?" (Bəqərə: 2/44). Bu ayə vəzifə sahiblərinə məsul olduqlarının haqlarına riayət etməyi nəzərdə tutur. Çünki bir insanın haqlarını əldə etməsi həmin mövzuda məsul olan digər insanların öz vəzifələrini layiqincə yerinə yetirməsindən asılıdır. Buna bağlı olaraq da, vəzifə məsuliyyətinin fərqində olan cəmiyyətlərdə insan haqları təbii olaraq təmin edilmiş olacaqdır³⁰. İnsan hüquqlarının ilahi mənbəyi İnsan hüquqlarının ümumi islam Bəyannaməsində, onun Preambulasında da ifadə edilib. Deyilir ki, "...insan hüquqlarının İlahi mənbədən olduğunu nəzərə alaraq bu hüquqlar hakimiyyət, assambleyalar və d. institutlar tərəfindən nə məhdudlaşdırıla, nə ləğv edilə, nə də pozula bilməz, həmçinin onlardan imtina edilə bilməz... Yenə də Bəyannamənin Preambulasında (5) hakimiyyətin, fəaliyyətin qanun çərçivəsi ilə

²⁹ Ковлер А.И. Антропология права. Учебник для вузов. М.: Издательство НОРМА, 2002, с.231

³⁰ Camalov M. İslam hüququnda insan haqları / Din və etiqad azadlığı: hüquqi, siyasi və ictimai aspektlər. Beynəlxalq tərkibli respublika konfransı. Tezislər toplusu. Bakı 2012, s.33-34

məhdudlaşmasına istinad edilir³¹. İslamın əsas mənbəyi Quran inam, əxlaq kimi mövzuları əhatə etsə də onun əsas hədəfi insan hüququdur. İnsanın yaradılanların ən şərəfli və hörmətli olması (İsra:17/70), insanı yaradarkən Allahın ona "öz ruhundan" bir cövhər verməsi (Hicr:15/29; Səcdə:32/9; Sad:38/72) və onu yer üzündə özünün xəlifəsi təyin etməsi (Bəqərə:2/30; Ənam:6/165; Yunus:10/14; Fətir35/39) ilə insana geniş haqlar vermişdir³². Quranda yer alan insan haqlarının ən mühümü insanın yaşama haqqıdır. Buna görə də insan haqları Allah tərəfindən yaradılması baxımından müqəddəs və toxunulmazdır.

Təhrif edilmiş iudaizmin etnik məhdudiyətini aradan qaldıran xristianlığı daha da inkişaf etdirməklə islam din, irq, millət, qəbilə kimi fərqlilikləri əsas almadan insan mərkəzli ictimai-siyasi sistemi nəzərdə tutur. İslamda din, vicdan azadlığı, ədalətli mühakimə, şərəf və ləyaqətlə bağlı məsələlər müasir hüquq sistemlərinə ciddi formada təsir etmişdir. Mülki və siyasi hüquqlar sahəsində beynəlxalq müqavilələr üçün örnək qismində Quranın bir çox müddəalarına istinad edilə bilər. Din və vicdan azadlığı Quranın yüksək qiymətləndirdiyi, digər insan haqlarının əsasını təşkil edən və onların təminatçısı olan bir insan haqqıdır. Din və vicdan azadlığı, insanın inancını azad yaşama haqqı "Dində məcburiyyət yoxdur" ayəsi (Bəqərə:2/256) heç bir cəmiyyət və fərdin başqasının inancına təzyiq göstərməməsi prinsipini gətirmişdir. İnsanlar öz inanclarını ifadə etmə və heç bir maneə ilə qarşılaşmadan öz dinini yaşama haqqına sahibdir. Heç bir inancı seçmək istəməyənlərə verilən inancsızlıq azadlığı da yenə Quranın təminatı altındadır (Kəhf:18/29). Mühakimə (Nisa:4/58; Nəhl:16/90-92; Ənam6/152), namus və şərəfin qorunması (Nur:24/4-5) və bu kimi digər insan haqları

³¹ AR Xarici İşlər Nazirliyinin rəsmi internet saytı - www.mfa.gov.az

³² Camalov M. İslam hüququnda insan haqları / Din və etiqad azadlığı: hüquqi, siyasi və ictimai aspektlər. Beynəlxalq tərkibli respublika konfransı. Tezislər toplusu. Bakı 2012, s.31

da Quranda öz əksini tapmışdır. İslamda mülki (şəxsi) və siyasi hüquqların ayrılmazlığı, toxunulmazlığı bir də onunla təsdiqlənir ki, siyasi hakimiyyətin əsasını formalaşdıran suverenlik də Allaha məxsusdur. Bu halda yer üzündə siyasi hakimiyyət icma tərəfindən həyata keçirilir ki, onun da qanunvericilik funksiyası Quran və Sünənə ilə tənzimlənməyən məsələlərlə məhdudlaşır. Başqa sözlə, Quranda ifadə edilən şəxsi hüquqlar “təbii hüquqlar” konsepsiyasına tabe etdirilib. Belə bir nəticə nəyə əsas verir? Əgər bu və ya digər insan hüquqları ayrılmazlıq kontekstinə malikdirsə onun hüquqi təminat sistemi də həmin kontekstə uyğun qurulmalıdır. Təəssüf ki, demokratik siyasi sistemli dövlətlər istisna olmaqla şəxsi və siyasi hüquqların təminat sistemində ciddi problemlər mövcuddur. Problemlər həm dövlətdaxili, həm də beynəlxalq mexanizmlərlə bağlıdır. İfadə etdiyimiz insan hüquqları standartları maddi hüquqi anlamda tanınsa da onların institusional təminat mexanizmi özünün qeyri-səmərəliliyi ilə diqqəti cəlb edir. Bu da onu göstərir ki, müvafiq dövlətlər insan hüquqları üzrə qəbul etdikləri öhdəliklərinə qeyri-ciddi münasibət bəsləyirlər. Xüsusən də, islam sistemli dövlətlər (məsələn, İran, Tunis, Əlcəzair, Mərakeş, Qətər, Küveyt, Sudan, Səudiyyə Ərəbistanı, Pakistan, Suriya, Bəhreyn, BƏƏ və s.) islamı dövlət dini və ya şəriəti qanunvericiliyin mənbəsi kimi bəyan etsə də Qurana istinad edən konstitusiyaya normaları milli təhlükəsizliyin qorunması bəhanəsilə hakimiyyətin müxtəlif xarakterli aktları ilə üstələnməkdədir. İnsan hüquqları üzrə beynəlxalq müqavilələrə də ən çox qeyd-şərt edən bu dövlətlərdir³³.

Quranda ifadə olunan əxlaqi qaydaların təminatında, o cümlədən bəyan edilən insani dəyərlərin gözlənilməsində ciddi problemlər var. Bir çox müsəlman ölkələrində (Səudiyyə Ərəbistanında, İranda, Suriyada, Liviyada, Misirdə, Bəhreynə və s.) yaxın vaxtlara kimi ümumtanınmış haqlar gözlənilməmiş

³³ Qarayev R.M. Rusca-Azərbaycanca hüquq lüğəti. Yenidən işlənmiş və əlavə olunmuş ikinci nəşr. Bakı: Qanun, 2007, s.214

idarəçilik sistemində Qurana əsaslanan konstitusiyalar təmin edilməmişdir. Bu ölkələrin konstitusiyaya hüququndakı əsas problem Avropa hüququndakı “konstitusiyaya normasının ali hüquqi qüvvəyə malik olması”nın digər aktlarla üstələnməsi (məsələn, Bəhreynə 1974-cü il təhlükəsizlik haqqında Dövlət aktı ilə istənilən şəxsin məhkəmə aktı olmadan uzun müddət tutulması) ilə şəxslərin mülki-siyasi hüquqlarının pozulması ehtimalının yüksək olmasıdır. Digər problem isə qərb mədəniyyətinin yüksək idarəçilik dəyərlərinin, o cümlədən hakimiyyətin üfqi bölgüsünün qəbul edilməməsi ilə izah edilir. Bu dəyərlər öz növbəsində cəmiyyətin ümumi, ali hüquqi qüvvəyə malik konstitusiyası ilə təsbit edilməkdədir. Şərq mədəniyyətlərində, o cümlədən islamda, konfutsianlıqda, induizmdə, budizmdə, hətta provaslav xristianlıqda ifadə etdiyimiz qərb dəyərləri uzun müddət qəbul edilməmiş və fərqli istiqamətlərdə yorumlanmaqdadır. Fərdin hüquqlarına əsaslanan qərb demokratiyasından fərqli olaraq şərq, həmçinin müsəlman ölkələri qrup hüquqlarını ehtiva etməkdədir. Bu zaman qrup maraqları fərdi maraqlar üzərində üstünlüyə malik olmaqla, konkret şəxsin hüquq və azadlıqları cəmiyyət qarşısında onun öhdəliklərinə tabe etdirilir. Qərb üçün xarakterik olan hüquqi dəyərlər müsəlman ölkələrində avtoritetlərin (ağsaqqalların) baxışları ilə əvəzlənməkdədir. Daha təhlükəli məqam isə yerli adət-ənənənin dövlətin müəyyən etdiyi formal qaydalardan yüksəkdə durmasıdır. Bununla bərabər siyasi hakimiyyət şəxsi və siyasi hüquqlara əsas olan dini əxlaqi, hüququ özünə tabe etdirmişdir. İfadə etdiyimiz hal vaxtilə, Avropa burjua inqilablarına qədər qərb üçün də xarakterik olmuşdur. Bir çox hallarda təcridən dinin dövlət tərəfindən siyasi hakimiyyət xidmətçisinə çevrilməsi “dövlət dini mərkəzləri öz ağuşuna alması ilə onu boğmuş oldu və özü mənəvi baxımdan düşməklə, kilsənin də düşməsinə səbəb oldu³⁴”.

Müasir insan hüquqları konsepsiyası formalaşdırılmış

³⁴ Соколов Иоанн. О свободе совести / Христианское чтение. 1864, №11, с. 284

dini dəyərləri siyasi hakimiyyət vasitəsinə çevirməmək üçün din-dövlət münasibətində (məsələn, Fransa və Türkiyədə olduğu kimi) məcbureddici sekulyarizm prinsipi və ya (Almaniya, İngiltərə, Skandinaviya ölkələrindəki kimi) zəif dini təşkilatlanma modeli³⁵ tətbiq edilə bilər. Müasir dövrdə mülki (şəxsi) və siyasi hüquqların müdafiəsinin əsas problemlərindən biri də hakimiyyətin bölgüsünün təmin edilməməsidir. Bəzən bu prinsip qanunvericiliklə təsbit edilsə də faktiki olaraq ona riayət edilmir. Bu hal əsasən çox az istisna ilə postsovet dövlətləri üçün, şərq ölkələri üçün (məsələn, Çin və s. kimi), bir qism Latin Amerikasına dövlətləri, o cümlədən dinin hüquq sisteminin əsasını formalaşdıran dövlətlər üçün xarakterikdir.

1.5. İnsan hüquqlarının beynəlxalq hüququ

İnsan hüquqlarına hörməti təmin etmək müasir dünyanın əsas qlobal problemlərinin önündə gəlməkdədir. Qlobal problemlərin həllinin zəruri şərti kimi beynəlxalq qanunçuluğun və beynəlxalq hüququn üstünlüyünün tanınması müxtəlif yönümlü bir çox hüquqsünaslar tərəfindən xüsusi olaraq qeyd edilir³⁶. Qlobal problemlər sosial problemlərin xüsusi növü olub planetar miqyasla xarakterizə olunur və təbii ki, onların həllindən bəşəriyyətin mövcudluğu asılıdır. Belə qlobal problemlərin xarakterik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar yalnız dövlətlərin geniş əməkdaşlığı, ümumilikdə beynəlxalq birliyin səyləri nəticəsində həll edilə bilər. Buna isə yalnız beynəlxalq hüquqa əsaslanan təhlükəsiz demokratik dünya qaydası şərai-

tində nail olmaq mümkündür³⁷. Demokratik dünya qaydasının əsas məsələsi də insan hüquqlarına ümuməhatəli hörməti təmin etmək təşkilidir. Beynəlxalq hüquq qaydası olmadan insan hüquqlarına ümuməhatəli hörməti təmin etmək də mümkün olmazdı.

Beynəlxalq hüquq səviyyəsində insan hüquqlarına hörmətin təminatlandırılması II Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə meydana gəlmişdir. İnsan hüquqlarına hörməti təşviq edən məhkəmə nəzarətinin olmaması beynəlxalq hüququn özünün səmərəliliyini şübhə altına qoymuşdu. Bu dövrə qədər mövcud olan beynəlxalq hüquq fəlsəfəsi də beynəlxalq hüququ yalnız dövlətlər üçün qəbul edirdi³⁸. Məhkəmə praktikası da xarici yurisdiksiyada fərdin hüquqlarının müdafiəsində səlahiyyəti həmin fərdin mənsub olduğu dövlət üçün tanıyırdı. Beynəlxalq Məhkəmənin baxışına görə insan hüquqları üzrə yeganə iddiaçı kimi dövlət çıxış edə bilərdi³⁹.

Fiziki şəxslərin beynəlxalq hüquqi prosedurlara buraxılması və ya ayrı-ayrı şəxslərin beynəlxalq hüquq normalarının pozulmasına görə beynəlxalq hüquqi prosedurlarda məsuliyyətə gətirilməsi Nürnberq Beynəlxalq Hərbi Tribunalı ilə mümkün olmuşdur. 1945-ci ildə Tribunalın Nizamnaməsi qəbul edildikdən sonra sülh əleyhinə cinayətlər; hərbi cinayətlər və insanlıq əleyhinə cinayətlər törətmiş şəxslər cəzalandırılmış olurlar⁴⁰. Yalnız bundan sonra həm beynəlxalq hüquqi prosedurlar çərçivəsində, həm də milli məhkəmələrdə beynəlxalq hüquq normalarının pozulmasına görə ayrı-ayrı fiziki şəxslər məsuliyyətə cəlb edilmiş oldular⁴¹. Bununla da mövcud pozitiv beynəlxalq hüquq konsepsiyası dəyişmiş oldu. Belə bir im-

³⁵ İsmayılov M. Din-dövlət münasibətlərini tənzimləyən modellər / Din və etiqad azadlığı: hüquqi, siyasi və ictimai aspektlər. Beynəlxalq tərkibli respublika konfransı. Tezislər toplusu. Bakı 2012, s. 85

³⁶ Мингазов Л.Х. Эффективность норм международного права. Теоретические проблемы, Казань, Издательство Казанского Университета, 1999, с.49-53; Лукашук И.И. Международное право. Общая часть. Учебник, 2-е изд. перераб. и доп. М., Издательство БЕК, 2000, с.2-3

³⁷ Məmmədov R.K. Beynəlxalq cinayət hüququ və Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyi. Bakı: "NAT Co MMC, 2012, s.10-11

³⁸ Oppenheim L.F. International law. (lanterpacht 8th ed. 1855), p.636

³⁹ Mavromattes Palestine Concessions Case. 1924, P.C.I.J. Reports. Ser. A. p.2

⁴⁰ The Nurnberg Trial 1946, 6 F.K.D. 69, 110

⁴¹ Kresimir K. Prosecuting Human Rights Offences: Rethinking The Sword Function of Human Rights Law . International Criminal Law Series. BRILL, 2017. P.218

perativ qəbul olunur ki, fiziki şəxslər beynəlxalq hüquqi prosedur çərçivəsində məsuliyyətə cəlb olunduğu kimi, onlar beynəlxalq hüquq çərçivəsində hüquqlarını da müdafiə edə bilirlər⁴².

ABŞ və Fransa qanunvericiliyindən ilham alınaraq 1948-ci ildə qəbul edilən İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsi insan hüquqlarını beynəlxalq hüquqi tənzimləmənin predmetinə çevirir. Bəyannamə dövlətlərlə ayrı-ayrı fərdləri də beynəlxalq hüquq subyektinə çevirsə də bu normaların realizəsi üzrə nəzarət mexanizminin yaradılmasını nəzərdə tutmurdu.

BMT Nizamnaməsi (m.55) ilə insan hüquqları sahəsində dövlətlər öhdəlikli olduqlarını qəbul etsələr də, müvafiq öhdəliklərin icrası üzrə beynəlxalq hüquqi prosedurlar (məhkəmə qismində) yalnız Avropa regionunda İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında (1950) Konvensiyanın qəbulu ilə mümkün olur. Universal səviyyədə isə fərdi şikayətlər üzrə yalnız inzibati ədliyyə prosedurunun təsis edilməsi mümkün olmuşdur. 1966-cı ildə Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Paktın və onun Əlavə Protokolunun qəbulu ilə beynəlxalq insan hüquqları hüququnun və ya beynəlxalq insan hüquqlarının təsisi də təmin edilmiş olur. Sonrakı beynəlxalq müqavilələrlə bu proses daha da gücləndirilir. Fərdi şikayət prosedurunun təsis edilməsi beynəlxalq hüquqda inqilabi dəyişiklik olaraq qiymətləndirilir⁴³. Bu proses dövlətlərin beynəlxalq insan hüquqları hüququ üzrə öhdəliyinə də yeni məzmun vermiş oldu.

⁴² Shelton D. Remedies in International Human Rights Law. Oxford University Press, USA, 2015, p.178-181

⁴³ Humphrey. The Revolution in the International Law of Human Rights / 4 Human Rights Law Journal (1974-1975). p.205, 208-209; Newman F., Weissbrodt D. International Human Rights 61-190 (1990); Robertson A.H., Merrills J.G. Human Rights in the World (3rd ed., 1993). p.19

1.6. Mülki (şəxsi) və siyasi hüquqlar üzrə dövlətlərin beynəlxalq öhdəlikləri

Mülki (şəxsi) və siyasi hüquqlar sahəsində qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normaları müəyyən bir sistemə və məzmunca inkişaf xüsusiyyətinə malikdir. İnkişaf yeni bir sahənin meydana gəlməsində təzahür etmiş oldu. Qeyd etdiyimiz kimi bu sahənin başlanğıcı BMT Baş Məclisinin qətnaməsi ilə 1948-ci il 10 dekabrda qəbul edilən İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsinə təsadüf edir. Soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında (1948) Konvensiya, Müharibə vaxtı mülki əhalinin müdafiəsi haqqında 1949-cu il Cenevrə Konvensiyası, Hərbi əsrlərlə davranış haqqında Cenevrə Konvensiyası (m. 49.4), Ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında 1965-ci il Konvensiyası, daha sonra 1966-cı il 16 dekabrda qəbul edilən Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Pakt insan hüquqları sferasında dövlətlər üçün universal xarakter kəsb edən standartlar müəyyən edir⁴⁴.

Qəbul edilmiş beynəlxalq aktlar hər dəfə yeni məzmunla şəxsi hüquqlara təsir etmiş, onların universal dəyərə çevrilməsi istiqamətində əhəmiyyətli rol oynamışdır⁴⁵. Bu aktlar bütövlükdə insan hüquqlarının təsnifat zərurətini meydana gətirmiş, dövlətlər üçün gözlənilməsi mütləq xarakter kəsb edən, hər hansı bir vəziyyətdən asılı olmayaraq məhdudlaşdırılmayan hüquqların fərqləndirilməsi problemini də yaratmış oldu. Həm regional, həm də universal səviyyədə qəbul edilən aktlarla şəxsi hüquqlara yeni hüquqi anlam verildi. 1948-ci il İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsi, 1966-cı il Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Pakt ilə təsbit edilən "təbii hüquqlar" konsepsiyası regional aktlardan İnsan hüquqları haq-

⁴⁴ Ramcharan O. The Concept and Present Status of International Protection of Human Rights: Forty Years after the Universal Declaration. – Dordrecht, 1989. p.56

⁴⁵ Carozza P.G. Subsidiarity as a Structural Principle of International Human Rights Law, 97 American J. Ind. L.38(2003)

qında 1981-ci il İslam Bəyannaməsində, İnsan hüquqlarının 1990-cı il Qahirə Bəyannaməsində və d. mənbələrdə daha da inkişaf etdirildi. Şəxsi hüquqların siyasi əhəmiyyəti qəbul edildikcə onlara beynəlxalq səviyyədə diqqət də artmağa başladı. Bu hüquqların bütün dünyada eyni məzmununda anlaşılması və onların sistem halına salınması üçün tədbirlər həyata keçirilməyə başlanılır. Harmonizasiya və unifikasiya məqsədli beynəlxalq müqavilələr hazırlanıb qəbul edilir⁴⁶.

Bu hüquqların ümumtanınmış adət normalarına aid edilməsi səbəbindən beynəlxalq müqavilələr şəxsi hüquqlar sahəsində bir növ sistemləşdirmə prosesini həyata keçirmişlər⁴⁷. Şəxsi hüquqların ümumtanınmış adət normalarına aid edilməsi müəyyən təcrübəyə əsaslanır. Beynəlxalq məhkəmə və tribunalların qərarlarında da bu hüquqların bütün dövlətlər üçün ümumi və hüquqi məcburi olduğu nəticəsi verilmişdir. Qeyd edilir ki, əgər şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində ümumtanınmış normaların konkret siyahısını verməyə çalışmasaq razılaşmaq olar ki, müvafiq beynəlxalq müqavilədə iştirakından asılı olmayaraq bütün dövlətlər onların yurisdiksiyasında olan bütün şəxslərin: genosidə, irqi və ya milli ayrı-seçkiliyə məruz qalmamaq, işgəncə və kölə vəziyyətinə salınmaqdan müdafiə hüququnu təmin etməlidir. Bu siyahıya həmçinin yaşamaq hüququnu da aid etmək lazımdır⁴⁸.

Beynəlxalq hüquq ədəbiyyatında Ümumi Bəyannamədə və Paktda ifadə edilən şəxsi hüquqlardan soyqırma, aparteida, irqi ayrı-seçkiliyə, işgəncəyə yol verməmək, ədalətli məhkəmə təminatları, mülkiyyət hüququ, demokratiyaya hüquq, cinsi hüquq bərabərliyi adət-hüquq mənşəli norma kimi qiymətləndir

⁴⁶ Henry J. Steiner, Philip Alston, Ryan Goodman. *International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals: Text and...* Oxford University Press. USA, 2001, p.29

⁴⁷ Əliyev Ə. İ. Azərbaycan Respublikasında Konstitusiyaya şikayəti institutu insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinin mühüm vasitəsi kimi / Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin məlumatı. Xüsusi buraxılış. Bakı 2015, s.69

⁴⁸ Mullerson R. *On the Nature and Scope of Customary International Law*. / *Austrian Review of International and European Law*. 1998. vol 2. p. 356

rilir⁴⁹. Başqa bir mənbədə bu siyahı yaşamaq, köləliyə məruz qalmamaq, işgəncəyə məruz qalmamaq, ayrı-seçkiliyə yol verməmək, özbaşına həbsə və saxlanmaya yol verməmək, məhkəmə baxışı və mülkiyyət hüququ ilə məhdudlaşdırılır⁵⁰. İfadə edilən bu ümumtanınmış insan hüquqları beynəlxalq adət-hüquq normaları kimi bərqərar olmaqla yanaşı, həm də beynəlxalq müqavilə normaları ilə təsbit edilməkdədir. Ümumtanınmanın meyarı kimi dünyanın əsas hüquq sistemlərini təmsil edən əksəriyyət dövlətlər tərəfindən tanınma (universallıq); adət və ya müqavilə əsasının olması; dayanıqlı ümumi praktika xarakterik hal kimi qəbul edilir⁵¹. Ümumtanınmış şəxsi hüquqları təsbit edən insan hüquqları üzrə müqavilənin iştirakçısı olmasından asılı olmayaraq bütün dövlətlər həmin hüquqlara mütləq riayət etməlidir. 1993-cü ildə keçirilən İnsan hüquqlarının Dünya konfransında dövlətlər bu hüquqların erga omnes xarakterini⁵² qeyd etmişlər.

1948-ci il Bəyannaməsində ifadə edilən əsas hüquq və azadlıqlara məcburi hüquqi qüvvə verməklə 1966-cı ilin dekabrında BMT çərçivəsində qəbul edilmiş Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Pakt (1976-cı ildə qüvvəyə minib) yeni bir dönmə üçün başlanğıc olur⁵³. Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Pakt adət hüquq mənşəli normaları sistemləşdirməklə bərabər, həm də həmin normalar üçün yeni

⁴⁹ Henkin L. *Human Rights and State "Sovereignty"*. *Georgia Journal of international and Comparative law*. 1995/1996, vol.25, p.39.

⁵⁰ Hannum H. *The Status of the Universal Declaration of Human Rights in National and international law / Georgia Journal of international and Comparative law*. 1995/1996, vol.25, p. 343.

⁵¹ Карлашкин В. А. *Права человека в международном и внутреннегосударственном праве*. М. Норма, 1995. с.14-26

⁵² Annacker J. *The legal Regime of Erga Omnes Obligations in international law*. *Austrian Journal of Public and international law*, 1994, vol.46, p. 136.

⁵³ Əliyev Ə.İ. *İnsan hüquqlarının beynəlxalq hüquqi müdafiəsi*. Bakı 2009, s.321; Aliyev Amir. *The coe contribution to implementation of universal dimensions on freedom of formation and media rights ufo the domestic law of Azerbaijan*. *Human security in the context of globalization: modern legal paradigm (monograph)*. Under the general editorship I.Sopilko. Slovak Republic: Podhajka. 2017, p.80

inkişaf mərhələsini müəyyən etdi. Bir tərəfdən Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Pakt yeni hüquqları (məsələn, işgəncə və ya ləyaqəti alçaldan davranış və cəzaya məruz qalmamaq hüququ ilə (m.7) 1984-cü il İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və cəza növlərinə qarşı Konvensiyanı) meydana gətirirsə, digər tərəfdən bu Paktla ifadə edilən hüquqların həyata keçirilməsinə nəzarət üzrə institusional mexanizm təsis edilir. Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Pakt özünün hüquqi təbiətinə görə minimal standartları müəyyən etməklə iştirakçı dövlətlər üçün tanınma anından yerinə yetirilməli olan öhdəlik yaradır. Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Paktın 2-ci maddəsində hər bir BMT üzvünün öz ərazisindəki şəxslərin Paktla bəyan edilən hüquqların təmin edilməsi vacib sayılır.

Paktın hüquqi təbiətini müəyyən etmək üçün onun müddəalarına müraciət etmək lazımdır. Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Paktın 2-ci maddəsində dövlətlərin, onların səlahiyyətli orqanlarının bu müqavilənin müddəalarına əsaslanması tələb edilir. Paktın 6-cı maddəsində deyilir ki, yaşamaq hüququ hər bir insanın ayrılmaz hüququdur, “ölüm qərarı yalnız ən ağır cinayətlər zamanı, cinayət törədilən vaxt qüvvədə olan və Paktla zidd olmayan qanuna müvafiq olaraq verilə bilər”. Həmin maddənin digər hissəsində ifadə edilir ki, “barəsində ölüm qərarı qəbul edilən hər bir şəxs qərarın yumşaldılması xahişi ilə müraciət etmək kimi hüquqa malikdir”; “18 yaş olmayan şəxslərə münasibətdə ölüm hökmü qəbul edilmir və hamilə qadınlar üçün qəbul edilən ölüm hökmü həyata keçirilmir”. 1989-cu ildə Ölüm hökmünün ləğvi haqqında İkinci fakültativ Protokolla Paktın tənzim etdiyi bu məsələ daha ətraflı rəqlamentləşdirilmişdir.

Paktın 7-ci maddəsi işgəncə, qəddar, qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan davranış və cəzalar; 8-ci maddədə kölə ticarətinin istənilən forması qadağan edilir. Paktın 9-cu maddəsinin 3-cü bəndində bəyan edilir ki, cinayətə görə həbs olunmuş və

ya saxlanılmış hər bir şəxs təcili qaydada və müəyyən vaxt ərzində məhkəmə hakimiyyətinə və ya azadlıqdan məhrum etmə hüququnu həyata keçirmək səlahiyyəti olan şəxsin yanına gətirilir. Şəxsin nəzarət altında istintaqı gözləməsi ümumi qayda olmamalıdır.

Azadlıqdan məhrum edilmə yerlərindəki davranış qaydaları Paktın 10-cu maddəsində ifadə edilib. Burada azadlıqdan məhrum edilmiş şəxsin insan şəxsiyyətinə xas olan ləyaqətinə hörmət və humanist münasibət hüququ ifadə edilib. Paktın 11-ci maddəsi şəxsin hər hansı bir müqavilə öhdəliyini yerinə yetirə bilməməsi səbəbi ilə azadlıqdan məhrum edilməsinin yolverilməzliyini təsbit edib.

Məzmun baxımından Paktın 14-cü maddəsi çox geniş anlama malikdir. Bu maddədə məhkəmə prosesinin prinsipləri, mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün fərdlərin məhkəmə qarşısında bərabərliyi, təqsirsizlik prinsipi, apellyasiya baxışı, non bis in idem və s. hüquqlar təsbit olunub. Cinayət prosesini ehtiva edən nullum crimen nullum poen sine lege prinsipi 15-ci maddədə ifadə edilib. Paktın 15-ci maddəsinin 1-ci bəndində deyilir ki, heç kəs törədildiyi vaxt milli qanunvericiliyə və ya beynəlxalq hüquqa görə cinayət sayılmayan hərəkətə görə təqsirli hesab edilə bilməz⁵⁴.

Paktın 17-ci maddəsi şəxsi və ailə həyatına özbaşına müdaxilənin yolverilməzliyini, yaşayış yerinin toxunulmazlığını və yazışmanın gizliliyini, şərəf və ləyaqətə müdaxilənin qadağan edilməsi hüququnu müəyyən edir. Paktın 18-ci maddəsi vicdan, din azadlığına və bu hüquqların məhdudlaşdırılması hallarına həsr edilib.

Pakt ədalət mühakiməsi üçün zəruri olan bütün əsas norma və prinsipləri formalaşdırmışdır. Ədalətli məhkəmə baxışı hüququ qanunun aliliyinə zəmanət verən Paktın təməl

⁵⁴ Novak M., Klok J., Şvartsin İ. İnsan hüquqları: parlament üzvləri üçün vəsait. Parlamentlərarası Birlik və BMT-nin İnsan hüquqları üzrə Ali Komissarının İdarəsi. 2005, s.129

normalarından biri hesab edilir⁵⁵. Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Paktda bəyan edilən hüquqlar əsas hüquqlardır. Bu hüquqların mütləqliyi ona dəlalət edir ki, ratifikasiya aktından asılı olmayaraq, həmin hüquqları təsbit edən beynəlxalq müqavilə istənilən dövlət üçün hüquqi əhəmiyyətə malikdir. Bir sıra dövlətlərin məhkəmələri "işgəncə təbii etmək" üzrə öhdəliyin adət-hüquq xarakterini əsaslandırarkən İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsinə, bu sahədə ratifikasiya edilməmiş beynəlxalq müqavilələrə də istinad etməkdə dirlər⁵⁶.

İnsan hüquqlarının beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsinin başlıca xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, dövlətlər insan hüquqlarına hörmət etmək öhdəliyi ilə bərabər bu sahədə normativ məzmunlu öhdəliklərini özlərinin yurisdiksiyası çərçivəsində təmin və müdafiə etmək öhdəliyi qəbul edirlər⁵⁷. Qəbul edilən öhdəliyin məzmunu isə əksər halda beynəlxalq müqavilə ilə müəyyən edilir və öhdəliklər qarşılıqlı razılaşma kimi təqdim edilməkdədir. Hərgah, insan hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsi sahəsində razılaşdırılmış öhdəliklər qarşılıqlı olmadan təmin edilməlidir. İnsan hüquqlarının təbii hüquq başlanğıcına malik olması dövlətlər arasında qarşılıqlı mənfəətə əsaslanan öhdəliyi də istisna edir. İnsan hüquqları üzrə beynəlxalq müqavilələr ümumi marağın-universal dəyərlərin (əsas hüquq və azadlıqların) müdafiəsinə istiqamətləndirilir⁵⁸. Bu zaman "hər kəsin və hamının hər kəs və hamı qarşısında" obyektiv öhdəliyi

⁵⁵ De Zayas A., Moller J., Orsahi T. Application of the International Covenant on Civil and Political Rights under the Optional Protocol by the Human Rights Committee. – Geneva, 1989. p.36-37

⁵⁶ International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals (H. J. Steiner and P. Alston eds.). Oxford. 2006, p. 775

⁵⁷ İnsan hüquqları və azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının 3-cü maddəsi / İnsan hüquqları üzrə avropa Məhkəməsinin bülleteni. 2014, №10, s. 10

⁵⁸ Simma B. International Crimes: Injury and Countermeasures. Comment on Part 2 of the ILC Work on State Responsibility // International Crimes of State: A Critical Analysis of the ILC's Draft Article 19 on State Responsibility / J.H.H.Weiler, A.Cassese, M.Spinedi eds. Berlin-New York. 2009, p.285

meydana gəlir. Məsələn, Soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında (1948) Konvensiya, 1984-cü il İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və cəza növlərinə qarşı Konvensiya üzrə öhdəlik tərəflər arasında deyil, bütövlükdə beynəlxalq birliyə münasibətdə formalaşan öhdəlikdir.

Dövlətlər insan hüquqları üzrə çoxtərəfli müqavilənin iştirakçısı olarkən yalnız özünün və ya hər hansı dövlətin vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarını deyil, vətəndaşlığından asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi öhdəliyi qəbul edirlər⁵⁹.

İnsan hüquqları üzrə müqavilələrin "təbii hüquq" xarakteri Müqavilələr hüququ haqqında 1969-cu il Vyana konvensiyasının 60-cı maddəsində də ifadə edilib. Konvensiyanın həmin maddəsində müqavilənin fəaliyyətinin dayandırılması və ya kəsilməsinə əsas kimi onun əhəmiyyətli pozulması göstərilir⁶⁰. Yəni də həmin maddənin 5-ci bəndində bu qaydadan insan hüquqları üzrə müqavilələrə münasibətdə istisna müəyyən edilib. Bu müqavilələrə 60-cı maddənin ümumi qaydasının tətbiq edilməməsi ifadə edilir və bu istisna onların erga omnes (ümumi maraq) xarakteri ilə bağlıdır. J.Krouford qeyd edir ki, beynəlxalq hüquqda publik maraqlar anlayışına uyğun olan maraqlar mövcuddur. Bu maraqların müdafiəsi beynəlxalq birliyin ümumi işidir⁶¹. Həmin müqavilələr əksər halda ümumtəntəmiş hüquqları ehtiva etdiyindən onlar obyektiv xarakterli kollektiv təminat sistemində əsaslanmalıdır. Hər bir iştirakçı dövlət digər iştirakçı qarşısında öhdəlikli olmaqla eyni zaman-

⁵⁹ Provost R. Reciprocity in Human Rights and Humanitarian Law // The British Yearbook of International Law. 1994, vol. 65, p.453; Алексеева Л.Б., Жуйков В.М., Лукашук И.И. Международные нормы о правах человека и применение их судами Российской Федерации: Практическое пособие. М.: Права человека, 1996, с.97

⁶⁰ Алексидзе Л. А. Некоторые вопросы теории международного право. Императивные нормы jus cogens. Тбилиси: Изд-во Тбилисского Ун-та 1982, 463с.

⁶¹ Crawford J. The International Law Commission's Draft Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, p.79

da hər bir iştirakçı digər iştirakçı qarşısında konvensiya üzrə öhdəliyini yerinə yetirmək tələbi ilə çıxış edə bilər. Bu mənada Paktın 41-ci maddəsində ifadə edilən (bu maddəyə müvafiq olaraq bu Paktın iştirak edən dövlət istənilən vaxt hansısa iştirakçı dövlətin başqa bir iştirakçı dövlətin bu Pakt üzrə öhdəliklərini yerinə yetirmədiyini iddia etməsi barədə məlumat almaq və ona baxmaq səlahiyyətini tanıdığı)ni bəyan edə bilər.

Bu maddədə nəzərdə tutulan məlumatlara yalnız onların bu Komitənin (*İnsan Hüquqları Komitəsinin* - müəll.) səlahiyyətini tanıdıqlarını bəyan etmiş iştirakçı dövlətlər tərəfindən təqdim olunduğu təqdirdə baxıla bilər. Komitə bu cür bəyanat verməmiş iştirakçı dövlətə aid heç bir məlumat qəbul etmir...) qarşılıqlıq prinsipini də ümumtənzimmiş insan hüquqlarına hörmət və onları müdafiə etmək prinsipi baxımından məqbul saymaq olmaz. Paktın qəbul edildiyi dövrdə belə bir şərtləndirmənin təsbit edilməsi bəlkə də başa düşüləndir. Lakin hazırda belə bir müddəa dövlətlərin (insan hüquqlarına hörmət etmək üzrə) əsas məqsədinə uyğun deyil.

Ümumtənzimmiş maraqların müdafiəsində məsuliyyət üzrə normaların məcəllələşdirilməsi ilə bağlı 2001-ci ildə BMT Baş Məclisinin 56/589 sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilən Dövlətlərin hüquqazidd fəaliyyətə görə məsuliyyəti haqqında sənədin 1-ci (dövlətin istənilən beynəlxalq hüquqazidd davranışı bu dövlətin beynəlxalq məsuliyyətini yaradır) maddəsini şərh edərkən J.Krouford həmin maddədə təsbit edilmiş beynəlxalq məsuliyyət termini üzrə münasibətləri zərərə məruz qalmış dövlətlə hüquqazidd davranışda olan dövlətin münasibətindən asılı olmayaraq yaranan və digər dövlətləri də əhatə edən münasibət kimi dəyərləndirir⁶².

Ümumi öhdəliklərin pozulması nəticəsində yaranan məsuliyyətin hüquq pozuntusunun istənilən dövlətin pozucu

⁶² Crawford J. The International Law Commission's Draft Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, p.79

dövlət tərəfindən öhdəliyin gözlənilməsi və ya yerinə yetirilməsi üzrə tələb hüququnu əhatə etməsidir. Məsuliyyət məsələsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirən dövlət özünün şəxsi maraqlarından deyil, beynəlxalq birləşmiş, dövlətlər qrupunun adından çıxış edir. Dövlətlərin hüquqazidd fəaliyyətə görə məsuliyyəti haqqında sənədin 33 (1) maddəsində bu məsələyə xüsusi yer verilir. Həmin maddədə qeyd edilir ki, bu hissə ilə müəyyən edilən məsul dövlətin öhdəliyi pozuntu halından və beynəlxalq hüquqi öhdəliyin məzmun və xarakterindən asılı olaraq bir dövlətə, bir neçə dövlətə və ya bütövlükdə *beynəlxalq birləşmiş münasibətdə* (*kurs – müəll.*) ola bilər. Bu zaman dövlətlər maddi mənfəəti deyil, hüquqi marağın müdafiəsini təmin etməlidirlər.

İnsan hüquqları üzrə beynəlxalq hüquq normalarından çıxış edərək Beynəlxalq Hüquq Komissiyası qeyd edir ki, Dövlətlərin hüquqazidd fəaliyyətə görə məsuliyyəti haqqında sənədin 48-ci maddəsində ifadə edilən dövlətlər soyqırım, köləliyin qadağan edilməsi, özünü-təyin etmə hüququnun pozulması zamanı yaranan öhdəliklərlə qayğılı olan dövlətlər başa düşülür⁶³.

İstər BMT Beynəlxalq Məhkəməsinin, istərsə də, beynəlxalq tribunalların qərarları təhlil edilərkən insan hüquqları üzrə *erga omnes* öhdəliyi bir qayda olaraq insan hüquqlarının beynəlxalq cinayətlərlə pozulması halı ilə şərtləndirilir⁶⁴. Lakin bu o demək deyildir ki, digər sferada insan hüquqlarının gözlənilməsi öhdəliyi əhəmiyyətsizdir. Xüsusən də, fəvqəladə hal vəziyyətində məhdudlaşdırılmayan (*non-derogable rights*) hüquqlar qeyd edilməlidir. Bu hüquqlar şəxsi hüquqlar kimi *jus cogens* xarakter kəsb edir. Doğru olaraq bir sıra müəlliflər

⁶³ Гафуров И. Н. Применение общепризнанных принципов и норм международного права и международных договоров российскими судами. / Материалы научной сессии. Волгоград, 2004, Право. Вып.3, с.35; Валеев Р.М. Контроль в современном международном праве. Казань, Издательство «Центр инновационных технологий», 2001, с.178

⁶⁴ Van Boven T. Distinguishing Criteria of Human Rights // The International Dimensions of Human Rights (K. Vasak). Greenwood Press: 1982, p.43-48

bütövlükdə insan hüquqlarının hamısının ümumi maraq (*erga omnes*) öhdəliyi altında olmasını irəli sürürlər⁶⁵.

İnsan hüquqlarına hörmət etmək prinsipinə uyğun olaraq dövlət insan hüquqları üzrə beynəlxalq hüquqi öhdəlikləri istisnasız yerinə yetirməlidir⁶⁶. Lakin əksər halda beynəlxalq hüquqi öhdəlik müxtəlif motivlərlə istisna edilməyə çalışılır. Bu istisnalardan biri də insan hüquqları üzrə beynəlxalq müqavilələrin qeyd-şərtlə təmin edilməsidir. Qeyd-şərtlər əksər halda adət-ənənənin, ictimai qaydanın, milli təhlükəsizliyin mühafizəsi adı ilə həyata keçirilir⁶⁷. Müvafiq qayda son nəticədə insan hüquqlarının pozulması zamanı hüquq pozan dövlətlərə bəraət vermək üçün istifadə edilir.

Mülki və siyasi hüquqların adət-hüquq mənşəyi hər hansı bir dövlət tərəfindən beynəlxalq müqavilə qaydasında həmin hüquqları gözlənmək və yaxud da təmin etməmək üçün qeyd-şərt etmək hüququnu tanımır⁶⁸. İnsan Hüquqları Komitəsi də Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Paktın bir sıra müddəalarının adət-hüquq mənşəyinə malik olduğu üçün həmin normalara dövlətlərin qeyd-şərt etməsinin yolverilməzliyini bildirmişdir. Belə hüquqlardan:

- yaşamaq;
- köləliyə məruz qalmamaq;
- ingəncəyə və qeyri-humanist, ləyaqəti alçaldan davranışa yol verməmək;
- özbaşına həbs və ya saxlanmaya məruz qalmamaq;
- fikir, vicdan və din azadlığı;
- təqsirsizlik prezumpsiyası;

⁶⁵ Dinstein Y. The Erga Omnes Applicability of Human Rights // Archiv des Völkerrechts. 1992, Band. 30, p.16-20; Shapira A. Comment: The Erga Omnes Applicability of Human Rights // Archiv des Völkerrechts. 1992, Band. 30, p.22-26

⁶⁶ General theory of state and law. Academic course in three volumes, editor-in chief M.Marchenko-uth edition. M: Norma-INFRA-M. 2014. Vol.3: state, law, Society, p.116

⁶⁷ Фаяд Насер Юсеф. Контрольный механизм по международному пакту о правах человека (сравнительный анализ). Дисс. кан. юрид. наук. М. 1988, с.125-126

⁶⁸ Gunning L. Modernizing Customary International law: The Challenge of Human Rights. Virginia Journal of international law, 1999, p. 211-247.

-milli, irqi və dini nifrətlə çıxış etməyin qadağan edilməsi;

- hamilə qadınlara və uşaqlara münasibətdə ölüm hökümünün icra edilməsinin yolverilməzliyi və d. hüquqlar dövlətlər üçün adət hüququ kimi öhdəlik yaradır və bu hüquqların realizə edilməməsi hər hansı dövlətdaxili adət-ənənəyə əsaslanma bilməz.

İnsan Hüquqları Komitəsi özünün 1981-ci il 3 sayılı ümumi şərhində belə bir fikir ifadə etmişdir ki, Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Paktın 2-ci maddəsinə görə Pakt üzrə ümumi öhdəlik yalnız insan hüquqlarına hörmət edilməsinə yönəlməyib. Dövlətlər öhdəlik götürüblər ki, yurisdiksiyalarında olan bütün fərdləri bu hüquqlardan istifadə etmək imkanı ilə təmin edəcəklər⁶⁹. Komitənin mövqeyi əslində beynəlxalq səviyyədə prosessual aspekti də ehtiva edir. Yəni insan hüquqları üzrə beynəlxalq qurumların nəzarət yurisdiksiyasının da qəbulunu təşviq edir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, insan hüquqları, o cümlədən şəxsi hüquqlar üzrə normalar həm konvensiya (müqavilə), həm də adət formasında bərqərar olmaqdadır. Bir qayda olaraq dövlətlər öz vətəndaşlarına münasibətdə müqavilə normaları ilə formalaşdırılan öhdəliklərlə bağlıdırlar. Beynəlxalq müqavilə normaları insan hüquqlarını daha dəqiq reqlamentləşdirməklə, eyni zamanda müxtəlif təminat sistemlərini (məhkəmə, inzibati ədliyyə prosedurlarını), şəxslərin müraciət qaydalarını və s. nəzərdə tutur. Nəticə etibarilə insan hüquqları üzrə beynəlxalq müqavilələrlə şəxslər üçün dəqiqlik yaratmaqla yanaşı, təbii və təfsir prosesinə də əhəmiyyətli təsir edilir. Şübhəsiz ki, belə aktlardan biri də Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Paktıdır. Pakt digər beynəlxalq hüquqi aktlar sistemində əhəmiyyətli yerə malik olmaqla yanaşı, həm də fərdlərin beynəlxalq müqavilə qurumu ilə birbaşa əlaqə hüququnu nəzərdə tutur (m.28). Paktın I Protokolunun qəbulu hüququ pozulmuş

⁶⁹ Treaty bodies Search. <https://tbinternet.ohchr.org>

şəxslər üçün yeni, əlavə təminat sistemini yaradır. Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Paktda bəyan edilən hüquqların üzv dövlətlər tərəfindən yerinə yetirilməsinə nəzarəti təmin etmək məqsədi ilə İnsan Hüquqları Komitəsi təsis edilmişdir.

İnsan hüquqları üzrə beynəlxalq müqavilələrin bir spesifik əlaməti də ondan ibarətdir ki, bu müqavilələr müddətsiz olmaqla yanaşı müəyyən bir ərazidəki əhaliyə, həmin əhalini formalaşdıran şəxslərin hüquqlarının müdafiəsinə yönəlməsidir. İnsan hüquqlarının xüsusi kateqoriyasını təşkil edən şəxsi və siyasi hüquqlar üzrə beynəlxalq müqavilələr dövlətlərin hüquqi varisliyinə də təsir etmişdir. Beynəlxalq hüquqa ((1998-ci ildə hüquqi qüvvə kəsb edən) Beynəlxalq müqavilələrə münasibətdə dövlətlərin hüquqi varisliyi haqqında 1978-ci il Konvensiyasına (m.34.2)) görə yeni yaranan dövlət beynəlxalq münasibətlərə “ağ lövhə” (*tabula rasa*) prinsipi ilə daxil olur. Bu halda beynəlxalq hüquq subyektlərinin hüquq və vəzifələri də qarşılıqlı razılaşma ilə müəyyən edilir. Lakin müəyyən kateqoriya müqavilələr var ki, onların müəyyən etdiyi öhdəliklər avtomatik olaraq yeni yaranmaqda olan dövlətlərə keçmiş olur⁷⁰. Xüsusən də, ərazi, sərhəd rejimlərini müəyyən edən beynəlxalq müqavilələr “*tabula rasa*” prinsipini istisna edir. Belə kateqoriya müqavilələrdən biri də insan hüquqları haqqında beynəlxalq müqavilələrdir.

Əgər ərazi rejimini müəyyən edən müqavilələr əraziyə bağlanmaqla ərazi ilə birlikdə varis-dövlətə keçirsə, insan hüquqları haqqında müqavilələr isə müvafiq ərazidə yaşayan əhaliyə bağlanmaqla varis-dövlətə keçmiş olur və bu zaman əhalinin kimin yurisdiksiyasına keçməsindən asılı olmayaraq onlar özlərinin beynəlxalq hüquqla tanınan hüquq və azadlıqlarının

⁷⁰ Даниленко Г. М., Чарни Дж. И. Создание международного права и согласие государств // Вне конфронтации. Международное право в период после холодной войны: Сборник статей. / Отв. ред. Л. Демрот, Г. Даниленко. М. Международные отношения., 1996. с.50

beynəlxalq hüquqi müdafiəsindən məhrum edilə bilməzlər⁷¹. Bu məsələ beynəlxalq hüquq doktrinasında və dövlətlərin təcrübəsində birmənalı qəbul edilməsə də insan hüquqlarına, onların müdafiəsinə marağın artması ilə özünə daha çox əsaslar tapmaqdadır. Dövlətlərin ziddiyyətli təcrübəsini də əsas götürərək bir çox müəlliflər insan hüquqları haqqında beynəlxalq müqavilələrin hüquqi varislik məsələsində üstün mövqeyə malik olduğunu qeyd edirlər. Xüsusən də, keçmiş Yuqoslaviya, Sovetlər, Çexoslovakiya, Honkonq və d. ölkələrin timsalında beynəlxalq orqanların, məhkəmə qurumlarının bu sahədə pozitiv mövqeyi əsas götürülərək insan hüquqları haqqında beynəlxalq müqavilələrin kontinuitetinə istinad edilir⁷². Hələ 1992-ci ildə İnsan Hüquqları Komitəsi keçmiş Yuqoslaviya ərazisində yeni yaranmış dövlətlərə - Xorvatiya, Bosniya-Herseqovina və (Serbiya və Monteneqrodan ibarət olan) Yuqoslaviya Federativ Respublikasına mülki və siyasi hüquqların gözlənilməsi səviyyəsi ilə bağlı hesabatlarını təqdim etmələri üçün müraciət etmişdi.

İnsan Hüquqları Komitəsi Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Pakt üzrə keçmiş Yuqoslaviyanın götürdüyü öhdəliyə istinad edərək bildirmişdir ki, varis dövlətlər tərəfindən insan hüquqları haqqında beynəlxalq müqavilələri tətbiq etməyəcəkləri, həmçinin keçmiş Yuqoslaviya ərazisindəki əhalinin insan hüquqları üzrə beynəlxalq sazişlərin üstünlüklərindən yararlanma bilməyəcəkləri kimi təəssürat üçün əsas yoxdur⁷³. Sonradan müvafiq dövlətlər Komitənin müraciətinə

⁷¹ Гусейнов Л. Г. Международные обязательства государств в области прав человека. – Баку: издательство «Hüquq ədəbiyyatı», 1998. с.39-40

⁷² Mullerson R. The Continuity and Succession of States, by Reference to the Former USSR and Yugoslavia / International and Comparative Law Quarterly. 1993, vol.42, p.493; Shaw M.N. State Succession Revisited / Finnish Yearbook of International Law. 1994, vol.5, p.84; Simma B. From Bilateralism to Community Interest in International Law / Recueil des Cours, 1994-VI: Vol.250, p.357; Mushkat R. Hong Kong and Succession of Treaties / International and Comparative Law Quarterly. 1997, vol.46, p.190-191

⁷³ CCPR/C/SR.1178/Add.1. p.3

müsbət münasibət bildirməklə həyata keçirilmiş insan hüquqlarının kütləvi pozuntusunun təhqiqinə də razılıq vermişlər. Komitə tərəfindən oxşar mövqe postsovet dövlətlərinə münasibətdə də ifadə edilmişdir. Komitə bildirmişdir ki, bu dövlətlər müstəqillik əldə etdikləri andan Pakt müddəaları ilə öhdəlik daşıyırlar⁷⁴.

Postsovet dövlətlərindən Azərbaycan Respublikası Pakta 21 iyul 1992-ci ildə qoşulmuş və 1994-cü ildə özünün ilk hesabatını Komitəyə təqdim edərkən bildirmişdir ki, müstəqillik əldə etdikdən sonra Pakta qoşulma anına kimi ərazisində baş vermiş bütün hadisələrə görə məsuliyyət daşımağa hazırdır. Azərbaycan Respublikasının ilkin hesabatına dair Komitənin yekun ümumiləşdirməsində narahatlıq doğuran hallardan biri də milli qanunvericilik və Paktın tələbləri arasında kolliziyaların olması göstərilir⁷⁵. Azərbaycan Respublikası, qanunvericiliyini beynəlxalq öhdəliklərinə uyğunlaşdırmağa çalışması Komitə tərəfindən də qiymətləndirilmişdir. Milli hüququn Paktın tələblərinə uyğunlaşdırılması üçün edilən dəyişikliklər ikinci hesabatda öz ifadəsini tapır. Pakta 1 sayılı Fakültativ Protokolun Azərbaycan Respublikası tərəfindən ratifikasiyası haqqında məlumat Komitə tərəfindən müsbət qarşılanmışdır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 151-ci maddəsinə əsasən, daxili qanunvericilik sistemində daxil olan normativ hüquqi aktlar ilə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yarandıqda dövlətlərarası müqavilənin üstün götürülməsi pozitiv aspektlər sırasında idi. Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin beynəlxalq müqavilələrin tələblərinə uyğunlaşdırılması və kolliziyalar yarandığı təqdirdə beynəlxalq müqavilə müddəasının üstün götürülməsi Komitənin diqqətə çatdırdığı həmin problemin həll olunduğunu sübut edirdi. Bu halla Azərbaycan Res-

⁷⁴ UN Doc /A/49/40, vol. II, XI, Y, p.49

⁷⁵ Azərbaycanda insan hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi və müdafiəsinin vəziyyəti. 2004-cü il üzrə illik məruzənin qısa icmalı. Bakı. 2005, 174s.

publikası bir tərəfdən insan hüquqları müqavilələrinin spesifik xüsusiyyətlərini qəbul etmiş, digər tərəfdən isə bu spesifikliyin hələ də ümumi təcrübəyə (adətə) çevrilmədiyini göstərmişdir.

Məlum olduğu kimi Azərbaycan Respublikasının da təsisçisi olduğu SSRİ Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Paktın iştirakçısı olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Dövlət müstəqilliyi haqqında Aktının 4-cü maddəsində qeyd edilirdi ki, SSRİ-nin iştirakçısı olduğu beynəlxalq müqavilələr onun müstəqilliyinə və suverenliyinə zidd olmadıqca Azərbaycan Respublikasında tətbiq edilə bilər. Lakin prof. L.Q.Hüseynov qeyd edir ki, müstəqillikdən sonra Azərbaycan Respublikasının Pakta qoşulana kimi ölkə ərazisində baş vermiş hadisələrə görə öhdəlik götürməsi aktını Pakt üzrə öhdəliyin "varislənməsi"ndən çox susmaqla tanınma kimi qiymətləndirilə bilər⁷⁶. Hərgah belə bir aktual məsələdə susmaqla tanınma şübhə doğurmaya bilməz. İnsan hüquqları haqqında beynəlxalq müqavilələrin kontiunitetindən bəhs edərkən qeyd etməliyəm ki, bu sahədə nə qədər fərqli mövqelər olsa da inkişaf tendensiyaları insan hüquqlarına hörmət etmək prinsipinə doğru getməkdədir. Dövlət suverenliyi insan hüquqlarına hörmət etmək prinsipinə münasibətdə qəbul edilməkdədir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsində deyildiyi kimi "İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir" (I) fikri suverenliyin məqsədini göstərir. Həmin maddənin II hissəsində "Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilməsi"⁷⁷ də Azərbaycan Respublikasının insan hüquqları üzrə beynəlxalq öhdəliklərə münasibətdə siyasi kursunu göstərir.

⁷⁶ Гусейнов Л. Г. Международные обязательства государств в области прав человека. – Баку: издательство «Hüquq ədəbiyyatı», 1998. c.47

⁷⁷ www.e-qanun.az

Mülki və siyasi hüquqlar üzrə beynəlxalq müqavilələrin adət hüquq norması kimi tanınması da qəbul edilməkdə olan faktdır. İnsan hüquqlarına hörmət etmək prinsipinin beynəlxalq hüququn ümumi prinsiplərindən ən əhəmiyyətli kimi tanınması⁷⁸ və insan hüquqları və əsas azadlıqların təmin edilməsinin dövlətin ali məqsədi olaraq qəbul edilməsi digər dövlətlərin də hüquq sistemləri üçün xarakterik haldır. Prof. L.Hüseynov qeyd edir ki, hazırda insan hüquqları haqqında beynəlxalq müqavilələrə də spesifik kontinuitet verən, onların xüsusi təbiətini nəzərə alan yeni beynəlxalq adət-hüquq normasının yaranmasının şahidinə çevriliyə⁷⁹.

İnsan hüquqları üzrə beynəlxalq müqavilə öhdəliklərinin varislik qaydasında, yəni qarşılıqlı razılaşma əsasında deyil, birbaşa olaraq varis dövlətə keçməsi həm maddi hüquq standartlarını, həm də prosessual təminat sistemini nəzərdə tutur. Sonuncu halda dövlətlərin beynəlxalq hüquq müdafiə mexanizmlərinin, o cümlədən beynəlxalq məhkəmə, müqavilə orqanlarının nəzarət funksiyası, insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə onların yurisdiksiyası da qeyd-şərtsiz qəbul edilməlidir. Lakin sonuncu halda öncə də ifadə etdiyimiz kimi qarşılıqlı razılaşma metodu qalmaqdadır.

İnsan hüquqları üzrə beynəlxalq müqavilələrin kontinuiteti "tabula rasa"nı üstələməkdədir. Dövlətlərin parçalanması, birləşməsi, yenidən yaranması insan hüquqları haqqında müqavilələrin kontinuitetinə xələl gətirməməlidir. İnsan Hüquqları Komitəsinin Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Paktdan və onun Fakültativ Protokolundan yaranan nəzarət yurisdiksiyası hüquqi varislik institutunu üstələyən və beynəlxalq adət hüquq normalarını məcəllələşdirmiş müqavilə kontinuitetindən təzahür etməkdədir. Bu hal o anlama gəlir ki, Pakt

⁷⁸ International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals (H. J. Steiner and P. Alston eds.). Oxford. 2006, p.166

⁷⁹ Гусейнов Л. Г. Международные обязательства государств в области прав человека. – Баку: издательство «Hüquq ədəbiyyatı», 1998. c.39

iştirakçısı dövlət müqavilə orqanı kimi İnsan Hüquqları Komitəsinin iştirakçı dövlətlərin dövrü hesabatlarına, fərdi və dövlətlərarası şikayət proseduruna, beynəlxalq müqavilə normalarının təfsir və tətbiqi üzrə səlahiyyətini də istisna etmək məqsədi ilə Pakta qeyd-şərt etmək və ya fərdi şikayətlər hüququnu ehtiva edən Protokolu ratifikasiya etməmək iştirakçı dövlətin beynəlxalq hüquqi öhdəliyini pozmuş olduğu anlamına gələcək.

Bir sıra dövlətlər bu gün də insan hüquqları üzrə universal müqavilə mexanizmlərinin yurisdiksiyasını qəbul etməyiblər. Qəbul etdikləri halda isə onların mövqelərinə ciddi münasibət bəsləmirlər⁸⁰. Başqa bir halda isə müvafiq müqavilələrə qoşularkən müqavilələrin əsas məzmununu, məqsədini təşkil edən normalara qeyd-şərt etməklə həmin normalar üzrə öhdəlikləri istisna etməyə çalışırlar. Belə bir fakta qeyri-ciddi münasibət bəslənir ki, dövlətlər ən azından universal beynəlxalq təşkilatlarda, məsələn, BMT çərçivəsində Nizamnaməyə bağlılıqla insan hüquqlarına hörmət etmək kimi öhdəlik götürüblər. Fundamental hüquqlar üzrə beynəlxalq müqavilə normalarının tanınması və onların institusional təminat sistemində iştirak etmək zərurəti dövlətlərin insan hüquqlarına hörmət etmək öhdəliyindən, həmin hüquqların təbii xarakterindən meydana gəlir. İnsan hüquqlarına hörmət etmək prinsipi yalnız maddi hüquqi standartların deyil, həm də milli və beynəlxalq prosessual təminat sisteminin təsis edilməsini nəzərdə tutur. BMT Nizamnaməsinin 55 və 56-cı maddələrinə görə – Təşkilatın bütün üzvləri *birlikdə (yəni beynəlxalq təminat sistemlərində iştirakla – kurs müəll.)* və ayrı-ayrılıqda hamı üçün ümumtəminmiş insan hüquq və əsas azadlıqlarına hörmət etmək və bu hüquqları gözləmək məqsədinə nail olmaq üçün Təşkilatla əməkdaşlıq etmək öhdəliyindədirlər⁸¹.

⁸⁰ International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals (H. J. Steiner and P. Alston eds.). Oxford. 2006, p.168

⁸¹ Sohn L.B. The New International law: Protection of the Rijhts of individuals Rather than states. The American University Law Review, 1982, vol.32, p.17.

Dövlətlərin BMT Nizamnaməsi çərçivəsində formalaşan əməkdaşlığının xarakteri BMT-nin məqsədi ilə müəyyən edilir⁸². BMT-nin əsas məqsədləri beynəlxalq sülhü və təhlükəsizliyi qorumaq, xalqların bərabərliyi və özünü müəyyən etmə prinsiplərini rəhbər tutaraq millətlər arasında dostluq münasibətlərini inkişaf etdirmək, iqtisadi, sosial, mədəni və humanitar xarakterli problemlərin həllində beynəlxalq əməkdaşlığı həyata keçirmək təşkil edir (m.1.1; 1.2). Bununla bərabər 1.3 maddəsinə görə Təşkilatın bütün üzvlərinin üzərinə *cinsindən, dilindən və dinindən asılı olmayaraq hamı üçün insan hüquqlarını və əsas azadlıqları təşviq və inkişaf etdirmək (kurs – müəll.)* öhdəliyi qoyulur⁸³. Beləliklə, fundamental insan hüquqlarının gözlənilməsi zərurəti daxili qanunvericiliklə bərabər, həm də universal beynəlxalq institusional sistemdəki üzvlükdən, bu üzvlük üzrə götürülmüş beynəlxalq öhdəlikdən də meydana gəlir.

⁸² Гаврилов В.В. Принятие ООН актов о правах человека и международный механизм их имплементации: Автореф. дис. канд. юрид. наук. Казань, 1994. с.9

⁸³ Зимненко Б. Л. Международное право и правовая система Российской Федерации. Особенная часть: Курс лекций. М.: Российская академия правосудия; Ступот, 2010, с.458; Зимненко Б.Л. Согласование норм внутригосударственного и международного права в правовой системе России /МЖМП. 2000, №4, с.99.

II FƏSİL. İNSAN HÜQUQLARI KOMİTƏSİ UNİVERSAL TƏMİNAT SİSTEMİ KİMİ

2.1. İnsan Hüquqları Komitəsinin yurisdiksiya və predmet səlahiyyəti

Hüquq normalarının təminat sistemi olmadıqda onlar heç bir əhəmiyyət kəsb etmir. Beynəlxalq hüququn tarixi də sübut edir ki, ciddi-cəhdlə hazırlanmış bir sıra beynəlxalq hüquq normalarının təminat sistemi olmadığı üçün onlara riayət edilməmişdir⁸⁴. Beynəlxalq hüquq normalarının qeyri-səmərəliliyi əsasən onların beynəlxalq hüquq çərçivəsində tətbiqi zamanı meydana gəlir. Beynəlxalq hüquq normalarının qeyri-səmərəliliyi daha çox beynəlxalq hüquqi prosedurla bağlıdır⁸⁵. Məsələnin belə ifadə edilməsi daha düzgün olar ki, beynəlxalq hüquqi prosedurda beynəlxalq hüquq normaları nə qədər səmərəlidir?

Uzun müddət beynəlxalq hüquq normalarının təminat sisteminin, beynəlxalq hüquqi prosedurların olmaması və ya onun zəif olması səbəbindən beynəlxalq hüquq ciddi tənqid edilmiş və hesab edilmişdir ki, “beynəlxalq hüquq hüquq deyil, mənəviyyat normasıdır”⁸⁶. Beynəlxalq hüquq prosedurlarının zəif, bəzən də qeyri-səmərəli hüquqi təminat sistemi olması müəyyən mənada beynəlxalq hüquqsünasların daha çox maddi normalara, siyasətsünasların isə beynəlxalq münasibətlərə diq-

⁸⁴ Карташкин В.А. Контрольные функции ООН в области защиты прав человека - В кн: права человека. Учебник для вузов /Отв. ред. Лукашева Е.А. М.: Норма. 2000. с.537; Карташкин В. А. Международная защита прав человека и процессы глобализации / Прав человека и процессы глобализации / Под. ред. Е. А. Лукошевой. М. 2005, с.17; Де Салвиа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002г. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. с.632

⁸⁵ Европейский суд по правам человека. Избранные решения. В 2-х томах. / Ред. кол. Туманов В. А. и др., М.: Норма 2000, Том 1-856 с. Том 2-с.17

⁸⁶ Дженис М., Кэй Р., Бродли Э. Европейское право в области прав человека (Практика и комментарии). Пер. с англ. М.: «Права человека», 1997, с.3-4

qət yetirməsi ilə əlaqələndirilir. Nə qədər tənqid edilsə də II Dünya müharibəsindən sonra təsis edilən BMT-nin beynəlxalq hüquq sisteminin səmərəliliyinin artırılması istiqamətində həm hüquqşünaslar, həm də siyasətçilər arasında müəyyən bir razılıq meydana gəlmiş və qəbul edilən beynəlxalq hüquq normalarının təminat sistemi də təsis edilməyə başlanılır. Şübhəsiz ki, təsis edilən beynəlxalq hüquqi təminat sistemlərindən daha səmərəlisi regional (məsələn, Avropa, Şimali Amerika) xarakterli olur⁸⁷. Lakin bu heç də universal, o cümlədən BMT sistemli hüquqi təminat sisteminin də tədricən səmərəli olacağını istisna etmir. Xüsusən də, qloballaşma prosesində insan hüquqlarının daha çox universal mexanizmlərlə müdafiəsinə zərurətin yaranması BMT-nin insan hüquqları müdafiəsi sisteminin də təkmilləşdirilməsini tələb edir⁸⁸. Qloballaşma xalqların və dövlətlərin özünəqapanmasını aradan qaldırmaqla maddi və mənəvi resursların hüquq qaydasında bölüşdürülməsinə xidmət etməlidir⁸⁹. Alman hüquqşünası, filosofu P. İyerinqin sözləri ilə desək qloballaşma tarixin yüksək qanunu kimi meydana gəlib. Qloballaşma praktik olaraq hüququn bütün sahələrinə, o cümlədən beynəlxalq hüquqa, ilk növbədə insan hüquqları sferasına təsir edir. BMT Nizamnaməsinin⁹⁰ və İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsinin⁹¹ qəbulu ilə XX əsrin ortalarında müəyyən edilən insan hüquqları rejimi son onilliklərdə dövlətlərin milli

⁸⁷ Косцов А. Европейский Суд по правам человека. М., Мартин. 2005, с.12; Кучин М. В. Прецедентное право европейского суда по правам человека. Екатеринбург: Изд-во УрГЮА. 2004, с.9; Лич Филипп. Обращение в Европейский Суд по правам человека. М.: МОО ПЦ «Мемориал». 2006, с.23

⁸⁸ Лукьянцев Г.Е. Сравнительная характеристика систем защиты прав человека: по Международному Пакту о гражданский и политических правах и по Европейской Конвенции о защите прав человека и свобод (некоторые вопросы рассмотрения жалоб) // МЖМП. 1997. №3. с. 117; Матвеева Т.Д. Международные и национальные инструменты и механизм защиты прав человека. М.: Изд-во РАГС, 1995. с.79

⁸⁹ Лукашук И. И. Глобализация, государство, право, XXI век М.: Спарк, 2000. с.46; Малевич Ю. И. Права человека в глобальном мире. М: АСТ. 2004, с.353

⁹⁰ Устав Организации Объединения Наций. *Бeynəlxalq hüquq*, 1998. №1. s.117-130

⁹¹ Права человека. Сборник универсальных и региональных международных документов. / Сост. Л. Н. Шестаков М. Норма, 2007, 400с.

qanunvericiliyi çərçivəsindən kənara çıxmışdır.

XX əsrin sonu XXI əsrin əvvəlləri bir sıra beynəlxalq strukturların yaradılması ilə xarakterizə olunur ki, bu strukturlar da öz üzvlərinə beynəlxalq müqavilə iştirakçısı olan dövlətlər üçün müəyyən hallarda, dövlətlər bəzən onlarla razılaşmadıqda belə məcburi qərarlar qəbul etməklə dövlətüstü funksiya götürürlər⁹². Dövlətüstü funksiyanın beynəlxalq strukturlar tərəfindən qəbul edilməsi dövlətlərin könüllü olaraq özlərinin yurisdiksiyasını məhdudlaşdırmaq hüququndan yararlanır. Yurisdiksiyanın məhdudlaşdırılması isə insan hüquqlarına hörmət etmək prinsipindən meydana gəlir və dövlətin beynəlxalq müqaviləsi və adət normaları ilə konkretləşdirilir⁹³.

Universal strukturlardan BMT Beynəlxalq Məhkəməsinin, siyasi maraqlardan asılı olsa da “BMT Təhlükəsizlik Şurasının dövlətüstü funksiyasının”⁹⁴ BMT sistemində fəaliyyət göstərən insan hüquqlarının müqavilə mexanizmləri üçün də tədricən qəbul edilməsi “insan hüquqlarına hörmət edilməsi prinsipi” baxımından qaçılmazdır. Bu prosesi təşviq edən digər məsələ professor L.Henkinin dediyi kimi “beynəlxalq hüquqlar dövlətdaxili hüququn qarşılıqlı əlaqəsində tədricən monizm konsepsiyasının üstünlük təşkil etməsi”⁹⁵ olacaq. İnsan hüquqlarının müdafiəsinin dövlətdaxili hüquq problemindən beynəlxalq hüquq məsələsinə çevrilməsi beynəlxalq strukturların, o cümlədən beynəlxalq müqavilə qurumlarının rolunun daha da yüksəlməsinə səbəb olacaqdır.

İnsan hüquqları üzrə beynəlxalq hüququn səmərəliliyi həmin normaların implementasiya mexanizmindən, bu sahədə təsis edilən beynəlxalq müqavilə strukturlarından birbaşa asılı-

⁹² Права человека и процессы глобализации современного мира. / Отв. ред. Е. А. Лукашева. М.: Норма. 2007, с.280

⁹³ Черниченко О.Р. Международно-правовые аспекты юрисдикций государств. Автореферат дис. на соис. ученой ст. к. юр. наук. М. 2003, с.23

⁹⁴ Международное право. Вольфганг Граф Витпум. М.: Инфотропик Медиа, 2011, с.351

⁹⁵ Henkin L. International law: Politics, Values and Functions. Haque law Academy of International Droit. Dordrecht, 2013. p.89-90

dır⁹⁶. Beynəlxalq müqavilə orqanlarının təsis aktı kimi insan hüquqları sahəsində qəbul edilmiş beynəlxalq müqavilələr çıxış edir⁹⁷. İnsan hüquqları sahəsində əksər beynəlxalq müqavilələr iştirakçı dövlətlərdən müvafiq öhdəliklərin daxili qanunvericiliyə implementasiya edilməsini və zəruri hüquqi müdafiə vasitəsi ilə təminatı tələb edirlər⁹⁸. İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında beynəlxalq Konvensiyada (1965), İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında beynəlxalq Paktı (1966), Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Paktı (1966), Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında Konvensiyada (1979), İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və cəza növlərinə qarşı Konvensiyada (1984), Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyada (1989), Bütün əməkçi-miqrantların və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsi haqqında beynəlxalq Konvensiyada (1990), Bütün şəxslərin zorakı yoxa çıxmalardan müdafiəsi üzrə Konvensiyada (2006), Əlillərin hüquqları haqqında Konvensiyada (2006) müvafiq normaların implementasiya mexanizminin yaradılması tələbi təsbit edilib⁹⁹. Ha-

⁹⁶ Лукашук И.И. Применение международного права судами /Алексеев Л.Б., Жуikov В.М., Лукашук И.И., Международные нормы о правах человека и применение их судами РФ. М., 1996, с.7; Бессарабов В. Г., Быкова Е. В., Курочкина А. А. Европейские стандарты прав и свобод человека и гражданина в российском уголовном процессе. М.: Издательство «Юрлитинформ». 2005. с.9; Гавердовский А.С. Имплементация норм международного права. Киев: Вища школа. Головное изд-во, 1980. с.66; Гаджиев Х. Обеспечение защиты прав человека в деятельности Конституционного Суда Азербайджанской Республики / Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin Məlumatı. 2000. №2, с.78-84

⁹⁷ Гликман О.В. Механизм контроля за соблюдением обязательств государств-членов Международной организации Труда (МОТ) / Юрист-международник, 2003, №4, с.17

⁹⁸ Права человека в международном и внутригосударственном праве: Учебник для вузов. / Отв. ред. проф. Р. М. Валеев. Казань: Казанский государственный университет им. В. И. Ульянова-Ленина, 2004. с.200; Принципы, пределы, основания прав и свобод человека по российскому законодательству и международному праву / Материал подгот. Л.А.Морозова. Государство и право. 1998. № 7. с. 20-42; № 8. с. 39-70; №10. с. 46.

⁹⁹ Саидов А.Х. Международное право прав человека. Учебное пособие. Отв. Ред. Б.Н. Топорнин М. 2002, с.5; Пущин Э. А. О процессуальных вопросах современного международного права // Сов. гос-во и право. 1982. №1, с.107

zırda universal konvension orqan qismində insan hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsi sahəsində:

- İnsan Hüquqları Komitəsi;
- İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitə;
- Qadınlara münasibətlə ayrı-seçkiliyin ləğvi üzrə Komitə;
- İrqi ayrı-seçkiliyin ləğvi üzrə Komitə;
- Uşaq hüquqları üzrə Komitə;
- İşgəncələrə qarşı Komitə;
- Əməkçi-miqrantların və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsi üzrə Komitə;
- Əlillərin hüquqlarının müdafiəsi üzrə Komitə və
- Zorakı yoxa çıxarmalar üzrə Komitə fəaliyyət göstərir.

İnsan hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı bu komitələr özlərinin nəzarət fəaliyyətində tam müstəqilliyə malik olmaqla müvafiq müqavilələrin iştirakçı-dövlətlər tərəfindən implementasiya mexanizmi kimi çıxış edirlər¹⁰⁰. Bunlardan İnsan Hüquqları Komitəsi də (Komitə) Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Paktın (Pakt) implementasiya mexanizmi kimi meydana gəlib.

İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq hüquq normalarının implementasiya (həyata keçirilmə) mexanizmi dedikdə beynəlxalq səviyyədə insan hüquqları sahəsində beynəlxalq öhdəliklərin icrasına nəzarət çərçivəsində beynəlxalq hüquqi müdafiə üzrə orqan və təşkilatların, həmçinin dövlətlərin qarşılıqlı fəaliyyəti və təsiri başa düşülür¹⁰¹.

¹⁰⁰ Николайко И.В. Права человека и система ООН, Киев, Наукова Думка, 1991, с. 67

¹⁰¹ Автора İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Şərhlər və normativ aktlar. Bakı, «GISO Enterprises» KRINB, 2006, s. 8; Дарадкал Хассан Абдулмаджид. Международный институциональный механизм защита прав человека. Автореферат дис. на соис. ученой ст. к. юр. наук. Баку.1997, с.9; Национальные учреждения по правам человека: Руководство по созданию и укреплению национальных учреждений, занимающихся поощрением и защитой прав человека. Нью-Йорк; Женева: ООН, 1995. с.18; Самович Ю.В. О соотношения российского законодательства в области защиты прав человека с основными международными стандартами / МЖМП, 2000, №3, с. 115; Черниченко С.В. Теория международного права. т.1, М.: Издательство «НИМП», 1999, 336с. т.2, М.: Издательство «НИМП», 1999, с.415

İnsan Hüquqları Komitəsi iştirakçı dövlətlər tərəfindən Paktla təsbit edilən əsas hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsinə nəzarət institutu, insan hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsi vasitələrindən biri kimi fəaliyyət göstərir. Onun fəaliyyətinin sərhədi normativ məzmunu malik səlahiyyəti ilə müəyyən edilir. Bu səlahiyyət də müəyyən bir yurisdiksiya ilə təmin edilir. Komitə Paktla, Fakültativ Protokollarla və Prosedur Qaydalarla nəzərdə tutulduğu formada özünün yurisdiksiyasını həyata keçirir.

Yurisdiksiya latınca *jurisdictio* – mühakimə icraatı, *jus* – hüquq, *dico* – deyirəm anlamına malikdir. Daxili hüquqda yurisdiksiya müvafiq dövlət orqanlarının səlahiyyətinin qanunla (yaxud digər normativ aktla) müəyyən edilmiş məcmusu, bu orqanların hüquqi mübahisələri və hüquqpozmalara haqqında işləri həll etmək (yəni şəxsin və yaxud digər hüquq subyektinin hərəkətlərinə hüquq baxımından qiymət vermək, hüququ pozanlar barəsində hüquqi sanksiyalar tətbiq etmək) sahəsində səlahiyyəti anlamı kəsb edir. Həll olunan işin növündən və xarakterindən, ərazi aidiyyətindən, işdə iştirak edən şəxslərdən asılı olaraq müəyyən edilir¹⁰². Bu və ya digər qurumun səlahiyyəti onun hüquq və vəzifələrinin məcmusu olaraq qəbul edilsə də və Təşkilatın yurisdiksiyası onun səlahiyyətindən meydana gəlsə də yurisdiksiya və səlahiyyət terminlərinə aydınlıq gətirilməsinə zərurət var. Beynəlxalq hüquq ədəbiyyatında “predmet səlahiyyəti və yurisdiksiya səlahiyyəti”¹⁰³ fərqləndirilir. Yurisdiksiya səlahiyyəti təşkilatın predmet səlahiyyətinə aid olan məsələlər üzrə fəaliyyətidir. Beynəlxalq təşkilatların səlahiyyət elementlərindən biri kimi predmet səlahiyyəti dövlət-

¹⁰² Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin kommentariyası. F.Y. Səməndərovun redaksiyası ilə. Bakı: Digesta nəşriyyatı, 2010, s.14; Hüquq ensiklopedik lüğəti. Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyasının Baş redaksiyası, 1991, s.236-237

¹⁰³ Əliyev Z. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Dərs vəsaiti. Bakı: «AZSEA» nəşriyyatı, 2012, s.67; Тункин Г.И. Теория международного права, М.: Издательство «Зерцало», 2000, с.192

lərin daxili işi anlayışı ilə eynilik təşkil edir¹⁰⁴.

Müasir dövrdə bir sıra beynəlxalq hüquq normaları mövcuddur ki, həmin normalarla vaxtı ilə yalnız dövlətlərin daxili işi kimi qəbul edilmiş məsələlər beynəlxalq təşkilatların predmet yurisdiksiyasına da aid edilib. Bunlardan biri də insan hüquqlarının beynəlxalq hüquqi müdafiəsi problemidir. Beynəlxalq təşkilatların səlahiyyət anlayışının digər elementi olan yurisdiksiya səlahiyyəti beynəlxalq institusional qurumun aktlarının hüquqi təbiəti ilə müəyyən edilir¹⁰⁵. Beynəlxalq qurumun yurisdiksiyasının xarakteri onun aktlarının hüquqi təbiətində təzahür edir.

Həm yurisdiksiya səlahiyyəti, həm də predmet səlahiyyəti üçün ortaq xüsusiyyət onların ümumi təsis aktına əsaslanmalarıdır. Beynəlxalq hüquq doktrinasında¹⁰⁶, eləcə də beynəlxalq məhkəmə təcrübəsində təsdiqlənmiş¹⁰⁷ “ehtimal edilən səlahiyyət” konsepsiyası da fərqləndirilməkdədir. İkinci hal üçün Komitənin Paktın məlum 41-ci maddəsinin təfsiri ilə bağlı 24 sayılı ümumi şərhini də qeyd etmək olar¹⁰⁸.

Hakimiyyətin hüquqi göstəricisi olmaqla yurisdiksiya beynəlxalq hüquq subyektliyi, beynəlxalq hüquq münasibətləri kateqoriyaları ilə sıx bağlı olmaqla əsasən doktrinal anlayış kimi təzahür etdiyindən onun normativ anlayışının müəyyən edilməsinə də zərurət yaranmamaqdadır¹⁰⁹. Yurisdiksiya bir qayda olaraq hüquq çərçivəsində məcburetmə mexanizmi ilə

¹⁰⁴ Гали Б.Б. ООН и права человека. ООН, М., 1995, с.145; Матвеева Т.Д. «Неправительственные организации в механизмах защиты прав человека». М.: РАГС, 1997, с.71

¹⁰⁵ Шибаева Е.А., Поточный М. Правовые вопросы структуры и деятельности международных организаций. М.: Изд-во МГУ. 1988, с.46

¹⁰⁶ Seyersted F. International Personality of International Organizations / The Indian Jour. of International Law. 1964, Vd.4, №1, p.63

¹⁰⁷ International Court of Justice Reports of Judgments Advisory Opinions and Orders 1962, Leyden, 1963, p. 167-168

¹⁰⁸ Treaty bodies Search. <https://tbinternet.ohchr.org>

¹⁰⁹ Черниченко О.Р. Международно-правовые аспекты юрисдикций государств. Автореферат дис. на соис. ученой ст. к. юр. наук. М. 2003, с.14

bağlı olduğu üçün beynəlxalq təşkilatlara münasibətdə bu hal müəyyən mənada dəyişikliyə uğrayır. Belə bir hal beynəlxalq qurumların beynəlxalq hüquq subyektivliyinin törəmə xarakterli olması ilə əlaqədardır. Xüsusən də, “qərarları” “yumşaq hüquq”a (soft law) aid olan beynəlxalq qurumların, o cümlədən İnsan Hüquqları Komitəsinin mövqelərinə yurisdiksiyanın ənənəvi anlamında baxılmır. Lakin “insan hüquqlarına hörmət etmək” prinsipinin imperativ xarakteri Komitənin də ənənəvi anlamda yurisdiksiyaya malik olmasını istisna etmir. II Dünya müharibəsindən sonra Beynəlxalq Billin qəbulu ilə dövlətlərin insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində mütləq yurisdiksiyasının “bölünməsi”¹¹⁰ də diqqətdən yayınmamalıdır.

İnsan Hüquqları Komitəsinin predmet səlahiyyətini qiymətləndirərkən onun həyata keçirdiyi yurisdiksiyaya baxmaq lazımdır. Komitə insan hüquqları sahəsində aşağıdakı istiqamətlərdə yurisdiksiyanı təmin edir:

- 1) insan hüquqları sahəsində beynəlxalq hüquq normalarının realizəsinə nəzarət;
- 2) insan hüquqları üzrə beynəlxalq müqavilələrin həyata keçirilməsi ilə daxili qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinin təşviq edilməsi;
- 3) pozulmuş əsas hüquq və azadlıqların təmin edilməsi üçün fərdi şikayət prosedurunda kvaziməhkəmə funksiyasını təmin etmək;
- 4) insan hüquqları sahəsində beynəlxalq müqavilə normalarının hüquqi təbiətinin qiymətləndirilməsi qeyd edilə bilər.

İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq nəzarət mexanizmlərini onlardakı üzvlərin dairəsinə, təsisat əsasına, səlahiyyət sferasına və s. görə təsnifatlandırmaq olar. İnsan Hüquqları Komitəsi:

- 1) müxtəlif coğrafi regionlardan beynəlxalq hüquq sub-

¹¹⁰ Hüseynov Ə. M. Avropa insan hüquqları konvensiyası və Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemi. H. e.n. alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2006, s.22

- 2) universal beynəlxalq müqavilə əsasında təsis edilən;
- 3) xüsusi fəaliyyət sferasına və səlahiyyətə malik beynəlxalq orqandır.

İnsan Hüquqları Komitəsinin təsis edilməsi və fəaliyyətinin universal xarakteri onun insan hüquqları üzrə müasir beynəlxalq münasibətlərdəki yeri, bu münasibətlərə təsiri ilə əlaqəlidir. Komitə universal xarakterli beynəlxalq müqavilə əsasında təsis edilmiş və müvafiq beynəlxalq hüquq normaları əsasında fəaliyyət göstərir. Komitənin fəaliyyətində digər xüsusiyyətlər də qeyd edilməlidir. Digər müqavilə orqanları kimi Komitə BMT-nin orqanlarının köməyi ilə yalnız Paktın iştirakçısı olan dövlətlər tərəfindən formalaşdırılır. Pakt iştirakçısı olmayan dövlətlərin Komitə ilə münasibətləri müşahidə xarakterlidir. Komitə BMT ilə nə qədər sıx əlaqəyə malik olsa da eyni zamanda onun ənənəvi struktur elementi deyil. Hesab edilir ki, Paktın tam universal tanınması baş vermədikcə müvafiq nəzarət orqanı BMT-nin institusion orqanı sayıla bilməz. Komitənin belə bir xüsusiyyət əldə etməsi üçün onun üzvlərinin universal səviyyəyə çatması lazımdır¹¹¹.

Daxili hüquqda insan hüquqlarına hörmət artdıqca Komitənin səlahiyyətini tanımaq üzrə dövlətlərin sayı da artmağa başlamışdır. Soyuq müharibə dövrünün bitməsi və Sovet imperiyasının çökməsindən sonra bu proses daha da sürətlənmişdir. Müqayisə üçün qeyd etmək lazımdır ki, XX əsrin 90-cı illərinin sonuna (31.07.1998) kimi 140 dövlət Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Paktı tanımış, 92 dövlət isə onun birinci Protokolunu ratifikasiya etmiş və ya ona qoşulmuşdur. Son məlumata görə Paktı tanıyan 172 dövlətdən 116-si I Protokolu, 86 dövlət isə II Protokolu qəbul etmişdir¹¹². Komitənin fərdi, dövlətlərarası şikayət proseduru, iştirakçı dövlətlərin hesabatlarına baxması və müvafiq tövsiyələrlə çıxış etmək səlahiyyə-

¹¹¹ Николайко И.В. Права человека и система ООН, Киев, Наукова Думка, 1991, с.68

¹¹² UNTC. <https://treatis.un.org>

tinin daha çox dövlətlər tərəfindən tanınması diqqəti cəlb edir. Bu tendensiya onun universal təşkilatlanma istiqamətində inkişafını göstərir.

Universallıq Komitənin yurisdiksiya əsasını formalaşdıran Protokolun daha çox sayda dövlət tərəfindən tanınması ilə qəbul edilsə də, burada dünyanın müxtəlif hüquq ailələrini təmsil edən dövlətlərin də iştirakçıya çevrilməsi mühüm faktorlardan biri kimi qəbul edilməlidir. Paktın 31-ci maddəsinin 2-ci hissəsində deyildiyi kimi Komitəyə seçkilər zamanı üzvlərin coğrafi bölgüsü və müxtəlif sivilizasiya formaları və əsas hüquqi sistemlər üzrə ədalətli paylanması nəzərə alınır¹¹³. Müasir dövrdə müxtəlif coğrafi regionlardan, fərqli sivilizasiya formalarından və əsas hüquq sistemlərindən təmsil edilmə Komitənin yüksək mənəvi avtoritetini formalaşdırmaqla belə bir nəticəyə əsas verir ki, Komitə universal institusional mexanizmə çevrilməkdədir. Komitənin BMT-nin əsas orqanları ilə birlikdə işləməsi də onun universal fəaliyyətdə olduğunu göstərir.

İnsan Hüquqları Komitəsi beynəlxalq müqavilə əsasında təsis edildiyi üçün müqavilə (konvensiya) orqanı adlandırılır. Beynəlxalq hüquq müdafiə mexanizmində müqavilə orqanı kimi iştirakçı dövlətlərin bu və ya digər insan hüquqlarının gözlənilməsi haqqında müddəalara malik konvensiya və ya digər çoxtərəfli beynəlxalq hüquqi aktlarının monitorinqi məqsədi ilə universal konvensiyalara və ya digər çoxtərəfli hüquqi aktlara uyğun formalaşdırılan və fəaliyyət göstərən institut başa düşülür¹¹⁴.

İnsan Hüquqları Komitəsi Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Paktın IV hissəsi əsasında iştirakçı dövlətlərin öz üzərlərinə götürdükləri öhdəliklərin yerinə yetirilmə-

¹¹³ Hüquq mühafizə orqanı əməkdaşının insan hüquqlarına dair məlumat kitabı. Bakı 2009, s.37

¹¹⁴ Автономов А.С. Права человека, правозащитная и правоохранительная деятельность. М.: Фонд «Либеральная миссия», «Новое литературное обозрение» 2009, с.295

sinə nəzarət məqsədi ilə yaradılıb. Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Paktın 49-cu maddəsinə uyğun olaraq Pakt 1976-cı ildə 23 mart tarixində hüquqi qüvvə kəsb etmiş və Komitə fəaliyyətə başlamışdır.

Komitənin xüsusi səlahiyyətli mexanizm olmasını onun yurisdiksiyasından görmək olar. Komitənin fərdi şikayətlər üzrə yurisdiksiyasına baxdıqda da onun xüsusi fəaliyyəti diqqətə gəlir. Komitənin yurisdiksiyası həm Paktın, həm də onun Protokolunda ifadə edilib. Paktın bu məsələ ümumi formada ifadə edilib. Paktın 2-ci maddəsinin 1-ci hissəsində deyildiyi kimi bu Paktın iştirak edən hər bir dövlət, onun ərazisi hüdudlarında və onun yurisdiksiyası altında olan bütün şəxslərin hazırkı Paktın qəbul edilən hüquqlarına, irqi, dərisinin rəngi, cinsi, dini, dili, siyasi və digər əqidələri, milli və sosial mənsubiyyəti, əmlak vəziyyəti, doğuşu və digər halları ilə bağlı əlamətlərinə heç bir fərq qoymadan hörmət etməyi, onların bu hüquqlarını *təmin etməyi (kurs-müəll.)* öhdəsinə götürür.

Paktın 2-ci maddəsinin 2 hissəsi isə ...Paktla tanınan hüquqların həyata keçirilməsi üçün zəruri ola biləcək qanunvericilik tədbirlərinin və digər tədbirlərin qəbul edilməsi üçün lazımi ölçü götürməyi öhdələrinə alırlar. Bu müddəə Paktla tanınan hüquqların (*ratione materiae*) həyata keçirilməsi üzrə implementasiya öhdəliyini ifadə edir. İnsan Hüquqları Komitəsi 1981-ci ildə Pakt üzrə öhdəliklərin daxili qanunvericilik səviyyəsində həyata keçirilməsi ilə bağlı özünün tövsiyəsini də qəbul edib. Qeyd edilir ki, Paktın 2-ci maddəsi ümumi formada müvafiq iştirakçı dövlətlərə bu maddədə göstərilən prinsiplərin gözlənilməsi şərti ilə öz ərazilərində hüquqların həyata keçirilmə metodlarını sərbəst müəyyən etmək səlahiyyəti verir¹¹⁵. Komitə belə bir məqama diqqət çəkir ki, konstitusiyaya (qanunvericilik) tədbirlərinin həyata keçirilməsi öz-özlüyündə bu hüquqların təmin edilməsi üçün yetərli olmaya bilər. İnsan hüquqlarına hörmət etməyin tanınması ilə beynəlxalq öhdəlik

¹¹⁵ Office of the High Commissioner for Human Rights – www.ohchr.org

təmin edilmir. Eyni zamanda iştirakçı dövlət onun ərazisində olan bütün şəxslərə bu hüquqlardan istifadə etmələri üçün konkret fəaliyyəti həyata keçirməlidir.

İştirakçı dövlətin bütün inzibati, hüquqi qurumları müvafiq dövlətin Pakt üzrə öhdəlikli olduğunu bilməlidirlər. Bununla bərabər şəxslər özlərinin Pakt üzrə, həmçinin Fakültativ Protokol üzrə hüquqlarını bilməlidirlər. Komitə tərəfindən Fakültativ Protokolun qeyd edilməsi Paktdan irəli gələn beynəlxalq prosessual təminatın istinad anlamına gəlir. Başqa sözlə, iştirakçı dövlətin Protokol üzrə öhdəliyinə istinad edilir. Zəruri qanunvericilik tədbirləri Paktın ratifikasiyası və ya onunla bağlı qanunvericilik tədbirləri, o cümlədən daxili (prosessual) qanunvericilikdə Paktın institusional təminat sistemində müraciət mexanizminin formalaşdırılmasını ehtiva edir. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosessual Məcəlləsində (m.122.11), Mülki Prosessual Məcəllədə (m.16) beynəlxalq məhkəmə qurumlarına müraciət etmək imkanı təsbit edilib¹¹⁶.

Beləliklə, İnsan Hüquqları Komitəsi predmet aidiyyətini yalnız mülki (şəxsi) və siyasi hüquqlar təşkil edən, beynəlxalq müqavilə əsaslı, “universal” xarakterli beynəlxalq orqandır.

2.2. İnsan Hüquqları Komitəsinin tərkibinin seçilməsi

Ənənəvi olaraq dövlətlərarası ünsiyyətə qurulmuş beynəlxalq hüquqda dövlət-fərd ünsiyyətinə də keçilməklə dövlətlərin insan hüquqları üzrə öhdəliklərinin beynəlxalq institutlarına da zərurət artmaqdadır¹¹⁷. Belə təminat institutlarından biri də beynəlxalq müqavilə əsasında təsis edilən İnsan Hüquqları Komitəsidir. İnsan Hüquqları Komitəsinin (Komitə) tərkibi

¹¹⁶ www.e.qanun.az Burada beynəlxalq məhkəmə qurumları ümumi anlamda ifadə edilib və dolayısı ilə insan hüquqları sahəsində beynəlxalq nəzarət mexanizmlərinə müraciət mexanizmini də nəzərdə tutulmuşdur.

¹¹⁷ Гусейнов Л. Г. Международные обязательства государств в области прав человека. – Баку: издательство «Hüquq ədəbiyyatı», 1998. с.6

binin formalaşdırılması da beynəlxalq müqaviləyə əsaslanır. Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Paktın IV hissəsi Komitənin yaradılması ilə bərabər onun fəaliyyət əsasını nəzərdə tutur. Paktla yanaşı ona qəbul edilmiş I və ya Fakültativ Protokol da Komitənin səlahiyyətini, fəaliyyət xüsusiyyətini müəyyən edir. Pakt Komitənin fəaliyyət əsasını ehtiva etməklə bərabər onun xüsusi prosedur qaydasını da ifadə edir. Paktın 39-cu maddəsinin 2-ci bəndində deyilir ki, Komitə özünün Prosedur qaydalarını müəyyən edir və Komitə qəbul etdiyi qaydalarına uyğun fəaliyyət göstərir. Pakt və Fakültativ Protokol fəaliyyətin bir sıra ümumi məsələlərini ehtiva etdiyindən bu aktlarla yanaşı Komitənin fəaliyyətinin spesifik məsələləri Prosedur qaydalarla təmin edilir. Məsələn, ekspertlərin öz səlahiyyətlərinə başlayarkən “and içmə” proseduru, Komitənin struktur qurumlarının fəaliyyət prinsipləri, səsvermənin keçirilmə mexanizmi və d. məsələlər Prosedur qaydalarla tənzimlənir. Prosedur qaydalar davamlı olaraq təkmilləşdirməyə məruz qalmış, hazırda tətbiq edilən qaydalar 2001-ci ildə qəbul edilib¹¹⁸.

Paktın 39-cu maddəsinin 2-ci hissəsinə uyğun olaraq Komitənin müəyyən etdiyi xüsusi prosedur qaydalar:

- Komitənin fəaliyyət mexanizmi;
- İclasların keçirilmə tarixi və s. məsələlərlə yanaşı;
- Komitənin on iki üzvdən ibarət formalaşan kvorumunu;
- Komitənin qərarlarının üzvlərin səs çoxluğu ilə qəbulunu nəzərdə tutur.

Komitə müəyyən bir tərkibdə öz fəaliyyətini yönəldir. Komitə şəxsi keyfiyyətdə çıxış edən 18 ekspertdən ibarət formalaşır. Paktın 28-ci maddəsinin 1,2,3-cü bəndləri qeyd etdiyimiz məsələlərə həsr edilib. Komitənin üzvləri Pakt iştirakçısı olan dövlətlərin vətəndaşları olsalar da onlar şəxsi keyfiyyətdə

¹¹⁸ CCPR/C/3/Rew.10GE.12-40069 11

çıxış edirlər və tərəfsizlik məsələsinə xüsusi fikir verirlər. 1997-ci ildən başlayaraq müqavilə mexanizmlərinin sədrləri illik görüşlərində dəfələrlə belə bir tövsiyə ilə çıxış etmişlər ki, üzv dövlətlər siyasi funksiyalarını həyata keçirərkən insan hüquqları ilə bağlı müqavilələrə və ya müvafiq müqaviləyə əsasən müstəqil ekspertlərin öhdəliklərinə uyğun gəlməyən mövqə tutaraq namizədlərin irəli sürülməsindən və ya onların seçilməsindən çəkinməlidirlər¹¹⁹.

Beynəlxalq müqavilə mexanizmləri sədrlərinin 2012-ci ilin yanvarında Əddis-Əbəbədə keçirilən 24-cü görüşündə müqavilə mexanizmləri üzvlərinin müstəqilliyi və tərəfsizliyi ilə əlaqədar müzakirələr aparılmış və “Əddis-Əbəbə direktivi” qəbul edilmişdir. Bu sənədin “Ümumi prinsiplər” hissəsində deyilir ki, müqavilə mexanizmləri üzvlərinə öz dövlətləri və ya başqa dövlətlər, habelə onların qurumları tərəfindən təzyiq göstərilə bilməz. Üzvlər vəzifələrinin icrasına xələl gətirən axtarışlar edə və ya göstərişlər qəbul edə bilməzlər. Bundan başqa, Komitə üzvləri dövlətlərə qarşı qərəzli münasibətə səbəb olan hərəkətlərə də yol verə bilməzlər. Xüsusilə də, onlar öz dövlətlərinə və ya başqa dövlətlərə münasibətdə imtiyazlar verən və ya onları qeyri-əlvərişli vəziyyətə salacaq hərəkətlərdən çəkinməlidirlər¹²⁰.

Paktın 29.2 maddəsinə görə tərkibin formalaşdırılması zamanı iştirakçı dövlətlər işin faydası üçün ikidən artıq olmaqla namizəd irəli sürməlidirlər. “İki namizəd” formulu alternativliyin, seçimin təminatına yönəlib. Eyni zamanda bir iştirakçı dövlətdən yalnız bir ekspert Komitəyə seçilə bilər (m.31.1). Komitənin üzvləri (ekspertlər) təqdim edilən namizədlər içərisindən gizli səsvermə yolu ilə seçilirlər. Seçilən şəxslər beynəlxalq hüquq, inşan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində tanınmış, mənəvi-etik baxımdan yüksək dəyərlərə malik,

¹¹⁹ Office of the High Commissioner for Human Rights – www.ohchr.org

¹²⁰ Guidelines on the independence and impartiality of members of the human rights treaty bodies (Addis Ababa guidelines) 25-29 June, 2012 p.2

avtoritetli şəxslər olmalıdırlar. Ekspertlərin seçilməsi zamanı ədalətli coğrafi bölgü nəzərə alınır və dünyanın mövcud hüquq sistemləri təmsil olunmalıdır.

Seçkilərin həyata keçirilməsində BMT Baş Katibliyi xüsusi rol oynayır. Baş Katiblik qurumlarında həyata keçirilən seçkilərin baş tutması üçün Pakt iştirakçısı dövlətlərin üçdə ikisi səsvermə prosesində iştirak etməlidir. O şəxslər seçilmiş sayılır ki, iştirak edən və səs verən iştirakçı dövlətlərin nümayəndələrinin səsələrinin əksəriyyətini almış olsunlar (m.30.4).

Komitə üzvlərinin seçkilərinə 4 ay qalmış BMT Baş Katibi Pakt iştirakçısı dövlətlərə namizədlərin təqdim edilməsi üçün müraciət edir (m.30). Öz növbəsində iştirakçı dövlətlər 3 ay müddətində namizədlərini təqdim etməlidirlər. Baş Katiblik namizədlərin adlarını əlifba sırası qaydasında tərtib etdikdən sonra bu siyahını Pakt iştirakçısı dövlətlərə təqdim edir. Bu tərtibat qaydası da seçkilərə ən azından bir ay qalmış həyata keçirilməlidir. Komitə üzvləri yenidən seçilmək imkanına malik olmaqla dörd il müddətinə öz səlahiyyətlərini həyata keçirirlər.

Komitə özünün fəaliyyətini təmin etmək üçün xüsusi struktura malikdir. Komitə öz üzvləri arasından seçdiyi sədrə, üç müavinə, hesabatçıya, müxtəlif köməkçi orqanlardan ibarət struktura malikdir. Komitə səlahiyyətli şəxslərini yenidən seçilə bilmək imkanı ilə iki il müddətinə seçir (m.39.1). Prosedurun 18-ci qaydasına uyğun olaraq Komitədə üzvlük müddətinin bitməsi ilə bütün vəzifə səlahiyyətlərinə xitam verilir.

Paktın 33-cü maddəsinin 1-ci hissəsində deyilir ki, müvəqqəti olaraq iştirak edə bilməmək səbəbi istisna olmaqla hər hansı bir digər səbəblərdən Komitə üzvünün funksiyası kəsilmişsə digər üzvlərin yekun mövqeyi üzrə Komitə Sədri Baş Katibi bu haqda məlumatlandırır, o da öz növbəsində yerin boşalmasını bəyan edir. İfadə etdiyimiz halda sədr Komitə üzvlərinin yekdil mövqeyini əsas götürürsə, maddənin 2-ci hissəsində isə sədr üzvün ölümü və istefaya çıxması səbəbilə vakant yerin açılması ilə bağlı birbaşa Baş Katibi də ölüm və ya

istefaya çıxma günündən həmin yerin boşalması haqqında məlumatlandırır. İfadə etdiyimiz maddə eynilə 13-cü Prosedur qayda ilə təkrarlanır. Halbuki, Prosedur qaydada “üzvün hansı səbəblərdən funksiyasının kəsilməsi” məsələsi tənzimlənməlidir. Funksiyanın obyektiv səbəblər üzündən kəsilməsinin iki səbəbi Paktın qeyd etdiyimiz maddəsinin 2-ci hissəsində ifadə edilməsi digər səbəblərin də təsbit edilməsini zəruri edir. Prosedur qaydada Komitə üzvünün üzürlü səbəblər kimi digər üzvlər tərəfindən funksiyasına xitam edilməsi səbəbləri göstərilməlidir. Belə səbəblərə:

- üzvün bilərəkdən Komitənin iclaslarında iştirak etməməsi;
- Komitə üzvlüyü ilə bir araya sığmayan fəaliyyətdə olması;
- davamlı olaraq tərəfsizliyini itirməsi və s. göstərilə bilər.

Baş Katib tərəfindən vakansiyanın açılması üzrə bəyan verilməsi və müvafiq vakansiyanın tutulması Paktın 34-cü və Prosedurun 14-15-ci qaydaları ilə tənzimlənir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi irəli sürülmüş şəxslərin siyahısını tərtib edərək həmin siyahını Paktın iştirak edən dövlətlərə təqdim edir. Sonra vakansiyaları tutmaq üçün bu Paktın müvafiq müddəalarına əsasən seçkilər keçirilir. Komitənin sədri öz səlahiyyətlərini yerinə yetirərkən Paktın və Prosedur qaydaların müəyyən etdiyi prinsiplərə uyğun fəaliyyət göstərir. Sədr üzürlü səbəblərdən Komitənin işlərində iştirak edə bilmədikdə özünün müavinlərindən birini bu vəzifəyə təyin edir. Komitə sədrinin səlahiyyətləri funksional xarakter kəsb edir. Komitənin hər hansı seçilmiş səlahiyyətli şəxsi vaxtından qabaq öz funksiyasını yerinə yetirə bilmədikdə, bu zaman onun qalan səlahiyyət müddəti üçün yeni səlahiyyətli şəxs seçilir. Bu məsələ də Paktın 34-cü maddəsinə uyğun olaraq Baş Katib tərəfindən həll edilir.

2.3. İnsan Hüquqları Komitəsinin fəaliyyət mexanizmi

Öncə qeyd edək ki, İnsan Hüquqları Komitəsinin fəaliyyəti geniş əhali kütləsinə çatacaq formada yayımlanmaqdadır. Bu sahədə BMT-nin televiziya yayım sistemi də mövcuddur¹²¹.

Komitənin iclaslarını sədr açır, müzakirələri yönəldir, prosedur qaydalara riayət edilməsini təmin edir, məsələləri səsverməyə qoyur və qərarları bəyan edir. Sədr iclasların gedişini təmin edərkən müzakirələrdə iştirak edən şəxslər üçün müəyyən məhdudiyətlər qoya bilər, iclasların, fasilələrin vaxtını, çıxışların müddətini müəyyən etmək səlahiyyətinə və d. bu kimi hüquqlara malikdir. Bu və ya digər məsələ ilə bağlı müzakirələr Komitənin gündəliyi ilə şərtləndirilir. Kənar məsələlər müzakirəyə gətirilmək istəndikdə sədr ekspertin çıxışını dayandırmaq səlahiyyətinə malikdir. Komitədə ciddi demokratik idarəçilik mexanizmi mövcuddur. Sədrin qərar və mövqeyinə qarşı hər hansı bir etiraz dərhal səsverməyə qoyulur. Komitə üzvlərinin səs çoxluğu ilə məsələ həll edilir. Komitədə iştirakçı dövlətlərin baxışına uyğun qarşılıqlı iddialar yer ala bildiyi üçün hər hansı bir təklifə qarşı əks təklifin irəli sürülməsi istisna deyil. Bu halda təkliflərin aqibəti səsvermə ilə həll edilir.

Komitənin fəaliyyətinin yönləndirilməsində Katiblik də mühüm rol oynayır. Prosedurun 35-ci qaydasına görə Komitənin açıq və bağlı iclasları haqqında qısa hesabatlar Katiblik tərəfindən hazırlanır. Həmin hesabatlar Katiblik tərəfindən Komitə üzvləri və icaslarda iştirak edən digər şəxslər arasında yayımlanır. Üç gün müddətində iştirakçılar əldə edilmiş hesabatlar haqqında düzəlişlər verə bilərlər. Bundan sonra bu düzəlişlərlə birlikdə hesabatlar Katibliyə verilir. Bununla da müzakirələrin səmərəliliyi təmin edilir, tərəflərin prosesual hüquqları maksimum qorunmağa çalışılır. Meydana çıxma biləcək istənilən fikir ayrılığı Komitənin sədri tərəfindən həll edilir.

¹²¹ <http://webtv.un.org/meetings-events/human-rights-treaty-bodies/human-rights-committee>

Əgər sədrin mövqeyi edilmiş düzəliş müəllifini qane etməzsə bu halda həmin düzəlişlə bağlı fikir ayrılığı Komitənin qərarı ilə həll edilir. Katiblik eyni zamanda təklif və düzəlişlərin saxlanma yeri kimi çıxış edir. Təklif və düzəlişlər növbəti müzakirəyə qədər Katiblikdə yazılı formada saxlanılır.

Öncə ifadə etdiyimiz kimi Komitənin fəaliyyətinin təmin edilməsində BMT mühüm rol oynayır. Komitə üzvlərinin maddi təminatı da BMT büdcəsindən təmin edilir. Paktın 35-ci maddəsinə uyğun olaraq Baş Məclisin müəyyən etdiyi qaydada və şərtlərdə Komitə üzvləri həyata keçirdikləri funksiyaların əhəmiyyətindən asılı olaraq əmək haqqı alırlar. Paktın 36-cı maddəsinə, Prosedurun isə 23-cü qaydasına müvafiq olaraq maddi resurslar, həmçinin Komitənin katiblik funksiyasını yerinə yetirən heyət BMT Baş Katibliyi tərəfindən təmin edilir. Komitə tərəfindən zərurət duyulan köməkçi, yardımçı orqanlar da Baş Katiblik tərəfindən təmin edilir.

Qeyd etdiyimiz kimi 39-cu Qaydanın tələblərini gözləməklə (yəni Komitənin iclasının aparılması qaydası üzrə çıxış edən üzvün eyni zamanda müzakirə edilən məsələnin mahiyyəti üzrə çıxış edə bilməməsi ilə) iclasların aparılmasında ciddi bir ardıcılıq nəzərdə tutulur. Məsələn, iclaslara fasilə verilmədən bağlanması, müzakirə edilən məsələ üzrə çıxışlar dayandırılmadan müzakirə üzrə çıxışlar kəsilməz. Bu məsələlər Prosedurun 45-ci qaydası ilə tənzimlənir və Komitənin səlahiyyətliliyi ilə birbaşa bağlıdır.

Komitənin BMT ilə əlaqəsi onun sessiyalarının da Paktın 37-ci maddəsinə uyğun olaraq BMT-nin mərkəzi strukturlarında, eləcə də BMT-nin Nyu-York və Cenevrə mənzil qərrahında keçirilməsinə şərait yaradır. Paktın 43-cü maddəsinə görə Komitə üzvləri BMT-nin ekspertləri kimi bütün imtiyaz və immunitetlərə malikdirlər. Bu üstünlüklər BMT-nin 1946-cı il İmmunitet və imtiyazlar haqqında Konvensiyasına uyğun tənzimlənir. 1946-cı il Konvensiyasında qeyd olunduğu kimi, bu konvensiyanın işlənilməsinin hüquqi əsasını

BMT Nizamnaməsinin 104-105-ci maddələri təşkil edir. Bu maddələrdə deyilir ki, təşkilat onun üzvlərinin hər birinin ərazisində funksiyalarının yerinə yetirilməsi və məqsədlərinə çatması üçün vacib olan hüquq qabiliyyətindən istifadə edir. BMT Nizamnaməsində qeyd olunur ki, öz funksiyalarının həyata keçirilməsinin vacibliyi ilə təşkilatın özünə verilən immunitet və imtiyazların həcmi, təşkilat üzvlərinin nümayəndələrinin və təşkilatın vəzifəli şəxslərinin funksiyalarının səmərəli həyata keçirilməsinin vacibliyi ilə onlara verilən immunitet və imtiyazların həcmi müəyyən olunur¹²².

Komitənin BMT sistemi ilə sıx bağlılığı Baş Katibin Komitənin bütün sessiyalarında iştirakında da ifadə edilir. Baş Katib Komitənin işində sadəcə olaraq iştirak etmir, eyni zamanda müəyyən təklif və qeydlərlə çıxış etmək imkanına malikdir. Baş Katibin Komitənin fəaliyyətində iştirakı sonuncunun normal mövcudluğunu təmin edir. Baş Katib Komitənin növbəti sessiyasının ilk iclasının vaxtı və yeri haqqında üzvləri məlumatlandırır. Sessiyalardan öncə, zəruri müddətdə Baş Katib məlumatlandırmanı təmin edir.

Prosedur qaydalara uyğun olaraq Komitənin həm növbəti (ümumi), həm də xüsusi sessiyaları müəyyən bir ardıcılıqla həyata keçirilir. Prosedur qaydalara görə xüsusi sessiyalar Komitənin qərarı əsasında çağırılır. Xüsusi sessiyalar bir qayda olaraq Komitə sədrinin təşəbbüsü və d. üzvlərlə məsləhətləşməsi nəticəsində ümumi sessiyalararası dövrdə çağırıla bilər. Bununla bərabər xüsusi sessiyalar (məsələn, Paktın 41-ci maddəsi ilə bağlı) iştirakçı dövlətlərdən hər hansı birinin, həmçinin (bu və ya digər məsələ ilə bağlı) Komitə üzvlərinin əksəriyyətinin tələbi üzrə çağırıla bilər. Xüsusi sessiyanın gündəliyi öncədən müəyyən edilir və Komitənin müvafiq fəaliyyəti də xüsusi sessiyanın gündəliyi ilə məhdudlanır.

Prosedurun 6-cı qaydasına uyğun olaraq növbəti sessi-

¹²² Qasıмова H.A. Xarici əlaqələr hüququ. Dərslük. Bakı: "Bakı Universiteti" nəşriyyatı, 2008, s.47

yaların gündəliyi Baş Katib tərəfindən Komitə sədri ilə məsləhətləşməklə müəyyən edilir. Belə bir məqama da diqqət yetirilməlidir ki, sessiyaların başlanması ilə Komitə gündəliyi dəyişmək səlahiyyətinə də malikdir. Eyni zamanda xüsusi əhəmiyyət kəsb edən, gecikdirilməsi mümkün olmayan müddəalar da gündəliyə daxil edilə bilər.

İfadə edilən gündəlik məsələlər BMT Baş Katibi vasitəsi ilə Komitəyə yönəldilir. Prosedur qaydaya uyğun olaraq Komitə üzvləri gündəlik məsələlərlə bağlı sənədləri sessiyanın başlanmasına 6 həftə qalmış əldə edirlər. Belə bir hal onunla əlaqədardır ki, bütün konvension orqanların fəaliyyət miqyası davamlı olaraq genişlənməkdədir, onlar tərəfindən müzakirə edilən hesabatların, əldə edilən məlumatların sayı artdıqca onların fəaliyyət sərbəstliyi də artmaqdadır¹²³. Gündəliyə bir qayda olaraq:

- Komitənin əvvəlki sessiyalarında nəzərdə tutulmuş;
- Pakt iştirakçısı olan hər hansı dövlət tərəfindən təklif edilən;
- Komitə üzvlərinin hər hansı biri tərəfindən təklif edilən;
- Paktla, Fakültativ Protokolla və ya Komitənin Prosedur qaydaları ilə Baş Katibin funksiyalarına aid edilmiş və Baş Katib tərəfindən irəli sürülən məsələlər daxil edilir.

Komitənin iclasları onun işçi və rəsmi dillərində aparılır. Komitənin rəsmi dilləri kimi ingilis, fransız, ispan, ərəb, rus və çin dilləri qəbul edilib. İşçi dilləri kimi isə çin dili istisna olmaqla ifadə etdiyimiz digər dillər qəbul edilib¹²⁴.

¹²³ Права человека. Учебник для вузов. Под ред. Е. А. Лукашевой. М. Норма, 2003, с.507

¹²⁴ Müasir dövrdə BMT üzvü kimi türk dilli dövlətlərin sayının artması ilə türk dili də işçi və ya rəsmi dillərdən biri kimi qəbul edilməlidir. Türk dili kimi Azərbaycan Respublikasının və ya Türkiyə Respublikasının türkcəsi qəbul edilə bilər. Türk dilinin Komitənin dili kimi qəbul edilməsi onun üzvlərinin coğrafi bölgüsü, əsas hüquq sistemləri ilə təmsil olunma meyarlarının davamı olaraq qəbul edilməlidir. Paktın dil meyarı da ifadə edilə bilər. Müəyyən mənada bu məsələ Paktın 31.2 maddəsində ifadə edilən "...müxtəlif sivilizasiya formaları..." kimi qəbul edilə bilər.

Komitənin rəsmi və işçi dillərinin bölgüsü qəbul edilən aktların səviyyəsi ilə bağlıdır. Bütün rəsmi qərarlar Komitənin rəsmi dillərində dərc edilir. Digər sənədlər, o cümlədən Komitənin iclasları haqqında hesabatlar işçi dillərində dərc edilir. Komitənin mövqeyi (qərarı) ilə rəsmi sənədlər digər rəsmi dillərdə də dərc edilə bilər.

48-ci Qaydaya görə Komitə üzvləri tərəfindən təklif edilən məsələ səsverməyə kimi geri götürülə bilər, bir şərtlə ki, həmin məsələ müzakirəyə daxil edilməsin və yaxud da ona hər hansı bir düzəliş, əlavə irəli sürülməsin. Geri götürülmüş məsələnin, təklifin yenidən müzakirəyə təqdim edilməsi istisna edilmir. Lakin həmin təklif artıq yeni üzv tərəfindən irəli sürülməlidir. 49-cu Qaydaya uyğun olaraq təklifin qəbulu və ya rədd edilməsindən sonra onun yenidən baxılmasına həmin sessiyada Komitənin müvafiq qərarı əsasında yol verilir. Bu mərhələ bir növ məhkəmə prosesi üçün xarakterik olan çəkişmə prinsipi əsasında təmin edilir. Təklifə yenidən baxılmasına icazə verilməsi üzrə iki nəticə imkan verildiyi kimi, iki nəticə də bu təklifin əleyhinə danışmaq imkanı verilir. Bundan sonra məsələ səsverməyə qoyulur.

Səsvermə mexanizmi müəyyən bir formaya malikdir. Qaydalarla və Paktla başqa hal nəzərdə tutulmazsa təqdim edilən məsələ səsverməyə qoyulmadan öncə konsensus yolu ilə həll edilməlidir. Lakin bu hal Komitənin işinin ləngiməsinə səbəb olmamalıdır. Qeyd edilən halı da nəzərə almaqla sədr istənilən üzvün xahişi ilə təklifi səsə qoymalıdır. Səsvermə həm gizli, həm də əl qaldırılmaqla həyata keçirilir. Bu və ya digər üzvün tələbi ilə adlı səsvermə də keçirilə bilər. Adlı səsvermə üzvlərin soyadlarının əlifba qaydasına uyğun həyata keçirilir. Bu zaman səsvermədə iştirak edən hər bir Komitə üzvünün necə səsverməsi iclasın hesabatında öz ifadəsini tapır. Səsvermənin özünün keçirilməsi ilə bağlı iclasın aparılması qaydası üzrə də istənilən ekspert, Komitə üzvü səsverməni dəyəndirə bilər. İrəli sürülən təkliflər üzrə obyektivliyi tam təmin

etmək məqsədilə təkliflərin hissələndirilməsi və onların hər biri üzrə ayrı-ayrılıqda səsvermənin keçirilməsi mümkündür. Xüsusən də, üzvlərdən hər hansı biri tələb edərsə təklif ayrı-ayrı hissələrdə səsə qoyula bilər. 55-ci Qaydaya uyğun olaraq təklifin qəbul edilmiş hissələri bütövlükdə səsə qoyulmalıdır. Təklifə düzəliş ifadə edildikdə bu düzəliş ilk öncə səsə qoyulmalıdır. Düzəlişlərin çoxalması halında daha fərqli xarakter kəsb edən düzəlişlər səsverməyə qoyulur. Təkliflər üçün də müəyyən təsnifatlandırma mümkündür. Belə ki, əgər bir təklif digər təklifə əlavə, düzəliş və ya ona istisna gətirirsə bu halda o özü düzəliş kimi qəbul ediləcək. İstənilən halda təklif və düzəlişlər müəyyən ardıcılıqla, səsverməyə qoyulmaqla qəbul edilir və ya rədd edilir.

Konkret məsələ üzrə müxtəlif təkliflər edildiyi halda Komitə qərar qəbul etməzsə bu təkliflərin irəli sürülməsi qaydasında səsvermə keçirir. Komitə təkliflərin ardıcılığı zamanı bir təklif üzrə səsvermədən sonra növbəti təklifin səsverməyə qoyulub-qoyulmamasını həll etməkdə də sərbəstdir. Lakin 57-ci Qaydanın 3-cü hissəsinə görə irəli sürülmüş təklifin mahiyyəti üzrə heç bir qərar qəbul edilməməsinə tələb edən istənilən vasitə birinci sırada baxılır.

Maraqlı məsələlərdən biri gündəlikdəki hər hansı bir məsələ ilə bağlı müzakirə digər ekspertlərin olmaması səbəbindən dayanarsa sədrin müzakirənin kəsilməsi haqqında bəyanat verməsidir. Belə bir bəyanat Komitənin mövqeyi kimi qəbul edilir¹²⁵.

¹²⁵ Qeyd etmək lazımdır ki, Komitədə müzakirələrin keçirilməsi müəyyən aspektdə yetkin sayıla bilməz. Xüsusən də, çatışmazlıq kimi istənilən məsələnin müzakirəsi zamanı hər bir üzv tərəfindən iclasın dayandırılması haqqında vətəndaş çıxış etməsi və bu çıxışın müzakirə edilmədən səsverməyə qoyulması qeyd edilməlidir. Məsələnin daha səmərəli həlli üçün Komitədə müzakirələrin məhkəmə proseduru qaydasına yaxınlaşdırılması daha doğru olardı. Belə bir müzakirə mexanizmi gələcəkdə İnsan Hüquqları üzrə Beynəlxalq Məhkəmənin təsisinə də şərait yaratmış olar.

III FƏSİL. İNSAN HÜQUQLARI KOMİTƏSİNİN NƏZARƏT (MONİTORİNG) FUNKSİYASI

3.1. Beynəlxalq hüquqda nəzarət (monitorinq)

Bu və ya digər qurumun funksiyası onun fəaliyyətinin yerinə yetirilməsi formasında bas verir¹²⁶. Funksiyanın forması haqqında məsələ ədəbiyyatda da qeyd olunduğu kimi fəaliyyətin spesifik növü ilə bağlıdır¹²⁷. İnsan Hüquqları Komitəsinin funksiyası da insan hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsi formasında təzahür edir. İnsan Hüquqları Komitəsinin avtoriteti onun beynəlxalq nəzarət funksiyası ilə bağlıdır. İnsan Hüquqları Komitəsi də daxil olmaqla beynəlxalq orqanların nəzarət funksiyası beynəlxalq hüquqda nəzarət institutu çərçivəsində tədqiq edilməkdədir. Beynəlxalq nəzarət institutu Luis B.Son, Burental T., Zays A., Opsal T., Cenis M., Key P., Bredli E., Entin M., Kartaşkin V., Hüseynov L., Moravetski V., Timoşenko A., Çerņiçenko S., Qaverdovski A., Tiunov O., Valeyev R. və başqalarının tədqiqatlarında yer almış, nəzarət institutunun hüquqi təbiəti bu gün də müxtəlif tədqiqatların obyektini təşkil etməkdədir.

Beynəlxalq nəzarət institutları kimi həm beynəlxalq məhkəmə, həm də konvension orqanlar, qeyri-müqavilə mexanizmləri çıxış edir. Beynəlxalq nəzarət beynəlxalq hüquqda müxtəlif beynəlxalq müqavilə normalarının yerinə yetirilməsi ilə əlaqələndirilir. Qəbul edilmiş ümumi mövqeyə görə beynəlxalq müqavilə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə nəzarət beynəlxalq hüququn fəaliyyət formalarından biri kimi çıxış edir.

¹²⁶ Мережко А.А. Идея международного права (ист. соц. очерк). К.: Юстиниан, 2011, с.37; Тимченко Л.Д. Международное право. Учебник. Харьков, Консум: Ун-т внутр. дел, 1999, с.237

¹²⁷ Марченко М. Н. Теория государства и права. Учебник. М.: Изд-во «Проспект» 2004. с.336

Beynəlxalq nəzarət "ilkin" olan tənzimləyici münasibətlə "ikinci" olan qoruyucu münasibət arasında yer tutmaqdadır. Hərgah daha çox qoruyucu (mühafizəedici) funksiyaya yaxındır¹²⁸. Nəzarət beynəlxalq normaların yerinə yetirilmə vasitəsi olmaqla beynəlxalq hüquq subyektlərinin fəaliyyətinin beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş norma və göstərişlərə faktiki uyğunluğunun qiymətləndirilməsidir¹²⁹. Belə bir ümumi fikir ifadə etmək olar ki, beynəlxalq nəzarət beynəlxalq hüquq subyektlərinin və ya onların təsis etdiyi qurumların beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq dövlətlərin götürdüyü beynəlxalq öhdəliklərin yerinə yetirilməsinin yoxlanılması, təmin edilməsi və müvafiq tədbirlərin görülməsi vasitəsidir.

Beynəlxalq nəzarət normayaradıcılıq funksiyasından uzaq olsa da normayaradıcılığa da təsir etməkdədir¹³⁰. Lakin əsas funksiyası normaların həyata keçirilmə mərhələsi ilə məhdudlaşır və mütləq hüquqi xarakter kəsb etmir. Nəzarət texniki, təşkilati (inzibati), maliyyə, hüquqi istiqamətdə təzahür edir. Xüsusən də, beynəlxalq təşkilatların nəzarət funksiyası həmin təşkilatların təsisat aktından asılı olaraq dəyişir¹³¹.

Müasir dövrdə hüquqi əhəmiyyəti davamlı olaraq artmaqda olan beynəlxalq nəzarət insan hüquqları üzrə ixtisas-

¹²⁸ Тимошенко А.С. Международный контрольный механизм в системе экологической безопасности / Государства и право. 1992. №12, с.93

¹²⁹ Гаврилов В.В. ООН и права человека: механизмы создания и осуществления нормативных актов. Владивосток: Изд-во Дальневост. Ун-та, 1998, с.121; Тиунув О.И. Международно-правовые стандарты как фактор глобализации правового пространства / Московский юридический форум «Глобализация, государство, право. XXI век» (по материалам выступлений) М. Инфра-М Норма.2004, с.163

¹³⁰ Сыгин А.Г. Права человека в контексте проблем и задач России в современном мире // Права человека в России: декларации, нормы и жизнь: Материалы Международной научной конференции, посвященной 50-ти летию Всеобщей декларации прав человека. М.: МНЭПУ, 1999, с. 140.

¹³¹ Мюллерсон Р. А. Новые тенденции соотношения международного и национального права. Международное и внутригосударственное право: проблемы сравнительного правоведения. Свердловск, 1984, с. 47; Мовчан А.П. Права человека и международные отношения. М.: Наука, 1982. с.26; Самостоятельность и независимость судебной власти РФ / В. И. Анишина и др. под ред. В. В. Ершова. М: Юрист, 2006, с.77

laşmış institusional qurumlar üçün xarakterikdir. İnsan hüquqları üzrə aktların realizəsində səmərəliliyi artırmaq məqsədilə 2006-cı ildə BMT-nin İnsan Hüquqları Komissiyasının Şuraya çevrilməsi, İnsan Hüquqları Komitəsinin fəaliyyətini təkmilləşdirmək istiqamətində 2002-ci ildən başlayaraq islahatların həyata keçirilməsi qeyd edilməlidir.

Beynəlxalq nəzarətin əsası kimi beynəlxalq təşkilatların təsisat aktları və sahəvi müqavilələr çıxış edir. Beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində beynəlxalq nəzarətin geniş tətbiqi, onların normayaradıcılıq funksiyası dövlətlərarası əməkdaşlığın həyata keçirilməsi ilə bağlıdır. Universal səviyyədə insan hüquqları üzrə daha geniş nəzarət institusional struktura malik qurum kimi BMT çərçivəsində reallaşdırılmaqdadır.

BMT-nin institusional nəzarət prosedurundan fərqli olaraq aktların həyata keçirilməsində xüsusiləşmiş konvension (müqavilə) qurumların nəzarət funksiyası spesifikliyə malikdir¹³². Sonuncu nəzarət proseduru İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında beynəlxalq Konvensiya (1965), İş-gəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və cəza növlərinə qarşı Konvensiya (1984), Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya (1989), Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Paktın (1966) və s. aktların icrası məqsədi ilə təsis edilən komitələr vasitəsilə təmin edilir. Bu komitələr xüsusi nəzarət orqanları kimi təsis edilmiş və tam müstəqilliyə malikdirlər. Qeyd etdiyimiz komitələrdən İnsan Hüquqları Komitəsinin nəzarət funksiyası daha əhatəli xarakter kəsb edir.

İnsan Hüquqları Komitəsi də daxil olmaqla bütün digər müqavilə qurumlarının beynəlxalq nəzarət proseduru dövlətlərin beynəlxalq hüquqi aktlarından irəli gələn öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi ilə bağlıdır. Bu mexanizm müvafiq müqavilə normalarının *pacta sunt servanda* prinsipinə uyğun olaraq

¹³² Международное сотрудничество в области прав человека (проблемы защиты прав человека в условиях борьбы за мир и безопасность). Денисов В.Н., Овсянко А.М. и др. Киев, Наукowego думка. 1987, с.125

yerinə yetirilməsinə xidmət etməklə dövlətlərin öhdəliyinin icrasını təşviq etmiş olur. Komitənin nəzarət funksiyası müəyyən formada və metodlarla təmin edilir. Komitənin nəzarət forması kimi məsləhətləşmələr, iştirakçı dövlətlərin gördüyü tədbirlər haqqında məlumat yığımı və mübadiləsi, qarşılıqlı müzakirələr, çıxışlar və tövsiyələrin qəbulu ola bilər. Komitənin qəbul etdiyi mövqə iştirakçı dövlətin daxili hüquq sistemində realizə edilir. Bununla da Komitənin beynəlxalq nəzarət mexanizmi təmin edilmiş olur.

Komitənin nəzarət funksiyası Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Paktın 40, 41 və 42-ci maddələrində, Paktın Fakültativ Protokolunda və Prosedur qaydalarda ifadə edilib. Komitənin nəzarət metodları kimi:

- dövlətlərin hesabatlarına (məruzələrinə) baxılması;
- dövlətlərarası şikayətlərə baxılması;
- fərdi şikayətlərə baxılması;
- ümumi xarakterli tövsiyələrin hazırlanması çıxış edir.

3.2: Dövlətlərin hesabatlarına baxılma qaydası

Dövlətlərin hesabatlarına (məruzələrinə) baxılması funksiyası konvension komitələrin hamısına aiddir. İnsan hüquqları üzrə beynəlxalq müqavilələrin iştirakçı dövlətlərin bu müqavilələrdən irəli gələn öhdəlikləri yerinə yetirmələri barədə məruzələrinin xüsusi müqavilə orqanlarına təqdim olunması və onların həmin orqanlarda ətraflı müzakirəsi insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində beynəlxalq nəzarətin geniş yayılmış formasıdır.

Müvafiq beynəlxalq müqavilələrə uyğun olaraq müəyyən müddət keçdikdən sonra nəzarət orqanlarının tələbinə uyğun olaraq iştirakçı dövlətlər həmin sazişin yerinə yetirilmə səviyyəsi ilə əlaqədar hesabat vermək öhdəliyi daşıyırlar. Digər komitələr kimi İnsan Hüquqları Komitəsi də ilk əvvəllər döv-

lətlərin hesabatları üzrə konkret mövqə bildirməmiş, onların yerinə yetirilməsini məqbul və ya qeyri-məqbul saymırdı. Bununla yanaşı hesabatlara baxılması ümumi xarakterli tövsiyə və təkliflərin hazırlanması və qəbulu ilə bitirdi. Bu tövsiyələr isə dövlətlərin müqavilə öhdəliyini təşviq etməli idi. Lakin bu ümumi oxşarlıq tədricən müəyyən dəyişikliyə məruz qalmış, İnsan Hüquqları Komitəsinin fəaliyyəti daha spesifik hal almışdır.¹³³

Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Paktın 40-cı maddəsinin 1-ci hissəsinə görə iştirakçı dövlətlər Paktla tanınan hüquqların həyata keçirilməsi üzrə tədbirlər haqqında hesabat təqdim etmək öhdəliyi qəbul ediblər. Komitənin nəzarət funksiyasının həyata keçirilmə vasitəsi kimi çıxış edən hesabatların hazırlanması və onlara baxılması müəyyən bir məqsədə xidmət edir. Hesabatların hazırlanması iştirakçı dövlətlərə imkan verir ki, daxili qurumları vasitəsilə Pakta uyğun götürülmüş öhdəliklərin məzmununu açıqlansın, Paktı ifadə edilmiş hüquqların gözlənilməsinə münasibətdə vəziyyət qiymətləndirilsin və zərurət olduqda qanunvericilik və d. islahatlar həyata keçirilsin. Hesabatların hazırlanması prosesi dövlət qurumları ilə mülki cəmiyyət institutları arasında qarşılıqlı əməkdaşlığın qurulmasını tələb edir ki, bu da hüquq müdafiə prosedurunun daha dərinə öyrənilməsinə gətirib çıxarır. Hesabatın hazırlanması dövlətin strukturları ilə ictimaiyyət arasında münasibətlərin inkişaf etdirilməsinə xidmət edirsə, hesabatlara baxılması iştirakçı dövlətlə müstəqil keyfiyyətdə çıxış edən, yüksək ixtisaslı peşəkar ekspertlər arasında dialoq qurulmaqla öhdəliklərin daha səmərəli formada yerinə yetirilməsinə xidmət edir. Nəticə etibarilə daha təkmil qanunvericilik və hüquq müdafiə mədəniyyəti əldə edilmiş olur.

İlk öncə bu öhdəlik Paktın hazırlanması və qəbulunda

¹³³ Автономов А.С. Права человека, правозащитная и правоохранительная деятельность. М.: Фонд «Либеральная миссия», «Новое литературное обозрение» 2009, с.304

İştirak edən dövlət üçün Paktın qüvvəyə minməsindən sonrakı bir il müddətində, bundan sonra isə Komitənin tələbi üzrə hər bir halda təqdim edilməlidir. Komitənin tələbi üzrə təqdim edilməli hesabatlar, "dövri hesabatlar" kimi qəbul edilir. Əgər əvvəllər beş il müddətində belə hesabatlar istənilə bildirisə 1997-ci ildən Komitə bu qaydanı dəyişmiş və hesabatlararası müddət azaldılmışdır. Dövlətlərdə (məsələn, keçmiş Yuqoslaviya, Ruanda və s. olduğu kimi) böhranlı vəziyyətlər olduqda hesabatlar daha tez müddətdə istənilə bilər.

Hesabatların müddətlilik məsələsi Komitənin Prosedur (66-71) qaydaları ilə daha konkret formada rəqlamentləşdirilir. Komitə Paktın 40-cı maddəsinin 1(b) hissəsinə uyğun olaraq iştirakçı dövlətlərdən hesabatın təqdim edilməsini istəyərkən 66-cı Qaydanın 3-cü və 4-cü bəndlərinə müvafiq hesabatların təqdim edilmə müddəti, forması və məzmunu haqqında öz istəklərini bildirir.

Hesabatların təqdim edilməsi müəyyən bir prosedura malikdir. Hesabatlar dövlət tərəfindən BMT Baş Katibinə təqdim edilir və o da öz növbəsində məlumatı baxılmaq üçün Komitəyə yönəldir. Paktın 40-cı maddəsinin 3-cü hissəsinə görə Baş Katib Komitə ilə məsləhətləşmədən sonra hesabatın nüsxələrini BMT-nin səlahiyyətli ixtisaslaşdırılmış qurumlarına göndərə bilər. Belə bir hal hesabatın daha çevik və obyektiv qiymətləndirilməsi məqsədi daşıyır. Qeyd etmək lazımdır ki, Komitə öz fəaliyyətini həyata keçirərkən digər analoji qurumlarla sıx əməkdaşlıqda olur. Hələ 1998-ci ildə Komitə qeyd etmişdi ki, İnsan Hüquqları Komitəsi olaraq İşgəncələrə qarşı Komitənin, Uşaq hüquqları Komitəsinin, İrqi ayrı-seçkiliyin ləğvi üzrə Komitənin və d. orqanların iclaslarının nəticələri haqqında məlumatlara davamlı olaraq baxmaqdadır¹³⁴. İnsan Hüquqları Komitəsinin fəaliyyətinin ümuməhatəli xarakter kəsb etməsi onun konvension qurum kimi ilk olaraq təsis edilən qurumlardan biri olmasıdır. Bu səbəbdən də Komitənin

¹³⁴ Доклад Комитета по правам человека. Т.1, 1998 г. А/53/40 с.3

fəaliyyəti onun yaradılmasından başlayaraq siyasi xarakter kəsb etmişdir.

Komitə hesabatlara baxdıqdan sonra özünün zəruri bildiyi qeydlərini dövlətlərə göndərir. Komitə, həmçinin dövlətlərin hesabatları üzrə qeydlərini EKOSOC-a göndərə bilər. Hesabatların formasına və məzmununa münasibətdə Komitə iştirakçı dövlətlərə Baş Katib vasitəsilə özünün istəklərini ifadə edə bilər. Paktın 40-cı maddəsinin 5-ci hissəsinə uyğun olaraq iştirakçı dövlətlər də Komitənin qeydləri ilə bağlı öz baxışlarını Komitəyə təqdim edə bilərlər.

Prosedurun 68-ci qaydasına görə Komitə iştirakçı dövləti hesabatın baxılma tarixi barədə məlumatlandırır. Hesabata baxılacaq sessiyanın başlanması, müddəti, yeri üzrə məlumatlar Baş Katib vasitəsi ilə bildirilir¹³⁵. Bir qayda olaraq dövlətlərin hesabatlarına baxıldığı zaman onların nümayəndələri də iclaslarda iştirak edirlər. 2001-ci ildən Komitə dövlətlərin nümayəndəsi olmadıqda da hesabatlara baxmaqdadır. Komitə Paktın 40-cı maddəsinin 1-ci hissəsinə uyğun olaraq hətta nümayəndə olmadan da hesabatı baxa bilər. Xüsusən də, davamlı olaraq beynəlxalq öhdəliklərini yerinə yetirməyən və ya zəruri qaydada yerinə yetirməyən dövlətlərə münasibətdə əlavə məlumat üçün Komitə dövlətin nümayəndəsini iclasa dəvət etmək səlahiyyətinə malikdir. Müvafiq nümayəndə dövlətin hesabatı üzrə bütün məlumatlara malik olmalı və verilən sualları cavablandırmalıdır.

Prosedurun 69-cu qaydasının 1-ci hissəsində isə iştirakçı-dövlət tərəfindən hesabatın təqdim edilməməsi halı ifadə edilib. Bu halda Baş Katib Komitəni məlumatlandırmalı, hesabatın və ya sorğu edilən əlavə məlumatın verilmədiyini bildirir. Komitə öz növbəsində iştirakçı-dövlətin öhdəliyini təmin etmək üçün Baş Katib vasitəsi ilə həmin dövlətə hesabatın təqdim edilməsi məqsədi ilə bildiriş verir.

Komitənin nəzarət funksiyasında ən zəif nöqtə onun

¹³⁵ CCPR/C/3/Rew.10GE.12-40069 11

mövqeyinə iştirakçı dövlət tərəfindən reaksiya verilmədiyini bildirir. Komitə ən yaxşı halda hesabat göndərməyən dövlətə bildiriş verdikdən sonra 69-cu Qaydaya görə bu məsələni özünün illik hesabatında əks etdirməklə İqtisadi və Sosial Şura vasitəsilə Baş Məclisə göndərir.

Komitə bildiriş verdikdən sonra Paktın 40-cı maddəsinin 1(a) və (b) bəndləri üzrə iştirakçı dövlət özünün hesabatını göndərdikdə Komitə yenə də Baş Katib vasitəsi ilə müvafiq dövləti məlumatlandırır ki, müvafiq hüquqlar üzrə həmin dövlətin həyata keçirməli olduğu tədbirlərə müstəqil olaraq Komitənin qapalı iclasında baxılacaq. Bu zaman Komitə müvəqqəti yekun qeydlər qəbul edir və bu qeydləri dövlətə göndərir.

İştirakçı dövlətlərin hesabatlarına baxılması müəyyən bir prosedura əsaslanır və 70-ci Qayda ilə tənzimlənir. Öncə hesabatda hansı məlumatın əks etdirilməsi məsələsinə baxmaq lazımdır. Prosedur qaydalara görə tələb edilən məlumat hesabatın məzmununu formalaşdırmalıdır. Əgər tələb edilən məlumat hesabatda əks edilməyibsə bu barədə Komitə baxılmaq üçün müddət göstərilməklə dövlətdən əlavə məlumatın təqdim edilməsini xahiş edə bilər.

Hesabatın tam və dolğun olması üçün Komitə iştirakçı dövlətlərə kömək məqsədi ilə “başlanğıc prinsiplər”in Külliyyatını hazırlayıb. Eynilə BMT-nin İnsan hüquqları üzrə ali Komissarlığının ofisi tərəfindən “İnsan hüquqları üzrə hesabatların təqdimatının Prinsipləri”ndə bu məsələnin tənzimlənməsi mexanizmi ifadə edilib¹³⁶. Külliyyata görə hesabat iki hissədən ibarət olub və ya ilk növbədə iştirakçı dövlətlər özlərinin siyasi-sosial sistemi, hüquq qaydası, ərazisi, əhalisi haqqında ümumi məlumatı əks etdirən ilkin sənədi hazırlayıb təqdim etməlidirlər. Bu ümumi məlumatı əks etdirən hesabat bütün ixtisaslaşdırılmış müqavilə orqanlarına təqdim edilir.

Ümumi sənəd hüquq qaydası və siyasi sistemlə bağlı məlumatları əks etdirdiyi üçün burada dövlətin Paktla bağlı

¹³⁶ <http://www.unhcr.ch/tbs/doc.unf>

həyata keçirdiyi tədbirlər, xüsusən də Paktın maddi hüquq normaları haqqında ümumi məlumat yer almalıdır. İştirakçı dövlətin Paktla və onun əlavə Protokolları ilə hüquqi bağlılığının tarixi, məzmunu, öhdəliklərin səviyyəsi təsbit edilməlidir.

İlkin məlumatı əks etdirən hesabatın təqdimatından sonra dövlətlər daha konkret “dövri hesabatı” hazırlayırlar. Bu əsas hesabatda iştirakçı dövlətin əvvəlki hesabatından meydana gələn problemlər üzrə Komitənin yekun rəyinin yerinə yetirilməsi məsələləri təsbit edilməlidir. Hesabatlarda insan hüquqları ilə bağlı həm fərdi şikayətlərin, həm də dövlətlərarası şikayətlərin yerinə yetirilmə vəziyyəti ilə bağlı məlumatlar yer almaldır.

Hesabatda maddi hüquq normalarının təsbit edilməsi haqqında məsələ nə qədər əhəmiyyətlidirsə, onların yerinə yetirilməsində dövlət qurumlarının, qeyri-hökumət təşkilatlarının fəallığı haqqında məsələ də daha çox maraq kəsb edir. Məlum olduğu kimi mülki cəmiyyətin fərqli institutları siyasi hakimiyyət idarəçiliyinə nəzarət etməkdədirlər¹³⁷.

Hesabatın hazırlanmasında müxtəlif dövlət, hökumət qurumları ilə bərabər qeyri-hökumət təşkilatları da (QHT) mühüm rol oynayır¹³⁸. Dövlətin qurumu kimi bir qayda olaraq xarici işlər nazirliyi çıxış edir. Dövlətin hesabatının hazırlanması ilə bağlı müəyyən edilmiş vahid metod olmasa da Komitə hesab edir ki, mülki cəmiyyətin nə qədər geniş təbəqələri cəlb edilərsə hesabat bir o qədər məzmunlu, dolğun ola bilər. Demokratik idarəçilik sistemli dövlətlərdə QHT-lər hesabatların hazırlanmasında daha fəal rol oynayırlar. Hesabatların hazırlanmasında müxtəlif insan hüquqları institutları, o cümlədən insan hüquqları üzrə komissiyalar, ombudsman və d. qurumlar olduğu halda hazırlıq prosesi daha məzmunlu olur. Mülki cə

¹³⁷ Kuznetsova N. Civil Society and Personal No property Rights / Pravo Ukrainy: Juridical journal. 2015, №4, p.12-13

¹³⁸ Матвеева Т.Д. «Неправительственные организации в механизмах защиты прав человека». М.: ПАГС, 1997, с.24

miyyət institutları ilə hakimiyyət arasında fikir ayrılığı yarandığı halda dövlət hesabatı özünün zəruri bildiyi formada təqdim etməkdə sərbəstdir. Lakin dövlətin təqdim etdiyi hesabat Komitə tərəfindən rəsmən dərc edilmədən öncə QHT-lər də özlərinin fərqli mövqeyini Komitəyə təqdim etmək imkanına malikdirlər. Komitə dövlətdaxili hüquq təminatı ilə bağlı hərtərəfli məlumatla malik olmaq üçün cəmiyyətdəki bütün qrup maraqlarını ehtiva edən “əlavə hesabat” sənədini də qəbul etməkdədir. Belə bir hesabat iştirakçı dövlətlərin hesabat formatında hazırlanıb təqdim edilir. İfadə etdiyimiz kimi iştirakçı dövlətlərin hesabatlarına müəyyən bir qaydada baxılır. Tərəfsizliyi təmin etmək məqsədilə hesabatı təqdim edən iştirakçı dövlətdən seçilmiş Komitə üzvü (ekspert) müzakirələrdə və yekun qərarın qəbulunda iştirak etmir.

Komitədə hesabatla baxılması müəyyən bir ardıcılıqla keçirilən sessiyalarda təmin edilir. İlk sessiyada dövlətlərin hesabatları üzrə Komitə üzvlərindən ibarət qrup təsis edilir. Bu qrup dövlətlərin təqdim etdiyi hesabatdan asılı olaraq dördədən altıya qədər ekspertdən ibarət olur. Qrupun məqsədini iştirakçı dövlətlə Komitə arasında hesabatla bağlı prosedurun səmərəliliyini təmin etmək, iştirakçı dövlətlə dayanıqlı dialoq qurulmasını həyata keçirmək təşkil edir. İştirakçı dövlətlərin hesabatları üzrə Qrupun təsis edilməsi 2002-ci ilə təsadüf edir. Komitənin yurisdiksiyasına münasibətdə dövlətlərin əksər halda qeyri-ciddi münasibəti, hesabatların vaxtında təqdim edilməməsi¹³⁹ və bəzən də heç təqdim edilməməsini nəzərə alaraq Komitə iştirakçı dövlətlərlə əlaqələrinin qırılmaması üçün bu mexanizmi təsis etmişdir.

Statistik məlumatlara görə iştirakçı dövlətlərin 45%-dən 80%-ə qədər ümumiyyətlə universal konvensiyalar üzrə özlə-

¹³⁹ Yalnız 2002-ci ilin yeddinci ayına kimi hesabatlarını beş ildən artıq müddətə gecikdirən iştirakçı dövlətlərin sayı qırx dörd olmuşdur. Lakin son onillikdə müəyyən bir dəyişiklik də görünməkdədir. Məsələn, 2018-ci ildə hesabatını təqdim etmiş dövlətlərin sayında irəliləyiş mövcuddur. <https://tbinternet.ohchr.org>

rinin hesabatlarını vaxtında təqdim etməirlər¹⁴⁰. Lakin çoxsaylı istisnalar da var. Məsələn, 1992-ci il 13 avqustda Pakta qoşulan Azərbaycan Respublikası tərəfindən İnsan Hüquqları Komitəsinə birinci dövrü hesabat 1994-cü ildə təqdim edilib. Qoşulma haqqında sənəd BMT Baş katibinin yanında depozitə qoyulduqdan üç ay sonra, yəni 1992-ci ilin 13 noyabrında Pakt Azərbaycan Respublikası üçün qüvvəyə minmişdir. Paktın 40-cı maddəsinin 1-ci hissəsinin a bəndinə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikası Pakt qüvvəyə mindikdən bir il sonra, yəni 1993-cü ilin 13 noyabrında İnsan Hüquqları Komitəsinə ilkin məruzəni təqdim etməli olsa da, qeyd etdiyimiz kimi məruzə Komitəyə 21 aprel 1994-cü ildə təqdim edilir. İkinci dövrü hesabat 1999-cu ildə, üçüncü 2007-ci ildə, dördüncü isə 2014-cü ildə təqdim edilmişdir. Hazırda növbəti hesabatın hazırlanması və təqdim edilməsi üzrə işlər gedir. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 28 aprel 2017-ci il tarixli 2826 sayılı Sərəncamı ilə BMT-nin insan hüquqları üzrə müqavilə qurumlarına dövrü hesabatlarla birlikdə təqdim ediləcək “Ümumi əsas sənəd”in hazırlanması məqsədilə müvafiq işçi qrupu da yaradılmışdır.

Qeyd etdiyimiz kimi qrupun üzvlərindən biri hesabat təqdim edən iştirakçı dövlətin hesabatının şərhçisi kimi təyin edilir. Qrup dövlətin hesabatı ilə bağlı yaranan sualları müəyyən edir. Xüsusilə də, Paktın təsbit edilmiş hüquqların yerinə yetirilməsində meydana çıxan problemlər təsnifatlandırılır və bu məsələlər üzrə tələb edilən məlumatların istənilməsi təmin edilir.

Sessiyalar Komitənin BMT-nin ixtisaslaşdırılmış qurumlarına müraciəti ilə başlayır. Bu qurumlar müvafiq sahələr üzrə Komitəni iştirakçı dövlət haqqında məlumatlandırır¹⁴¹. Bəzən Komitə ictimaiyyət nümayəndələrini də qeyri-rəsmi görüşlərlə qəbul edir, onlardan problemlərlə bağlı məlumat alır.

¹⁴⁰ Гремза Н.Ю. Актуальные проблемы деятельности конвенционных комитетов в области международной защиты прав человека. РЕМП, 2003, с.225

¹⁴¹ Николайко И.В. Права человека и система ООН, Киев, Наукова Думка, 1991, с.73-74

İctimaiyyət nümayəndələri ilə görüşlərin səviyyəsi yetərli sayıla bilməz. İştirakçı dövlətlərin təqdim etdiyi hesabatların əksər halda tam olmaması, mövcud vəziyyəti tam əks etdirməməsi səbəbindən QHT-lərlə, digər ictimaiyyət nümayəndələri ilə münasibətlərin daha yüksək səviyyəyə qaldırılması gözlənilir¹⁴².

BMT qurumları ilə məsləhətləşmədən sonra iştirakçı dövlətlərin hesabatına baxılması prosesi başlanır. İştirakçı dövlətin nümayəndə heyətinin tərkibində BMT-dəki səfir və ya onu əvəzləyən şəxs, digər diplomatik heyət, Paktla əlaqəli olan dövlət institutlarının nümayəndələri iştirak edirlər. Hesabata baxılmasına iştirakçı dövlətin nümayəndəsinin cavabları ilə giriş bəyanatı formasında başlanır. Ümumi cavablardan sonra Komitə üzvləri daha konkret və geniş məlumat əldə etmək üçün iştirakçı dövlətin nümayəndəsinə suallar verir. Sualların verilməsində üstünlük Komitənin üzvlərindən müvafiq dövlətin hesabatı üzrə formalaşdırılmış qrupa verilir. Bunlardan sonra Komitənin qrup üzvü olmayan ekspertləri (üzvləri) də sual-cavab prosesində iştirak etmək imkanına malik olurlar.

İştirakçı dövlətlə Komitə arasında dialoq müxtəlif məsələlər üzrə fərqli mərhələlərdə həyata keçirilə bilər. Prosedurun 70-ci qaydasına uyğun olaraq əgər Komitə iştirakçı dövlətin hesabatı üzrə özünün yekun qeydi ilə müəyyən məsələlərə üstünlük verirsə bu halda ilk öncə həmin sualların cavablandırılması müəyyən edilir. Hansı hərəkətlərin iştirakçı dövlət tərəfindən həyata keçirilməsinin zəruri olduğu, eləcə də növbəti hesabatın təqdim ediləcəyi vaxt üzrə qərar qəbul edilir. İştirakçı dövlətin nümayəndə heyəti ilə dialoq başa çatdıqdan sonra Komitə müvafiq hesabat üzrə yekun tövsiyə (qeyd) hazır

¹⁴² Komitə tərəfindən iştirakçı dövlətlərin hesabatına baxılacaq sessiyanın vaxtı, yeri haqqında ictimaiyyət nümayəndələri daha geniş aspektdə məlumatlandırılmalı, onlar müzakirə prosesinə yaxından cəlb edilməli, özlərinin çıxışları ilə bilavasitə müzakirələrdə iştirak etməlidirlər. Dövlətlər hesabatlarını təqdim etmədikləri halda "konstruktiv dialoq" çərçivəsində ictimaiyyəti təmsil edən qrupların "paralel hesabatı" dinlənilməlidir. Bu vəziyyət Prosedur qayda ilə tənzimlənməlidir.

layır. Yekun aktında dialoqun nəticələri və Komitənin mövqeyi təsbit edilir. İştirakçı dövlətin hesabatı üzrə təyin edilmiş hesabatçı tərəfindən yekun aktın (tövsiyənin) layihəsi hazırlanır. Bu işdə ona Komitənin seçilmiş Qrup üzvləri kömək edir. Layihə hazırlandıqdan sonra Komitə üzvlərindən şərh və qeydlərin alınması üçün layihə paylanır. Yalnız bundan sonra Komitə tərəfindən yekun akt qəbul edilir. Yekun akt giriş, iştirakçı dövlətin həyata keçirdiyi müsbət məqamlardan, Paktın iştirakçı dövlət tərəfindən yerinə yetirilməsi tələb edilən, narahatlıq yaranan məsələlər və tövsiyələrdən ibarət olur. Şübhəsiz ki, Yekun aktında əsas diqqət Paktın implementasiyasında iştirakçı dövlət tərəfindən zəruri tədbirlərin görülməməsinə yönəldilir və problemlərin həlli istiqamətində tövsiyələr ifadə edilir.

Yekun akt bir tərəfdən iştirakçı dövlət üçün mövcud hüquq problemlərinin həllini ehtiva edəcək yeni hesabatın hazırlanmasına yardım etməli, digər tərəfdən Komitə tərəfindən növbəti hesabatlarla baxılacaq problemlərin müəyyən edilməsinə xidmət edir. Yekun aktda eyni zamanda Pakt üzrə iştirakçı dövlətin öhdəliyini, icra səviyyəsini göstərməli olan sonrakı hesabatın vaxtı müəyyən edilir¹⁴³. Hesabatlara baxılmasının mövcud sistemi 2001-ci il dəyişikliyi ilə təsis edilib. Bütün yekun aktlarda məhdud sayda əsas problemlər təsnifatlandırılır və bu problemlərin iştirakçı dövlətlə müzakirə edilməsini də təmin edən Xüsusi hesabatçı postu təsis edilib. Qəbul edilmiş problemlərin həlli üçün dövlətə 12 ay müddətində vaxt verilir. Xüsusi hesabatçı gələcək tədbirlərlə bağlı Komitəyə tövsiyələr vermək üçün dövlətin yerinə yetirməli olduğu öhdəliklə bağlı istənilən mənbədən məlumat alır və onları qiymətləndirir. Yalnız Xüsusi hesabatçının təqdimatından sonra Komitə dövlətlərin dövrü hesabatının vaxtı üzrə qərar qəbul edir. Bu zaman Komitə iştirakçı dövlətlə dialoqu genişləndirmək, konkret məsələ üzrə əlavə məlumat üçün hakimiyyət nümayəndələri ilə əməkdaşlıq üçün Xüsusi hesabatçıya tapşırıqlar

¹⁴³ <http://www.unhcr.ch/tbs/doc.unf>

verə bilər. Xüsusi hesabatçının dövlət nümayəndələri ilə yənidən görüşü fayda vermədiyi halda Komitə özünün hesabatı ilə məsələni BMT Baş Məclisinə təqdim edir. Bu məsələ Paktın 45-ci maddəsilə tənzimlənir. Həmin maddədə deyilir ki, Komitə özünün fəaliyyəti haqqında ilkin hesabatını EKOSOC vasitəsilə BMT Baş Məclisinə təqdim edir.

3.3. İnsan Hüquqları Komitəsinin nəzarət fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi yolları

Komitənin nəzarət fəaliyyətində onun yurisdiksiyasının möhkəmləndirilməsi məqsədilə EKOSOC-a çıxış hüququ saxlanmaqla Baş Məclisə də birbaşa çıxış hüququ təmin edilə bilər. XXI əsrin əvvəllərindən başlayaraq insan hüquqları üzrə BMT strukturlarındakı islahatlar, xüsusən də BMT-nin İnsan hüquqları Komissiyasının 2006-cı ildən İnsan hüquqları Şurasına transformasiyası və sonuncunun birbaşa Baş Məclisə çıxış hüququnun təmin edilməsi Komitə üçün də yararlı ola bilər. Məlum olduğu kimi Komitənin iştirakçı dövlətlərə təsiri çox zəifdir. Yalnız Baş Məclis dövlətlərin öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi səviyyəsi haqqında qərar qəbul etmək səlahiyyətinə malikdir.

Baş Məclis BMT Nizamnaməsinin 11.2 maddəsinə görə 12-ci maddənin istisnası nəzərə alınmaqla ...istənilən məsələ üzrə maraqlı dövlətlərə və ya dövlətə... tövsiyələr vermək səlahiyyətinə malikdir. Həmçinin 13-cü maddənin 1-ci hissəsinin (b) bəndinə görə dinindən və dilindən, irqindən asılı olmayaraq hamı üçün insan hüquqlarının və əsas azadlıqların həyata keçirilməsi məqsədilə Baş Məclis təhqiqatlar aparmaq və tövsiyələr vermək səlahiyyətinə malikdir.¹⁴⁴

Komitənin əsas fəaliyyət istiqamətindən biri də qəbul etdiyi Yekun qeydin müvafiq dövlətin ictimaiyyəti tərəfindən

¹⁴⁴ Treaty bodies Search. <https://tbinternet.ohchr.org>

hərtərəfli müzakirəsini təşviq etməkdir. İştirakçı dövlətin hesabat üzrə irəli sürülmüş tövsiyələri məqbul səviyyədə yerinə yetirilməsinə nail olmaq üçün Yekun qeydlər çoxsaylı nüsxələrlə, elektron mətbuatla qeyri-hökumət təşkilatlarının ünvanlarına yerləşdirilməlidir. Qanunvericiliyə (Beynəlxalq müqavilələrin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları haqqında (1995) Qanununa) görə beynəlxalq müqavilələr tərcümə edildikdən sonra "tərəfdar çıxılma" proseduruna yönəldilir. Komitə kimi qurumların qeydlərinin, tövsiyələrinin tərcümə edilib yayımlanması qanunvericilikdə birbaşa nəzərdə tutulmasa da əksər iştirakçı dövlətlərdə müvafiq qeydlərin və onların implemetasiya səviyyəsinin ictimaiyyətə milli və yerli dillərə tərcümə edilməklə çatdırılması təmin edilməkdədir. İştirakçı dövlətlərin həmin öhdəliyi əslində I fakültativ protokoldan irəli gəlir.

Hüquq fakültələrində insan hüquqları üzrə ixtisaslarda hesabat üzrə qeydlərin yerinə yetirilməsi tədris proqramlarına daha geniş formada daxil edilməlidir. Bununla bərabər parlamentin ayrıca sessiyası mətbuatın iştirakı ilə bu məsələnin həlli vəziyyətinə həsr edilməli və bu proses Komitənin nəzarət dairəsində saxlanmalıdır. Cəmiyyətin geniş tərkibdə problemin həllinə müdaxiləsi insan hüquqlarının təşviqi və müdafiəsi üzrə qanunvericiliyin daha çevik dəyişdirilməsinə yardım etmiş olur. Yekun qeydlərin müzakirəsində ictimaiyyət nə qədər geniş tərkibdə təmsil olunarsa iştirakçı dövlətin hesabat üzrə cavablandırmaqları da dolğun ola bilər və bu cavablar gələcək hesabatların hazırlanmasında əvvəlki Yekun qeydlərin realizəsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb etməlidir. Reallaşdırılan tədbirlərə baxmayaraq hələ də dövlətlərin Paktla təsbit edilən hüquqların həyata keçirilməsi haqqında hesabatları lazımi qaydada təqdim edilməməkdədir. Problemin müxtəlif səbəbləri olsa da, bu səbəblərdən hüquqi, təşkilati məsələləri ayrıca qeyd etmək lazımdır. Hesabatların vaxtında verilməməsi və ya verildikdə belə tam olmaması bir sıra hüquqi, qanunvericilik məsələlərinin həllini tələb edir. Bunlardan:

– əksər halda dövlətdaxili hüquq çərçivəsində insan hüquqlarının maddi və prosessual təminatının təsnifatlandırılması beynəlxalq müqavilə qurumları ilə münasibətlərdə qarşılıqlı hesabatların təqdimatında təkrarçılığa gətirib çıxarır. Problemi nəzərə alaraq iştirakçı dövlətlərin hesabat modeli təkmilləşdirilməlidir.

– dövlət hakimiyyət orqanlarında çalışan hüquqşünasların insan hüquqları, o cümlədən Pakt üzrə normaların milli hüquqi implementasiyası ilə bağlı zəruri biliklərinin olmaması problemi aradan qaldırmaq üçün beynəlxalq hüquq, insan hüquqlarının beynəlxalq hüququ fənlərinin tədrisi sistemini genişləndirmək, bu fənlərin olmadığı ölkələrdə həmin tədris sistemi tətbiq edilməlidir.

– hesabatların savadlı, sistemli hazırlanması üçün Komitənin fəaliyyətinin session deyil, fasiləsiz olması məqsədmüvafiqdir. Düzdür, 2001-ci ildən iştirakçı dövlətlər üzrə Xüsusi hesabatçı institutu bu məsələnin həllinə müəyyən mənada xidmət edir. Lakin bu problemin hərtərəfli həllinə imkan verməyəcək. Əgər iştirakçı dövlətlərin hamısı və ya böyük çoxluğu hesabatlarını vaxtında təqdim edərsə bu, hesabatların Komitə tərəfindən qiymətləndirilməsini qeyri-mümkün edəcək.

– Komitənin ümumi mövqeyinin zəif olmasının bir səbəbi də öncə ifadə etdiyimiz kimi Komitənin hesabatlarının Baş Məclisə birbaşa verilməməsi proseduru ilə bağlıdır. Hesabatların digər əsas qurum olan EKOSOC vasitəsilə Baş Məclisə təqdim edilməsi də Komitənin avtoritetinə təsir etməyə bilməz. Komitənin Baş Məclisə və BMT-nin digər əsas orqanlarına birbaşa çıxış hüququ təmin edilməlidir.

Hesabatların hazırlanması, təqdim edilməsi və onlara vaxtında baxılması üzrə yaranan problemlər bütövlükdə insan hüquqlarının müdafiəsi prosesinin kifayət qədər səmərəli olmaması ilə bağlıdır. Qeyd etdiyimiz kimi 2002-ci ildən bu prosesin təkmilləşdirilməsi üzrə həyata keçirilən tədbirlər müqavilə orqanlarının nəzarət funksiyasındakı boşluqdan xəbər

verir. 2002-ci ildə BMT Baş Katibliyinin iştirakçı-dövlətlərin bütün müqavilə öhdəlikləri üzrə bir yekun hesabat hazırlanması təklifini nəzərdə tutan “BMT-nin möhkəmləndirilməsi: gələcəyin yenidənqurma proqramı” qəbul edilib. Bu sənədə uyğun olaraq üzv-dövlətlər bütün müqavilə qurumlarına, komitələrə təqdim ediləcək bir yekun hesabat təqdim etməli idi. Hüquqların bir yekun hesabatla ümumiləşdirilməsi ilə bağlı təklif müxtəlif ərs arqumentlərlə qəbul edilməyib. İnsan hüquqları üzrə Ali Komissarlığın 2003-cü ildə Malbunda keçirilən sessiyasında da yekun hesabatın təqdim edilməsi qəbul edilmir. Yekun hesabatın məqbul olmaması ilə bağlı fikirlər bildirilsə də¹⁴⁵ qərara alınır ki, yekun hesabatın hazırlanması istiqamətində işlər davam etdirilə bilər.

Digər müqavilə orqanları kimi Komitə də hesabatlarla bağlı islahatın reallaşdırılması üçün BMT-nin insan hüquqları qurumları, o cümlədən BMT-nin Ali Komissarlıq İdarəsi ilə yaxından əməkdaşlıq edir. Belə əməkdaşlığın nəticəsi kimi bütün müqavilə orqanlarının əməkdaşlarının illik birgə müşavirələrinin keçirilməsi qeyd edilə bilər. Bu müzakirələr zamanı hesabatlar üzrə səlahiyyət bölgüsü, iştirakçı dövlətlərlə əlaqələrin daha yaxından koordinasiyasını ehtiva edəcək razılaşdırılmış sənədlər hazırlanmaqdadır. İştirakçı dövlətlərlə müqavilə orqanları arasında hesabatların hazırlanması, təqdim edilməsi və baxılması üzrə qaydaların sadələşdirilməsində irəli sürülən təkliflərdən ən əsası iştirakçı dövlətlərin insan hüquqları üzrə bütün müqavilələri əhatə edəcək öhdəliyi ilə bağlı modul hesabatın hazırlanması təşkil edir.

Modul hesabatlar bütün konvensiyalar üçün ümumi olan əsas sənədlə və ayrı-ayrı konvensiyalar üzrə spesifik problemlə bağlı qısa hesabat üzrə xüsusi sənədin məcmusu kimi başa düşülür. Spesifik problem üzrə qəbul edilən qısa hesabat eyni zamanda Komitənin öncə qəbul etdiyi Yekun qərardan

¹⁴⁵ Background note on the Secretary-General's proposals for reform of the treaty body system: HRI/CM/2003/3, p.7

çıxış etməli və gələcək fəaliyyət üçün istiqamətlər də müəyyən etməlidir. 2004-cü ildən Komitələr arasında qəbul edilmiş ümumi razılığa görə ifadə etdiyimiz sonuncu variant qəbul edilmişdir.

Dövlətlərin hesabatları ilə bağlı konvension orqanların, eləcə də Komitənin fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması üzrə müzakirələr genişləndikcə yeni-yeni təkliflər də istisna edilmir. İrəli sürülən təklifləri qruplaşdırmalı olsaq burada bir neçə istiqaməti qeyd edə bilərik. Bir qisim hüquqşünaslar hesab edirlər ki, komitələrin iş metodları təkmilləşdirilməli, digərləri həmin qurumların hüquqi statusunun dəyişdirilməsini, başqa bir mövqe bu sahədə daha əhəmiyyətli irəliləyişə nail olmaq üçün beynəlxalq məhkəmənin təsis edilməsini ifadə edir.

Nəzarət funksiyasını həyata keçirən konvension orqanların fəaliyyətindəki çatışmazlıqdan bəhs edərkən V.A.Kartaşkin qeyd edir ki, onların işindəki təkrarçılıq, baxılmalı olan çoxsaylı məsələlərin ildən-ilə artması və onların növbəti sessiyalara keçirilməsi bu orqanların fəaliyyətsizliyi ilə əlaqələndirilməlidir. Bu mənada insan hüquqları sahəsində BMT orqanlarının fəaliyyətinin yenidən qurulmasına zərurət var¹⁴⁶. İfade edilən fikirdən kifayət qədər vaxt keçsə də bu məsələ hələ də öz aktuallığını saxlayır. Bunun da bir sıra siyasi xarakterli problem səbəbləri var. Xüsusən də, insan hüquqlarının beynəlxalq hüquqi müdafiəsinə əksər dövlətlərin biganə qalması, bu sahədə "dövlətüstü" mexanizmlərin təsisində dövlətlərin marqlı olmaması qeyd edilə bilər.

İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə hər dəfə beynəlxalq qurumların yaradılması zərurəti üzrə təkliflər meydana gəldikdə əksəriyyət dövlətlər buna etiraz edirlər¹⁴⁷. Bu faktı nəzərə alaraq məsələnin həllinə qeyri-hökumət təşkilatlarının cəlb

¹⁴⁶ Карташкин В. А. Права человека в международном и внутригосударственном праве. М. Норма, 1995. с.64

¹⁴⁷ Тихонов А.А. Верховный комиссар ООН по правам человека. / МДЖМП. 1995, №1, с.37-55

edilməsi məqsədəuyğun sayılır¹⁴⁸. Burada da problem var. Universal müqavilələrdən yalnız Uşaq hüquqları haqqında 1989-cu il Konvensiyası (m.45(a)) digər səlahiyyətli qurumlar kimi QHT-lərin də fəaliyyətini nəzərdə tutur. Məsələnin həllində QHT-lərin roluna aydınlıq gətirilməlidir. Təəssüf ki, "dövlətlərin hesabatlarının hazırlanmasında və baxılmasında QHT-lərin rolu nəzəri baxımdan müəyyən edilməmişdir"¹⁴⁹.

Dövlətlərin hesabatlarına baxılması və onun hüquqi əhəmiyyət kəsb edən qərarla müşayiət edilməsi üçün insan hüquqları üzrə vahid orqanın yaradılması ideyası da dəstəklənməkdədir. Bunun üçün mövcud universal müqavilələr sisteminin dəyişdirilməsi¹⁵⁰ və ya XXI əsr üçün insan hüquqları Xartiyasının qəbulu təklif edilir. Belə bir hal isə maliyyə, təşkilati tədbirlərlə müşayiət edilən ciddi məcəllələşdirmə prosesini tələb edir. Bu çətinliyi nəzərə alaraq hesab edilir ki, vahid orqan yeni müqavilə əsasında deyil, beynəlxalq sazişlər əsasında yaradıla bilər¹⁵¹.

İnsan Hüquqları Komitəsinin, eləcə də digər konvension qurumların fəaliyyətində irəliləyişə nail olmaq üçün regional təcrübələri də nəzərə alaraq insan hüquqları üzrə beynəlxalq məhkəmə təsisatının yaradılması da ifadə edilməkdədir. Beynəlxalq hüquqşünaslardan T.Burgental bu ideyanın təşəbbüskarlarından olmaqla bu sahədə bir-biri ilə sıx əlaqədə olacaq iki müqavilə orqanının və insan hüquqları üzrə BMT

¹⁴⁸ Gross B., Kartashkin V. Goals For a Stronger United Nations / Human Rights for the 21 st Century, Foundation For Responsible Hore; A US-Post Soviet Diatoque. N.Y. 2003, p.228-233

¹⁴⁹ Theytas-Bergman L. State Reporting and the Role of Non-Governmental Organizations // The UN Human Rights Treaty System in the 21st Century. Ed by A.F.Bayefsky. 2000, p.46. Dövlətlərin hesabatlarının hazırlanmasında və baxılmasında QHT-lərin rolu beynəlxalq hüquqi baxımdan müəyyən edilə bilər.

¹⁵⁰ Гаврилов В.В. ООН и права человека: механизмы создания и осуществления нормативных актов. Владивосток: Изд-во Дальневост. Ун-та, 1998, с.144-145

¹⁵¹ Gross B., Kartashkin V. Goals For a Stronger United Nations / Human Rights for the 21 st Century, Foundation For Responsible Hore; A US-Post Soviet Diatoque. N.Y. 2003, p.228-233

Məhkəməsinin yaradılmasını təklif edir. Onun fikrincə komitələrdən biri yalnız dövlətlərin hesabatlarına, ikinci orqan isə fərdi şikayətlərə baxmalıdır. İnsan hüquqları üzrə Məhkəmə isə həmin komitələrin və üzv-dövlətlərin sorğuları əsasında insan hüquqları müqavilələri üzrə tövsiyə xarakterli rəy vermək səlahiyyətinə malik olmalıdır¹⁵². Qeyd edilən təkliflər konvension qurumlarının fəaliyyətində səmərəliliyi təmin edə bilən xarakterdədir. Digər alimlər də inzibati və ədliyyə mexanizmlərinin təsis edilməsi zərurətini ifadə etməkdədirlər.

İnsan Hüquqları Komitəsinin Pakt normalarını pozmuş dövlətlərə təsirindən danışarkən Y.Brounli qeyd edir ki, Komitənin bu sahədə səmərəli təsir vasitəsi yoxdur. Mübahisəli məsələnin həlli nə məhkəmə, nə də kvaziməhkəmə xarakteri kəsb etmir¹⁵³.

İştirakçı dövlətlər üçün yekun hesabatın qəbul edilməsi və vahid bir orqanın, eləcə də beynəlxalq məhkəmə qurumunun təsis edilməsi çox əhəmiyyətli bir məsələdir. Lakin bu yolla məsələnin həlli mümkün olmayacaq, əksəriyyət dövlətlər siyasi baxımdan buna hazır deyillər. Bu məsələnin həllində Avropanın təcrübəsini, məsələn, İşgəncələr üzrə Avropa Komitəsinin, həmçinin Avropa İnsan hüquqları Məhkəməsinin fəaliyyətini örnək göstərmək də uğurlu deyil. Avropa öz üzərində iki dünya müharibəsinin acılarını birbaşa yaşamış, demək olar ki, eyni hüquq sisteminə, çox yaxın siyasi, iqtisadi, sosial sistemə malikdirlər.

Problemin mürəkkəbliyini nəzərə alaraq, Komitə də daxil olmaqla digər konvension orqanların fəaliyyətində hazırda yalnız koordinasiyanı təmin etmək lazımdır. Dövlətlərin hesabatlarının hazırlanması və təqdim edilməsində QHT-lərin

¹⁵² Buergenthal T.A. Court and Two Consolidated Treaty Bodies / The UN Human Rights Treaty System in the 21st Century, ed. by Anne F. Baye-Fsky, 2000, p.299-301

¹⁵³ Броунли Я. Международное право. В двух книгах. М.: Изд-во «Прогресс», 1977, Книга 2, с.270; Brownlie I. Remedies in the International Court of Justice. In: Fifty Years of the International Court of Justice; Essays in honour of Sir Robert Jennings (Ed. By V. Lowe and M. Itzmaurice), Cambridge, 1996, p.560

rolu yüksəldilməli və Komitə tərəfindən üzv dövlətlərin diqqətinə davamlı olaraq BMT Nizamnaməsinin 56-cı maddəsi çatdırılmalıdır. Pakt üzrə öhdəliklərin, o cümlədən öhdəliklər üzrə hesabatların təqdim edilməsi Pakta qəbul edilmiş yalnız Fakültativ Protokoldan deyil, BMT Nizamnaməsindən irəli gəlir. Qeyd edildiyi kimi "insan hüquqları" üzrə dövlətlərin məsuliyyəti nəzarət haqqında qaydalardan deyil, qəbul edilmiş öhdəliklərin vicdanla yerinə yetirilməsini tələb edən və onların pozulmasına görə məsuliyyəti nəzərdə tutan beynəlxalq hüquqdan irəli gəlir¹⁵⁴. Bu istiqamətdə nəzarət orqanlarının kvaziməhkəməyə və məhkəməyə çevrilməsi prinsipə müasir dövrdə mümkün deyil. Komitə də daxil olmaqla konvension orqanların BMT-nin əsas orqanlarına birbaşa çıxışı təmin edilməli, öhdəliklərini icra etməyən dövlətlərin bu qurumlarda açıq dinlənilməsi həyata keçirilməlidir. Komitənin fəaliyyətində iştirakçı dövlətlərin hesabatları ilə bağlı təkrarçılığa yol verməmək üçün onların yekun qeydlərinə bir-biri üçün presedent əhəmiyyəti verilə bilər.

3.4. İnsan Hüquqları Komitəsinin dövlətlərarası şikayətlər üzrə səlahiyyəti

İnsan Hüquqları Komitəsinin funksiyasından biri də dövlətlərarası şikayətlərə baxmaqla əlaqəlidir. Dövlətlərarası şikayət proseduru bir və ya bir neçə iştirakçı dövlətin başqa bir iştirakçı dövlətə qarşı onun insan hüquqları üzrə müvafiq beynəlxalq müqavilədən irəli gələn öhdəliklərini yerinə yetirməməsi barədə təqdim etdiyi şikayət ərizəsinin beynəlxalq nəzarət orqanı tərəfindən qəbul edilməsi və baxılmasını nəzərdə tutur. Dövlətlərarası şikayət proseduru şəxsi və siyasi hüquqlar sfera-

¹⁵⁴ Тнунов О.И. О понятии международно-правового контроля / СЕМП, 1988, М. 1989, с. 92

sı ilə məhdudlaşır¹⁵⁵.

Dövlətlərarası şikayətləri qiymətləndirmək funksiyası bütün konvension qurumlar üçün nəzərdə tutulmayıb. Yalnız Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Pakt, İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan davranış və cəza növlərinə qarşı Konvensiya, İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında Konvensiya və Əməkçi miqrantların və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsi haqqında Konvensiya ilə bu səlahiyyət müvafiq komitələr üçün ifadə edilib. Dövlətlərarası məlumatların qiymətləndirilməsi metodu real, praktik məzmun kəsb edə bilməmişdir.

Ədəbiyyatda da qeyd edilir ki, Komitənin müvafiq funksiyası Pakt üzrə normaların implementasiyasında meydana çıxan biləcəklər fərqli mövqelərin xoşməramlıqla, vasitəçiliklə tənzimlənməsinə xidmət etmək məqsədi daşıyır. Bir qayda olaraq dövlətlər özlərinin digər iştirakçı dövlətlərə qarşı şikayət səlahiyyətindən istifadə etməkdən yayınırlar. Hesab edirlər ki, insan hüquqlarının pozulması faktı ilə bağlı özləri də şikayətin obyektinə ola bilər. Bu hal dövlətlərin müvafiq sahədə fəallığını aşağı salmaqdadır¹⁵⁶.

Komitənin dövlətlərarası şikayət proseduru Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Paktın 41-ci maddəsindən irəli gəlir. Paktın 41-ci maddəsinin 1-ci bəndinə uyğun olaraq iştirakçı dövlət istənilən vaxt Komitənin digər iştirakçı dövlətin öhdəliyini yerinə yetirməməsi üzrə şikayətə baxmaq səlahiyyətini tanımaq haqqında bəyanat verə bilər. Bu günə qədər az sayda Pakt iştirakçısı dövlət bu səlahiyyəti tanıyıb.

Öhdəliyini yerinə yetirməyən iştirakçı dövlətə münasibətdə şikayət o halda qəbul edilir ki, həmin iştirakçı dövlət də Komitənin bu sahədə səlahiyyətini tanımış olsun. Başqa sözlə,

¹⁵⁵ Leckie S. The Inter-State Complaint Procedure in International Human Rights Law: Hopeful Prospects or Wishful Thinking? Human Rights Quarterly, 1998, vol. 10, No. 2, p. 249-303

¹⁵⁶ Гаврилов В.В. ООН и права человека: механизмы создания и осуществления нормативных актов. Владивосток: Изд-во Дальневост. Ун-та, 1998, с. 156

Komitənin müvafiq səlahiyyəti qarşılıqlıq prinsip əsasında tanınır (bu qaydadan İrqi ayrı-seçkiliyin ləğvi üzrə Komitə üçün istisna mövcuddur). Komitənin bu sahədə səlahiyyətini tanımamış Pakt iştirakçısı dövlətə münasibətdə şikayətlər verilməz. Bu mənada Komitənin müvafiq səlahiyyəti iştirakçı dövlətlər üçün fakültativ xarakterlidir və onun tanınıb-tanınmaması onların istəyindən asılıdır. Paktın 41-ci maddəsinin 2-ci hissəsində deyilir ki, maraqlı iştirakçı dövlət yeni bəyanat verməzsə, hər hansı iştirakçı-dövlətin ərizənin geri götürülməsi barədə Baş Katib bildiriş aldıqdan sonra təqdim etdiyi heç bir sonrakı məlumat qəbul edilmir. Bu maddənin müddəaları, bu Paktın iştirak edən on dövlətin bu maddənin 1-ci bəndinə uyğun olaraq bəyanat verdiyi andan qüvvəyə minir. Həmin bəyanatlar iştirakçı dövlətlər tərəfindən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi yanında depozitə edilir. Baş Katib isə onların surətlərini digər iştirakçı dövlətlərə göndərir. Bəyanat, Baş Katibi xəbərdar etməklə istənilən vaxt geri götürülə bilər. Belə bir hərəkət bu maddəyə uyğun olaraq artıq verilmiş məlumatın mövzusu olan istənilən məsələnin baxılmasına maneə olmur. Maraqlı iştirakçı dövlət yeni bəyanat verməzsə, hər hansı iştirakçı-dövlətin ərizənin geri götürməsi barədə Baş Katib bildiriş aldıqdan sonra təqdim etdiyi heç bir sonrakı məlumat qəbul edilmir.

Paktın 41-ci maddəsinin 1-ci bəndi Pakta uyğun olaraq 1979-cu ildən qüvvəyə minib. Lakin dövlətlərarası şikayət proseduru ilə bağlı qeyd edək ki, 28 mart 2014-cü ilə kimi İnsan Hüquqları Komitəsinin təqdim etdiyi hesabat əsasən 49 iştirakçı dövlət Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Paktın 41-ci maddəsinin 1-ci bəndində göstərilmiş bəyanatı edərək bu prosedurdan istifadə etmək hüququ qazanmışdır. Lakin bu şikayət prosedurundan istifadə bu günə kimi mümkün olmamışdır. Universal mexanizmlərdən fərqli olaraq, yalnız regional mexanizmlərdə qeyd edilən prosedurdan istifadə müşahidə olunur. Belə ki, 1956-cı ildən başlayaraq 2014-cü ilə kimi Avropa

İnsan Hüquqları Məhkəməsinə 17 belə iş təqdim olunmuşdur. Misal olaraq, Yunanistanın Birləşmiş Krallığa qarşı, Avstriya-nın İtaliyaya qarşı, Gürcüstanın Rusiyaya qarşı və 13 mart 2014-cü ildə Ukraynanın Rusiya Federasiyasına qarşı işləri göstərmək olar¹⁵⁷.

Azərbaycan Respublikası Paktın 41-ci maddəsinə uyğun olaraq Ermənistana qarşı həmin dövlətin ərazisindən qovulmuş əhalinin hüquqlarının müdafiəsi üçün Komitəyə müraciət edə bilər. Qovulan əhaliyə münasibətdə bir sıra beynəlxalq cinayətlər törədilmişdir¹⁵⁸. Dəymiş zərərin ödənilməsi və d. məsələlərin həlli Komitənin yurisdiksiyasında olan problemlərdəndir.

Adı çəkilən prosedurdan istifadə olunmaması səbəbləri müxtəlifdir. Əsas səbəb kimi dövlətlər arasında siyasi və iqtisadi əlaqələrə xələl gəlməsi ehtimalı nəzərdə tutulur. Hüquq ədəbiyyatında daha bir səbəb olaraq cavabdeh dövlətin əks-şikayəti nəticəsində şikayət verən iştirakçı dövlətin “qurban”a çevrilməsi qorxusu da diqqətə çatdırılır. Bundan başqa, irəli sürülən iddiaların əsaslandırılması məqsədilə faktların təhqiqatı böyük miqdarda prosessual xərclərə səbəb olur ki, bu da dövlətlərarası şikayət prosedurundan istifadəyə mane olur. Eyni zamanda, İnsan Hüquqları Şurası tərəfindən həyata keçirilən xüsusi prosedurlar vasitəsilə təhqiqatlar və xüsusi sessiyalar dövlətlər üçün daha az çətinliklərlə nəticələnir və dövlətlərarası şikayət prosedurunun nail olduğu oxşar nəticələr əldə olunur. İnsan Hüquqları Şurasının nail olduğu yüksək həll yolları istənilən müqavilə mexanizminin qərarı ilə müqayisədə siyasi

¹⁵⁷ Рожкова М.А., Афанасьев Д.В. Новые правила обращения в Европейский Суд по правам человека: текст Регламента, новеллы, комментарии. М.: Статут, 2004, с.157

¹⁵⁸ Allahverdiyev Ə.V. Beynəlxalq hüquqda insanlıq əleyhinə cinayətlər. Bakı: “Elm və Təhsil” nəşriyyatı, 2017, s.156-157; Məmmədov R. F., Süleymanlı S.A., Abbasov X.R. Azərbaycanlı qaçqın və məcburi köçkünlərin problemləri beynəlxalq təşkilatlar müstəvisində. Bakı: “Səda” nəşriyyatı, 2016, s.96-97; Məmmədov R. Müasir beynəlxalq hüquq nöqtəyi nəzərindən Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində Ermənistanın qanunsuz və hüquqazidd fəaliyyəti. Bakı: “MM-S”, 2017, s.188

və mənəvi baxımdan daha çox gücə və səlahiyyətə malikdir¹⁵⁹. Maddənin əhəmiyyətindən bəhs edərkən M.Şeynin qeyd edir ki, iştirakçı dövlətlərin bu maddə üzrə prosedura müraciət etməmələrinin mümkün səbəblərindən biri o faktla bağlıdır ki, bu prosedur çox yüksək səviyyədə “yumşaq” xarakterlidir¹⁶⁰. Buna baxmayaraq Paktın 41-ci maddəsinin ifadə etdiyi mexanizm mahiyyət baxımından iştirakçı dövlətlərin Pakt üzrə öhdəliyinin səmərəli surətdə yerinə yetirilməsini şərtləndirən kollektiv məsuliyyəti nəzərdə tutur və bu maddə ilə nəzərdə tutulan mexanizmin müəyyən üstünlüyü də mövcuddur. Belə ki, Fakültativ Protokolların iştirakçısı olmayan dövlətlər və ya Fakültativ Protokola uyğun olaraq müraciət etmək imkanı olmayan, hüququ pozulmuş şəxslərin bu yolla hüquqlarının Pakt iştirakçısı dövlət tərəfindən müdafiə edilmək imkanı yaranmış olur.

Paktın 41-ci maddəsi müəyyən bir prosedur qaydada fəaliyyətə gətirilir:

a) Əgər hər hansı bir Pakt iştirakçısı dövlət digər iştirakçı dövlətin Pakt müddəalarını həyata keçirmədiyini müəyyən edərsə o halda məsələni yazılı formada həmin iştirakçı dövlətin diqqətinə çatdıra bilər. Məlumatı aldıqdan sonra müvafiq dövlət üç ay müddətində məlumat göndərən iştirakçı dövlətə məsələnin hansı daxili prosedurla, hansı məzmununda və görülmək tədbirlərlə bağlı yazılı formada izahat təqdim edir;

b) əgər məsələ, ilkin məlumatı alan iştirakçı dövlətin məlumatı almasından sonrakı altı ay ərzində hər iki iştirakçı dövləti təmin edəcək şəkildə həll edilməzsə, həmin dövlətlərdən istənilən biri Komitəni və digər dövləti xəbərdar etməklə məsələni Komitəyə vermək hüququna malikdir;

c) Komitə, ona verilən məsələni yalnız beynəlxalq hü-

¹⁵⁹ Walter Kälin, Jörg Künzli. The law of international human rights protection, Oxford University press, 2009, p.235

¹⁶⁰ Шейнин М. Практика Комитета ООН по правам человека (КПЧ) по рассмотрению индивидуальных жалоб на нарушение прав человека. Турку.2001. с.11 <http://www.terralegis.com>

ququn hamılıqla qəbul edilən prinsiplərinə uyğun olaraq bütün mümkün daxili vasitələrin sınıdığını və tükəndiyinə əmin olduqdan sonra nəzərdən keçirir. Bu haldan istisna kimi bu vasitələr əsassız olaraq yubadılmış olsun;

d) Bu maddə ilə nəzərdə tutulan məlumatlara Komitə qapalı iclaslarında baxır;

e) Komitə, (c) yarım bəndinin müddəalarına riayət etməklə, məsələni Paktla tanınan insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara hörmət edilməsi əsasında maraqlı iştirakçı dövlətlərə xəyirxah xidmət göstərməklə dostcasına həll edilir;

f) Komitə, (b) yarım bəndində xatırlanan maraqlı iştirakçı dövlətlərə ona baxılmağa verilən istənilən məsələ ilə bağlı istənilən məlumatı təqdim etmələri barədə müraciət edə bilər;

g) (b) yarım bəndində xatırlanan maraqlı iştirakçı dövlətlər Komitədə məsələyə baxılarkən təmsil olunmaq və şifahi və yaxud yazılı təqdimat vermək hüququna malikdirlər;

h) Komitə, (b) yarım bəndinə uyğun olaraq xəbərdar edildikdən sonra on iki ay ərzində aşağıdakı formalarda məruzə təqdim edir:

i. əgər (e) yarım bəndinin müddəaları çərçivəsində məsələnin həllinə nail olunarsa, onda Komitə öz məruzəsində faktların və əldə edilən həll qərarının qısa təfsilatı ilə kifayətlənir;

ii. əgər (e) yarım bəndinin müddəaları çərçivəsində həllə nail olunmazsa, onda Komitə öz məruzəsində faktların qısa təfsilatı ilə kifayətlənir; və maraqlı iştirakçı dövlətlərin yazılı təqdimatları və şifahi təqdimatları məruzəyə əlavə edilir. Hər bir məsələ üzrə məruzə maraqlı olan iştirakçı dövlətlərə göndərilir¹⁶¹.

Bu maddəni bütövlükdə ifadə etməkdə məqsədimiz onun hüquqi təbiətini göstərməkdir. Göründüyü kimi bu maddə ədəbiyyatda da qeyd edildiyi kimi "münsiflər məhkəməsi

¹⁶¹ Treaty bodies Search. <https://tbinternet.ohchr.org>

xüsusiyyətinə malikdir"¹⁶². Komitə yalnız o halda dövrüyyəyə girir ki, altı ay müddətində maraqlı iştirakçı dövlətlər qarşılıqlı təminatə nail olmasınlar. Bundan sonra Komitənin vasitəçilik missiyası məsələnin dostcasına həllinə gətirilməlidir. On iki ay müddətində məsələ dostcasına həll edilmədikdə, Komitə yalnız faktların qısaca ifadə edilməsi ilə hesabat təqdim edir.

Komitənin 41-ci maddənin tətbiqi üzrə səlahiyyəti daha ətraflı formada Prosedur qaydaları (XVI fəsilə)¹⁶³ nəzərdə tutulub. Prosedurun 74-cü qaydasına uyğun olaraq istənilən maraqlı iştirakçı dövlət tərəfindən məlumat (şikayət) Komitəyə təqdim edilə bilər. Təqdim edilən məlumat:

– Paktın 41-ci maddəsinin 1(a) və (b) bəndlərinə uyğun olaraq məsələnin həlli məqsədilə görülən tədbirləri, bu məsələ ilə bağlı olan maraqlı iştirakçı dövlətlərin yazılı irad və izahatları;

– məsələnin həllində daxili hüquq müdafiə vasitələrinin tükəndilməsini;

– maraqlı iştirakçı dövlətlərin müraciət etdiyi istənilən digər beynəlxalq tənzimləmə prosedurlarını ehtiva etməlidir.

Prosedurun 78-ci qaydasına görə Komitə tərəfindən məsələyə aşağıdakı hallarda:

– iştirakçı maraqlı dövlətlər 41-ci maddənin 1-ci bəndinə uyğun olaraq müvafiq məsələnin həlli ilə bağlı bəyanat verməmişlərsə;

– Paktın qeyd etdiyimiz 41-ci maddəsinin 1(b) bəndində müəyyən edilən müddət keçməmişdirsə;

– Paktın 41-ci maddəsinin 1(c) bəndində nəzərdə tutulan daxili hüquq müdafiə resursları tükəndilməmişdirsə, baxılmayacaq¹⁶⁴.

¹⁶² Шейнин М. Практика Комитета ООН по правам человека (КПЧ) по рассмотрению индивидуальных жалоб на нарушение прав человека. Турку, 2001 с.11 <http://www.terralegis>.

¹⁶³ CCPR/C/3/Rew.10GE.12-40069 11

¹⁶⁴ CCPR/C/3/Rew.10GE.12-40069 11

Prosedurun tənzimlənməsində BMT Baş Katibi əhəmiyyətli rol oynayır. Baş Katib görülməyən bütün tədbirlər haqqında Komitə üzvlərini məlumatlandırır. Komitə Baş Katiblik vasitəsilə maraqlı dövlətlərdən əlavə məlumatların istənilməsi, keçiriləcək müzakirənin yeri və vaxtı üzrə onları xəbərdar edir. Komitənin məsələ üzrə hesabatı da BMT Baş Katibi vasitəsilə maraqlı iştirakçı dövlətlərə göndərilir. Komitədə müzakirələr həm şifahi, həm də yazılı formatda keçirilə bilər. Bu formatı Komitə maraqlı iştirakçı dövlətlərlə məsləhətləşmədən sonra müəyyən edir.

Komitə müzakirə keçirdikdən sonra Paktın 41-ci maddəsinin 1-ci bəndinin (h) yarımbəndinə uyğun olaraq hesabatını qəbul edir. Prosedurun 85-ci qaydası mübahisənin həllinin növbəti mərhələsinə həsr edilib. Hesabat iştirakçı maraqlı dövlətlərə göndərildikdən sonra məsələ müsbət həll edilmədikdə, mübahisələrin həllində növbəti mərhələyə keçilir. Bu mərhələ Paktın 42-ci maddəsinə uyğun tənzimlənir və Baş Katib şikayət müəllifindən məsələnin fakültativ Protokola uyğun olaraq həll edilməsini istəməsi ilə müəyyən edilir¹⁶⁵. Bundan sonra Komitə xüsusi razılaşdırma Komissiyasını təsis edir.

Komissiya beş üzvdən ibarət olmaqla özünün sədrini seçir və prosedur qaydalarını müəyyən edir. Əgər maraqlı iştirakçı dövlətlər üç ay ərzində Komissiyanın tam tərkibi və ya onun tərkibinin bir hissəsi barədə razılığa gələ bilməzlərsə, onda təyin edilmələri barədə razılıq əldə edilməyən Komissiya üzvləri gizli səsvermə yolu ilə Komitə üzvlərinin üçdə ikisinin səs çoxluğu ilə Komitənin üzvlərindən seçilir. Maraqlı iştirakçı dövlətlər, Komissiya üzvlərinin bütün xərclərini Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi tərəfindən təqdim edilən smetaya uyğun olaraq, bərabər ölçüdə təmin edirlər. Müvafiq maddənin 9-cu bəndinə uyğun olaraq, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi, lazım gələrsə, Komissiya üzvlərinin xərclərini maraqlı olan iştirakçı dövlətlərin onları ödəmələrinə

¹⁶⁵ CCPR/C/3/Rew.10GE.12-40069 11

qədər ödəmək səlahiyyətinə malikdir.

Komissiyada tərəfsizliyi və obyektivliyi təmin etmək üçün Komissiya üzvləri mübahisə tərəfi iştirakçı dövlətlərdən və Pakt iştirakçısı olmayan dövlətlərdən müəyyən edilə bilməz. Eyni zamanda Paktın 41-ci maddəsinin hüquqi qüvvəsini qəbul etməmiş dövlətlərdən də üzv seçilə bilməz. Komissiya, məsələyə baxdıqdan sonra, həmin məsələnin ona verildiyi vaxtdan on iki aydan gec olmayaraq, Komitə sədrinə maraqlı iştirakçı dövlətlərə göndərilmək üçün aşağıdakı formada məruzə təqdim edir:

a) əgər Komissiya həmin məsələni on iki ay ərzində baxa bilməzsə, o öz məruzəsində həmin məsələnin baxılma vəziyyətinin qısa təfsilatını verməklə kifayətlənir;

b) əgər Paktın qəbul edilən insan hüquqlarına riayət edilməklə, həmin məsələnin xoş məramla həllinə nail olunarsa, Komissiya öz məruzəsində faktların və əldə edilən nəticə üzrə qərarın qısa təfsilatını verməklə kifayətlənir;

c) əgər (b) yarımbəndində göstərilən şəkildə məsələnin həllinə nail olunmazsa, Komissiyanın məruzəsi, maraqlı iştirakçı dövlətlər arasındakı mübahisə ilə bağlı bütün məsələlərə dair Komissiyanın rəyindən və bu məsələnin xoşluqla nizamlanması imkanları barədə onun mülahizələrindən ibarət olur;

d) əgər Komissiyanın məruzəsi (c) yarımbəndinə uyğun olaraq təqdim edilərsə, maraqlı iştirakçı dövlətlər bu məruzəni aldıqdan sonra üç ay ərzində onun məzmunu ilə razılaşmadıqlarını Komitə sədrinə bildirlər.

Paktın 41-ci maddəsinin şərhini onu göstərir ki, bu prosedur fakültativ xarakterə malikdir. İnsan hüquqlarına hörmətin artması ilə bu prosedurun müəyyən bir müddətdən sonra işləyəcəyi istisna edilməməlidir. Bunun üçün də prosedura, məsələ, İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında 1965-ci il Konvensiyasında (m.8,9,10) təsbit edildiyi kimi məcburilik xarakteri verilməsi bu istiqamətdə Komitənin avtoritetini də yüksəltmiş olar.

Paktın 41-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulan prosedur nə qədər "yumşaq" xarakterli olsa da, bu maddə fərqli sosial, iqtisadi, siyasi sistemli dövlətlər arasında meydana çıxma biləcək mübahisələrin həllində qarşılıqlı etimadın formalaşdırılması, məsələnin birbaşa, maraqlı iştirakçı dövlətlər tərəfindən beynəlxalq quruma müraciət edilmədən həll etmək imkanı da yaradır. Belə bir hal isə xoşməramlı əsasda insan hüquqları üzrə normaların uzlaşdırılması üçün əhəmiyyətlidir. Lakin bu vaxta qədər Paktın 41-ci maddəsinin praktik əhəmiyyət kəsb etməməsi onu göstərir ki, iştirakçı dövlətlər insan hüquqlarının beynəlxalq hüquqi müdafiəsi qaydasında müvafiq proseduru yalnız formal olaraq qəbul etmişlər. Bu da mövcud hüquq düşüncəsinin, yəni insan hüquqlarının müdafiəsinin dövlətlərin daxili işi olmaqdan çıxmasının hələ də əksəriyyət dövlətlər tərəfindən qəbul edilməməsinə əsaslanmalıdır.

İnsan hüquqlarının beynəlxalq hüquqi müdafiəsi, xüsusən də əcnəbilərin, vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqlarının beynəlxalq mexanizmlərlə müdafiə edilməsi yerləşmə dövlətinin daxili işi sayıla bilməz. İnsan hüquqlarının beynəlxalq hüquqi müdafiəsinin "erga omnes" xarakter kəsb etməsi və bu xarakterin beynəlxalq adət kimi bərqərar edilməsi burada beynəlxalq publik qaydanı (international public ordre) əsaslandırır.

3.5. Komitənin fərdi şikayət üzrə səlahiyyətinin əsasları

Universal səviyyədə fəaliyyət göstərən komitələrin mütləki və siyasi hüquqlar üzrə səlahiyyətlərini tədqiq edərkən əsasən iki istiqamət diqqəti cəlb edir. Birinci istiqamət beynəlxalq hüququn subyektləri kimi bilavasitə dövlətlərlə, onların hesabları ilə bağlıdırsa, ikinci istiqamət isə yalnız müasir beynəlxalq hüquq üçün xarakterik olan fərdi şikayət proseduru ilə əlaqəlidir. İnsan hüquqlarının beynəlxalq hüquqi müdafiəsi baxımından beynəlxalq komitələrin fəaliyyətində xüsusi əhəmiyyət

yət kəsb edən məsələlərdən biri onların məhz fərdi şikayətlərə baxma prosedurudur. Bu mexanizm təsis edilərkən heç də birmənalı qiymətləndirilməmiş, hətta müəyyən hallarda onlar beynəlxalq nəzarətin forması kimi də qəbul edilmişdir¹⁶⁶. Başqa bir halda isə fərdi şikayət prosedurunun komitələrin əsas nəzarət mahiyyətindən uzaqlaşmaya səbəb olacağı qayğısı ifadə edilirdi¹⁶⁷.

BMT çərçivəsində "nəzarət prosedurları"nın yaradılması ilə bağlı S.V.Çernichenko qeyd edirdi ki, belə mexanizmlər insan hüquqları ilə məşğul olan BMT orqanlarını onların birbaşa işindən yayındırmış olacaq. Onlar xüsusi şikayətlərin, petisiyaların baxılması üzrə instansiyaya çevrilmə riski daşımaqdadırlar. Onların fəaliyyəti nəticəsində bu qurumlar ya şikayətlərin həddindən çoxluğu səbəbi ilə, ya müvafiq materiallara müxtəlif səbəblərdən baxılmamaqla, ya da baxıldıqda da çox böyük gecikmələrlə iflic vəziyyətinə salınacaq¹⁶⁸. İfadə edilən fikirdə müəyyən haqlı məqamlar olsa da "nəzarət prosedurlarının fərdi şikayət istiqamətinin genişlənməsi qaçılmaz prosesdir" və bunu "müasir beynəlxalq hüququn humanistləşməsi prosesi ilə əlaqələndirmək lazımdır"¹⁶⁹.

Fərdi şikayət proseduru İrqi ayr-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında beynəlxalq Konvensiyada (1965), İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında beynəlxalq Pakta qəbul edilən fakültativ Protokolda¹⁷⁰, xüsusi sistem kimi Bey-

¹⁶⁶ Петранов Б. Правовое государство и международное сотрудничество в области прав человека. Международное право в современном мире: сб. статей (Отв. ред. Ю.М. Колосов). М., 1991, с.112.

¹⁶⁷ Черниченко С.В. Личность и международное право. М.: Международные отношения, 1974, с.98

¹⁶⁸ Черниченко С.В. Процедурные аспекты рассмотрения в ООН нарушений прав человека. / ООН как инструмент по поддержанию и укреплению мира: Международно-правовые проблемы. М.1980, с.171

¹⁶⁹ Buergenthal T. A. Human rights: A Challenge For the Universities / UNESCO Courier. 1978. Vol.31. p.25

¹⁷⁰ Кузнецов В.И. Факультативный Протокол к Международному пакту об экономических, социальных и культурных правах / МЖМП, 1996, №3, с.27-36

nəlxalq Əmək Təşkilatında, UNESCO-da və s. beynəlxalq qurumlarda fəaliyyət göstərir. Lakin universal miqyasda daha çox məşhur fərdi şikayət mexanizmi Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakta qəbul edilmiş fakültativ Protokolla təsis edilib. Paktın nəzarət orqanı kimi yaradılan İnsan Hüquqları Komitəsinin xüsusi səlahiyyətini formalaşdıran məsələlərdən biri də qeyd etdiyimiz kimi onun fərdi şikayətlərə baxmaq üzrə yurisdiksiyaya malik olmasıdır. Komitənin fərdi şikayətlərlə bağlı yurisdiksiyası:

- predmet aidiyyəti üzrə (ratione materiae);
- şəxslərə münasibətdə (ratione persone);
- əraziyə münasibətdə (ratione loci);
- zamana münasibətdə (ratione temporis) müəyyən edilir.

Komitə yalnız Paktda sadalanan şəxsi və siyasi hüquqların dairəsi üzrə səlahiyyətlidir. Bu hüquqlara:

- konstitusiya və qanunla ifadə edilən hüquqların pozuntusu zamanı onların səlahiyyətli məhkəmə vasitəsilə bərpa edilməsi hüququ (m.2.3(b));
- səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri hüququ (m.2.3.);
- kişi və qadınların hüquq bərabərliyi (m.3);
- ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi (m.2.1, 26);
- qrup və ya azlığa aid şəxslərin fərdi mənsubiyyət, din və dil hüquqlarına hörmət və ya qrupa aid fərdlərin özünü ifadə etmək hüququ (m.27);
- ölüm hökmünün müstəsnalığı (6.2, 3,6);
- yaşamaq hüququ (m.6.1);
- işgəncəyə və ləyaqəti alçaldan tədbirlərə məruz qalmamaq hüququ (m.8);
- köləliyə və məcburi əməyə məruz qalmamaq hüququ (m.8);
- azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ (m.9.1);
- yetkinliyə çatmayan məhbuslar üçün müstəsnalığın

gözlənilməsi (m.10.2 (b),3);

- hər hansı bir müqavilə öhdəliyini yerinə yetirmək iqtidarında olmadığına görə azadlıqdan məhrum edilmənin qadağan edilməsi (m.11);
- hərəkət azadlığı, sərbəst yerdəyişmə və yaşayış yeri seçmək hüququ (m.12.1,2);
- şəxsin öz ölkəsinə gəlmək hüququndan məhrum edilməməsi (m.12.4);
- məhdudiyyətin istisnalığı (m.4.1, 12.3, 18.3, 19.3, 20, 22.2);
- qanunsuz cəzalandırılmamaq hüququ (m.15);
- əcnəbilərin çıxarılması halında minimum insan hüquqları təminatlarının gözlənilməsi (m.13);
- şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququ (m.17);
- mənzil toxunulmazlığı hüququ (m.17);
- yazışma sirri, şərəf və adın qanunsuz müdaxilədən qorunması hüququ (m.17);
- fikir, vicdan və din azadlığı (m.18);
- özünü ifadə etmək, məlumat almaq və yaymaq hüququ (m.19);
- dinc nümayiş və yığıncaqlar hüququ (m.21);
- həmkarlar ittifaqları yaratmaq və onlara üzv olmaq hüququ (m.22);
- ailənin dövlət təminatı (m.23.1);
- nikah hüququ (m.23.2,3,4);
- uşaqların dövlət təminatı (m.24);
- seçki hüququ (m.25 (a), (b));
- dövlət qulluğuna buraxılmaq hüququ (m.25 (c)) aid-dir¹⁷¹.

Sadalanan hüquqlar əsasən maddi hüquq xarakterinə malik hüquqlardır. Paktda eyni zamanda mövcud hüquqların məhkəmə qaydasında müdafiəsini nəzərdə tutan prosessual

¹⁷¹ OHCHR. Human Rights Committee <https://www.ohchr.org/pages/ccprindex>

hüquqlar da öz əksini tapıb. Məhkəmə təminatı ilə əlaqədar olan hüquqlara misal kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

- həbs edilərkən hər kəsin əleyhinə irəli sürülən hər hansı ittiham haqqında dərhal məlumatlandırılmaq hüququ (m.9.2);
- məhkəmə baxışını gözləyən şəxsin həbsdə saxlanmasının müstəsnalığı (ümumi qayda olmaması) (m.9.3);
- əğlabatan müddətdə məhkəmə araşdırması və azad edilmək hüququ (m.9.3);
- hər kəsin tutulma və ya həbsə alma nəticəsində, onun tutulmasının və ya həbsə alınmasının qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən təxirə salınmadan baxılmaq və onun həbsinin məhkəmə tərəfindən qanunsuz hesab edildiyi halda azad edilmək hüququ (m.9.4);
- qanunsuz tutulma və ya həbsə almaya məruz qalmış hər bir şəxsin kompensasiya almaq hüququ (m.9.5);
- ədalətli, səlahiyyətli, qərəzsiz və müstəqil məhkəmə baxışı hüququ (m.14.1);
- təqsirsizlik prezumpsiyası (m.14.2);
- cinayət törətməkdə ittiham edilən hər kəsin təcili qaydada və təfəsilatı ilə onun başa düşdüyü dildə ona qarşı irəli sürülən ittihamın xarakteri və əsasları barədə xəbərdar olunmaq (m.14.3(a));
- cinayət törətməkdə ittiham edilən hər kəsin öz müdafiəsinə hazırlaşmaq üçün kifayət qədər vaxt və imkana malik olmaq (m.14.3(b));
- əsassız gecikdirmə olmadan mühakimə edilmək (m.14.3(c));
- özünün iştirakı ilə mühakimə edilmək və özünü şəxsən və ya onun üçün seçilən vəkillə müdafiə etmək; əgər o vəkilə malik deyilsə ona bu hüququ barədə məlumat vermək və əgər ədalət mühakiməsi tələb edərsə istənilən zaman ona təyin edilən vəkilə malik olmaq, onun vəkilə ödəmək üçün kifayət qədər vəsaiti olmazsa pulsuz vəkillə təmin edilmək (m.14.3(d));
- cinayət törətməkdə ittiham edilən hər kəsə ona qarşı

- olan şahidləri dindirmək və ya bu şahidlərin dindirilməsinə nail olmaq və ona qarşı göstərilən şahidlər üçün mövcud olan şərtlərdə onun şahidlərinin çağırılması və dindirilməsi (m.14.3(e));
- əgər şəxs məhkəmədə istifadə edilən dili başa düşmürsə və ya bu dildə danışa bilmirsə pulsuz tərcümə xidmətlərindən istifadə etmək (m.14.3(f));
- öz əleyhinə ifadə verməyə və ya özünü təqsirkar hesab etməyə məcbur edilməmək hüququ (m.14.3(g));
- yetkinlik yaşına çatmayanlara münasibətdə prosesin humanistliyinin təmin edilməsi hüququ (m.14.4);
- hər hansı cinayətə görə həbs edilən hər kəsin ittiham və hökmünə qanuna uyğun olaraq yuxarı məhkəmə instansiyasında baxılması hüququ (m.14.5);
- hər hansı şəxs yekun qərarla cinayət törətməsinə görə ittiham edilirsə və onun üçün qəbul edilən qərar nəticədə ləğv edilmişdirsə və ya hər hansı yeni və ya yeni açılan halın məhkəmə səhvinin mövcudluğunu qəti şəkildə sübut etməsinə əsaslanaraq əhv edilərsə, belə ittiham nəticəsində cəzaya məruz qalan şəxsin qanuna müvafiq olaraq kompensasiya hüququ (m.14.6);
- eyni əmələ görə iki dəfə məhkum edilməmək və ya cəzalandırılmamaq hüququ – non bis in idem (m.14.7);
- cinayət törədildiyi vaxt tətbiq edilməli cəzadan daha ağır cəzanın tətbiq edilməsinin yolverilməzliyi (m.15.1);
- olduğu yerdən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq subyektliliyinin tanınması (m.16)¹⁷² və s.

Komitənin yurisdiksiya meyarlarından şəxslərə münasibətdə (ratione persone) səlahiyyətliliyi onun fəaliyyət miqyasını daha da genişləndirir. Komitənin şəxslərə görə yurisdiksiyası iki istiqamət üzrə nəzərdən keçirilməlidir.

Birincisi, Komitəyə kimlər müraciət edə bilər; ikincisi isə, şikayət kimə qarşı verilə bilər. Fərdi şikayət hüququ –

¹⁷² OHCHR. Human Rights Committee <https://www.ohchr.org/pages>ccprindex>

Komitəyə üzv dövlətlərin ərazi yurisdiksiyası hüduqları daxilində olan hər bir şəxsin, onun hüquq və azadlıqlarının dövlət orqanları tərəfindən pozulduğu halda və bu hüquq və azadlıqların dövlətdaxili səviyyədə müdafiəsinə nail oluna bilmədiyi halda Komitəyə müraciət etmək hüququdur.

Komitənin fərdi şikayətlər üzrə səlahiyyəti birbaşa olaraq Protokolun 1-ci maddəsində təsbit edilib. Həmin maddədə deyilir ki, Protokolun iştirakçısı olan Pakt iştirakçısı dövlət onun yurisdiksiyasında olan, Paktla ifadə edilən hər hansı bir hüququn pozulması ilə qurbana çevrilməsini təsdiqləyən şəxslərdən Komitəyə müraciət etməsini və Komitənin də həmin müraciəti qəbul etməsi və ona baxması səlahiyyətini tanıyır. Komitə, Pakt iştirakçısı dövlətlərin üzərinə qoyulmuş ümumi hüquqi öhdəliklərin təbiəti ilə bağlı 31-ci Ümumi Şərhinin 10-cü bəndində qeyd edir ki, Paktla tanınan hüquqlardan istifadə təkcə iştirakçı dövlətlərin vətəndaşlarına şamil olunmayıb, eyni zamanda bütün şəxslər üçün onların milliyyəti və vətəndaşlığı nəzərə alınmadan mümkün olmalıdır. Bu şəxslər qrupuna da Pakt iştirakçısı dövlətin ərazisində olan və ya həmin dövlətin səlahiyyətində olan məsələyə aid olduqda sığınacaq axtaran şəxslər, qaçqınlar, miqrant işçilər və başqaları aiddir. İştirakçı dövlət yalnız öz vətəndaşlarının deyil, bütün şəxslərin Paktla tanınan hüquqlarını qorumaq, onları pozmamalıdır. Əks halda, hüquq pozulmuş əcnəbi vətəndaş və ya vətəndaşlığı olmayan şəxs hüququnu pozmuş və Fakültativ Protokola qoşulmuş dövlətdən Komitəyə şikayət edə bilər.

Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Paktın ölüm hökmünün ləğvinə yönəlmiş II fakültativ Protokolun 3, 4, 5-ci maddələri də Komitənin səlahiyyətlərini ehtiva edir. II fakültativ Protokolun 3-cü maddəsində (Paktın 40-cı maddəsinə uyğun olaraq) ölüm hökmünün ləğvi üzrə dövlətlərin hesabatlarına, 4-cü maddədə (Paktın 41-ci maddəsinə müvafiq) dövlətlərarası şikayətlərə, 5-ci maddədə isə (I Protokolla müəyyən edildiyi kimi) fərdi şikayətlərə baxmaq səlahiyyəti ifadə edilib.

Şəxs Komitəyə yalnız (Paktla və əlavə Protokollarda təsbit olunmuş) o hüquqların pozulması ilə əlaqədar müraciət edə bilər ki, pozuntuya görə dövlət orqanları məsuliyyət daşıyır. Fərd digər bir fərdin pozuntuya görə hərəkəti ilə əlaqədar Komitəyə müraciət edə bilməz. Bir sözlə, fərdi şikayət əsasında iş üzrə cavabdeh tərəf kimi yalnız Pakt iştirakçısı olan bu və ya digər konkret dövlət (dövlətlər) çıxış etməlidir.

Komitənin əraziyə münasibətdə yurisdiksiya səlahiyyəti iştirakçı dövlətlərin ərazi yurisdiksiyası ilə bağlıdır. Məlum olduğu kimi, beynəlxalq hüquqa görə dövlətin öz ərazisi çərçivəsindəki yurisdiksiyası mütləq və müstəsna xarakter daşıyır. Dövlət öz ərazisində yerləşən bütün şəxslər, mülkiyyət və baş verən bütün hadisələr üzərində beynəlxalq hüquq norması ilə başqa qayda nəzərdə tutulmayıbsa, hakimiyyət səlahiyyətlərini həyata keçirir¹⁷³.

Dövlətin yurisdiksiyası ilk növbədə onun ərazisinə şamil edilir və buna müvafiq olaraq Komitənin yurisdiksiyası Paktın və Protokolun iştirakçı dövlətlərinin ərazilərini əhatə edir. Bir sözlə Komitənin ərazi yurisdiksiyası Paktın iştirakçı dövlətlərinin ərazi yurisdiksiyalarının cəmini təşkil edir. Fərdi hüquqların müdafiəsi üçün dövlətin yurisdiksiyası onun ərazi hüduqları ilə məhdudlaşmır. İştirakçı dövlətin məsuliyyəti eyni dərəcədə o hallara da aid edilir ki, dövlətin hakimiyyət orqanlarının istənilən hərəkəti və ya hərəkətsizliyi onun ərazisindən kənarında müəyyən nəticələrə gətirib çıxarır. Müvafiq olaraq, hərbi əməliyyatlar nəticəsində dövlət milli sərhədlərindən kənarında olan ərazi üzərində səmərəli nəzarəti həyata keçirmək imkanı əldə etdikdə də, onun məsuliyyəti haqqında məsələ ortaya çıxır. Pakt ilə nəzərdə tutulan hüquq və azadlıqları həmin ərazidə təmin etmək üzrə öhdəliklər Pakt iştirakçısı olan dövlətin əraziyə nəzarət etməsi faktından törəyir.

Professor L.Hüseynov qeyd edir ki, hər hansı ərazi

¹⁷³ Hüseynov L.H. Beynəlxalq hüquq. Dərslük. Bakı: «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı. 2000, s.83

üzərində faktiki mülki və ya hərbi nəzarət həyata keçirən dövlət həmin ərazidə insan hüquq və azadlıqlarını təmin etməyə borcludur. Ərazisi işğal olunmuş dövlət həmin ərazidə işğalçı tərəfindən törədilmiş insan hüquqlarının pozuntusuna görə məsuliyyət daşımır¹⁷⁴. Komitənin ərazi yurisdiksiyası kontekstində Azərbaycan Respublikasının işğal olunmuş ərazilərində insan hüquqlarının pozulmasına görə Ermənistan dövlətinin məsuliyyət məsələsi meydana çıxır¹⁷⁵. İşğal edilmiş ərazilər üzərində faktiki nəzarəti həyata keçirdiyindən həmin ərazidə insan hüquq və azadlıqlarının pozulmasına görə məhz Ermənistan dövləti məsuliyyət daşıyır¹⁷⁶.

Komitənin "ratione temporis" yurisdiksiyası Paktın 49-cu maddəsinə və Protokolun 9-cu maddəsinə uyğun olaraq formalaşır. Ümumi hal ondan ibarətdir ki, Pakt onun qüvvəyə minməsinə qədər baş verən faktlara şamil edilmir. Paktın 49-cu maddəsinin 1-ci hissəsində deyilir ki, bu Pakt, 35-ci təsdiqetmə fərmanı və ya qoşulma haqqında sənəd Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi yanında depozitə qoyulduğu gündən üç ay sonra qüvvəyə minir. Pakt və onun fakültativ Protokolları bu və ya digər dövlətə münasibətdə ratifikasiya haqqında sənədin depozitariya verildiyi tarixdən qüvvəyə mindiyi üçün müvafiq dövlətə münasibətdə də Komitənin müvafiq yurisdiksiyası həmin andan yaranmış olur.

Fakültativ Protokol 23 mart 1976-cı ildə qüvvəyə minib və 116 dövlət onun iştirakçısıdır. İnsan Hüquqları Komitəsinin 2014-cü ilin mart ayını əhatə edən illik hesabatına uyğun olaraq, Komitə qeyd edilən bir il ərzində fərdi şikayətlər əsasında 41 qərar vermişdir və 12 şikayəti "qəbul olunmayan" elan

¹⁷⁴ Гусейнов Л. Г. Международная ответственность государств за нарушения прав человека. Монография, К.: Институт государства и права НАН Украины, 2000, с.107;

¹⁷⁵ Хейко Крюгер. Нагорно-Карабахский конфликт. Правовой анализ: Перевод с английского издания. Баку: Издательство «Баку Университет», 2012, с.59-60

¹⁷⁶ Məmmədov R. Müasir beynəlxalq hüquq nöqtəyi nəzərdən Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində Ermənistanın qanunsuz və hüquqazidd fəaliyyəti. Bakı: "MM-S", 2017, s.44-46

etmişdir. Davam etdirilməyən işlərin sayı isə 20 olmuşdur.

Ratifikasiya sənədləri ilə Fakültativ Protokola xeyli sayda qeyd-şərtlər də edilib. Bir qrup dövlətlər Komitənin ölüm cəzasının tətbiqinə dair işlər üzrə səlahiyyətini tanıyırlar. Qeyd-şərtlər Almaniya, Fransa, Türkiyə, Rusiya, Polşa, Malta, Rumıniya və bir sıra başqa dövlətlər tərəfindən də irəli sürülüb. Bu ölkələrin qeyd-şərtləri başqa beynəlxalq şikayət prosedurları tərəfindən baxılmış şikayətlərlə bağlı Komitənin səlahiyyətini tanımamalarından ibarətdir.

Azərbaycan Respublikası Fakültativ Protokolu 27 noyabr 2001-ci ildə ratifikasiya etmiş və bundan üç ay sonra, yəni 27 fevral 2002-ci ildə Protokol Azərbaycan Respublikası üçün məcburi qüvvəyə minmişdir. Beləliklə, Azərbaycan Respublikasına qarşı fərdi şikayətlər yalnız 27 fevral 2002-ci ildən sonrakı dövrdə törədilmiş hüquq pozuntularına görə verilir.

Fərdi şikayət proseduru fərdi şikayətlərin təminat vasitəsi kimi çıxış edir. Fərdi şikayət dedikdə, bu və ya digər iştirakçı dövlətin yurisdiksiyasında olan fiziki şəxslərin həmin dövlət tərəfindən əsas insan hüquqlarının pozulması barədə səlahiyyətli beynəlxalq orqana təqdim etdikləri ərizə başa düşülür. Bu mexanizmlər də bir-birindən fərqlənir. Məsələn, Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın fakültativ Protokolunun 1-ci maddəsinə uyğun olaraq, İnsan Hüquqları Komitəsinə və İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında Beynəlxalq Konvensiyanın 14-cü maddəsinə uyğun olaraq İrqi ayrı-seçkilik əleyhinə Komitəyə yalnız *fərdlər* və ya *fərdlər qrupu* şikayət verə bilər. Əksinə, BƏT-in hüquq müdafiə prosedurları fərdlər tərəfindən bilavasitə istifadə oluna bilməz, bu hüquq yalnız dövlətlərə, həmkarlar ittifaqlarına və ya işəgötürənlərin assosiasiyalarına, yaxud BƏT-in əsas orqanlarından biri olan Beynəlxalq Əmək Konfransının nümayəndəsinə verilmişdir.

3.6. Komitədə fərdi şikayətlərə baxılmanın şərtləri

Fərdi şikayət proseduru və şikayətlərə baxılma qaydası yalnız müvafiq Komitənin səlahiyyətini tanımış dövlətlərə münasibətdə tətbiq edilir. Pakt iştirakçısı dövlətlər müvafiq fakültativ Protokolu tanıdıqdan sonra onlara münasibətdə fərdi şikayət proseduru keçərli olur. Komitənin səlahiyyətini tanıyan dövlətlərin yurisdiksiyasında olan şəxslər həmin hüquqa malik olurlar. Ümumi hal ondan ibarətdir ki, beynəlxalq müqavilə öhdəliyi dövlət üçün həmin aktın hüquqi qüvvəsinin tanınmasından sonra yaranır. Beynəlxalq müqavilə ratifikasiya anından öncə baş verən faktlara münasibətdə tətbiq edilmir. Lakin müəyyən halda bu qaydadan istisna mövcuddur. Davam etməkdə olan hüquq pozuntularına münasibətdə beynəlxalq normalarının hüquqi qüvvəsi geriye, dövlətin ratifikasiya aktından əvvəl də şamil edilir¹⁷⁷. Bu hal Protokol üçün də nəzərdə tutulur və praktikada təsdiqlənmişdir. Komitə də özünün fəaliyyətində bu məsələyə aydınlıq gətirib. Hüquq pozuntusu davam etməkdədirsə, bu halda, həmin pozuntunun başlanğıc anı əhəmiyyət kəsb etmir və Komitə müvafiq şikayətlərlə bağlı *ratione temporis* səlahiyyətə malik olur¹⁷⁸. Komitənin *ratione temporis* səlahiyyəti Ermənistandan qaçqın düşmüş əhalinin pozulmuş mülki və siyasi hüquqlarının bərpası baxımından əhəmiyyət kəsb edir.

Komitənin *ratione temporis* səlahiyyəti Komitənin özü tərəfindən praktik olaraq təsdiqlənib. Şikayətçilər kommunist rejiminin təzyiqi altında Çexoslovakiyanı tərk etmişlər. 1991-ci ilin iyununda demokratiyanın bərqərar olmasında sonra Çex Respublikası fakültativ Protokolu ratifikasiya edir. 1991-ci ilin aprelində isə kommunist rejiminin təzyiqi altında ölkəni tərk etmiş vətəndaşların reabilitasiya edilməsi və əmlaklarının itirilməsinə görə restitusiya və ya kompensasiya nəzərdə tutan qanun qəbul edilir.

¹⁷⁷ Гусейнов Л. Г. Международные обязательства государств в области прав человека. – Баку: издательство «Hüquq ədəbiyyatı», 1998. с.138

¹⁷⁸ Сообщение №24 /1977 – Human Rights Committee. 1981 Report. p.168, 172-173

nun qüvvəyə minir. Lakin, qanun o şəxslərə şamil edilir ki, onlar çex vətəndaşlığını saxlamaqla yanaşı, həm də daimi olaraq ölkədə yaşamaq istəyən idi. Bu ayrılıq seçkilik mübahisə obyektinə çevrilmiş və qanunun Protokolun ratifikasiya edilməsindən əvvəl qüvvəyə minməsinə baxmayaraq, Komitə bildirmişdir ki, göstərilən hüquq pozuntusu fakültativ Protokol qüvvəyə minəndən sonra da davam etmişdir¹⁷⁹.

Komitənin müvafiq səlahiyyətlərindən istifadə etmək üçün müəyyən şərtlər olmalıdır. Komitə tərəfindən dövlətin Protokola qoşulma tarixindən əvvəl baş verən və həmin tarixdən sonra davam etməyən faktlar üzrə müraciətlərə baxılmır. Fərdi şikayətlərlə bağlı Komitənin səlahiyyəti Paktdan, fakültativ Protokoldan yaranır və Komitənin Prosedur qaydalarına əsaslanır. Fərdi şikayətin təqdim edilməsi və ona baxılması üçün BMT-nin Ali Komissarlığı tərəfindən hazırlanan dərgilər¹⁸⁰ də əhəmiyyətlidir.

Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt ümumtanınmış hüquqları ehtiva etdiyindən onun hüquqi qüvvəsinin bu və ya digər iştirakçı dövlətlər tərəfindən dayandırılması və ya onun denonsasiya edilməsi beynəlxalq hüquqi baxımdan əhəmiyyətsizdir¹⁸¹. Lakin bu hal onun əsasında qəbul edilmiş I fakültativ Protokol üçün keçərli deyil. Fakültativ Protokolun iştirakçı dövlətlər tərəfindən denonsasiya edilməsi onun 12-ci maddəsində ifadə edilib. Həmin maddənin I hissəsində deyilir ki, hər bir iştirakçı dövlət BMT-nin Baş Katibinin adına yazılı bildiriş yolu ilə bu Protokolu istənilən vaxt denonsasiya edə bilər¹⁸². “İştirakçı dövlətlər tərəfindən istənilən vaxt...”

¹⁷⁹ Сообщение №516/1992 – Human Rights Law Journal – vol.17 №1-2, p.13-17

¹⁸⁰ <http://www.unhcr.ch/html/menu6/2/sheets.htm>

¹⁸¹ Report of the International Law Commission on the work of its forty ninth session, 12 May-18 July 1997: General Assembly. Official Records Fifty-second Session. Supp. No.10 (A/52/10). – United Nations New-York, 1997. p.117 -121

¹⁸² Core Documents on European and International Human Rights. Rhona Smith. First published 2010. Palgrave Macmillan. p.27; Международные акты о правах человека. Сб. документов. / Сост. В. А. Карташкин, Е. А. Лукашева. М. Изд-во Норма. 2002. с.71

lən vaxt fakültativ Protokolun denonsasiya edilmə” imkanı təsis edilən fərdi şikayət prosedurunun fakültativ, subsidiar xarakterindən yaranmaqdadır. İfadə etdiyimiz 12-ci maddənin 1-ci hissəsinin davamı olaraq deyilir ki, müvafiq denonsasiyaya bildiriş verildikdən 3 ay müddətində qüvvəyə minir və denonsasiya həmin müddətə kimi yaranmış hüquq pozuntularına görə fərdi şikayətlər üzrə Komitənin Protokol səlahiyyətinə xələl gətirmir.

Protokolda denonsasiya edilmə üzrə normanın təsbit edilməsi şübhəsiz ki, onun fərdi şikayət proseduru üzrə nəzarət mexanizminin əhəmiyyətini azaltmaqdadır. Protokolu ratifikasiya etmiş dövlətlər demək olar ki, onun denonsasiyasında elə də təşəbbüskar olmurlar. İndiyə kimi yalnız üç dövlət (Yamayka, Trinidad və Tobaqo Qayana) Protokolu denonsasiya etmiş, lakin sonradan onlar yenidən Komitənin müvafiq yurisdiksiyasını qəbul etmişlər.

Fakültativ Protokolun 1-ci maddəsində deyilir ki, bu Protokolun da iştirakçısı olan Pakt iştirakçısı dövlət Paktla ifadə edilən hər hansı bir hüququn müvafiq iştirakçı dövlət tərəfindən pozulmasının qurbanı olduğunu bildirən və onun yurisdiksiyasında olan şəxslərdən Komitənin fərdi şikayətləri qəbul edib, baxmaq səlahiyyətini tanıyır. Bu Protokolun iştirakçısı olmayan hər hansı bir Pakt iştirakçısı dövlətdən heç bir şikayət Komitə tərəfindən qəbul edilmir.

Komitəyə fərdi şikayətlər BMT strukturundan İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlıq və Katiblik tərəfindən yönləndirilir. Komitənin 78-ci Prosedur qaydasında deyilir ki, fakültativ Protokolum 1-ci maddəsinə uyğun olaraq, Baş Katib baxılmaq üçün şikayəti Komitəyə yönləndirir. Prosedur qaydalara uyğun olaraq BMT Baş Katibi fərdi şikayət sahibinə onunla bağlı məlumatlar, pozulması iddia edilən hüquqlar, şikayətin verildiyi iştirakçı-dövlət haqqında sorğu edə bilər. Baş Katib şikayətlə əlaqədar şikayətin müəllifinə Protokolla nəzərdə tutulan prosedurun uzanmaması üçün məlumatın baxılma müd-

dəti haqqında məlumat verir.

Şikayətə baxılma ilə bağlı Komitənin nəzarət funksiyası bir neçə mərhələdə həyata keçirilir. İlk mərhələdə fərdi şikayətlə bağlı müəyyən tədbirlər öyrənilir və şikayətin məqbulluğu müəyyən edilir. Bu mərhələdə fərdi şikayəti qəbul edib baxmaq üzrə Komitənin səlahiyyətinin dövlət tərəfindən tanınıb-tanınmaması müəyyən edilməkdədir. Bundan sonra Paktla ifadə edilən hüququn iştirakçı dövlət tərəfindən pozulması faktı müəyyən edilməlidir. Bununla bərabər şikayət məqbul olmalıdır. Şikayətin qəbul edilməsi üçün onun məqbul olması şərtləri də işlənib hazırlanmışdır. Bu şərtlər Protokolun 3-cü və 5-ci maddəsində ifadə edilib. Komitə Protokolun 3-cü maddəsinə görə:

- anonim; və ya
- Paktla bir araya sığmayan şikayəti qəbul etməyə bilər. Şikayətin anonim olmaması üçün iddiaçı şəxsi statusu ilə bağlı məlumatları bildirməlidir. Şikayətdə:
- şəxsin adı, soyadı, vətəndaşlığı, doğum yeri və vaxtı, fəaliyyət növü, ünvanı;
- iddia irəli sürülən iştirakçı dövlət haqqında məlumat və ehtimal edilən hüquq pozuntusu faktları ifadə edilməli;
- iddiaçıya görə pozulmuş Pakt müddəaları;
- daxili hüquqi müdafiə vasitələrinin tükənməsi haqqında şikayətçi tərəfindən gördülən tədbirlər və onun əhəmiyyəti göstərilməlidir. Şikayətin məzmunu Paktla bir araya sığmayan məsələləri nəzərdə tutmamalıdır. Bu o deməkdir ki, şikayətdə yalan məlumat, dövlət orqanlarına, vəzifəli şəxslərə qarşı təhqir olmamalıdır.

Protokola görə yalnız fərdi şəxslər müraciət hüququna malikdirlər. Kollektiv müraciət həmçinin, müəssisələrin müraciəti nəzərdə tutulmur. Fakültativ Protokolu ratifikasiya etmiş dövlətin yurisdiksiyasında olan (onun vətəndaşları və ərazisində olan digər şəxslər) bu hüquqdan istifadə edə bilərlər (m.2.1). Paktla ifadə edilən hüquqlarının pozulduğunu iddia edən şəxs

bilavasitə özü müraziət etməlidir. Lakin müəyyən hallarda məsələn, şəxs azadlıqdan məhrum etmə yerindədirsə, məcburi müalicə yerinə yerləşdirilibsə və s. bu kimi hallarda onun ailə üzvləri və ya səlahiyyətli nümayəndəsi özünün etibarnaməsini Komitəyə verməklə onun müraziətini təqdim edə bilər. *Şikayət xüsusi şəxslərə qarşı verilməz*. Şikayət yalnız dövlət (inzibati ədliyyə və məhkəmə) orqanlarının fərdi göstərişləri (qərarları) ilə bağlı olmalıdır. Başqa sözlə, şikayət bu orqanların qərarları nəticəsində iddiaçının Paktla ifadə edilən hüquqlarının pozulması faktı ilə bağlı olmalıdır. Burada bir xüsusiyyəti vurğulamaq lazımdır ki, *şikayət heç bir halda daxili qanunvericilik məzmunu ilə bağlı ola bilməz*. Şikayətin “qanunvericiliyin Paktla uyğunsuzluğu” istiqamətində qəbulu qeyri-mümkündür. Daxili qanunvericiliyin Paktla uyğunlaşdırılması məsələsi iştirakçı dövlətlərin dövrü hesabatları ilə həyata keçirilməkdədir. Fərdi şikayətlə bağlı daxili qanunvericiliyin beynəlxalq hüquqa uyğunlaşdırılması istiqamətində nəzarət funksiyası yeni, bərqərar olmaqda olan səlahiyyət kimi yalnız Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi tərəfindən mənimsənilməkdədir. Məhkəmə Avropa Konvensiyası və onun Protokolları ilə ifadə edilən hüquqların pozulmasını konstataasiya edərkən buna səbəb olan daxili qanunvericiliyin dəyişdirilməsi üzrə fərdi tədbirləri təşviq etməkdədir.¹⁸³

Fərdi şikayətin məzmunu da konkret hüquq pozuntusunu ifadə etməlidir. Qeyri-müəyyən, Paktdakı hüquqların pozulmasına istinad etməyən məlumatlar qəbul edilməyəcək. Şikayətlər yalnız Paktda ifadə edilən mülki və siyasi hüquqlarla bağlı olmalıdır. Bu hüquqlar Paktın 6-27-ci maddələri ilə ifadə edilən hüquqlardır. Protokolun 5.2 maddəsinə görə şəxslərdən təqdim olunan məlumatlar üçün:

¹⁸³ ЕСПЧ хочет заставить страны Европы вернуть право голоса всем заключенным. «Современное право, научная сеть». <http://nauka.pravo.com>; Чуркина Л.М. Контроль как мера исполнения постановлений Европейского суда по правам человека. Автореферат дис. на соиск. у.с.к.ю.н. М.2001. с.19

– *şikayət digər beynəlxalq baxışın və ya tənzimləmənin obyektini təşkil etməməlidir*;

– *şikayətçi şəxs hüquqi müdafiənin bütün dövlətdaxili vasitələrindən istifadə etməlidir* – tələbi nəzərdə tutulur.

Komitə şikayətin başqa beynəlxalq təhqiqat və ya həll prosedurlarında yoxlanıldığını müəyyən edərsə, şikayətə baxmır¹⁸⁴. Belə olduqda, şikayətçi daha səmərəli mexanizmi seçməkdə diqqətli olmalıdır. Bu şərtlə bağlı ortaya belə bir sual çıxır ki, şikayətçi öncə başqa beynəlxalq həll proseduruna müraziət etdiyi halda və şikayət qəbul edilməz hesab edildikdən sonra Komitəyə təqdim olunarsa, onun məqbulluğu necə həll edilməlidir? 2010-cu ildə Quliyevin Azərbaycana qarşı ədalətsiz mühakimə, məhkəməyəqədər həbs dövründə işgəncəyə məruz qalma və s. hüquq pozuntularını özündə ehtiva edən şikayəti maraq kəsb edir. Bu şəxs Komitəyə müraziət etməzdən əvvəl Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə şikayət vermiş, lakin şikayət İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında 1950-ci il Avropa Konvensiyasının 34-35-ci maddələrinə istinad edilərək 2008-ci ilin 28 noyabrında qəbul edilməz hesab olunmuş və baxılmasından imtina olunmuşdur. Azərbaycan Respublikası şikayətin Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə verildiyini əsas gətirərək, onun, Komitənin baxacağı işlər sırasından çıxarılmalı olduğunu bildirmişdir. Lakin Komitə Faktativ Protokolun 5-ci maddəsinin 2(a) bəndinə görə, şikayətin başqa beynəlxalq həll proseduru tərəfindən baxılmadığını göstərmiş və dövlətin həmin iddiasını əsassız hesab etmişdir.

Dövlətdaxili hüquqi müdafiə vasitələrinin tükədilməsindən qeyd etdiyimiz kimi bəzi istisnalar vardır ki, bu zaman daxili həll vasitələrinin tükədilməsi tələb olunmur¹⁸⁵. Məsələn, daxili hüquqi müdafiə vasitəsinin səmərəsiz olması, həllin yubadılması belə hallardan biridir (2017-ci ildə Rusiya Federasiyana, Ermənistan, Qazaxıstan və s. dövlətlərə qarşı şikayət-

¹⁸⁴ www.bayefsky.com

¹⁸⁵ Əliyev Ş.İ. Vəkillik hüququ. Dərs vəsaiti. Bakı 2012, s.329

lər)¹⁸⁶. Belə olduqda, şikayətçi mümkün olan dövlətdaxili həll yolları vasitəsilə hüquq pozuntusunu aradan qaldırmağa cəhd göstərdiyini, lakin bunun qeyri-effektiv olduğunu müraciətində əsaslandırmalıdır. Bundan başqa, şikayət həyat üçün təhlükə (ölüm təhlükəsi, ölüm cəzasının icra olunması və ya şəxsin deportasiya olunacağı ölkədə ölüm cəzasına məhkum olunma təhlükəsi) ilə əlaqədar olduqda, daxili vasitələrin başa çatdırılması tələb olunmur. Məsələn, 2007-ci ildə Hilal Avadanovun Azərbaycana qarşı şikayətini qeyd edə bilərik. Belə ki, şəxsin dövlətdaxili həll vasitələrini başa çatdırmadan Komitəyə müraciətini irəli sürərək, dövlət, şikayətin qəbul edilməz olduğunu bildirmişdir. Lakin şikayətçinin əsaslandırması ondan ibarət idi ki, ailəsi və şikayətçinin öz həyatı üçün təhlükə olduğuna görə Yunanıstanda sığınacaq tapdıqdan sonra Yunanıstan dövləti tərəfindən şəxsə və onun həyat yoldaşına sığınacaq verilməsi ilə əlaqədar kömək məqsədilə təyin edilmiş vəkil vasitəsilə xarici ölkədən dövlətdaxili həll vasitələrini tükətməyə çalışsa da vəkil bunun, onun səlahiyyətində olmadığını bildirmiş və şikayətçinin isə başqa vəkilin müdafiəsindən istifadə etmək üçün maddi imkan kifayət etmədiyinə görə dövlətdaxili həll vasitələrinin tükədilməsi mümkün olmamışdır. Həmçinin, Hilal Avadanov işgəncəyə məruz qalmış ailə üzvlərinin nümayəndəsi kimi məhkəmə proseslərində iştirak etmək üçün Azərbaycana geri qayıdacağı halda yenidən həyatı təhlükə ilə üzləşəcəyini bildirmişdir. Çünki şəxs, şikayətində göstərdiyi digər hüquq pozuntularına görə polis orqanlarına əvvəllər şikayət etdiyi halda onun özü və hüquq müdafiəçisi “susdurulmaq məqsədilə” polis işçiləri tərəfindən döyülmüş, işgəncəyə məruz qalmış və bunun sübutu olaraq şikayətçi Afinada İşgəncə Qurbanlarının Tibbi Reabilitasiya Mərkəzinin təqdim etdiyi sənədin surətini Komitəyə təqdim etmişdir. Beləliklə də, Komitə tərəfindən şikayətçi üçün daxili həll vasitələrinin tükədilməsinin qeyri-mümkün və səmərəsiz olması qənaətinə gəlinmişdir.

¹⁸⁶ <https://tbinternet.ohchr.org>

Dövlətdaxili hüquq müdafiə vasitəsi kimi çoxpilləli məhkəmə sistemi nəzərdə tutulur. Azərbaycan Respublikasında bu sistem ilk instansiya, apelyasiya və kassasiya məhkəmə instansiyalarını nəzərdə tutur. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən, şikayətlərin verilməsinin ölkə daxilindəki son instansiyaları Azərbaycan Respublikasının yuxarı məhkəmələri – müvafiq olaraq apelyasiya instansiyası məhkəməsi (Azərbaycan Respublikası Apelyasiya Məhkəməsi və Naxçıvan MR Ali Məhkəməsi), kassasiya instansiya məhkəməsi (Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi) və (qanunvericilikdə göstərilən əsaslar olduqda) Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsidir. Son instansiya məhkəmə qərarı qanuni qüvvəyə mindikdən sonra şikayət qəbul ediləcək. Şikayətin dövlət orqanının qərarından sonra hansı müddətə verilməsi ilə bağlı qayda müəyyən edilməyib. Məsələn, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə müraciət üçün nəzərdə tutulan müddətin Komitə üçün ifadə edilməməsini bu prosedurun üstünlüyü kimi qiymətləndirmək olar.

Dövlətdaxili hüquq müdafiə vasitəsinin tükədilməsi tələbi beynəlxalq nəzarət qurumlarına müraciət üçün ümumi tələbdir və bu haldan istisna da var. Paktın (5.2(b)) maddəsində ifadə edilən istifadəsi “mümkün olan”¹⁸⁷ – available – termini də istisna halını təsdiqləyir. Dövlətdaxili hüquq müdafiə vasitələrinin tükədilməsi tələbi beynəlxalq hüquq aktlarında ifadə edilərsə də onun dövlətdaxili hüquqi əsası da olmalıdır¹⁸⁸. Paktın 2-ci maddəsinin 3-cü bəndində deyilir ki, Paktla tanınan hüquqları pozulmuş istənilən şəxs daxili qanunvericiliklə səmərəli hüquqi

¹⁸⁷ Core Documents on European and International Human Rights. Rhona Smith. First published 2010. Palgrave Macmillan. p.26

¹⁸⁸ Абдуллаев М. Защита прав человека в уголовном процессе: стандарты Совета Европы и законодательство Азербайджанской Республики. Монография. Баку: Мультиплатформенное издание. 2008, с.29; Шестакова С.Д. Генезис метода российского уголовно-процессуального права в условиях конвергенции и дивергенции англосаксонской и континентально-правовой систем (теоретико-правовое исследование). Автореферат дис.... д-ра юрид. наук. СПб, 2004, с.24

müdafiə vasitələri ilə təmin edilməlidir. Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarında müvafiq prosessual hüquq təsbit edilib. Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsində (m.16), Cinayət Prosessual Məcəlləsində (m.122.11) dövlətdaxili hüquq müdafiə vasitələrinin tükəndilməsi tələbi və beynəlxalq məhkəmələrə müraciət etmək hüququ tanınır. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosessual Məcəlləsinin 122.11 maddəsində deyilir ki, cinayət prosesi iştirakçılarının və ya cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslərin bu Məcəllədə və Azərbaycan Respublikasının digər qanunlarında nəzərdə tutulmuş hüquqi müdafiə vasitələri tükəndikdə, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinə əsasən onlar insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üzrə beynəlxalq məhkəmələrə müraciət etməyə haqlıdırlar¹⁸⁹.

Azərbaycan Respublikası 2001-ci ildən Avropa Şurasının tam hüquqlu üzvü olduqdan sonra cinayət prosesi iştirakçıları ölkədaxili hüquqi müdafiə vasitələri tükəndikdə İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında 1950-ci il Avropa Konvensiyasına müvafiq olaraq yaradılmış Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə müraciət edə bilərlər. Belə müraciətin, habelə ona baxılmasının qaydası Avropa Konvensiyasında və onun Protokollarında müəyyən edilmişdir¹⁹⁰. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosessual Məcəlləsinin qeyd edilən maddəsi cinayət prosesinin iştirakçılara və cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslərə yalnız ölkədaxili hüquqi müdafiə vasitələri tükəndikdə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üzrə *beynəlxalq məhkəmələrə* müraciət etmək hüququ verir. Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsinin 16-cı maddəsi müəyyən mənada başa düşüləndir. Müvafiq Məcəllənin məqsədləri baxımından Avropa İnsan Hüquqları Məh-

¹⁸⁹ www.genprosecutor.gov.az/files/uploader/AR-in-cinayet_prosessual_mecellesi.doc.

¹⁹⁰ Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin Kommentariyası/ C.M.Mövsümovun redaktəsi altında. Bakı 2003. I cild- s.389

kəməsi ilə bərabər, universal səviyyədə xarici sərmayəçilər üçün xüsusi arbitraj institutu kimi fəaliyyət göstərən 1965-ci il Dövlətlə digər dövlətin şəxsləri arasında investisiya mübahisələrinin həlli üzrə Vaşinqton Konvensiyası ilə təsis edilən İnternasional Mübahisələrinin həlli Mərkəzinin Arbitraj Məhkəməsinə də müraciət edilə bilər¹⁹¹. Bu anlamda Mülki Prosessual Məcəllənin 16-cı maddəsində ifadə edilən “beynəlxalq məhkəmələr” termini başa düşüləndir. Amma CPM-in 122.11 maddəsində ifadə edilən “beynəlxalq məhkəmələr” termini qeyri-müəyyənliyə malikdir. Bu sahədə Azərbaycan Respublikası yalnız bir məhkəmənin – AİHM-in yurisdiksiyasını tanımışdır. Digər tərəfdən, Azərbaycan Respublikası özünün beynəlxalq müqavilələri ilə insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə yalnız beynəlxalq məhkəmə yurisdiksiyasını deyil, həm də beynəlxalq müqavilə mexanizmləri kimi fəaliyyət göstərən bir sıra beynəlxalq komitələrin, o cümlədən İnsan Hüquqları Komitəsinin fərdi şikayət proseduruunu tanımışdır. Buna görə də maddədə kvaziməhkəmə mexanizmlərinə müraciət əsası da təsbit edilməlidir. Hesab edirik ki, Azərbaycan Respublikası CPM-in 122.11-ci maddəsi “...beynəlxalq məhkəməyə və kvaziməhkəmə orqanlarına (və ya insan hüquqları üzrə Komitələrə) müraciət etmək hüququna malikdirlər” – formatında dəyişdirilməlidir. Digər tərəfdən, beynəlxalq nəzarət orqanlarına müraciət mexanizminin konstitusiyaya səviyyəsində nəzərdə tutulmasına zərurət var. Bəzi dövlətlərdə (məsələn, Rusiya Federasiyasında) bu hüquq konstitusiyaya səviyyəsində ehtiva edilir. Paktın 2-ci maddəsinin 3-cü hissəsinin (b) bəndində deyilir ki, bu Paktda iştirak edən hər bir dövlət ...hüquqi müdafiə hüququnun səlahiyyətli məhkəmə... yaxud dövlətin hüquq sisteminin nəzərdə tutduğu digər səlahiyyətli orqan tərəfindən bərqərar olunmasını təmin etməyi öhdəsinə götürür. Konstitusiyaya səviyyəsində beynəlxalq nəzarət mexanizmlərinə müraciət hüququnun ifadə edilməsi ayrı-ayrı

¹⁹¹ Sadıqov Ə.İ. Beynəlxalq iqtisadi hüquq. Dərslük. Bakı: «Bakı Universiteti» nəşriyyatı. 2008, c.384-385

şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi üçün beynəlxalq qurumlarla bağlı məlumatlandırılması istiqamətində əhəmiyyətli ola bilər.

Şikayətə baxılmaq üçün digər şərtlər də diqqətə alınmalıdır. Məsələn, müvafiq işə baxarkən Komitənin üzvləri ilə bağlı müəyyən tələblər də mövcuddur. Komitə üzvləri:

– müvafiq iş üzrə iştirakçı-dövlətdən Komitənin tərkibinə seçildikdə;

– müvafiq işdə hər hansı bir şəxsi marağı olduqda;

– müvafiq şikayətlə bağlı hər hansı bir qərarın öncədən qəbul edilməsində istənilən keyfiyyətdə çıxış edibsə işə baxılmasında iştirak edə bilməzlər. Komitə üzvləri müvafiq işin baxılmasında özləri də iştiraklarını istisna edə bilər və bu barədə imtina haqqında sədrə məlumat verməlidir.

3.7. Fərdi şikayətlərə baxılma qaydası və onun nəticəsi

Şikayətə baxılmasına maneə ola biləcək məsələlər Komitə tərəfindən aydınlaşdırıldıqdan sonra bir qayda olaraq məlumatın onun aidiyyətində olduğunu bildirir. Komitə şikayətin məqbul olmadığını müəyyən etdikdə BMT Baş Katibi vasitəsilə şikayətin müəllifinə bu məlumatın qeyri-məqbulluğu haqqında özünün qərarını göndərir. Məlumatın Komitə tərəfindən alınmasından sonra işçi qrupu və yaxud da hesabat hazırlayan səlahiyyətli şəxs Katiblik vasitəsilə şikayəti qeydiyyatı alır və müvafiq iştirakçı-dövlətdən şikayətlə bağlı arayış təqdim etməsini xahiş edir. Əgər şikayət məqbul sayılırsa, formal tələblərə uyğundursa nəzarət funksiyasının II mərhələsi başlayır və Komitə şikayətin mahiyyəti üzrə qərar qəbul edir. Komitə Protokolun 4-cü maddəsinə və 91-ci Qaydaya uyğun olaraq ona təqdim olunan şikayəti Paktın hər hansı bir müddəasını pozduğu iddia edilən iştirakçı-dövlətin nəzərinə çatdırır. Məlumat alan dövlət altı ay ərzində Komitəyə bu məsələnin həlli üzrə gördüyü və ya görə biləcəyi tədbirlər barəsində yazılı izahat və

ya bəyanat təqdim etməlidir. Bu izahat şikayət edən şəxsə öz arqumentlərini bildirmək üçün təqdim edilir. Şikayət məqbul olmadığı halda Komitə bu haqda qərar qəbul edir və onun qərarı mübahisə edilməmək şərti ilə dövlət və şikayət sahibinə verilir. Əgər dövlət altı aylıq müddəti gözləməzsə Komitə özünün qərarını qəbul edir. Yox əgər dövlət müvafiq müddətdə pozuntu halını və onun nəticələrini aradan qaldırırsa Komitə işin xitam edilməsi haqqında qərar qəbul edir. Bundan sonra Komitə iddiaçı tərəfdən və iştirakçı dövlətdən aldığı məlumatları özünün qapalı iclasında araşdırır və qəbul etdiyi qərarı müvafiq iştirakçı-dövlətə və fərdi şəxsə bildirir. İnsan hüquqlarının pozulduğunu müəyyən etdiyi hallarda Komitə iştirakçı dövlətin qarşısında:

- 1) hüquqazidd fəaliyyətin dayandırılması;
- 2) belə pozuntuları gələcəkdə təkrar etməmək barədə təminatın alınması;
- 3) əvvəlki vəziyyətin bərpası;
- 4) şəxsə və ya şəxslərə dəyən zərərin ödənilməsi və s. tələbləri qoya bilər. Uyğun olaraq Komitə həbs edilən şəxsin dərhal azadlığa buraxılmasını və ya ölüm hökmünün başqa cəza ilə əvəz edilməsini¹⁹², vəzifədən çıxarılmış şəxsin öz vəzifəsinə bərpa edilməsini tələb edə bilər. Pozulan hüquqların başqa halda bərpa edilməsi mümkün olmadıqda zərərçəkən şəxs üçün kompensasiya verilməsi qərarlaşdırılır. Eyni zamanda Komitə tərəfindən pozuntu halının ifadə edilməsi də iddiaçı üçün yetərli ola bilər.

Beləliklə, İnsan Hüquqları Komitəsi dövlətdaxili hüquqi müdafiənin subsidiar elementi kimi çıxış etsə də onun fəaliyyətinə dövlətlərin insan hüquqlarına bağlılığı aspektində baxılmalıdır. Fakültativ Protokol fərdi şikayət proseduru qaydasında iştirakçı dövlətlər üçün Komitənin insan hüquqları üzrə "qərarlarının" məcburi hüquqi qüvvəsini nəzərdə tutmasa da Pro-

¹⁹² Шейнин М. Практика Комитета ООН по правам человека (КПЧ) по рассмотрению индивидуальных жалоб на нарушение прав человека. Турку.2001 с.11 <http://www.terralegis.org>

tokolu imzalayan (ratifikasiya edən) dövlətlər Komitənin müvafiq səlahiyyətini tanımaqla ən azından siyasi məsuliyyət daşıyırlar. Hərgah dövlətin müvafiq öhdəliyi müəyyən mənada hüquqi xarakter də kəsb edir. Belə ki, Paktın 2-ci maddəsinin 3-cü bəndinə görə iştirakçı dövlətlər yurisdiksiyasında olan şəxslər üçün səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsini təmin etmək üzrə öhdəlik daşıyırlar. Komitə də müvafiq vasitələrdən biri olduğu üçün onun qərarı da dövləti beynəlxalq hüquqi baxımdan öhdəlikləndirir. Bu mənada Komitənin insan hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsi sistemindəki yeri dövlətləri bu sahədəki öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə təşviq etməkdədir. Komitənin Protokolu üzrə mövqeyini Protokolun rəsmi şərhçisi kimi tanıması istiqamətindən də qiymətləndirmək lazımdır. Dövlətlər Protokolu ratifikasiya etməklə Pakt üzrə müvafiq hüquqların Protokolu qaydasında realizəsinə razılıq vermiş və bu mexanizm çərçivəsində qəbul edilən şərhin mübahisələndirilməsi üzrə başqa bir beynəlxalq mexanizmlə bağlı razılığa getməmişlər. Fakültativ Protokolu çərçivəsində Komitənin fəaliyyəti Paktla tanınan hüquqların gözlənilməsi istiqamətində bir nəticədir. Bu nəticə gözlənilməzsə Paktın özünün hüquqi əhəmiyyəti haqqında danışmağa dəyməz.

İnsan Hüquqları Komitəsinin fəaliyyəti qismən kvazi-məhkəmə xarakterinə malikdir. Onun fəaliyyətini məhkəmə proseduruna yaxınlaşdıran bir sıra məqamlar var. Hər iki tərəfin fərdin və cavabdeh dövlətin sənədlərlə qarşılıqlı tanışlığı və Komitənin müəyyən etdiyi müddətdə müvafiq sənədlər üzrə mövqeyini bildirməsi imkanı tərəflərin bərabərliyi prinsipinə əsaslanır¹⁹³. Tərəflərin bərabərliyi çəkişmə prinsipi ilə təmin edilir. Komitəni beynəlxalq məhkəmə mexanizminə yaxınlaşdıran digər məqam onun şikayətlərə həm qapalı, həm də açıq iclaslarla baxması, şikayətlərin məqbulluğunun qiymətləndirilməsi

məsi də qeyd edilə bilər. Eynilə müəyyən istisnalarla beynəlxalq məhkəmələrdə (məsələn, Avropa İnsan hüquqları Məhkəməsində) olduğu kimi Komitənin fərdi və dövlətlərarası şikayət proseduru qeyd edilə bilər.

Komitəni məhkəmə mexanizminə yaxınlaşdıran başqa bir məsələ onun təcili və ya müvəqqəti tədbirlər görmək üzrə səlahiyyətidir. Komitənin xüsusi məruzəçisi vasitəsilə təmin edilən bu tədbirlər ölüm hökmü, şəxslərin işgəncə riskinə məruz qalacağı, deportasiya və s. işlər ilə bağlı olur. Bu məsələ ilə bağlı Komitənin mövqeyi presedent xarakteri kəsb etməyə başlayıb. Protokolun 5-ci maddəsinə uyğun olaraq Komitənin 2000-ci ildə Filippinə münasibətdə ifadə edilən mövqeyində deyilir ki, Komitənin işinə və ya fərdi şikayətin baxılmasına maneə yaratmaqla iştirakçı dövlət özünün fakültativ Protokolu üzrə öhdəliyini kobud formada pozmaqdadır. Əgər dövlət Komitənin fərdi şikayətə baxmaqla bağlı bildirişini aldıqdan sonra qəbul etdiyi qərarla ölüm hökmünü icra edirsə həmin dövlət özünün Protokolu üzrə öhdəliyini pozmuş olur¹⁹⁴. Komitənin son illərdə müvafiq tədbirlərlə bağlı fəaliyyəti daha da genişlənməkdədir ki, bu da onun fəaliyyətini məhkəmə mexanizminə yaxınlaşdıran xüsusiyyət kimi qiymətləndirilməlidir.

Bu sadalanan əlamətlərlə Komitənin məhkəməyə oxşar nəzarət funksiyaları bitmiş olur. Komitənin mövqeyi onun baxışlarını ifadə edən tövsiyəsi – “views”, “opinion” ilə qəbul edilir. Məhkəmə qurumundan fərqli olaraq məcburi xarakter kəsb edən qərar (decision) qəbul etməsi onun avtoritetinə təsir etməyə bilməz. Onun dövlətlərin dövrü hesabatlarına baxması üzrə inzibati nəzarət funksiyası məhkəmə funksiyasını üstələsə də həm fərdi, həm də dövlətlərarası şikayət proseduru Komitənin gələcəkdə insan hüquqları üzrə beynəlxalq məhkəməyə çevrilməsinə müəyyən əsaslar yaratmaqdadır.

¹⁹³ Хански Р., Шейнин М. Прецедентные дела Комитета по правам человека. Институт прав человека. Университет Або. Турку. 2004, с.4 / <http://hrlibrary.ngo.ru/russian/hrtsbook/rhrcases-index.html>

¹⁹⁴ Communication №869/1999, Philippines. 19.10.2000, CCPR/C/70/D/869/1999. Jurisprudence // <http://www.unhcr.ch/tbs/doc.usf>

IV FƏSİL. İNSAN HÜQUQLARI KOMİTƏSİNİN ÜMUMİ ŞƏRHLƏRİ

4.1. İnsan Hüquqları Komitəsinin ümumi şərh vermək səlahiyyəti

Komitə xüsusi səlahiyyətli beynəlxalq strukturlardandır və onun xüsusi səlahiyyətlərindən biri də Paktla ifadə edilən hüquqların təfsiri ilə bağlıdır. Komitənin Paktla təsbit edilən hüquqları şərh etmək səlahiyyəti müvafiq hüquqların təbiətinə aydınlıq gətirmək baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir¹⁹⁵. Komitənin şərhləri onun nəzarət funksiyasından meydana gəlir. Xüsusən də, dövlətlərin dövrü hesabatlarına baxarkən zəruri bildiyi ümumi qeydləri qəbul etməklə iştirakçı dövlətlərin qanunvericiliyindəki boşluqların, qeyri-müəyyənliyin aradan qaldırılmasını təşviq edir, bununla da insan hüquqlarının müdafiəsində beynəlxalq standartları formalaşdırmış olur.

Komitənin ümumi xarakterli şərhləri külliyyat formasında BMT tərəfindən 2003-cü ildə dərc edilmiş¹⁹⁶. Bu külliyyat yalnız Komitənin deyil, digər müqavilə orqanlarının da 1981-ci ildən 2014-cü ilə qədər olan şərhlərini ehtiva edir. Qeyd edək ki, 2018-ci il də daxil olmaqla Komitə tərəfindən şəxsi və siyasi hüquqlar üzrə 36 ümumi şərh verilmişdir. 35-ci şərh Paktın 9-cu maddəsində təsbit olunmuş hər bir insanın azadlıq və toxunulmazlıq hüququ ilə bağlıdır. Sonuncu 36-cı şərh isə Paktın 6-cı maddəsində ifadə edilən yaşamaq hüququ üzrə qəbul edilmiş¹⁹⁷. Komitə “yaşamaq hüququ”nun hüquqi təbiətinə bir daha münasibət bildirmiş, bu hüququn məhdudlaşdırılmayan hüquqlara aid olduğunu qeyd edib.

¹⁹⁵ De Zayas A., Moller J., Opsahl T. Application of the International Covenant on Civil and Political Rights under the Optional Protocol by the Human Rights Committee. – Geneva, 1989. p.3-47

¹⁹⁶ UN Doc / HRI/GEN/1/Rev.6 12 may 2003

¹⁹⁷ <https://www.ohchr.org/>

İngilis dilində “general comments” termini kimi ifadə edilən “ümumi şərhlər” İnsan hüquqları Komitəsinin Paktla ifadə edilən hüquqlarla, iştirakçı dövlətlərin öhdəliklərinin icrası və s. kimi məsələlərlə bağlı meydana gəlir. Başqa sözlə desək, Komitənin şərh vermək səlahiyyəti beynəlxalq hüquqda, o cümlədən Müqavilələr hüququ haqqında 1969-cu il Vyana Konvensiyasında (m.31-33) ifadə edilən beynəlxalq hüquq normasının təfsir edilməsi institutu ilə bağlıdır.

Beynəlxalq hüquq subyektivliyini şərtləndirən meyarlardan biri kimi beynəlxalq müqavilələrin tətbiqi, onların təfsiri (şərhi) ilə birbaşa bağlıdır. Beynəlxalq müqavilələrin fərqli milli hüquq sistemlərində tətbiqi, onların fərqli milli dillərə çevrilməsi beynəlxalq hüquq normalarının adekvatlığının təmin edilməsini tələb edir¹⁹⁸. Beynəlxalq hüquqa görə müqavilə tərəflərinin həqiqi iradəsi ilk növbədə beynəlxalq müqavilənin mətnində ifadə edilir ki, bunun da müəyyən edilməsi təfsirin başlıca vəzifəsinə aiddir. Konvensiyanın 31-ci maddəsinin 1-ci bəndinə görə təfsirlə: vicdanlılıq, terminlərin ümumi əhəmiyyəti və müqavilənin obyektinə və məqsədi müəyyən edilir¹⁹⁹.

Beynəlxalq hüquqda təfsirin hüquqi qüvvəsindən asılı olaraq rəsmi və qeyri-rəsmi təfsir fərqləndirilir. Rəsmi təfsirə də autentik; dövlətdaxili təfsir; beynəlxalq təfsir aid edilir²⁰⁰. Bu rəsmi təfsir təsnifatı Komitə üçün xarakterik deyil. Belə bir səlahiyyətə malik olmaq üçün müvafiq beynəlxalq müqavilə norması ilə bağlı yarana biləcək hər hansı bir mübahisəni, eləcə də məcburi öhdəliyin şərhinin həlli üzrə beynəlxalq qurum göstərildikdə rəsmi təfsirin subyektinə kimi tanınmış olur. Məsələn, Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında 1979-cu il Konvensiyasında rəsmi təfsir üçün, ümu-

¹⁹⁸ Евинтов В.И. Многоязычные договоры в современном международном праве. Наукова Думка. Киев 1981, с. 118

¹⁹⁹ Венская Конвенция о праве международных договоров. Комментарий. / Сост. и автор комментариев А.Н. Талалаев, Н.В. Захарова М., Юрид. лит. 1997, с.82

²⁰⁰ Талалаев А.Н. Право международных договоров: Действие и применение договоров. М. Норма. 1985, с.89

miyyətlə yarana biləcək mübahisələrin həlli üçün ad hoc arbitraj, beləsinin təsisi də mümkün olmadıqda BMT Beynəlxalq Məhkəməsi göstərilir. Paktın oxşar müddəa olmasa da ümumi qaydaya görə mübahisə tərəflərinin beynəlxalq müqavilə öhdəliyinin hüquqi təbiətini müəyyən etməklə bağlı sonradan ad hoc məhkəmənin yaradılması istisna edilmir. Qeyd edilənlərə uyğun olaraq Komitənin şərtlərini qeyri-rəsmi, doktrinal təfsir kimi qiymətləndirmək olar. Lakin belə bir nəticə Komitənin şərtlərinin əhəmiyyətinə kölgə sala bilməz. Qəbul edilən şərtlərin məzmunu və onların davamlı olaraq artan sayı (müqavilə orqanlarından ən çox ümumi şərtlər Komitəyə aiddir) Komitənin şərtlərinin adət norması olaraq məcburi təfsir kimi tanınmasını istisna etməməlidir. Beynəlxalq adət normasının tədricən uzunmüddətli praktika əsasında formalaşdığına nəzərə alsaq və müqavilə orqanları tərəfindən ümumi şərtlərin qəbulunun praktikaya çevrilməsi ifadə etdiyimiz nəticəyə əsas verir. Digər tərəfdən, iştirakçı dövlətlər tərəfindən Paktın obyektinə və məqsədinə zidd gələn qeyd-şərtlərin hüquqi əhəmiyyət kəsb etmədiyi haqqında Komitənin şərtlərinin də beynəlxalq birlik tərəfindən qəbul edilməsi status baxımından onu rəsmi təfsirçiyə yaxınlaşdırmaqdadır.

Komitənin şərtlərinin hüquqi-siyasi əhəmiyyətini anlamaq üçün onun ümumi xarakterli 24 sayılı şərh müəyyən əhəmiyyət kəsb edir. "Paktın 41-ci maddəsində nəzərdə tutulduğu kimi Paktın və onun Fakültativ Protokolunun ratifikasiyası, qoşulma zamanı edilən qeyd-şərtə aid məsələlər" adlanan ümumi şərhə (1994) Komitə beynəlxalq insan hüquqları nəzəriyyəsinə əhəmiyyətli aydınlıq gətirmişdir. Bu şərh qəbul edilməsi müəyyən bir siyasi-hüquq şəraitlə bağlı olmuşdur. 1994-cü ilin noyabrın 1-nə kimi 127 Pakt iştirakçısı olan dövlətdən 46-sı Paktın müxtəlif maddələrinə 150-yə qədər qeyd-şərtlər etmiş və bu da Komitənin 24 sayılı ümumi şərhinin qəbul edilməsinə gətirib çıxarmışdır²⁰¹. Bu şərh edilən qeyd-şərtləri Paktın məq-

²⁰¹ CCPR/C/21/Rev.1/Add.6.11 November 1994

səd və obyektinə uyğun gəlməyən qeyd-şərt kimi dəyərləndirir²⁰².

Şərh beynəlxalq müqavilələrdə "qeyd-şərt" institutu ilə bağlı olduğu üçün ilk növbədə Müqavilələr hüququ haqqında 1969-cu il Vyana Konvensiyasına müraciət etmək zərurəti yaranır. Konvensiyanın 19-23-cü maddələri bilavasitə bu instituta aiddir. Qeyd-şərtin beynəlxalq müqavilə rejiminə görə əgər dövlət müqavilənin hər hansı bir normasını özünə münasibətdə istisna etmək istəyirsə o halda həmin normaya qeyd-şərt edir, bununla da ya tamamilə, ya da qismən özünün müvafiq öhdəliyini aradan qaldırır. Eyni zamanda digər tərəflər də həmin müddəanı qeyd-şərt edən dövlətə münasibətdə tətbiq etməyəcəklər. Vyana Konvensiyasının 20-ci maddəsi bütövlükdə "Qeyd-şərtin qəbulu və onlara etiraz" məsələlərinə həsr edilib. Konvensiyanın 21-ci maddəsi isə İnsan Hüquqları Komitəsinin öz ümumi şərhində əsaslandığı "Qeyd-şərtin hüquqi nəticəsi və qeyd-şərtə qarşı etiraz" məsələsinə həsr edilib. 21-ci maddənin (a) və (b) bəndləri qeyd-şərt edən dövlətlə digər dövlətin müvafiq müqavilə normasının rejiminə həsr edilib. Konvensiyaya (m.19(c)) uyğun olaraq qeyd-şərt beynəlxalq müqavilənin "obyektinə və məqsədinə" uyğun olmalıdır. Qeyd-şərtin müqavilənin məqsədinə və obyektinə uyğun olub-olmaması ilə bağlı digər tərəflər öz mülahizələrini, qərarlarını verə bilirlər. Digər iştirakçıların etiraz etməsi qeyd-şərti istisna etməyəcək. Bununla bərabər əgər etiraz edən tərəf konkret bəyanatla beynəlxalq müqavilənin onun üçün hüquqi qüvvəyə minməməsi ilə bağlı çıxış etməzsə müqavilə hüquqi qüvvə kəsb edəcək. Məhz qeyd edilən bu qayda qeyd-şərt rejimindəki boşluqdan xəbər verir²⁰³.

²⁰² Schabas W. Invalid Reservations to the International Covenant on Civil and Political Rights: Is the United States still a Party? // Brooklyn Journal of International Law. 2005, vol.XXI, No.2 p.277-325; Henkin L. U.S. Ratification of Human Rights Conventions: The Ghost of Senator Bricker // American Journal of International Law. 1995, vol.89, p.341

²⁰³ Redgwell C. Universality or Integrity? Some Reflections on Reservations to General Multilateral Treaties // British Yearbook of International Law. 1993, vol.64, p.278

Qeyd-şərtə etiraz edildiyi halda və müqavilə qüvvədə olduğu halda müqavilə normasının aqibətinin qeyri-müəyyənliyinə Komitə özünün ümumi şərhilə aydınlıq gətirmiş və beynəlxalq hüquqdakı boşluğu aradan qaldırmışdır.

Komitə qeyd etmişdir ki, Paktın çoxsaylı maddələri və onların qarşılıqlı əlaqəsi onun məqsədini təmin edir. Paktın obyektivi və məqsədi insan hüquqları üzrə məcburi beynəlxalq standartların müəyyən edilməsindən ibarət olub, Paktı ratifikasiya etmiş dövlətlər üçün bir sıra mülki və siyasi hüquqlara məcburi forma verməklə həmin dövlətləri öhdəlikləndirmək, həmçinin qəbul edilmiş öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə nəzarət üzrə səmərəli mexanizmin yaradılmasından ibarətdir. İnsan hüquqları sahəsindəki beynəlxalq müqavilələr digər müqavilələrdən fərqli olaraq qarşılıqlığa əsaslanmadığı üçün və dövlətlərin yurisdiksiyasında olan insanların mənafeyinə xidmət etdiyi üçün və Paktın müddəalarının beynəlxalq adət hüququna əsaslandığından onlar qeyd-şərtin predmeti ola bilməzlər²⁰⁴.

Bu şərh beynəlxalq hüquqda birmənalı qiymətləndirilməmişdir²⁰⁵. İlk növbədə Pakt iştirakçısı olan dövlətlər tərəfindən bu şərh bəyənilməmiş, daha sonra Beynəlxalq hüquq Komissiyasının xüsusi hesabatçısı Komitənin iştirakçı dövlətlərin qeyd-şərtlərini qiymətləndirmək üzrə iddialı olmasını tənqid etmiş və qeyd etmişdir ki, Komitə özünü bu məsələnin həllində yeganə hakim kimi aparmamalıdır²⁰⁶. Hərgah Xüsusi hesabatçının fikirləri ilə Komissiyanın digər üzvləri də razılaşmamış, xüsusi olaraq belə bir fikir ifadə edilib ki, insan hüquqları sahəsində qeyd-şərtlər üçün spesifik rejim təsis edilməlidir²⁰⁷.

²⁰⁴ CCPR/C/21/Rev.1/Add.6.11 November 1994

²⁰⁵ Гусейнов Л. Г. Международные обязательства государств в области прав человека. – Баку: издательство «Hüquq ədəbiyyatı», 1998. с.66-67

²⁰⁶ Report of the International law Commission on the work of its forty ninth session, 12 May-18 July 1997. General Assembly. Official Records Fifty-second Session. Supp. No.10 (A/52/10) – United Nations New-York, 1997. p.106-107

²⁰⁷ Report of the International law Commission on the work of its forty ninth session, 12 May-18 July 1997. General Assembly. Official Records Fifty-second Session. Supp. No.10 (A/52/10) – United Nations New-York, 1997. p.117

Komitənin qeyd-şərtlə bağlı təsis etdiyi mövqe onun ümumi şərhindən bir il öncə 1993-cü ildə İnsan hüquqları üzrə Dünya konfransının tövsiyəsində də qəbul edilib. Konfransın Vyana Bəyannaməsində və fəaliyyət Proqramında qeyd edilir ki, insan hüquqları haqqında beynəlxalq müqavilələrlə bağlı istənilən qeyd-şərtin məhdudlaşdırılması üçün dövlətlər tədbir görsünlər. İştirakçı dövlətlər qeyd-şərti daha dəqiq və məhdud formada qəbul etməklə yanaşı onların müqavilələrin obyektinə və məqsədinə ziddiyyətdə olmamasına diqqət etsinlər və mütəmadi olaraq qeyd-şərtlərin aradan qaldırılması məsələlərini öyrənsinlər²⁰⁸.

Komitə qeyd etmişdir ki, özünün funksiyasını yerinə yetirərkən müvafiq məsələnin həllinə münasibət bildirməyə bilməzdi və hesab edir ki, qeyd edilən məsələnin həlli üzrə səlahiyyətli və tamamilə bu vəzifəni həll etmək qabiliyyətindədir.

Beynəlxalq hüquq baxımından Komitənin özünün səlahiyyətli olmasını müəyyən etmək onun yurisdiksiyasındadır. İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq hüquq normalarının obyektinə və məqsədinə uyğun olmayan qeyd-şərtlərin yolverilməzliyi haqqında Komitənin şərhilə ilk baxımdan məcburi hüquqi qüvvə kəsb etməsə də bu qeyd şərtləri edən dövlətlər beynəlxalq hüquq üzrə götürülmüş öhdəliklərin vicdanla yerinə yetirilməsi prinsipini (pacta sunt servanda) pozmağa davam edirlər. İnsan hüquqları sahəsində dövlətlərin həm beynəlxalq hüquqla (BMT Nizamnaməsi, m.2; 55; 56 və s.), həm də daxili hüquqla (məsələn, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci, Gürcüstan Konstitusiyasının 7-ci maddələri) üzrlərinə götürdükleri öhdəliklər insan hüquqları sahəsində beynəlxalq müqavilələrin obyektivi və məqsədi ilə bağlı qeyd-şərti hüquqi baxımdan əhəmiyyətsiz edir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, Komitə müvafiq ümumi şərhilə mövcud regional praktikaya universal səviyyədə yaşamaq

²⁰⁸ Венская Конвенция и Программа действий.

www.org>declarations>Vlendes93

imkanı vermişdir. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin 1988-ci ildə "Belilos işi"ndə İsveçrəyə qarşı qərarında Məhkəmə bir tərəfdən iştirakçı dövlətin qeyd-şərtini qiymətləndirmək məsələsində özünün səlahiyyətli olduğunu ifadə etmiş, digər tərəfdən Avropa İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Konvensiyanın 6-cı maddəsinə İsveçrənin etdiyi qeyd-şərti yolverilməz hesab edir və hesab edir ki, müvafiq dövlət özünün öhdəliyini pozmaqdadır²⁰⁹.

Komitənin şərtlərinin məcburi hüquqi qüvvəsinin tanınması universal səviyyədə insan hüquqlarının qorunması baxımından çox əhəmiyyətli olardı. Hələ 1993-cü ildə Avropa Şurasının Parlament Assambleyası özünün tövsiyəsi ilə bildirmişdir ki, "gələcəkdə qəbul ediləcək konvensiyalarla razılığa gələn dövlətlərin qeyd-şərtlərini qiymətləndirmək üçün yaradılan nəzarət orqanları səlahiyyətləndirilsin"²¹⁰. Bu təklif Komitə üçün də nəzərə alınə bilər. Yeni beynəlxalq hüquq norması ilə Komitə üçün rəsmi şərh vermək statusu qəbul edilmişdir. Belə bir hal universal səviyyədə insan hüquqlarının müdafiəsində institusional monitoring mexanizmini gücləndirmiş olar.

Beləliklə, İnsan Hüquqları Komitəsinin ümumi şərhli insan hüquqları sahəsində beynəlxalq müqavilə normalarının məqsədinə, obyektinə uyğun gəlməyən qeyd-şərtlərin qəbul edilməzliyi ilə bərabər, iştirakçı dövlətin müqaviləsinin ratifikasiya və ya qoşulma aktı ilə hüquqi qüvvədə olması səbəbindən qeyd-şərt götürülmədikcə beynəlxalq müqavilə öhdəliyinin pozulmasını əsaslandırılmış oldu. Komitənin öz şərhində ifadə etdiyi kimi "Pakt qeyd-şərt etmiş dövlət üçün bu qeyd-şərtin faydası olmadan fəaliyyətdə olacaq"²¹¹.

²⁰⁹ Cameroon L. Horn F. Reservations to the European Convention on Human Rights: The Belilos case. <https://heinonline.org>

²¹⁰ Zemanek K. The legal Foundations of the International System. General Course on Public International Law / Recueil des Cours. 1997. vol.226, p.183

²¹¹ General Comment on issues relating to reservations made upon ratification or accession to the Covenant or the Optional Protocols thereto or in relation to declarations under Article 41 of the Covenant. №24 (52), p.18

Komitənin ümumi xarakterli şərtləri ilk növbədə prosedur xarakterli məsələlərlə bağlı olmuş, daha sonra isə insan hüquqlarının müdafiəsi ilə əlaqədar maddi standartları ehtiva etmişdir. Prosedur məsələlərlə bağlı şərtlərdə Komitənin özünün fəaliyyəti, iştirakçı dövlətlərin dövrü məruzələrinin təqdim edilməsi və d. bu yönümlü problemlərə aydınlıq gətirmişdir. Ədəbiyyatda da qeyd edildiyi kimi fərdi şikayətlərə baxmaqla və dövlətlərin hesabatlarını tədqiq etməklə Komitə "özünün yeni və müəyyən mənada radikal mandatını ümumqəbul edilmiş vəziyyətə gətirmişdir"²¹².

Komitə ümumi xarakterli qeydlərinin hazırlanmasının üsul və vasitələrini müəyyən etməklə özünün fəaliyyətini də təkmilləşdirmişdir. Komitənin prosedur xarakterli tövsiyələrində Paktın 40-cı maddəsi üzrə hesabatların hazırlanması qaydası, iştirakçı-dövlətlərin hesabatlarının təqdim edilməsinin başlanğıc prinsipləri və d. məsələlər beynəlxalq nəzarət mexanizminin səmərəliliyinin artırılmasına xidmət edir.

4.2. İnsan Hüquqları Komitəsinin ümumi şərtləri ilə müəyyən edilən mütləq hüquqlar

Komitənin ümumi şərtləri hüquqi baxımdan məcburi olmasa da dövlətlərin hesabatlarının təqdim edilməsini təşviq etməklə "nümünəvi qanunvericiliyin formalaşdırılması imkanını saxlayır"²¹³. Komitə prosedur xarakterli ümumi şərtləri ilə bərabər qeyd etdiyimiz kimi Paktı ifadə edilən bir sıra hüquqların maddi məzmununa da aydınlıq gətirməkdədir²¹⁴. Komitə özünün ümumi şərtlərində Paktı ifadə edilən hüquqların bir qisminin mütləq və ya məhdudlaşdırılmayan hüquqlara aid olması

²¹² Steiner H.J., Alston P., Goodman R. International human rights in context. Oxford: Oxford University Press, 2008, p.18

²¹³ Международное право. Вольфганг Граф Виттум. М.: Инфотропик Медиа, 2011, с.299

²¹⁴ Князькин С.А. Отдельные аспекты защиты прав человека через механизм ООН / ПЕМИТ 2012, с.263

və onlardan geri çəkilməyə yol verilməməsinə diqqət çəkmişdir.

Paktın ifadə edilən:

- yaşamaq hüququ (m.6);
- işgəncəyə və ləyaqəti alçaldan tədbirlərə məruz qalmamaq hüququ (m.7);
- köləliyə məruz qalmamaq hüququ (m.8.1.2);
- hər hansı bir müqavilə öhdəliyini yerinə yetirmək iqtidarında olmamasına görə azadlıqdan məhrum edilmənin qadağan edilməsi (m.11);
- cinayət törədildiyi vaxt tətbiq edilməli cəzadan daha ağır cəzanın tətbiq edilməsinin yolverilməzliyi (m.15.1);
- cəzanın yalnız qanunvericiliyə və beynəlxalq hüquqa uyğun tətbiq edilməsi (m.15.1);
- olduğu yerdən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq subyektliliyinin tanınması (m.16);
- fikir, din və vicdan azadlığı (m.18) hüququndan hər hansı bir formada geri çəkilmənin qadağan edilməsi Komitə tərəfindən mütləq hüquqlar kimi qeyd edilmişdir.

Komitə 2018-ci ildə (özünün 124-cü sessiyasında 36 sayılı ümumi şərhində) bir daha “yaşamaq hüququ”nu bütün vəziyyətlər üzrə qiymətləndirmiş, iştirakçı dövlətlərin qanunvericilik və məhkəmə yurisdiksiyası üçün fəaliyyət parametrlərini müəyyən etmişdir²¹⁵.

Bu hüquqların mütləq xarakterinin gözlənilməsi öhdəliyi Paktın 4-cü maddəsində ifadə edilib. Qeyd edilir ki, dövlətdə millətin taleyinə təhlükə yarandıqda və mövcudluğu rəsmi surətdə elan edilmiş fəvqəladə vəziyyət yarandıqda, bu Paktın iştirak edən dövlətlər hazırkı Pakt üzrə öhdəliklərindən geriçəkmə ilə bağlı tədbirlər qəbul edə bilirlər, lakin bu tədbirlər vəziyyətin kəskinliyinin tələb etdiyi dərəcədə olmalı, belə tədbirlər onların beynəlxalq hüquqa dair digər öhdəlik-

lərinə zidd olmaması və müstəsna olaraq irq, dərisinin rəngi, cins, dil, din və yaxud sosial mənşə əsasında ayrı-seçkiliyə gətirib çıxarmaması sərti ilə qəbul edilməlidir.

Paktın 4-cü maddəsinin 2-ci hissəsində ifadə edilən hüquqlarla ümumtanınmış insan hüquqlarının dairəsini də məhdudlaşdırmaq olmaz. Xüsusən də, yenə də Paktın 14.7 maddəsində təsbit edilən bir cinayətə görə təkrar məhkum edilməmək (non bis in idem) hüququ, 14.2 maddəsində ifadə edilən təqsirsizlik prezumpsiyası və d. hüquqlar da həтта fəvqəladə vəziyyət halında məhdudlaşdırılmayan hüquqlardandır.

Komitənin mövqeyinə görə heç bir halda iştirakçı dövlətlər Paktın 4-cü maddəsinə istinad etməklə humanitar hüququn və ya beynəlxalq hüququn imperativ normalarının, eləcə də “azadlıqdan özbaşına məhrum edilməmək”, “ədalətli məhkəmə baxışı”, “təqsirsizlik prezumpsiyası” və s. hüquqların pozulmasına haqq qazandıra bilməzlər. Bu hüquqlar daxili cinayət qanunvericiliyində də beynəlxalq hüququn imperativ normalarına uyğun tətbiq edilməlidir. Cinayət qanunvericiliyi də hüququn ümumtanınmış normalarına əsaslanır (Azərbaycan Respublikası CM, m.1.2)²¹⁶.

Komitənin ümumi şərtləri və onun monitorinq mexanizmi daxili qanunvericilik sisteminin, bütövlükdə hakimiyyət strukturlarının fəaliyyətinin insan hüquq və azadlıqlarına uyğunlaşdırılmasını təşviq etməklə yeni hüquq mədəniyyətinin də formalaşdırılmasına dəstək vermişdir. Komitənin ümumi şərtləri yalnız hakimiyyətin fərqli qolları üçün fəaliyyət istiqamətini deyil, həm də hər bir şəxsin əsas hüquq və azadlıqlarının öyrənilməsi, onların mahiyyətinin dərk edilməsi və müvafiq strukturlar vasitəsilə müdafiə edilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

²¹⁵ Komitə, “yaşamaq hüququ” üzrə 1982 və 1984-cü illərdə özünün ilk mövqeyini ifadə etmişdi. <https://www.ohchr>

²¹⁶ Saməndərov F. Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Bakı: «Hüquq ədəbiyyatı», 2002, 736s.

V FƏSİL. İNSAN HÜQUQLARI KOMİTƏSİNİN STANDARTLARI VƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVRI MƏRUZƏLƏRİ

5.1. Fövqəladə vəziyyət halında insan hüquqlarının təmin edilməsi prinsipləri

Pakta və Komitənin mövqeyinə görə insan hüquqlarından geri çəkilmələr əsasən fəvqəladə hallarla əlaqələndirilir. İnsan hüquqlarının bir qisminin məhdudlaşdırılması müəyyən şərtlərlə, yalnız fəvqəladə vəziyyət halında mümkündür. Fəvqəladə hallar ənənəsi nəsilədən nəslə ötürülərək bütün müasir siyasi sistemlərdə öz ifadəsini tapmışdır. Bu gün böhran hallarında, insan hüquq və azadlıqları da daxil olmaqla, beynəlxalq öhdəliklərdən geri çəkilməni qəbul etməyən konstitusiya tapmaq mümkün deyil. Demək olar ki, bütün dövlətlərin konstitusiyalarında fəvqəladə hallar zamanı bir sıra beynəlxalq öhdəliklərdən geri çəkilmək kimi müstəsna tədbirlərin həyata keçirilməsinə yol verilir²¹⁷. Bir çox dövlətlərin, o cümlədən Türkiyə Respublikasının Konstitusiyasında (m.13), Almaniya Federativ Respublikasının Konstitusiyasında (m.19), İsveçrə Konstitusiyasında (m.36), Portuqaliya Konstitusiyasında (m.18) və s. insan hüquq və əsas azadlıqlarının məhdudlaşdırılması nəzərdə tutulmuşdur.

Komitə özünün 24 iyul 2001-ci il 29 saylı ümumi şərhində Paktın 4-cü maddəsində ifadə edilən hüquqların təbiətinə aydınlıq gətirmiş, fəvqəladə halda iştirakçı-dövlətlərin fəaliyyət hədlərini müəyyən etməyə çalışmışdır. Komitə 29 saylı ümumi şərhilə özünün 5 saylı şərhini daha da təkmilləşdirmişdir. Komitə qeyd etmişdir ki, 4-cü maddə iştirakçı dövlət üçün

²¹⁷ Bayramova P.A. Fəvqəladə vəziyyət şəraitində insan hüquqlarının müdafiəsi. Hüquq elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoferatı. Bakı 2006, s.11

birtərəfli qaydada, müvəqqəti olaraq, müəyyən qism hüquqlardan geri çəkilməni ifadə edərsə, digər tərəfdən, geri çəkilmənin özünə münasibətdə xüsusi rejimi təsbit edir. Komitə Paktla müəyyən edilən insan hüquqlarının müdafiə edilməsi öhdəliyindən dövlətlərin geri çəkilməsinin şərtlərini, xarakterini də müəyyən edib. İştirakçı-dövlət Paktın 4-cü maddəsinə istinad edərkən sui-istifadəyə yol verməməli və bir sıra şərtləri yerinə yetirməlidir. Bunlardan:

- a) mövcud vəziyyət millətin həyatı təhlükəsini göstərməlidir;
- b) iştirakçı dövlət fəvqəladə vəziyyəti rəsmən elan etməlidir.

İştirakçı dövlətlər tərəfindən sui-istifadə hallarına yer verilməməsi üçün Komitə 4-cü maddənin düzgün təfsir edilməsinə vurğu edir və hər bir halda fəvqəladə halın əsaslandırılmasını tələb edir. Hər bir halda fəvqəladə halın əsaslandırılması ümumi qaydaya çevrilmişdir²¹⁸.

Komitə müxtəlif dövlətlərə (məsələn, Danimarkaya (1993), İordaniyaya (1994), Azərbaycan Respublikasına (1994), Rusiya Federasiyasına (1995), İsrailə (1998), Ermənistanına (1998), Qırğızıstana (2000) və s.) münasibətdə fəvqəladə vəziyyətin əsaslandırılmasını istəmişdir²¹⁹.

- Komitə 4-cü maddənin düzgün tətbiq edilməsi üçün:
- fəvqəladə vəziyyətin rəsmi bəyan edilməsini;
  - fəvqəladə vəziyyət üçün əsas olan ictimai və bədbəxt hadisələrin həqiqətən milli təhdid yaratmasını;
  - məhdudlaşdırmaların fəvqəladə vəziyyətə mütənəsb olmasını;
  - yalnız qanuni əsaslarla tətbiq edilməsinin vacib

²¹⁸ Эгдияс К. Некоторые вопросы конституционного допустимых ограничений права собственности в практике Конституционного суда Литовский Республики / Роль конституционных судов в обеспечении права собственности. Сборник докладов. М. 2001. с.97; Шаров Р.В. Ограничение прав (свобод) человека (гражданина) и деятельность прокуратуры: монография. М., Изд-кий дом «Буквовек», 2008, с.73

²¹⁹ <https://tbinternet.ohchr.org>

olduğunu iştirakçı dövlətlərin nəzərinə çatdırır. İştirakçı dövlətlər Paktın 40-cı maddəsinə uyğun olaraq özlərinin dövrü hesabatlarında fəvqəladə vəziyyətin qanunvericilik rejimi və praktikası haqqında dolğun məlumat verməlidirlər.

Azərbaycan Respublikasının ilkin hesabatından sonra gördüyü tədbirlər qiymətləndirilərkən diqqətə alınmalı olan halların olduğu da Komitə tərəfindən qeyd olunub. Belə hallardan biri fəvqəladə vəziyyətin tətbiqi ilə bağlı olub. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 71-ci maddəsinin III bəndində müvafiq vəziyyət yarandıqda insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq öhdəliklərini nəzərə almaqla qismən və müvəqqəti məhdudlaşdırıla bilməsi haqqında müddəanın geniş və qeyri-müəyyən təsbiti Komitə tərəfindən məqbul sayılmamışdı.

Bu məsələ Azərbaycan Respublikasının ikinci hesabatı üzrə Komitənin ümumiləşdirməsində bir daha yer almışdı. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında fəvqəladə vəziyyətə dair ümumi müddəanı dəqiqləşdirmək üzrə tədbirlərdən biri kimi 2004-cü ilin 8 iyununda Fəvqəladə vəziyyət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilir²²⁰.

Qanunda fəvqəladə vəziyyətin anlayışı, məqsədi, tətbiq edilmə əsasları, fəvqəladə vəziyyət tətbiq edilərkən görülən tədbirlər və məhdudiyətlər öz əksini tapıb. Eyni adlı 1992-ci tarixli qanundan fərqli olaraq, 2004-cü il tarixli qanunda fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsinin məqsədi daha da genişləndirilmiş və yalnız vətəndaşların deyil, eyni zamanda əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması məqsədi ifadə edilmişdir.

Komitə hüquqların məhdudlaşdırılması zamanı Minimum Humanitar Standartlar üzrə Turku (Abo) Bəyannaməsini (1990), Məcburi köçkünlük üzrə rəhbər prinsipləri (1998) və s. nəzərə almağı tövsiyə edir. Bu sənədlər məhdudlaşdırmanın meyarlarını, əsaslandırma qaydasını, mütənəsiblik məsələsini

²²⁰ www.e-qanun.az

və s. müəyyən edir²²¹.

Azərbaycan Respublikasının Fəvqəladə vəziyyət haqqında Qanunun 31-ci maddəsində deyilir ki, fəvqəladə vəziyyət elan edildikdə Azərbaycan Respublikasının Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın irəli gələn beynəlxalq hüquq öhdəliklərinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, yaxud Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının göstərilən beynəlxalq Paktın nəzərdə tutulan öhdəliklərdən kənara çıxan məhdudiyətləri, bu məhdudiyətlərin həcmi və belə qərarın səbəbləri haqqında BMT-nin Baş katibinə üç gün müddətində məlumat verilməsi üçün tədbirlər görürlər²²².

Azərbaycan Respublikası Paktın 4-cü maddəsinin məhdudlaşdırıcı şərtlərini və Komitənin ümumi şərhinin məzmununu ehtiva edən qanunvericilik aktı qəbul etməklə fəvqəladə vəziyyətlərdə insan hüquqlarının və əsas azadlıqların hərtərəfli reqlamentləşdirilməsinə çalışmışdır. Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində bu məsələ 2002-ci il dekabrın 24-də qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında Konstitusiyaya Qanunu ilə həll edilib²²³. Beynəlxalq hüquqdan da irəli gələn öhdəliyini nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında Konstitusiyaya Qanununda məhdudiyətlərin prinsipləri (m.3.1-3.5) müəyyən edilmişdir. Bu prinsiplər aşağıdakı kimi verilir:

a) Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş insan hüquqları və azadlıqları yalnız qanunla məhdudlaşdırıla bilər (m.3.1);

²²¹ UN Minimum Humanitarian Standards. Turku Declaration.

UN.Doc.E/CN.4/Sub.2/1991/55/December 2, 1990. <http://www.un.org>

²²² www.e-qanun.az

²²³ www.e-qanun.az

b) insan hüquqlarını və azadlıqlarını məhdudlaşdıran qanunda məhdudlaşdırılan hüquq və ya azadlıq, habelə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının müvafiq maddəsi göstərməlidir (m.3.2);

c) insan hüquqlarına və ya azadlıqlarına qoyulan məhdudiyyətlər həmin hüquqların və azadlıqların mahiyyətini dəyişməməlidir (m.3.3);

d) insan hüquqlarına və ya azadlıqlarına qoyulan məhdudiyyətlər Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında və bu Konstitusiya Qanununda nəzərdə tutulan qanuni məqsədə yönəlməli və həmin məqsədə mütənəsb olmalıdır (m.3.4).

e) Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 71-ci maddəsinin III hissəsində göstərilən əsaslarla yanaşı, insan hüquqları və azadlıqları (yaxşı olardı ki, yazılsın “yalnız” (*kurs – müəll.*)) digər insanların hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsinə təminat verilməsi və onların müdafiə edilməsi məqsədi ilə məhdudlaşdırıla bilər (m.3.5)²²⁴.

Komitəyə görə iştirakçı-dövlət Paktın 4-cü maddəsinə istinad edərkən fəvqəladə vəziyyət üçün qanunvericilik əsasına malik olmalıdır. Hüquqi dövlət konsepsiyasının ən mühüm ideyalarından biri məhz ondan ibarətdir ki, insan hüquqlarına qoyulan məhdudiyyət hər bir halda qanunla nizama salınmalıdır, yəni iyerarxik strukturda qanundan aşağıda dayanan bütün normativ aktlar bu məqsəd üçün istifadə edilə bilməz. Yalnız qanunda insan hüquqları müəyyən oluna bilər və yalnız qanunla həmin hüquqların həyata keçirilməsinə çərçivə qoyula bilər²²⁵. “Qanun” ifadəsini də Komitə bir çox şərhlərində (məsələn, 29 sayılı şərhdə) “hüququn üstünlüyü” məzmununda ifadə edir²²⁶.

Komitənin ümumi şərhinə görə 4-cü maddədən irəli gə-

²²⁴ www.e-qanun.az

²²⁵ İkinci çağırış Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi iclaslarının protokolları və stenoqramları. Altıncı sessiya, yaz 2002. 13-cü cild. 3-31 may 2002-ci il. Bakı, 2002, s. 416

²²⁶ <https://tbinternet.ohchr.org>

lən fəvqəladə vəziyyət tədbirləri mütənəsblik prinsipinə uyğun olmalıdır. Komitə iştirakçı dövlətlərin hesabatlarına baxarkən dəfələrlə qeyd etmişdir ki, mütənəsblik prinsipinə dövlətlər əksər halda etinasızlıq göstərirlər. Xüsusən də, Peruya (1992), Misirə (1993), Rusiya Federasiyasına (1995), Hindistana (1997) və s. mütənəsbətdə müvafiq mövqe ifadə edilmişdir²²⁷.

Məhdudiyyət hüquq və azadlıqların əsas məzmununa hörməti qorumaqla mütənəsblik prinsipinə müvafiq olmalıdır. Hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsinin məhdudlaşdırılması ilə bağlı mütənəsblik prinsipi hər hansı məhdudiyyətin onun qarşısında qoyulan məqsəddən irəli getməməsini bildirir. Daha ciddi məhdudiyyət tədbirinə yalnız yumşaq tədbirlər səmərəli olmadıqda yol verilə bilər. Məhdudlaşdırma zamanı hansı maraqların müdafiə olunması, məhdudlaşdırmanın miqyası, dövlətin təmin etmək istədiyi təxirəsalınmaz sosial ehtiyacların nədən ibarət olması kimi məsələlər həll edilməlidir.

Komitənin də ifadə etdiyi kimi Pakt üzrə öhdəlikdən geri çəkilmə müstəsna xarakterli olmaqla müvəqqəti müddətdə olmalıdır. Fəvqəladə vəziyyət haqqında Qanunda da müvafiq tələb, yəni müəyyən bir müddətdə insan hüquqları və azadlıqların məhdudlaşdırılması təsbit edilmişdir. Hər bir halda fəvqəladə vəziyyət halı dövlətlərin beynəlxalq öhdəliklərinə uyğun təmin edilməlidir. Fəvqəladə vəziyyət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun 19-cü maddəsində deyilir ki, Fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsi Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Paktın və Azərbaycan Respublikasının ona zidd olmayan qanunlarında başa düşülən mənada həyat hüququnun, fikir, vicdan və din azadlığı hüququnun hər hansı şəkildə məhdudlaşdırılmasına, işğəncələr tətbiq olunmasına, qəddar, amansız, yaxud insan ləyaqətini alçaldan rəftar edilməsinə və ya cəza verilməsinə əsas ola bilməz. Eləcə də əmələ görə cəza müəyyən edən və ya cəzanı ağırlaşdıran qanunun geriye qüvvə-

²²⁷ <https://tbinternet.ohchr.org>

sinin tətbiqinə yol verilmir²²⁸.

Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında Konstitusiyaya Qanunun 2-ci maddəsində Konstitusiyanın 24-cü maddəsinin II hissəsinin (Hər kəsin doğulduğu andan toxunulmaz, pozulmaz və ayrılmaz hüquqları və azadlıqları vardır) konsepsiyası ifadə edilib. Həmin maddədə deyilir ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 27-ci maddəsində (müharibənin hüquqauyğun aparılması nəticəsində baş verən ölüm halları istisna olmaqla), 28-ci maddəsinin I hissəsində (hər kəsin azadlıq hüququ vardır), 46-cı maddəsinin III hissəsində (heç kəsə işgəncə və azab verilə bilməz. Heç kəs insan ləyaqətini alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qala bilməz. Özünün könüllü razılığı olmadan heç kəsin üzərində tibbi, elmi və başqa təcrübələr aparıla bilməz), 63-cü (təqsirsizlik prezumpsiyası), 64-cü (non bis in idem) maddələrində və 71-ci maddəsinin VIII hissəsində (heç kəs törədildiyi zaman hüquq pozuntusu sayılmayan əmələ görə məsuliyyət daşımır. Hüquq pozuntusu törədildikdən sonra yeni qanunla bu cür hərəkətlərə görə məsuliyyət aradan qaldırılmışsa və ya yüngülləşdirilmişsa, yeni qanun tətbiq edilir) nəzərdə tutulan hüquqlar məhdudlaşdırıla bilməz və onlara dair qeyd-şərtlər müəyyən edilə bilməz.

Bununla da dövlət öz üzərinə öhdəlik götürüb ki, bir sıra insan hüquqlarını – yaşamaq hüququnu, işgəncəyə məruz qalmamaq hüququnu, köləliyə məruz qalmamaq hüququnu, qanunun retroaktiv tətbiqinə məruz qalmamaq hüququnu, təqsirsizlik prezumpsiyasını və bir cinayətə görə təkrarən məhkum edilməmək hüququnu (*non bis in idem*) heç bir halda, hətta müharibə dövründə və ya digər fəvqəladə vəziyyət şəraitində belə məhdudlaşdırmayacaq.

Burada bir məsələyə toxunmaq yerinə düşər. Qanunun qeyd etdiyimiz müddəasında Konstitusiyanın 71.IV maddəsindəki (Heç bir halda heç kəs din, vicdan, fikir və əqidəsini açıq-

lamağa məcbur edilə bilməz və bunlara görə təqsirləndirilə bilməz) hüququnun ifadə edilməməsi başa düşülən deyil. Komitə də özünün 22 sayılı ümumi şərhilə Paktın 19-cu maddəsinin 1-ci hissəsində ifadə edilən (Hər bir insanın maneəsiz şəxsi fikrə malik olmaq) hüquqdan hər hansı bir istisnaya və məhdudiyyətə icazə verilmədiyini qeyd etmişdir. Komitə özünün 2007-ci il "Benhadçı Əlcəzairə qarşı" mövqeyində bildirmişdir ki, fikir və ifadə azadlığı şəxsin tam inkişafının zəruri şərtidir. Eyni zamanda Paktın 17, 25 və digər maddələrində təsbit edilən hüquqların təmin olunması baxımından da vacib, təməl hüquqlardandır²²⁹.

Komitə qeyd edir ki, Paktın 4-cü maddəsinin 2-ci hissəsi Paktın 6-cı maddəsindəki yaşamaq, 7-ci maddəsindəki işgəncəyə məruz qalmamaq, şəxsi razılıq olmadan onun üzərində tibbi və elmi sınaqların keçirilməməsi, 8-ci maddənin 1-ci və 2-ci hissələrində köləliyin qadağan edilməsi, 11-ci maddədəki müqavilə öhdəliyini yerinə yetirməməyə görə azadlıqdan məhrum etməyin yolverilməzliyi, 15-ci maddədəki ədalətli məhkəmə baxışı, 16-cı maddədəki hüquq subyektliyi, 18-ci maddədəki din və vicdan azadlığı hüquqlarından geri çəkilmə mümkün deyil²³⁰.

Konstitusiyaya Qanunun 3.6-cı maddəsində hansı məqsədlərlə məhdudlaşdırılmasına yol verilən hüquqlar sadalanır. Müvafiq maddənin məhdudiyyətinin uyğunluğunu müəyyən etmək üçün maddəni bütövlükdə ifadə etmək zəruridir. Maddədə deyilir ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında göstərilən digər əsaslarla yanaşı, Konstitusiyanın 28-ci maddəsinin III hissəsində (sərbəst hərəkət azadlığı), 32-ci (şəxsi toxunulmazlıq hüququ), 33-cü (mənzil toxunulmazlığı hüququ), 49-cu (sərbəst toplaşmaq azadlığı), 50-ci (məlumat azadlığı), 51-ci (yaradıcılıq azadlığı), 58-ci (birləşmək hüququ), 47-ci (söz azadlığı) maddələrində ifadə edilən hüquqlar dövlət təhlükəsiz-

²²⁹ <https://tbinternet.ohchr.org>

²³⁰ <https://tbinternet.ohchr.org>

²²⁸ www.e-qanun.az

liyi üçün, sağlamlığın və mənəviyyatın, digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün, cinayətin qarşısının alınması üçün; Konstitusiyanın 32-ci (şəxsi toxunulmazlıq), 33-cü (mənzil toxunulmazlığı), 49-cu (sərbəst toplaşmaq azadlığı), 50-ci (məlumat azadlığı) və 58-ci (birləşmək hüququ) maddələrində göstərilən hüquqlar və azadlıqlar və 47-ci maddəsində göstərilən söz azadlığı həmçinin *igtişaşların qarşısının alınması* üçün; Konstitusiyanın 28-ci maddəsinin III hissəsində, 49-cu, 50-ci və 58-ci maddələrində göstərilən hüquqlar və azadlıqlar, 47-ci maddəsində göstərilən söz azadlığı və 48-ci maddəsinin II hissəsində göstərilən hər hansı dinə etiqad etmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ həmçinin *ictimai təhlükəsizliyin qorunması* üçün; Konstitusiyanın 28-ci maddəsinin III hissəsində, 32-ci və 33-cü maddələrində göstərilən hüquqlar və azadlıqlar və 48-ci maddəsinin II hissəsində göstərilən hər hansı dinə etiqad etmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ həmçinin *ictimai qaydanın təmin edilməsi* üçün, Konstitusiyanın 32-ci və 33-cü maddələrində göstərilən hüquqlar və azadlıqlar həmçinin *ölkənin iqtisadi rifahı mənafeləri* üçün; Konstitusiyanın 47-ci maddəsində göstərilən söz azadlığı və 50-ci maddəsində göstərilən məlumat azadlığı həmçinin *dövlətin ərazi bütövlüyü mənafeələrinin təmin edilməsi məqsədi ilə, digər şəxslərin nüfuzu və ya hüquqlarının müdafiəsi üçün, məxfi qaydada əldə edilmiş məlumatın açıqlanmasının qarşısının alınması və ya məhkəmənin nüfuzunun və qərəzsizliyinin təmin edilməsi* üçün; Konstitusiyanın 48-ci maddəsinin II hissəsində göstərilən hər hansı dinə etiqad etmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ *sağlamlığın və ya mənəviyyatın və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması məqsədi* (kurs – müəll.) ilə məhdudlaşdırıla bilər²³¹.

Əgər qanunvericiliyi beynəlxalq hüquqa uyğunlaşdır-

²³¹ www.e-qanun.az

ma, o cümlədən Paktdan çıxış etməklə özünün ümumi şərhlərini qəbul edən Komitənin mövqeyindən qiymətləndirməli olsaq Konstitusiyanın insan hüquqlarını əks etdirən müvafiq müddəalarını, məsələn, 48-ci maddənin II hissəsində göstərilən hüquqlar Konstitusiya Qanununun 3.6-cı maddəsi ilə birgə, eyni istiqamətli maddələri ilə birlikdə təfsir etməyə imkan yaradılmaqla bərabər, həm də fəvqəladə hallarda məhdudlaşdırılma əsasları ümumi formada Komitənin təcrübəsi ilə də uyğunluq təşkil edir.

5.2. İşgəncəyə, qeyri-insani rəftara məruz qalmamaq hüququ

Bu hüququn formalaşmasında beynəlxalq hüquq normalarından İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası, İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və cəza növlərinə qarşı 1984-cü il Konvensiyası, eyni adlı 1987-ci il Avropa Konvensiyası, Beynəlxalq humanitar hüququn 1949-cu il mənbələri və şübhəsiz ki, Pakt əhəmiyyətli olmuşdur.

Paktın 7-ci və 10-cu maddələrində ifadə edilən məhdudlaşdırılmasına və qeyd-şərt edilməsinə yol verilməyən hüquqlardan biri olmaqla işgəncəyə, qeyri-insani rəftara məruz qalmamaq hüququ davamlı inkişaf yolu keçməklə insan ləyaqətinin əsas ünsürünə çevrilmişdir. Nəticədə İşgəncə və digər qəddar qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və cəza növlərinə qarşı 1984-cü il BMT Konvensiyasına uyğun olaraq (1987) İşgəncə əleyhinə Komitə də təsis edilib. Lakin bu hal İnsan Hüquqları Komitəsinin bu hüquq üzrə yurisdiksiyasına heç bir xələl gətirməmişdir. İşgəncə əleyhinə Konvensiyanın 17-ci maddəsinin 2-ci bəndinə əsasən iştirakçı dövlətlər Vətəndaş və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın əsasında təsis edilmiş İnsan hüquqları Komitəsinin üzvü olan və İşgəncə

əleyhinə Komitədə işləmək arzusunu bildirən şəxslərin namizədliyini irəli sürməyin məqsədmüvafiq olduğunu nəzərə alırlar²³². Bu qayda da bu orqanların qarşılıqlı fəaliyyətində, bu hüququn təmin edilməsində İnsan Hüquqları Komitəsinin yüksək nüfuzundan xəbər verir. İnsan Hüquqları Komitəsi müvafiq hüququn hərtərəfli şərhində, dövlətdaxili qanunvericilik üçün standartların müəyyən edilməsində əsas söz sahibi olaraq qalmaqdadır.

Komitə özünün təcrübəsində qeyd etmişdir ki, 7-ci maddənin tətbiqi məhbuslarla humanist rəftar və insan ləyaqətinə hörmət ruhuna təminat verən 10-cu maddənin 1-ci hissəsi ilə sıx əlaqəyə malikdir. Komitə ümumi şərhində qeyd etmişdir ki, maddənin təsiri altına düşən anlayışların heç birinin tərifini vermir. O qeyd etmişdir ki, qadağan olunmuş əməllərin siyahısının tərtib edilməsini və ya rəftar və ya cəzanın müxtəlif növlərinin dəqiq fərqləndirilməsini zəruri hesab etmir. Belə fərqləndirmə tətbiq olunan rəftarın xarakteri, məqsəd və qədarlığından asılıdır. 7-ci maddədə nəzərdə tutulan qadağan təkcə fiziki ağrı yetirən hərəkətlərə deyil, həm də mənəvi əzab yetirən hərəkətlərə aiddir.

Komitənin mövqeyinə görə qadağan cinayətə və ya təbiyəedici inzibati tədbir kimi tətbiq olunan cismani cəzalara da şamil edilməlidir. Komitə 10-cu maddəyə aid ümumi şərhində qeyd etmişdir ki, azadlıqdan məhrum edilmiş bütün şəxslərlə humanist rəftar, onların ləyaqətinə hörmət fundamental və hər yerdə tətbiq olunan qaydadır. Bu qaydanın tətbiqi iştirakçı dövlətin maddi ehtiyatlarından asılı olmamalıdır. Bu qayda irqi əlamət, dərinin rəngi, cins, dil, etiqad, siyasi və digər baxışlar, müəyyən milli və sosial qrupa mənsubluq, maddi vəziyyət və ya mənsə kimi əlamətlərdən asılı olmayaraq tətbiq olunmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının II hesabatı üzrə Komitənin ümumiləşdirməsində də bir sıra ciddi məsələlər meydana çıx-

²³² Əliyev Z. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Dərs vəsaiti. Bakı: «AZSEA» nəşriyyatı, 2012, s.52

mışdır. Polis işçilərinə və həbsxana nəzarətçilərinə qarşı şikayəti araşdıran müstəqil mexanizmin mövcud olmaması həmin dövrdə şikayətlərin böyük əksəriyyətinin qeydə alınmamasına səbəb olurdu. Paktın 7 və 9-cu maddələri ilə tanınan qəddar, ləyaqəti alçaldan davranışa, yaxud cəzaya məruz qalmaq, azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun təmini üçün, Komitə tərəfindən dövlətin səlahiyyətdən sui-istifadə və güc tətbiqi ilə bağlı şikayətlərin qəbulu və araşdırılması üçün müstəqil orqan yaratması və pozuntu törətmiş hüquq mühafizə orqanları işçilərinin məsuliyyətə cəlb olunması üçün qanunvericiliyin qəbulu tövsiyə olunmuşdur.

İşgəncənin qarşısını almaq məqsədilə qanunvericiliyin Paktın müddəalarına uyğunlaşdırılmasına baxmayaraq, insanların qəddar, qeyri-insani davranış və ya cəzaya məruz qalması faktları hələ də qalmaqda davam edir. Zərərçəkmişlər və onların ailələrinə qarşı reabilitasiya və kompensasiya tədbirləri ilə bağlı informasiyanın Azərbaycan Respublikasının nümayəndəsi tərəfindən Komitəyə aydınlaşdırılmaması irad tutulan məsələlər sırasında idi. Dövlətin qeyri-insani rəftar və ya cəzaya dair daxili qanunvericiliyinin və beynəlxalq öhdəliklərinin tam icrası üçün bütün lazımı tədbirləri görməsi, habelə qeyd edilən pozuntuların ədalətli və tam araşdırılması, məsul şəxslərin ittiham olunmasına tam əminlik yaratmalı olması qeyd olunur. Həbsdə saxlanılan şəxslərin hüquqlarına hörmət olunması hüquq mühafizə orqanları, prokurorluq və məhkəmə instansiyalarının vəzifəsi kimi göstərilmişdir.

Qeyri-insani, ləyaqəti alçaldan rəftarı anlamaq üçün Komitənin bir sıra şərhələrinə, o cümlədən *Biron Yanq Yamaykaya qarşı* (1995), *Viktor-Frensis Yamaykaya qarşı* (1988) və d. işlərə baxmaq lazımdır. Komitə, Biron Yanqın həbsxana mühafizəçiləri tərəfindən işgəncəyə məruz qalmasını, onun yataq çarpayısına su tökmələrini ləyaqəti alçaldan hərəkət kimi qiymətləndirmişdir ki, bu da Paktın 7-ci maddəsinin pozulması

dır²³³. Viktor Frensis Yamaykaya qarşı işdə isə (ona mənəvi və fiziki işgəncə verilməsini) Komitə həm 7-ci, həm də 10-cu maddənin 1-ci hissəsinin pozulması kimi qeyd etmişdir.

Azərbaycan Respublikasında cəza çəkmə müəssisələrində yer azlığı problemi və Paktın azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin vəziyyətinə həsr olunmuş 10-cu maddəsinin təminatındakı çatışmazlıqlar Komitənin II hesabat üzrə ümumiləşdirməsində diqqətdən yayınmamışdır. Bu problemlə bağlı kifayət qədər məlumat verməyən Azərbaycan Respublikasına Komitə cəza çəkmə müəssisələrində yer məhdudiyətini həll etməyin və azadlıqdan məhrum olunmuş şəxslərin Paktın 10-cu maddəsinə istinadən ləyaqətinə hörmət olunması və insani davranışın vacibliyi qeyd olunmuşdur²³⁴.

İfadə etdiyimiz hüququn humanizm prinsipindən meydana gəldiyini nəzərə alaraq demokratik sistemli dövlətlərin konstitusiyalarında insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqları haqqında fəsilər insan ləyaqəti anlayışı ilə başlanır (AFR Konstitusiyası, m.1; İtaliya Konstitusiyası, m.3). Bəzi ölkələrin (məsələn, Yunanıstan, Portuqaliya və s.) konstitusiyalarda “insan ləyaqəti” prinsipi xalq suverenliyi və dövlətin əsas vəzifələri ilə qarşılıqlı əlaqədə verilir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının (1995) öncə yalnız Preambulasında ifadə edilən “yumşaq” xarakterli “ləyaqətli həyat hüququ” Konstitusiyaya edilən dəyişikliklə onun 12.I və 16-cı maddəsi ilə “sərt” hüquqa çevrilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası (m.16.I; 46) ilə bərabər sahəvi, xüsusi qanunvericilik aktlarında- Mülki Məcəllədə (m.23), CPM-də (m.13), CM (m.133, 293 və s.), Cəzaların İcrası Məcəlləsində (m.10), Fövqəladə vəziyyət haqqında Qanunda (m.19) və s. işgəncənin, qeyri-insani rəftarın qadağan edilməsi, şərəf və ləyaqətin müdafiəsi öz əksini tapmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, ləyaqətliliyin nədən ibarət olması ilə

²³³ UN Doc / A/53/40, vol. II, Annex XI, Y, p.52

²³⁴ <https://tbinternet.ohchr.org>

bağlı dəqiq anlayış yoxdur. Təcrübədə insan ləyaqətinin başa düşülməsi üçün kifayət qədər dəqiq və əlverişli anlayış müəyyənləşdirilməmişdir. Bu mənada Komitənin bu məsələ ilə bağlı ümumi şərhlərinin, mövqelərinin öyrənilməsinə həmişə zərurət yaranır.

5.3. Azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 24-cü maddəsinin II hissəsi yalnız “ayrılmazlıq” meyarına deyil, həm də “toxunulmazlıq” və “pozulmazlıq” şərtindən çıxış edir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 28-ci maddəsi azadlıq hüququnu, azadlıq hüququnun qanunvericilik qaydasında məhdudlaşdırılması hallarını, sərbəst hərəkət azadlığını, 32-ci maddədə şəxsin toxunulmazlıq hüququnu müəyyən edir.

Azadlıq – ümumi, geniş mənada xalqın və ayrıca fərdin öz istəyi ilə hərəkət etmək imkanını xarakterizə edən təbii vəziyyətdir. Bu mənada azadlıq termini konstitusion-hüquqi normaların bütün kompleksi vasitəsilə realizə olunan əsas fəlsəfi prinsip rolunu oynayır. Daha dar mənada azadlıq insan və vətəndaşın onun konstitusion hüquq və azadlıqlarına əsaslanan konkret hərəkəti etmək və ya etməmək barədə subyektiv imkanını bildirir. Azadlıq subyektiv mənada xalq və ya ayrıca fərdin azadlığının hüquqi formasıdır²³⁵.

Toxunulmazlıq şəxsi kənar müdaxilədən qoruyursa, pozulmazlıq fərdi özünün (qəsdindən) özündən qoruyur. Konstitusiyanın müvafiq müddəası ümumi formada İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsinə və Paktın 9-cu maddəsinə əsaslanır.

Komitənin şəxsi hüquqlar üzrə ümumi şərhlərindən biri də Paktın 9-cu maddəsində ifadə edilən “azadlıq və şəxsi to-

²³⁵ Баглай М.В., Туманов В.А. Малая энциклопедия конституционного права. М. 1998, с.408

xunulmazlıq” hüququ ilə əlaqəlidir. İlk əvvəl bu məsələ Komitənin 1982-ci ildə 8 sayılı ümumi şərhində həll edilmiş, daha sonra 1988-ci ildə 16 sayılı ümumi şərhə şəxsi toxunulmazlıq hüququnu daha da inkişaf etdirmişdir. Komitənin mövqeyi ondan ibarət olmuşdur ki, Paktın 9-cu maddəsində ifadə edilən hüquq istənilən müdaxilədən, o cümlədən dövlət orqanlarının, fiziki və hüquqi şəxslərin müdaxiləsindən real təminatla malik olmalıdır. Pakt üzrə öhdəliyə uyğun olaraq iştirakçı dövlətlərdən müvafiq qanunvericilik və d. tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə həmin hüququn hər cür müdaxilədən qorunması tələb edilir.

“Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 7-ci maddəsinin 2 və 3-cü abzaslarının müdaxilələrinin şərh edilməsi haqqında” 06 yanvar 2004-cü il tarixli qərarında Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi qeyd etmişdir ki, Azərbaycanda aparılan məhkəmə-hüquq islahatları çərçivəsində yeni CPM-in qəbul edilməsi ilə cinayət təqibi və cinayət məhkəmə icraatı artıq yeni qaydalar üzrə həyata keçirilir. Bu qaydaların müəyyənləşdirilməsində insan hüquq və azadlıqlarına əməl edilməsi və onların müdafiəsinin Konstitusiyaya təminatlarının təmin edilməsi mühüm yer tutur²³⁶.

Komitə real, qanunla müdafiə olunmaq hüququnu ifadə etməklə eyni zamanda qeyd etmişdir ki, iştirakçı dövlətlər “hüquqi müdafiənin təmin edilməsi” baxımından bəzən Paktın 17-ci maddəsinə, onun tələbinə zəruri diqqət yetirməməkdədirlər²³⁷.

Komitənin rəyinə görə hər kəsin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ həm cinayət işlərində, həm də azadlıqdan

²³⁶ İbayev V. Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsi. Cinayət Mühakimə İcraatının Vəzifələri, Əsas Prinsipləri və Şərtləri. Maddələr 8-36. Bakı. Qanun 2004, s.217

²³⁷ <https://tbinternet.ohchr.org>

məhrumətin bütün digər hallarında qüvvədə olmalıdır. Azadlıqdan məhrum etmənin hər hansı faktının məhkəmə tərəfindən baxılmasını tələb etmək, həmçinin qanunsuz həbsdə saxlama hallarında kompensasiya hüququna, psixiatrik stasionar müəssisəsinə, intizam cəza tədbiri kimi yerlərdə yerləşdirilmiş şəxslər də malik olmalıdırlar.

Komitə özünün rəyi ilə bir çox məsələlərə, o cümlədən bu hüququn cinayət işlərində və ya digər hallarda kimlərə şamil edilməsinə, həmçinin şəxsi həyata qeyri-qanuni, özbaşına müdaxilə, ailə, mənzil terminlərinə aydınlıq gətirmişdir. Azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun konstitusiyada bəraət qazandırılan məqsədlərə uyğun olmayan forma və həddə, qanunda nəzərdə tutulmayan əsaslarla, məhkəmənin və ya səlahiyyətli vəzifəli şəxsin sanksiyası olmadan, müəyyən edilmiş və nəzarət edilən müddətlərdən artıq məhdudlaşdırılması yol-verilməz hesab edilir.

Komitə şəxsin etirafına nail olmaq məqsədilə 9 həftə ərzində həbsdə saxlanılmasını Paktın 9-cu maddəsinin 3-cü hissəsinin pozuntusu kimi qiymətləndirmişdir. Paktın 9-cu maddəsinin 4-cü hissəsi hüquqların məhkəmə qaydasında müdafiəsinə təminat verir. Komitə Paktın 17-ci maddəsinə şərh edərək “qanunsuz”, “özbaşına müdaxilə” terminlərinə də aydınlıq gətirib. Qanunla nəzərdə tutulduğu hallar istisna olmaqla qanunsuz müdaxilə ümumiyyətlə mümkün olmamalıdır. Dövlətin daxili qanunvericiliyi ilə yol verilən müdaxilə Paktın məqsəd və vəzifələrinə uyğun olmalıdır. Pakt tələb edir ki, həbs və tutulma qanuni olmaqla yanaşı, özbaşına olmamalıdır. Qanunsuz həbs və tutulma həmişə özbaşınalıqdır. Pakta əsasən həbs ümumi qayda olmamalıdır.

Paktın şərh olunan 9-cu və 17-ci maddələri onu nəzərdə tutur ki, hər kəs azadlığa malik olmalıdır və bu azadlıq yalnız müstəsna hallarda, hər bir halda qanunla müəyyən edilmiş qaydada məhdudlaşdırıla bilər. Azadlıqdan məhrum etmə zamanı həm daxili qanunvericiliyə, həm də Azərbaycan Respublika-

sının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin tələblərinə riayət olunmalıdır. Kiminsə azadlıqdan məhrum edildiyi hallarda ilk növbədə qanunun tələblərinə riayət edilib-edilmədiyini yoxlanılmalıdır. Bunun üçün bu və ya digər zəruri prosedura riayət edilməsi müəyyənləşdirilməli, tətbiq olunan fəaliyyət barədə normanın mövcudluğu aydınlaşdırılmalıdır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 61-ci maddəsinin III hissəsində hər bir şəxsin səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən tutulduğu, həbsdə alındığı, cinayət törədilməsində ittiham olunduğu andan müdafiəçisinin köməyindən istifadə etmək hüququ təsbit olunsada, III hesabat üzrə ümumiləşdirməsində Komitə bu hüquqa praktikada əməl olunmadığı qənaətinə gəlmişdir. Nümayəndənin də təsdiq etdiyi kimi, əsasən paytaxtdan kənarada vəkillərin aşkar azlığı müəyyən olunmuşdur. Milli (Polis haqqında) qanunvericilikdə əks olunduğu kimi məhkəməyə qədər cinayət törətməkdə şübhəli bilinən şəxs 48 saat müddətində polis nəzarəti altında saxlanılır və əgər həbs təsdiq olunarsa, daha 24 saat müddətində saxlanma təmin edilir. Komitə belə vəziyyətin şübhəli şəxsin 72 saat müddətində peşəkar hüquqi yardımdan məhrum olmasına səbəb olduğunu bildirmişdir. Buna görə də Komitə dövlətə Konstitusiyanın müvafiq maddəsinə görə hər bir şəxsə ayrı-seçkiliyə məruz qalmadan hüquqi yardım almaq hüququnun təmin olunmasını və həbsdə saxlanılan şəxslərin dərhal saxlama məntəqələrinə göndərilməsini tövsiyə etmişdir.

AİHM-nin *Belevitski Rusiyaya qarşı iş üzrə* (2007) qərarına istinad edərək AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu 10 oktyabr 2011-ci il Qərarında qeyd edir ki, "Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinə görə, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs həbsin "qanuniliyinin" müəyyən edilməsində xüsusi əhəmiyyət daşıyan prosessual və maddi-hüquq məsələləri üzrə məhkəmə araşdırmasını başlamaq imkanında olmalıdır. Bu o deməkdir ki, səlahiyyətli məhkəmə yalnız milli qanunvericilikdə nəzərdə tutulan prosessual əsasları deyil, həm də

həbsdə almaya əsas olmuş şübhələrin ağılabatanlığını, eləcə də, həbsdə alma və həbs müddətinin uzadılması ilə qanuni məqsədlərin güdüldüyünü araşdırmalıdır. Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu CPM-in 158.4-cü maddəsinin, habelə həmin Məcəllənin 218.4-cü maddəsinin "təqsirləndirilən şəxsin və onun müdafiəçisinin cinayət işinin materialları ilə tanış olma müddəti cinayət işi üzrə ibtidai istintaqın müddətinə daxil deyildir" müddəasının Konstitusiyanın 28-ci maddəsinə və Konvensiyanın 5-ci maddəsinə uyğun olmadığından qüvvədən düşməsi qənaətinə gələrək, həmçinin hesab etmişdir ki, bu məsələnin tənzimlənməsi ilə təqsirləndirilən şəxsin azadlıq hüququnun təmin edilməsi yalnız qanunvericilik qaydasında mümkündür. Belə ki, qanunverici tərəfindən təqsirləndirilən şəxsin və onun müdafiəçisinin cinayət işinin materialları ilə tanış olma müddətinin həbsdə saxlanılma müddətinə hesablanmamasını və istintaq müddətinə daxil edilməməsini nəzərdə tutan mövcud cinayət-prosessual qaydaya müvafiq dəyişikliklərin edilməsi və ya yeni hüquq institutunun tətbiq edilməsi cinayət-prosessual prosedurların konstitusiyaya-hüquqi mahiyyətinin təmin edilməsi baxımından səmərəli vasitə kimi çıxış edəcəkdir.²³⁸

Hazırda Paktın müvafiq müddəaları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında (m.28, 31 və s.), Cinayət Prosesual Məcəllədə (m.14,15,16,17 və s.), Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında 2002-ci il Konstitusiyaya Qanununda, Polis haqqında və d. qanunvericilik aktlarında müəyyən istisnalara beynəlxalq öhdəliklərə uyğun formalaşdırılmaqdadır.

5.4. Yaşamaq hüququ

Beynəlxalq Paktın 6-cı maddəsində ifadə edilən "yaşamaq hüququ" Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 27-ci

²³⁸ Abdullayev F. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin hüquqi mövqeləri. Bakı "Zərdabi LTD" MMC, 2013, s.108, 112-113

maddəsində təsbit edilib. Həmin maddənin I hissəsində deyilir ki, hər kəsin yaşamaq hüququ vardır.²³⁹

Komitə də Paktın 4-cü maddəsinin 2-ci hissəsində ifadə edilən və məhdudiyətinə heç bir halda yol verilməyən hüquqlardan biri kimi Paktın 6-cı maddəsinə göstərmişdir. Özü-nün 1982-ci ildə qəbul etdiyi 6 sayılı ümumi şərhində bildirib ki, yaşamaq hüququ təməl hüquqlardan olmaqla ondan hətta 4-cü maddənin 1-ci hissəsində ifadə edilən təhlükələr zamanı, fəvqəladə hallarda belə geri çəkilməyə yol verilmir.

Buna baxmayaraq həm daxili qanunvericiliklə, həm də beynəlxalq hüquqla bu hüquqdan istisna müəyyən edilib. Müasir dövrdə bir qrup dövlətlərin cinayət qanunvericiliyi ölüm hökmünü cinayət məsuliyyətinin sanksiyası kimi ya tətbiq etmir, ya da ləğv etmişlər. Azərbaycan Respublikası isə ölüm hökmü üçün istisna halı müəyyən edib. Paktın 6.2 maddəsinə görə də istisna mümkündür.

Azərbaycan Respublikası İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında (1950) Avropa Konvensiyasının 6 sayılı 1983-cü il Protokolunu və Paktın II Protokolunu ratifikasiya etmişdir. Avropa Konvensiyasının 6 sayılı Protokolunun 2-ci və Paktın II Protokolunun 2-ci maddəsinin istisnası bir qədər də genişləndirilərək Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 27-ci maddəsinin II hissəsində ifadə edilib. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 27-ci maddəsinin II hissəsində deyilir ki, dövlətə silahlı basqın zamanı düşmən əsgərlərinin öldürülməsi, məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmünə əsasən ölüm cəzasının tətbiqi və qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallar istisna olmaqla, hər bir şəxsin yaşamaq hüququ toxunulmazdır.²⁴⁰

Konstitusiyasının 27-ci maddəsinin II hissəsindəki istisna iki halı ehtiva edir. Bir halda Beynəlxalq humanitar hüquqda

²³⁹ www.e-qanun.az

²⁴⁰ Cəfərov İ.M. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının şərh. Bakı: «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı 2003, c.103

da nəzərdə tutulduğu kimi²⁴¹ “silahlı müdaxilə zamanı düşmən əsgərlərinin öldürülməsi”, ikinci halda həm 6 sayılı Protokolda, həm də İkinci Fakültativ Protokolda ifadə edilən oxşar, lakin genişləndirilmiş istisnayı ehtiva edir. 27-ci maddəni II hissəsinin beynəlxalq hüquqa uyğun gəlməyən mühüm hissəsi isə “...və qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallar”dır. Sonuncu ifadə forması qeyri-müəyyənlik yaratmaqdadır. Konstitusiyaya qaydasında ölüm hökmünün tətbiq edildiyi hallar dəqiq göstərilməlidir.

Ölüm hökmünün ləğvi konsepsiyasının mahiyyəti ondan ibarətdir ki, öldürmə hadisəsi yalnız bir halda, Beynəlxalq humanitar hüquqa uyğun olaraq – düşmən əsgərlərinin qarşılıqlı döyüşü zamanı mümkün olmalıdır.²⁴² Başqa hallarda ölüm hökmünün müxtəlif səbəblərlə saxlanması beynəlxalq hüquqi öhdəliyə uyğun deyil. Bu fikri Avropa Konvensiyasının 6 sayılı Protokolunu əvəz etməli olan həmin Konvensiyanın 13 sayılı (2002) Protokolu (Azərbaycan Respublikası Protokolun iştirakçısı deyil) da təsdiqləyir. Sonuncu Protokol hər hansı bir istisnayı tanımır. İfadə etdiyimiz kimi yalnız müharibə, münafişə zamanı xüsusi normalar sistemi kimi tətbiq edilən Beynəlxalq humanitar hüquqa uyğun olaraq “yaşamaq hüququ” istisna edilə bilər. Bu hal beynəlxalq məhkəmə təcrübəsi ilə də təsdiqlənib.

Beynəlxalq Məhkəmə Nüvə Silahları ilə təhdid və ya onun tətbiqinə dair Məsləhətçi Rəyində (1996) Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 6-cı maddəsi ilə bağlı bildirmişdir ki, 6-cı maddə məhdudlaşdırılmayan hüquqdur və nəticə etibarilə, həm də silahlı münaqişələrdə tətbiq edilir və

²⁴¹ Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов: Курс лекций, прочитанных на юридическом факультета Открытого Брюссельского университета. М.: МККК., 2011, с.80

²⁴² www.un.org; Vinessa R.E. Interface, Correspondence Convergence of Human Rights and International Humanitarian Law. YIHL, 1998, p.69-110; Provost R. International Human Rights and Humanitarian Law, Cambridge Univ. pr.2002, XXXIX et 418p.

hətta döyüş zamanı hər hansı bir şəxsin “özbaşınalıqla” həyatdan məhrum edilməsi qadağandır. Həmin Rəydə Beynəlxalq Məhkəmə silahlı münaqişələr zamanı Beynəlxalq humanitar hüququn İnsan hüquqları hüququ üzərində üstünlüyünü də tanıyır və beynəlxalq humanitar hüququ *lex specialis* adlandırır²⁴³. Bu səbəbdən “özbaşınalıqla” termini insan hüquqları hüququna uyğun deyil, beynəlxalq humanitar hüquqa müvafiq şəkildə müəyyən edilməlidir. *Jus in bello*-ya uyğun olaraq, müəyyən hallarda (məsələn, kombatant silahlı münaqişə zamanı qanuni çərçivədən kənara çıxmadan düşmən kombatantını qətlə yetirirsə, o, cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməz²⁴⁴) və bu zaman insan hüquqları hüququ nəzərə alınmır²⁴⁵.

Azərbaycan Respublikasının ilk hesabatı üzrə ümumiləşdirmə zamanı Komitə digər məsələlərlə yanaşı ölüm hökmələrinə də münasibət bildirmişdi. Paktla tanınan bir sıra hüquqların Azərbaycan Respublikasında müharibə səbəbi ilə pozulmasını Komitə təəssüflə bildirmişdi. Həll edilməsi tələb edilən məsələlərə özbaşına həbslər də daxil olmaqla, əsassız ölüm hökmlərinin icrasının dayandırılması, məcburi yoxa çıxmalarla mübarizə, işgəncələrlə bağlı əks tədbirlər qeyd edilirdi. Bu halların araşdırılmaması və müvafiq şəxslərin cəzalan-

²⁴³ İnsan Hüquqları Komitəsi də Paktın 2-ci maddəsi ilə bağlı Ümumi Şərhdə vurğulayır ki, Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, həm də beynəlxalq humanitar hüququn tətbiq edildiyi silahlı münaqişələrə də aiddir. Lakin İnsan Hüquqları Komitəsi Beynəlxalq Məhkəmədən fərqli olaraq *lex specialis* məsələsinə toxunmamışdı. <https://tbinternet.ohchr.org>

²⁴⁴ Routledge Handbook of International Criminal Law. Routledge. Nov/8, 2010-law, p.207

²⁴⁵ Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов: Курс лекций, прочитанных на юридическом факультета Открытого Брюссельского университета. М.: МККК., 2011, с.99; Хрестоматия. Действующее международное право. Сост. Ногойбаева Э.К. и др. Бишкек 2012. с.262-271; Robert Kolb. “The relationship between international humanitarian law and human rights law: A brief history of the 1948 Universal Declaration of Human Rights and the 1949 Geneva Conventions”. 30-09-1998 International Review of the Red Cross no 324, p.409-419; Schabas A.William.International Courts and Tribunals.Edward Elgar Publishing Ltd.Cheltenham. 2014, 944 p.

dırılmaması, həmçinin zərərçəkmişlərə və onların ailə üzvlərinə dəymiş zərərin kompensasiya edilməməsi əsas insan hüquq və azadlıqlarının pozuntusu kimi qiymətləndirilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında ölüm hökmünün verilməsi və barəsində ölüm hökmü çıxarılmış şəxslərin yuxarı məhkəmə instansiyalarına şikayət vermək hüququnun olmaması ciddi narahatlıq doğuran hallar sırasında olmuşdur²⁴⁶. Komitə tərəfindən həmin dövrdə dövlətimizə ölüm hökmünün tətbiqinin azaldılması və bu cəza verildikdə isə şəxsin yuxarı instansiyaya şikayət hüququ ilə təmin olunması tövsiyə edilirdi.

Azərbaycan Respublikasında təqdirəlayiq hallardan biri 1998-ci ilin 11 dekabrında Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Paktın ölüm cəzasının ləğvinə yönəlmiş İkinci fakültativ Protokoluna qoşulmaq haqqında qanunun qəbulu və həmin ildə ölüm hökmünün ləğvi idi. Müharibə vəziyyətində olan dövlət tərəfindən ölüm cəzasının ləğv edilməsi Komitə tərəfindən müsbət hal kimi qeyd edilir. Bu məsələ Azərbaycan Respublikasının ikinci hesabatına dair Komitənin yekun ümumiləşdirməsində qeyd olunmuşdur. Lakin ölüm cəzasının ləğvi Azərbaycan Respublikasının müharibə vəziyyətində olduğu nəzərə alınaraq qeyd-şərtlə həyata keçirilmişdir. Belə ki, qanunda müharibə dövründə və ya müharibə təhlükəsi mövcud olduqda ağır cinayətlərə görə müstəsna hallarda xüsusi qanun qəbul edilməklə ölüm cəzasının tətbiqinə yol verilməsinin mümkünlüyü nəzərdə tutulmuşdur.

Komitəyə görə iştirakçı dövlətlər qanunsuz həyatdan məhrum etməyə görə yalnız cinayət məsuliyyətini müəyyən etməklə kifayətlənməməli, eyni zamanda özlərinin təhlükəsizlik gücləri tərəfindən özbaşına öldürmək hallarının qarşısını almaq üçün tədbirlər görməlidirlər. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında da (m.24.II) olduğu kimi Komitə qeyd edir ki, “yaşamaq hüququ” məhdud təfsirə məruz qala bilməz və

²⁴⁶ Comments of Human Rights Committee, 3 August 1994, p.3; <https://tbinternet.ohchr.org>

yaşamaq hüququ “ayrılmaz hüquqlara” aiddir. Komitə yaşamaq hüququnu daha geniş anlamda qəbul edir. Bəzi ölkələrdə ölüm hökmünün saxlanılmasını nəzərə alaraq bu tədbirin də yalnız müstəsna halda tətbiq edilə bilməsinə diqqət çəkir. Bir tərəfdən “yaşamaq hüququ”nun istisnası kimi ifadə edilən öldürülməni hüququayyğun halla şərtləndirir. Digər tərəfdən “yaşamaq hüququ”nu zəruri maddi, sosial-iqtisadi şərtlərlə əlaqələndirir. Xüsusən də, bu mənada Konstitusiyanın 12.1 və 16-cı maddələri qeyd edilə bilər.

5.5. Qadın, uşaq və əlillərin hüquqları

Azərbaycan Respublikasının təqdim etdiyi bütün dövri hesabatlarında Komitənin xüsusi olaraq diqqət yetirdiyi məsələlərdən biri də qadın hüquqları olmuşdur. İkinci hesabatda bu məsələnin necə tənzimlənməsinə yer verilməsə də Komitə müvafiq qanunvericiliyin yaradılmasının zəruri olduğunu bildirmişdir.

Azərbaycan Respublikasının 2-ci dövri hesabatının müzakirəsi zamanı qadın hüquqları ilə bağlı problemlər Paktın 3-cü, 9-cu maddəsi ilə tanınan “azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq” hüququ, 26-cı maddədə ifadə edilən “qanun qarşısında bərabərlik” hüququnun qadınlara münasibətdə pozulması qeyd edilib. Əsas cinayətlər kimi qadınlara qarşı zorlama və məişət zorakılığı hesab olunmuş, onların müdafiə vasitələrindən istifadə edə bilməməsi qeyd edilib. Komitə qadınlara qarşı işgəncə faktlarının və bütün hüquq pozuntularının əks olduğu məlumat bazası hazırlamağı tələb etmişdir²⁴⁷.

2007-ci ildə Məişət zorakılığına qarşı Milli Proqramın, 2009-2012-ci illərdə Ailə və Qadın Problemləri üzrə Fəaliyyət Planının, 2006-cı ildə Gender bərabərliyinin təminatları haqqında Qanunun qəbulu Komitənin tövsiyəsinə uyğun yerinə yetirilən tədbirlərdən olmuşdur. Eyni zamanda Qadınlara qarşı

²⁴⁷ <https://tbinternet.ohchr.org>

ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında 1979-cu il Konvensiyasına, Qadınlara qarşı zorakılıq və məişət zorakılığının qarşısının alınması və ona qarşı mübarizə haqqında 2011-ci il İstanbul Konvensiyasına və s. beynəlxalq müqavilələrə qoşulmaqla Azərbaycan Respublikası gender bərabərliyinin qanunvericilik təminatlarını formalaşdırmağa çalışır.

Qeyd edildiyi kimi Komitə özünün fəaliyyətində insan alverinə qarşı mübarizəyə xüsusi diqqət etməkdədir²⁴⁸. Komitənin Azərbaycan Respublikasının ikinci dövri hesabatına istinadən hazırladığı yekun ümumiləşdirmədə irad tutulan əsas məsələlərdən biri insan alverinə qarşı mübarizə sferası idi.

Azərbaycan Respublikası qeyd edilən cinayətin törədilməsində mənbə və tranzit ölkə rolunda çıxış edir. Qadın alverinə qarşı mübarizə məqsədi ilə qanunvericiliyin yaradılmasına ehtiyac olduğu müəyyən olunduqda isə dövlət nümayəndəsi qadın alverinin ayrıca cinayət əməli kimi qurban azyaşlı olduqda hesab edildiyini bildirmişdir. Paktla tanınan hüquqların, o cümlədən Paktın 3-cü maddəsinə görə qadınların Paktın əks olunmuş hüquqlardan kişilərlə bərabər istifadəsinin dövlətlər tərəfindən təmin olunmaması Pakt üzrə öhdəliyin pozulmasına gətirib çıxaracağı Komitə tərəfindən qeyd olunmuşdur.

İnsan Hüquqları Komitəsi Beynəlxalq Paktın əsasən iştirakçı dövlətin təqdim etdiyi məruzəyə baxarkən həmin ölkədə şəxslərin insan alverinə məruz qalıb qalmadığını, insan alveri qurbanlarının əsas hüquqlarının nə dərəcədə səmərəli müdafiə olunduğunu və insan alveri ilə necə mübarizə aparıldığını araşdırır²⁴⁹. İnsan Hüquqları Komitəsi dəfələrlə insan

²⁴⁸ Piotrowicz R. The UNHCR's Guidelines on Human Trafficking. In: International Journal of Refugee Law, 2008, vol. 20, No. 2, p. 242-252

²⁴⁹ Concluding observations of the Human Rights Committee: Latvia. 06/11/2003. UN Doc. CCPR/CO/79/LVA.; Concluding Observations of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women: South Africa. 10/07/98. UN Doc. A/53/38/rev.1. ; The Permanent Council of the OSCE's Decision No 557: Action Plan to Combat Trafficking in Human Beings, 24 July 2003 Budapest, Declaration on Public Health and Trafficking in Human Beings of 19-21 March 2003.

alverini Paktın 3-cü (qadın və kişilərin hüquq bərabərliyi), 8-ci (köləliyin qadağan edilməsi), 24-cü (uşaq hüquqları) və 26-cı (ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi) maddələrinin pozuntusu kimi səciyyələndirmişdir. Komitə vurğulamışdır ki, insan alverinə qarşı görülən tədbirlər alverə məruz qalmış şəxslərin hüquq və azadlıqlarına neqativ təsir göstərməməlidir²⁵⁰. Xüsusən də, insan alverinə qarşı mübarizənin Asiya modeli buna örnək olaraq göstərilə bilər. Bu halda qurbanların hüquqlarının təmini qeyri-müəyyən olaraq qalır. Məsələnin həllində ya Palermo, ya da ABŞ modeli qəbul edilə bilər.

Komitənin tövsiyələrini nəzərə alaraq, 2005-ci ildə ayrıca qanunvericilik aktı, İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilib. Bununla yanaşı, insan alveri cinayət əməli kimi Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinə İnsan alveri (m.144-1), Məcburi əmək (m.144-2) və İnsan alverindən zərərçəkmiş şəxs haqqında konfidensial məlumatları yayma (m.316-1) kimi cinayət tərkibləri 2005-ci il 30 sentyabr tarixli qanunla əlavə edilib. Qeyd etmək lazımdır ki, insan alveri cinayəti ilə bağlı yeni tərkiblərin qanunvericiliyə gətirilməsi öz-özlüyündə mütərəqqi hal sayılmalıdır. Baxmayaraq ki, bu əlavə və düzəlişlər insan alveri cinayətinin bütün formalarının kriminallaşdırılmasını təmin etməmişdir.

Ümumilikdə insan alveri ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 may 2004-cü il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilən Azərbaycan Respublikasında İnsan alverinə qarşı mübarizə üzrə Milli Fəaliyyət Planının insan alverinə qarşı mübarizədə müəyyən etdiyi əsas tədbirlər qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, praktik tədbir olaraq Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi tərkibində İnsan alverinə

qarşı xüsusi polis qurumunun yaradılmasından və insan alveri cinayət qurbanlarının və ehtimal olunan qurbanların müdafiəsinin təmin edilməsindən ibarət olmuşdur.

Fəaliyyət Planı insan alverinə qarşı mübarizədə beynəlxalq təcrübədən istifadə edilməsini, bu sahədə fəaliyyət göstərən dövlət və qeyri-hökumət qurumları, beynəlxalq təşkilatlar və digər tərəfdaşlarla əməkdaşlığı nəzərdə tutur. Milli Fəaliyyət Planı Azərbaycan Respublikası tərəfindən 2000-ci il dekabrın 12-də imzalanan BMT-nin Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı Konvensiyasının və onu tamamlayan İnsan alverinin, xüsusən qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması, aradan qaldırılması və cəzalandırılması haqqında (Palermo) Protokollarının və digər beynəlxalq aktların müddələrinin yerinə yetirilməsinə hesablanmışdır.

Komitənin Azərbaycan Respublikasının üçüncü dövrü hesabatı üzrə ümumiləşdirməsində qadın-kəşi hüquq bərabərliyi bir daha qeyd edilir. Üçüncü yekun ümumiləşdirməyə erkən yaş nikahları daxil edilir. Qızlar üçün nikah yaşının 17, oğlanlar üçün isə 18 müəyyənəlməsi Paktın 2, 3, 17, 23, 24, 26-cı maddələrinin pozuntusu hesab olunur. Komitənin tövsiyəsi qeydə alınmayan erkən nikahların qarşısını almaq üçün tədbirlərin görülməsi, o cümlədən nikah yaşının həm oğlanlar, həm də qızlar üçün bərabərləşdirilməsindən ibarət idi.

Üçüncü dövrü hesabat üzrə ümumiləşdirmədə digər məsələ daha çox hüquqi müdafiə zərurəti duyan əhali qruplarına münasibətlə bağlı olmuşdur. Uşaqlar və əlillərə münasibətdə görülən tədbirlər, o cümlədən Əlillərin hüquqları haqqında Konvensiyaya və onun fakültativ Protokoluna 2009-cu ilin yanvarında dövlətimizin qoşulması Komitə tərəfindən müsbət qiymətləndirilmişdir.

²⁵⁰ Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the latest developments in the United Nations relating to combating trafficking in persons as well as on the activities of the Office on this issue. In: General Assembly. Human Rights Council. 10th session. A/HRC/10/64. 6 February 2009, p.14-15

5.6. Qanun və məhkəmə qarşısında bərabərlik hüququ

Komitə qanun və məhkəmə qarşısında bərabərlik prinsipini Paktın müxtəlif müddəaları, o cümlədən Paktın 3-cü, 7-ci, 14-cü və d. maddələri kontekstində şərh etmişdir. Qanun və məhkəmə qarşısında bərabərlik prinsipi müxtəlif istiqamətdə Paktın ən geniş və mürəkkəb məzmunlu müddəalardan birində, 14-cü maddədə ifadə edilmişdir.²⁵¹ Komitə qeyd etmişdir ki, 14-cü maddənin geniş məzmun kəsb etməsinə baxmayaraq bəzi iştirakçı dövlətlər hesabatlarında bu maddənin tələblərini tam əks etdirmirlər. Daha sonra Komitə bu məqama da diqqət çəkir ki, Paktın 14-cü maddəsi bütün məhkəmələrə, eləcə də xüsusi və adi məhkəmə və tribunallara şamil edilir. Komitə özünün mövqeyi ilə ədalətli məhkəmə baxışı hüququnu ifadə edərək məhkəmələrin ədalətli tərəfsiz və müstəqil olaraq mühakiməni həyata keçirməsi zərurətini vurğulayır.

Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müstəqilliyi və ədalətli fəaliyyəti dövlətimizin yeni müstəqillik əldə etdiyi dövrdə Komitədə şübhə doğururdu. Narahatlıq doğuran məhkəmə müdafiəsi sonradan Konstitusiyada əks olunmuş və sonralar qəbul olunan sahəvi aktlarla daha da təkmilləşdirilmişdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 60-cı maddəsinin I hissəsinə istinadən hər kəsin hüquq və azadlıqlarının məhkəmədə müdafiəsinə təminat verildi.²⁵²

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 68-ci maddəsi cinayət, habelə hakimiyyətdən sui-istifadə nəticəsində zərərçəkmiş şəxslərin hüquqlarının qorunması üçün təminat qismində çıxış etməyə başlayır. Dövlət orqanları və ya onların vəzifəli şəxslərinin qanunsuz hərəkətləri və ya hərəkətsizliyi nəticəsində dəymiş zərərin dövlət tərəfindən ödənilməsi qeyd

edilən maddəni rəhbər tutaraq mümkün edir. Məhkəmə hakimiyyətinə dair ilkin müddəalar Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının VII fəslində göstərilmiş, habelə hakimlərin müstəqilliyi, ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinin əsas prinsiplərinə aydınlıq gətirilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesi sferasında həyata keçirdiyi dəyişikliklər, xüsusən də həbsdə saxlama ilə bağlı səlahiyyətin Daxili İşlər Nazirliyindən Ədliyyə Nazirliyinə verilməsi²⁵³ yekun ümumiləşdirmədə pozitiv hal kimi II hesabatda diqqətə çatdırılmışdır. Məhkəmə sistemində islahatların aparılması, xüsusilə də, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 17 yanvar 2000-ci il 255 sayılı Azərbaycan Respublikasında hakim vəzifəsinə namizədlərin seçilməsi qaydalarının təkmilləşdirilməsinə dair Fərmanı müsbət addım hesab olunsa da, hakimlərin seçilməsi prosesindəki nöqsanlar dövlət nümayəndələrinin nəzərinə çatdırılmışdır. Müvafiq məsələyə Komitə III hesabat üzrə ümumiləşdirmədə də qayıtmışdır. Azərbaycan Respublikasında məhkəməyəqədər təhqiqat mərkəzinin Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin deyil, Azərbaycan Respublikası Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin yurisdiksiyasında olması məqbul sayılmamış və Komitə məsələyə dair iki həll yolu təklif edir. Bunlardan biri həmin orqanın ləğvi, digəri isə bu orqan ləğv olunmazsa, onun Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin yurisdiksiyasına keçirilməsi idi. İkinci dövrü hesabatdan sonra Məhkəmə-Hüquq Şurası haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu, Hakimlərin etik davranış məəcəlləsi və s. aktlar qəbul edilsə də, məhkəmə sistemi icraedici hakimiyyətdən və ya siyasi müdaxilələrdən tamamilə azad oluna bilmədi. Paktın 14-cü maddəsinə zidd olaraq məhkəmə sistemində korrupsiyanın qalması haqqında informasiya da diqqətə çatdırılmışdır. Bu sahədə ilk olaraq hakimiyyətin icraedici qolunun təsirindən azad olunmaq üçün hakimlərin

²⁵¹ Моршанова И. Судебная защита основных прав граждан, в общем, и конституционном судопроизводстве: соотношения и особенности / Судебная контроль и права человека. Норма, М, 1996, с.111

²⁵² www.e-qanun.az

²⁵³ Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin nəşri. Uşaq hüquqları haqqında Qanunvericilik toplusu. Bakı, 2002, s.51-54

seçilməsi və s. məsələlərdə Məhkəmə-Hüquq Şurasına müvafiq səlahiyyətlər verilməli, korrupsiya ilə bağlı təqsirkar şəxslər təkcə intizam məsuliyyətinə deyil, cinayət məsuliyyətinə də cəlb olunmalı idilər²⁵⁴. Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında 2005-ci ildə Qanun²⁵⁵ qəbul edilsə də bu sahədə problemlər tam həll edilməmişdir. Xüsusən də, vəzifəli şəxslərin fəaliyyətinin, gəlirlərinin açıqlanmasının təmin edilməsi sahəsində qeyri-müəyyənliklər qalmaqdadır.

Komitənin ümumi şərhində yer alan tələb (tövsiyə) standartlar Azərbaycan Respublikası tərəfindən Paktın tanınmasından başlayaraq daxili qanunvericiliyə implementasiya edilməyə başlanmışdır. Bu standartlar həm Konstitusiyada, həm də ayrı-ayrı qanunvericilik aktlarında öz əksini tapıb. Azərbaycan Respublikası CPM-də (m.10,19,21,23,28 və s.) qanun və məhkəmələr qarşısında bərabərliyin əhəmiyyətli təminatları təsbit edilib. Bu hüququn pozulmasına görə qanunvericiliklə məsuliyyət növləri təsbit edilib. Bu hal da onu göstərir ki, Azərbaycan Respublikası Paktla üzərinə götürdüğü insan hüquqları sahəsindəki beynəlxalq öhdəlikləri tədricən yerinə yetirmək məqsədilə prosessual hüquqi təminatları formalaşdırmaqdadır.

5.7. Ayrı-seçkiliyə məruz qalmamaq hüququ

Müasir dövrdə digər mədəniyyətdən, irqdən olan insanlara qarşı dözümsüzlük getdikcə artmaqdadır. Bu da yeni-yeni problemlərin meydana gəlməsini istisna etmir. Fərqli toplumlarda fərqliliyin tanınması və insan hüquqlarının hər hansı bir ayrı-seçkilik olmadan müdafiə edilməsi getdikcə daha da aktuallaşmaqda olan məsələlərdəndir. Problemin transmilli xarakterinin genişlənməsi ilə Komitə də bu məsələyə öz münas

²⁵⁴ <https://tbinternet.ohchr.org>

²⁵⁵ www.e-qanun.az

sibətini bildirmişdir. Belə ki, Komitənin 1989-cu il 18 sayılı ümumi şərhə insan hüquqları sahəsində ayrı-seçkilik etməmək prinsipinə həsr edilib. Qeyd edilir ki, Paktın 2-ci maddəsinin 1-ci hissəsində və 26-cı maddəsində ifadə edilən hər hansı bir formada ayrı-seçkilik etmədən qanun və hüquq qarşısında bərabərlik insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində ümumi prinsiplərdən biridir. Komitə Paktın müxtəlif maddələrində ifadə edilən ayrı-seçkilik etməmək prinsipinə şərh verərkən onun minimum standart kimi bərqərar olmasına diqqət çəkir. Paktın 20-ci maddəsinin 2-ci hissəsinə uyğun olaraq Komitə iştirakçı dövlətlərdən qanunvericilik qaydasında hər hansı bir etnik, irqi, dini nifrətlə çıxış edərək ayrı-seçkiliyə səbəb olacaq çıxışların qadağan edilməsinin vacibliyini ifadə edib.

Komitə önəmli bir məsələyə də diqqət çəkir. Xüsusən də, Paktın "ayrı-seçkiliyin" nədən ibarət olmasının ifadə edilməməsi ayrı-seçkiliklə mübarizəni zəiflətməməlidir. İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında 1965-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinə istinad etməklə ayrı-seçkiliyin anlayışının müəyyən etməyin mümkün olması qeyd edilir. Komitə Konvensiyadakı irqi ayrı-seçkilik anlayışına (insanın siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni və ictimai həyatın hər hansı digər sahəsində bərabər əsasda hüquq və azadlıqlarının tanınmasını, istifadə olunmasını, yaxud həyata keçirilməsini ləğv etmək və ya pisləşdirmək olan, irqi, dərinin rəngi, nəsil, milli, yaxud etnik mənşə əlamətlərinə əsaslanan hər hansı fərqləndirməni, istisnayı, məhdudluğu, yaxud üstün tutulmanı bildirir) istinad etməklə etnik, siyasi, cins və s. ayrı-seçkilik əlamətlərinin müəyyən edilməsinin ümumi meyarlarını ifadə edir²⁵⁶.

Komitə ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üçün zəruri tədbirlərin görülməsini tələb edir. Bu normanın pozulmasına görə məsuliyyətin müəyyən edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan Respublikası CM-in 154.1 maddəsinə əsasən

²⁵⁶ <https://tbinternet.ohchr.org>

irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olaraq şəxsin hüquq və qanuni mənafelərinə zərər vurmaqla şəxsin bərabərlik hüququnu pozma cinayət məsuliyyətinə səbəb olur. Eyni əməllər vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədildikdə məsuliyyət daha da ağırlaşır²⁵⁷.

Komitə eyni zamanda müəyyən hallarda, müəyyən şəxslərə münasibətdə pozitiv ayrı-seçkiliyin mümkün olduğuna da diqqət çəkir. Qanunvericiliklə müəyyən hallarda ayrı-seçkiliyə yer verilir. 18 sayılı ümumi şərhin son, 13-cü bəndində deyilir ki, qanunvericiliyə uyğun ayrı-seçkiliyin Paktın məqsədinə müvafiq olmalıdır. Bu hal konstitution-hüquqi dəyərlərin müdafiəsi nöqtəyi-nəzərindən zəruri olur.

Qanun qarşısında qeyri-bərabərlik (immunitet) müəyyən kateqoriyadan olan vəzifəli şəxslərin hüquqi təhlükəsizlik və müstəqilliyini təmin edən imtiyazını da özündə ifadə edir. Qanunvericiliyə uyğun olaraq pozitiv ayrı-seçkilik bir qism şəxslərə münasibətdə, onların yaş həddi, fizioloji durumu və s. bu yönümlü problemlərlə bağlı ola bilər. İnsanlar özlərinin fiziki və psixi imkanlarına, həyat səviyyəsinə və başqa cəhətlərinə görə qeyri-bərabərdirlər və bu cəhətdən heç kəs insanları bərabərləşdirməyə haqlı deyildir²⁵⁸. Bununla bağlı Komitə Paktın 6-cı maddəsinin 5-ci hissəsinə diqqət etməyi zəruri hesab etmişdir. Həmin maddəyə görə ölüm hökmü törətdikləri cinayətlərə görə yaşı on səkkizdən az olan şəxslər barəsində qəbul edilmir və hamilə qadınlar barəsində icra edilmir. Komitənin şərhində deyilir ki, iştirakçı dövlətlər hesabatlarında göstərməli olduqları məsələlərdən faktiki ayrı-seçkiliyin aradan

²⁵⁷ Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin qısa şərh. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı nəşriyyatı. 2010. 1016s.

²⁵⁸ Российское гуманитарное право. Учебное пособие для вузов. Междунар. отношения. М. 1998, с.45

qaldırılması üzrə qanunvericilik və d. tədbirlərin görülməsi səviyyəsi təsbit edilməlidir. Komitənin mövqeyinə görə əhalinin müəyyən hissəsinə münasibətdə insan hüquqlarının həyata keçirilməsində problemlər varsa onlar haqqında dövlətin fəaliyyəti açıqlanmalıdır.

Pozitiv ayrı-seçkilik konkret əhali qruplarına münasibətdə də faktiki ayrı-seçkiliyi aradan qaldırmaq üçün həyata keçirilə bilər. Məsələn, Azərbaycan Respublikasında yaşayan milli azlıq, azsaylı xalq və etnik qrupların hüquq və azadlıqlarının qorunması, dil və mədəniyyətin inkişafı üçün dövlət yardımı haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 sentyabr 1992-ci il tarixli fərmanında da ölkəmizdə milliyyətdən, irqindən və dinindən asılı olmayaraq şəxsiyyət azadlığının və bütün vətəndaşların hüquqi bərabərliyinin dönmədən həyata keçirilməsi zəruriliyi qeyd olunmuşdur. Bu tədbirlər Azərbaycan Respublikasının Komitəyə təqdim etdiyi hesabatlara da daxil edilmişdir.

Komitə hesab edir ki, Paktın 2.1 və 26-cı maddələrində sadalanan ayrı-seçkilik halları bəzən bütün iştirakçı dövlətlərin konstitusiyalarında və d. qanunvericilik aktlarında tam öz əksini tapmadığından bu siyahının, boşluğun nədən ibarət olduğunu izah etməlidirlər. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsinin III hissəsində deyilir ki, dövlət irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, milli, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqida, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır. Daha sonra ayrı-ayrı qanunvericilik aktlarında (məsələn, AR CM, m.6; AR CPM, m.11.2; AR İnzibati Xətalar Məcəlləsi, m.7; AR Mülki Prosesual Məcəllə, m.8.2; AR Əmək Məcəlləsi, m.16.1 və s.) ayrı-seçkiliyə yer verməmək üzrə

təminatlar təsbit edilib. Konstitusiyanın ifadə etdiyimiz (25.III) maddəsi ayrı-seçkiliyə qarşı əsasları Paktdakı kimi konkretləşdirib. Lakin sahəvi qanunvericilik aktlarında isə doğru olaraq "...və digər hallardan asılı olmayaraq..." kimi ifadə edilib. İctimai münasibətlərin dinamik inkişafı ayrı-seçkiliyə yol verilməməsinin digər əsaslarını da meydana gətirə bilər. Qanunvericiliklə ayrı-seçkiliyin əsası kimi müəyyənləşdirilən əlamətlərin hamısını sadalamaq mümkün deyil, inkişafın müxtəlif mərhələlərində bu əlamətlərin dairəsi dəyişir. Ona görə də əksər sənədlərdə ayrı-seçkiliyin əsası kimi tanınmamış əlamətlərin bir qismi sadalandıqdan sonra "digər əlamətlərin" nəzərdə tutulması məqsədmüvafiq hesab olunmalıdır. Konstitusiyanın 25-ci maddəsi Paktın 2-ci və 26-cı maddələrinin implementasiyası baxımından məqbul olsa da insan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasının yolverilməzliyini nəzərdə tutan əlamətlərin bitmiş siyahısı kimi göstərilməsi məqsədmüvafiq hesab oluna bilməz. Konstitusiyanın həmin maddəsində sahəvi qanunvericilik aktlarının "və digər hallardan asılı olmayaraq" formulu təsbit edilməlidir. Əslində Komitənin də qeyd etdiyi kimi 26-cı maddədə ifadə edilən ayrı-seçkilik etməmək prinsipi Paktda təsbit edilən hüquqlarla məhdudlaşmır. Paktda tanınan hüquqların genişləndirici təfsiri Paktın 5-ci maddəsində də ifadə edilməklə gəldiyimiz nəticəyə əsas verməkdədir.

Ayrı-seçkiliyin minimum standartı kimi çıxış edən qanun və məhkəmə qarşısında bərabərlik prinsipi anlaşılmadan ayrı-seçkiliyin mahiyyətini tam dərk etmək mümkün deyil. Komitə qanun qarşısında bərabərlik prinsipinə müxtəlif vaxtlarda münasibət bildirmişdir. Bunlardan 1981-ci il 4 sayılı, 1984-cü il 13 sayılı, 2000-ci il 28 sayılı və d. ümumi şərhlər qeyd edilə bilər.

5.8. Əcnəbilərin hüquqları

Paktın hüquqi təbiətindən, onun müəyyən etdiyi standartlardan danışıarkən bu standartların insan hüquqlarının müdafiəsində minimum normativləri formalaşdırdığına diqqət çəkilməlidir. Paktın çox az müddəaları (məsələn, m.25) istisna olmaqla iştirakçı dövlətlər Paktda ifadə edilən hüquqları "hər kəs üçün" təmin etmək öhdəliyi daşıyırlar. Eyni zamanda müəyyən hüquqlar konkret kateqoriya şəxslər üçün nəzərdə tutulur. Buna nümunə kimi Paktın 13-cü maddəsi qeyd edilə bilər. Komitə özünün 15 sayılı (1986) ümumi şərhində əcnəbilərin hüquqi vəziyyətinə münasibət bildirmiş və qeyd etmişdir ki, Paktın 2-ci maddəsinin 1-ci hissəsində ifadə edilən iştirakçı dövlətlər onların ərazisində və onların yurisdiksiyasında olan bütün şəxslərə Paktda nəzərdə tutulan bütün hüquqları təmin edirlər- öhdəliyinə zərurət qədər diqqət yetirmirlər. İştirakçı dövlətlər 2-ci maddənin 1-ci hissəsindən irəli gələn öhdəliyi qarşılıqlıq prinsipi olmadan hər kəsə, o cümlədən əcnəbilərə münasibətdə təmin etməlidirlər. Paktın 2-ci maddəsindən çıxış edərək iştirakçı dövlətlər vətəndaşlıq institutuna əsaslanaraq əcnəbilərə münasibətdə müvafiq hüquqlardan ayrı-seçkilik edə bilməzlər. Bu məsələ ilə bağlı Komitə "*Mpandajila Zaira qarşı*" (1983), "*Stiuart Kanadaya qarşı*" (1993) və s. özünün mövqeyini ifadə etmişdir²⁵⁹.

Paktla təmin edilmiş hüquqlar daxili qanunvericiliklə də təsbit edilməlidir. Azərbaycan Respublikasının Komitəyə təqdim etdiyi ikinci hesabatda xüsusi diqqət yetirilən əhali qruplarından biri də əcnəbilər olmuşdur. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 61-ci maddəsinə görə hüquqi yardım almaq hüququnun yalnız yerli vətəndaşlara münasibətdə təmininin həyata keçirilməsi mənfə məqam olaraq bildirilirdi. Əcnəbilərin də bütün hüquqlarının Paktın 2 və 26-cı maddələrinə uyğun təmin olunması üçün dövlətin tədbirlər görməsi tövsiyə olunmuşdur.

²⁵⁹ <https://tbinternet.ohchr.org>

Məlum olduğu kimi hər bir dövlət öz ərazisinə xarici şəxslərin gəlməsi, onların bu ərazidə olması və fəaliyyəti ilə bağlı məsələləri müstəqil həll etsələr də, eyni zamanda dövlət iştirakçısı olduğu insan hüquqları sahəsindəki müqavilələrə uyğun olaraq beynəlxalq öhdəliklərini nəzərə almaya bilməz. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 69-cu maddəsində deyilir ki, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasında olarkən, qanunla və ya Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilə ilə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa (kurs – müəll.), Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları ilə bərabər bütün hüquqlardan istifadə edə bilər və bütün vəzifələri yerinə yetirməlidirlər. Əcnəbilərin olduqları dövlətin fiziki və hüquqi şəxsləri üçün müəyyən etdiyi eyni hüquqlardan istifadə etməsi və eyni vəzifələr daşması milli rejim prinsipinə əsaslanır.

Bu müddəə əsasən prosessual hüquqları ehtiva edir. Məsələn, AR MPM-nin 439.2 maddəsində qeyd edilir ki, xarici şəxslər AR vətəndaşları, hüquqi şəxsləri ilə bərabər prosessual hüquqlardan istifadə edir və prosessual vəzifələr daşıyırlar. Müvafiq müddəə “qanunla başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa” formulu ilə müşayiət olunduğundan milli və xarici şəxslərin statusunda fərqləndirmə edir. Qeyd edilən rejimdən istisna AR-in qanunvericilik aktları ilə müəyyənləşdirilmiş və milli təhlükəsizliyin, ətraf mühitin, əhəlinin müdafiəsinin təmin olunması məlahizələrinə görə nəzərdə tutula bilər²⁶⁰.

Azərbaycan Respublikasının 2013-cü il Miqrasiya Məcəlləsində əcnəbi şəxslər üçün milli rejim prinsipinin müəyyən edilməsi (Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasında olarkən, qanunda və ya Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları ilə bərabər bütün hüquqlardan istifadə edə bilərlər –

²⁶⁰ Sadıqov Ə. İ. Beynəlxalq iqtisadi hüquq. Dərslük. Bakı: «Bakı Universiteti» nəşriyyatı. 2008, s.102-103

Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsi, m.74.1) onlar üçün əmək fəaliyyəti vətəndaşlıqla şərtləndirilən sahələr (Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi, m.13.2), həmçinin torpaq sahəsinə müddətli mülkiyyət hüququ istisna olmaqla (Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəlləsi, m.49.4)²⁶¹ Azərbaycan Respublikası vətəndaşları ilə hüquqlarda bərabərləşdirilirlər. Qanunvericiliyə görə əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər onların sosial və əmlak vəziyyəti, irqi və milli mənsubiyyəti, cinsi, dili, dinə münasibəti, fəaliyyətinin növü və xarakterindən və digər hallardan asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasında qanun və məhkəmə qarşısında bərabərdirlər.

Komitənin Paktın 12-ci maddəsinin Azərbaycan Respublikasında təmin olunmaması ilə bağlı birinci hesabatındakı iradlara qarşı qanunvericilik tədbirləri qismində Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 28-ci maddəsinin III bəndində qanuni surətdə Azərbaycan Respublikasında olan hər kəsin sərbəst hərəkət etmək, özünə yaşayış yeri seçmək, Azərbaycan Respublikasının ərazisindən getmək hüququnun təsbiti çıxış edir. Şəxslərin ölkədən getməsi və ya ölkəyə gəlməsi 14 iyun 1994-cü il tarixli “Ölkədən getmək, ölkəyə gəlmək və pasportlar” haqqında qanunla tənzimlənirdi. Qanunun preambulasında birbaşa bu sahədə beynəlxalq aktlara istinad edilir. Preambulada İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsinə və Azərbaycan Respublikasının müvafiq beynəlxalq müqavilələrinə uyğun olaraq adı çəkilən qanunla Azərbaycan Respublikası vətəndaşının Azərbaycan Respublikasından getmək və Azərbaycan Respublikasına gəlmək hüququna təminat verilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Qanunda, vətəndaşlarla yanaşı, əcnəbilərin də Azərbaycan Respublikasına gəlməsi və Azərbaycan Respublikasından getməsi ayrıca 12-ci maddə ilə tənzimlənmişdir.

Komitə şərhində qeyd etmişdir ki, əgər əcnəbi şəxsin

²⁶¹ www.e-qanun.az

İştirakçı dövlətin ərazisinə daxil olmasına icazə verilərsə bu halda Paktla təsbit edilən bütün hüquqlar ona şamil edilir. Əgər əcnəbi qanuni əsaslarla iştirakçı dövlətin ərazisindədirsə onun sərbəst hərəkət etməsi və bu dövlətin ərazisindən getməsi hüququ yalnız Paktın 12-ci maddəsinin 3-cü hissəsinə uyğun olaraq məhdudlaşdırıla bilər. Müvafiq məhdudlaşdırmanı Azərbaycan Respublikası özünün daxili qanunvericiliyinə (Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında 2002-ci Konstitusiya Qanunu) implementasiya etməklə əcnəbilərin hüquq və azadlıqlarının çərçivəsini müəyyən etmişdir.

Paktın 12-ci maddəsinin 3-cü hissəsinə uyğun olaraq daxili qanunvericilik əcnəbilərin ölkə ərazisinə gəlməsini bir sıra hallarda – milli təhlükəsizliyin, yaxud ictimai asayişin mühafizəsi, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının mənafelərinin qorunması, özü haqqında yalan məlumat verdiyi, ruhi və yoluxucu xəstəliklərə tutulmuş şəxsin Azərbaycan Respublikası ərazisinə gəlməsi əhalinin sağlamlığına təhlükə törətdiyi təqdirdə birbaşa qadağan edir. Eyni zamanda qanunvericilik əcnəbi şəxslərin getməsinin müvəqqəti məhdudlaşdırılmasına da yol verir. Belə ki, getmə halları milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi mənafeyinə zidd olduqda, müttəhim və ya təqsirləndirilən şəxs qismində iştirak etdikdə, cinayət törətdiyinə görə məhkum olunduqda, məhkəmədə onlara qarşı mülki iddia verildikdə həmin qaydalar həyata keçirilir.

Paktın 13-cü maddəsində nəzərdə tutulan halda belə (...qanuni surətdə olan əcnəbi yalnız qanuna müvafiq qəbul edilən qərara əsasən sürgün edilə bilər; əgər dövlət təhlükəsizliyi mülahizələri bunu qeyd-şərtsiz tələb etməsə, sürgün olunması əleyhinə dəlillər gətirmək, öz işinə səlahiyyətli hakimiyyət orqanı, yaxud səlahiyyətli hakimiyyət orqanı tərəfindən xüsusi təyin olunmuş şəxs və ya şəxslər tərəfindən yenidən baxılmaq... hüququna malikdir) Paktın 9-cu maddəsində təsbit

edilmiş “ədalətli məhkəmə baxışı” təmin edilməlidir.²⁶²

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 11-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikası ərazisində cinayət törətmiş hər bir şəxs həmin Məcəllə əsasında cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir. Cinayət-prosessual qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş təminatlar əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə münasibətdə onların əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxs olmaları ilə əlaqədar məhdudlaşdırıla bilməz (Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 4,5,10-cu və d. maddələri).²⁶³

Paktın 13-cü maddəsi yalnız o əcnəbilərə şamil edilir ki, onlar qanuni əsaslarla yerləşməkdədirlər. Bu mənada onların hüquqi təminatları iştirakçı dövlət üçün öhdəlik olaraq müəyyən edilib. Əgər əcnəbi ölkə ərazisindən çıxarılsa, saxlanarsa, tutularsa bu halda ona münasibətdə bütün prosesual mexanizmlər təmin edilməlidir. 13-cü maddə əcnəbinin ölkədən “qanuna uyğun olaraq” çıxarılmasını (sürülməni) təsbit edir. Yalnız “imperativ mənalı dövlət təhlükəsizliyi tələb etdiyi halda əcnəbinin sürgün edilməsinə qarşı faktlarını təqdim edilməsinə və qəbul edilən qərarın yenidən səlahiyyətli qurum tərəfindən baxılması hüququna münasibətdə 13-cü maddənin tələbi gözlənilməyə bilər ki, bu məsələ ilə bağlı (xüsusən də, hərəkət azadlığının məhdudlaşdırılmasının mümkünlüyü haqqında) Komitənin də təsdiqləyici mövqeyi olmuşdur. Bununla da əcnəbilərə münasibətdə minimum standartlar (prinsiplər) kimi:

- əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin kollektiv çıxarılmasının qarşısının alınması prinsipi;
- əcnəbilərin hüquq və azadlıqlarının mütləqliyi, məhdudlaşdırmaların isə istisnalığı prinsipi;
- əcnəbilərə münasibətdə bərabərlik və diskriminasiya etməmə prinsipi;
- əcnəbilərin olduğu dövlətdə azad hərəkət etmək və

²⁶² <https://tbinternet.ohchr.org>

²⁶³ www.e-qanun.az

onu tərk etmək prinsipi fərqləndirilir ki, Komitə də iştirakçı dövlətlərə bu təminatlara diqqət göstərilməsini tövsiyə edir.

5.9. Fikir, vicdan, din azadlığı

Paktın 18-ci maddəsində ifadə edilən hüquqla bağlı Komitənin 22 sayılı (1993) ümumi şərhini göstərə bilərik. Komitə qeyd etmişdir ki, Paktın 18-ci maddəsinin 1-ci hissəsində ifadə edilən hüquqlar çox geniş məzmunu malikdir. Bu müddəə inanc azadlığını, seçdiyi dinə və əqidəyə malik olmaq, dininə və əqidəsinə istər təklikdə, istərsə də başqaları ilə birlikdə, açıq və yaxud xüsusi qaydada, ibadətə, dini ayin və mərasimlərin icrasında və təlimdə etiqad bəsləmək azadlığı daxildir. Eyni zamanda, İnsan Hüquqları Komitəsi özünün bir sıra şərhləri ilə qeyd etdiyimiz hüquqların xarakterini qiymətləndirmiş, onların bir qisminə geri çəkilmənin yolverilməzliyini ifadə etmişdir.²⁶⁴

Ümumtanınmış, fundamental xarakterindən meydana gələrək Paktın 4.2 maddəsinə uyğun olaraq bu hüquqdan hətta fəvqəladə vəziyyət halında belə geri çəkilməyə yol verilmir.²⁶⁵

Paktın 4.2 maddəsində sadalanan hüquqlardan biri də 18-ci maddəyə “fikir, vicdan, din azadlığı”na aiddir. Həmin maddənin 3-cü hissəsindəki məhdudiyət şərtləri Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 48.II maddəsində ifadə edilən “ictimai təhlükəsizlik”, “ictimai qaydanın təmin edilməsi”, “sağlamlığın və ya mənəviyyatın və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması” üçün nəzərdə tutulan məhdudiyətlərlə məzmun baxımından eynilik təşkil edir. Yalnız Konstitusiyanın 48-ci maddəsinin “hər kəsin dinə münasibətini müstəqil müəyyənləşdirmək” adlanan II hissəsinin 48-ci maddənin I hissəsində verilməsi daha düzgün olardı. 48-ci maddənin I

²⁶⁴ <https://tbinternet.ohchr.org>

²⁶⁵ Din və etiqad azadlığı beynəlxalq, regional və milli hüquqi sənədlərdə. AMEA İnsan Hüquqları İnstitutu. Bakı: “Elm və təhsil” 2012, s.66

hissəsi və qeyd etdiyimiz II hissənin başlanğıcı hüquqi təbiət baxımından eynilik təşkil edir. Konstitusiyaya Qanununda və Paktı da göstərildiyi kimi bu hüquqlar məhdudlaşdırmanın obyektini təşkil etmirlər.

Komitənin 22 sayılı şərhinə görə “inanc” və “din” terminlərinin genişləndirici təfsiri tələb edilir. Komitə hesab edir ki, bu terminlər yalnız inanc və dinləri deyil müasir baxışları da ehtiva etməlidir. Cəmiyyətdə çoxluq tərəfindən azlıqların fərqli düşüncə, inanc tərzinə malik olması üzündən onlar ayrışdırılmalı, təzyiqa məruz qala bilməzlər.²⁶⁶

Lakin dini azlıqların fəaliyyəti ifadə edildiyi kimi milli təhlükəsizliyə xələl gətirməməlidir. Komitəyə müraciət etmiş “Yahova şahidləri”nin Azərbaycan Respublikasında fəaliyyətinin məhdudlaşdırılması Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında Konstitusiyaya Qanununa uyğun olaraq “ictimai təhlükəsizlik”, “ictimai qaydanın təmin edilməsi” məqsədi ilə realizə edilmişdir. Məlum olduğu kimi “Yahova şahidləri”nə qoşulan gənclər məcburi hərbi xidmətdən dini baxışları səbəbindən imtina edərək təhlükəsizlik problemi yaratmışlar. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 76-cı ((*Vətəni müdafiə*): I. *Vətəni müdafiə hər bir vətəndaşın borcudur. Qanunla müəyyən edilmiş qaydada vətəndaşlar hərbi xidmət keçirlər. II. Vətəndaşların əqidəsi haqqı hərbi xidmət keçməyə ziddirsə, qanunla müəyyən edilmiş hallarda haqqı hərbi xidmətin alternativ xidmətlə əvəz olunmasına yol verilir*) maddəsi alternativ xidmət olmadıqca Konstitusiyanın 151-ci maddəsinə görə beynəlxalq öhdəliklərə (o cümlədən Paktla müəyyən edilən öhdəliklərə) münasibətdə prioritetə malikdir.

²⁶⁶ <https://tbinternet.ohchr.org>

5.10. Azlıqların hüquqları

Komitə belə bir məqama diqqət çəkmişdir ki, Paktın 18-ci maddəsinin 3-cü hissəsinin təfsiri zamanı məhdudiyətin götürülməsi mümkün olan hüquqlardan savayı hər hansı bir başqa hüququn məhdudlaşdırılması yolverilməzdir. Komitə eyni zamanda məhdudlaşdırma üçün əsas olan “mənəviyyət”, “dövlət təhlükəsizliyi” kateqoriyalarına da aydınlıq gətirmişdir. Qeyd edilir ki, mənəviyyət anlayışı bir çox fəlsəfi, dini meyarlardan formalaşdığı üçün mənəvi dəyərləri qorumaq məqsədilə dini etiqad azadlığı yalnız müəyyən bir meyara söykənməklə məhdudlaşdırıla bilməz. Komitə Paktın 27-ci maddəsinin məzmununu baxımından da önəmli bir şərh vermiş, həmin maddəni 18-ci maddənin kontekstində şərh etməklə qeyd etmişdir ki, bu və ya digər dinin rəsmi, dövlət dini kimi tanınması və ya əhalinin böyük bir hissəsinin ona etiqad etməsi Paktın 18-ci və 27-ci (Etnik, dini və dil azlıqlarının mövcud olduğu ölkələrdə belə azlıqlara mənsub olan şəxslər, həmin qrupun digər üzvləri ilə birlikdə öz mədəniyyətindən bəhrələnmək, öz dininə etiqad bəsləmək və onun ayinlərini icra etmək, eləcə də doğma dilindən istifadə etmək hüququndan məhrum edilə bilməz) maddələrində ifadə edilən hüquqların həyata keçirilməsinə zərər yetirməməlidir.

Azlıqların hüquqlarının qorunması məqsədilə Paktın 27-ci maddəsinə dair 23 sayılı “Ümumi şərh”ə əsasən qanun layihələrinin yaradılması, insanların Paktla təmin olunan hüquqlara dair məlumatlandırılması Azərbaycan Respublikası üçün də edilən təkliflərdən olmuşdur.

Komitə Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının təmin edilməsi ilə bağlı məsələyə aydınlıq gətirərkən qeyd etmişdir ki, Paktın 1-ci maddəsi ilə tanınan öz müqəddəratını təyin etmək hüququ yalnız müstəmləkə vəziyyətində yaşayan xalqlara deyil, bütün xalqlara şamil olunur. Bununla da Komitə məsələni dolayısı yolla olsa da demokratik siyasi sistemin təsis ilə əlaqələndirmişdir.

5.11. Siyasi və ya vətəndaş hüquqları

Paktın yalnız vətəndaşlıq institutu ilə bağlı olan müddəalarından biri 25-ci maddədir. Bu maddə iştirakçı-dövlətdə olan “hər kəsə” deyil, yalnız onun vətəndaşları üçün müvafiq siyasi sistemdə iştirak hüququnu nəzərdə tutur. Son on illiklərdə bu hüququn pozulması faktı ilə həm regional mexanizmlərə, həm də Komitəyə müraciətlər artmaqdadır. Məsələn, Qobin Mavrikiyə qarşı işdə Komitə özünün 787/1997 sayılı mövqeyi ilə şəxsin seçki hüququnun pozulması faktını müəyyən etmişdir.

Komitənin bu sahədə ilk (25 sayılı) ümumi şərhini 1996-cı ildə qəbul edilib. Paktın 25-ci maddəsinin (a) bəndi passiv seçki hüququnu, (c) bəndi isə dövlət qulluğuna buraxılmaq hüququnu nəzərdə tutur. Mülki (şəxsi) hüquqlardan fərqli olaraq, siyasi hüquq və azadlıqlar insanın muxtariyyətinin təmin edilməsinə deyil, onun siyasi proseslərin fəal iştirakçısı qismində çıxış etməsinə istiqamətlənmişdir. Siyasi hüquqlar, mahiyyət etibarilə, şəxsi azadlığın sərhədlərindən biridir: siyasi şüur və iradənin daşıyıcısı kimi insan siyasi prosesin azad və özünəməxsus iştirakçısı qismində çıxış edir²⁶⁷.

Komitə qeyd edib ki, 25-ci maddədə ifadə edilən hakimiyyət sistemində iştirak etmək hüququ yenə də Paktın 1-ci maddəsinin 1-ci hissəsində təsbit edilən xalqın öz müqəddəratını təyin etmək hüququ ilə bağlıdır. Lakin eyni zamanda Paktın 1-ci maddəsinin 1-ci hissəsindən fərqli olaraq 25-ci maddədəki hüquq fərdi xarakterlidir və konkret şəxslərin dövlət işlərində iştirak hüququnu ehtiva edir. Protokolla nəzərdə tutulan bu hüquq fərdi şikayət proseduru çərçivəsində Komitənin yurisdiksiyasına aiddir.

Komitə Paktın 25-ci maddəsindəki hüququ şərh edərkən belə bir məqama diqqət çəkir ki, seçkilərin qanuniliyinin pozulması, onların qanunda göstərilən müddətdə keçirilməməsi nəti-

²⁶⁷ Əliyev Ə. İ. İnsan hüquqları. Dərslük. Bakı, 2013, s.155

cəsində konkret şəxslərin hüquqlarının pozulması şikayət üçün əsas yaradan hallardır. Seçkilərdə, ümumxalq səsvermələrində iştirak məsələsi yalnız qanunvericilikdə göstərilən qaydada və çərçivədə məhdudlaşdırıla bilər. Məhdudiyyət yaş həddi ilə, fəaliyyət qabiliyyətsizliyi ilə, oturaqlıq senzi ilə, məhkumiyətlə bağlı olduğu halda belə, əsaslandırılmalıdır. Komitə seçkilərin keçirilmə şərtlərinə, prinsiplərinə də münasibət bildirmişdir. Qeyd edilir ki, səsvermə hüququ olan bütün şəxslərin bu hüquqdan istifadə etmələri üçün dövlətlər zəruri tədbirlər görməlidir. Seçicilərin qeydiyyatı sadələşdirilməli və maneələr aradan qaldırılmalıdır. Əmlak, oturaqlıq senzi ciddi formada əsaslandırılmaqla tətbiq edilməlidir. Komitə tərəfindən iştirakçı dövlətlər üçün öhdəlik müəyyən edilir ki, vətəndaşların seçki hüququnu məhdudlaşdıran, ləğv edən qanunvericilik qaydaları özlərinin hesabatlarında göstərməlidirlər.

Seçki hüququ Azərbaycan Respublikasının həm II, həm də III hesabatları üzrə Komitənin yekunlaşdırmasında narahatlıq yaradan məsələ kimi göstərilmişdir. Komitəyə Azərbaycan Respublikasında 2005-ci ildə deputat seçkilərində, habelə 2008-ci il prezident seçkilərində baş verən pozuntularla bağlı məlumat daxil olmuşdur. Komitə, dövlətin vəzifəsinin adı çəkilən məsələnin həlli üçün Paktın 25-ci maddəsi ilə təmin olunan hüquqdan bütün vətəndaşların istifadəsi üçün şərait yaratmaqdan ibarət olduğunu bildirmişdir.

Komitənin presedent yarada biləcək şərh (məvqeyi) ondan ibarətdir ki, azadlıqdan məhrum edilmiş (tutulmaya və ya saxlanmaya məruz qalmış), lakin mühakimə edilməmiş şəxslər səsvermə hüququndan məhrum edilə bilməz. Əgər səsvermə hüququnun müvəqqəti ləğvi üçün əsas kimi şəxs etdiyi cinayətlə bağlı mühakiməsidirsə, o halda bu hüququn dayandırıldığı müddət cinayətin ağırlığına və qəbul edilən hökmə mütənəsib olmalıdır.²⁶⁸

Komitənin hələ 12 iyul 1996-cı ildə qəbul etdiyi bu

²⁶⁸ <https://tbinternet.ohchr.org>

ümumi şərh heç şübhəsiz ki, hazırda Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin qərarlarına da geniş təsir etməkdədir. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin ümumi xarakterli tədbirlərin həyata keçirilməsi zamanı səlahiyyət sahəsindən biri də iştirakçı dövlətlərin siyasi hüquqlar sferasıdır. Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin səsvermə hüququnun təmin edilməsi üçün Məhkəmə iştirakçı dövlətlərə qarşı qərarlar qəbul etməkdədir. Məhkəmə qeyd edir ki, iştirakçı dövlətlər özlərinin məbuslarına səsvermə hüququnu təmin etməlidirlər. Mühakimə olunmuş şəxslərin cinayət əməllərinin təsnifatını aparmadan seçki hüququnun ləğvi hüququn pozulması kimi qiymətləndirilib. İştirakçı dövlətlərin, o cümlədən Böyük Britaniyada, Bolqarıstanda, Azərbaycan Respublikasında, Gürcüstanda, Estoniyada, Rusiyada, Slovakiyada, Ermənistanda, Latviyada, Moldovada və s.) səsvermə hüququ məbuslara verilməməkdədir.²⁶⁹

Məhkəmənin bu sahədəki ilk qərarları İtaliyaya (*Skoppola İtaliyaya qarşı*), Böyük Britaniyaya qarşı olmuşdur. Böyük Britaniyada adam öldürməyə görə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası almış və 25 ildən sonra azadlığa çıxan şəxs 2004-cü ildə Məhkəməyə müraciət edir və Böyük Britaniyaya qarşı məhkəmə prosesini udur. Məhkəmə Xalq nümayəndəliyi haqqında 1983-cü il Aktının 3-cü maddəsinin Konvensiyaya ziddiyyət təşkil etməsi ilə bağlı qərar qəbul edir və məbuslara seçki hüququnun verilməsi üçün Böyük Britaniyanın qanunvericiliyinin Konvensiyaya uyğunlaşdırılması zərurəti yaranır.

Məhkəmə Konvensiyanın 1 sayılı Protokolunun 3-cü maddəsinin (Razılığa gələn yüksək tərəflər, qanunverici hakimiyyət orqanlarını seçərkən xalqın öz iradəsini sərbəst ifadə edə biləcək şəraitdə əgəlabatan dövriliklə, gizli səsvermə yolu ilə, azad seçkilər keçirməyi öhdələrinə götürürlər) pozulmasını konstataasiya etməklə Böyük Britaniya üçün qanunvericiliyin dəyişdirilməsi üzrə ümumi istiqaməti müəyyən edir. Formalaş-

²⁶⁹ ЕСПЧ хочет заставить страны Европы вернуть право голоса всем заключенным. «Современное право, научная сеть». <http://nauka.pravo.com>

dırılmış presedentə görə dövlətlər üçün müəyyən kateqoriya məhbuslara seçki hüququnun verilməməsi üzrə geniş səlahiyyətlər tanınmaqdadır. Bu zaman müvafiq məhbusların dairəsi iştirakçı “dövlətlərin öz baxışına görə” müəyyən edilir.

AİHM-in Böyük Palatasının qəbul etdiyi qərarda belə bir nüans ifadə edilir ki, ömürlük və uzun müddətə azadlıqdan məhrum edilən şəxslərə münasibətdə seçmək hüququnun verilməməsi hüquq pozuntusu kimi tanınmayacaq²⁷⁰. Böyük Palatanın (22 may 2012-ci il) qərarından sonra azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin səsvermə hüququnun tanınması istiqamətində müraciətləri istisna edilmir²⁷¹. Məhkəmə konkret vəziyyətdən asılı olaraq bir çox dövlətlərə münasibətdə (məsələn, RF-də, Böyük Britaniyada və s.) ümumi xarakterli tədbirlərin həyata keçirilməsini məqbul saymamışdır. Məhkəmənin digər iştirakçı dövlətlərlə münasibətində oxşar vəziyyətin yaranmaması üçün qanunvericilikdə islahat həyata keçirilməlidir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 56.III maddəsində deyilir ki, ...məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü ilə azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin, bu Konstitusiyada və qanunda nəzərdə tutulan digər şəxslərin seçkilərdə iştirak etmək hüququ qanunla məhdudlaşdırıla bilər. Belə bir oxşar norma Gürcüstan Konstitusiyasının 28.2 maddəsi, RF Konstitusiyasının 32.3 maddəsi göstərilə bilər. Qeyd edilir ki, Məhkəmənin qərarı ilə azadlıqdan məhrum etmə yerlərində saxlanılan şəxslər seçkilərdə səsvermə hüququndan avtomatik olaraq məhrum edirlər²⁷².

AİHM-in mövqeyi mütərəqqi olsa da hansı məhbuslara müvafiq hüququn verilməsi üzrə konkret bir meyar müəyyən

²⁷⁰ Комментарий к конвенции о защите прав человека и основных свобод и практика ее применения / Под общ. ред. д.ю.н. проф. В.А.Туманова и д.ю.н. проф. Л.М.Энтина. М. Юрид. Лит, 2002, с.314

²⁷¹ ЕСПЧ хочет заставить страны Европы вернуть право голоса всем заключенным. «Современное право, научная сеть». <http://nauka.pravo.com>

²⁷² www.constitution.ru; <https://ru.m.wikipedia.org/wiki>konst...> Case Law of the ECHR-J. <https://www.echr.coc.int>

edilməmişdir. Avropa Şurasının üzv dövlətlərinin (məsələn, Böyük Britaniyanın) bəzən Məhkəməyə münasibətdə müxalif mövqeyilə üzləşməsi halını nəzərə alaraq İnsan Hüquqları Komitəsi səsvermə hüququ ola biləcək məhbusların təsnifatını verə bilər. Komitə məhbusların müxtəlif kriteriyalarla təsnifatını müəyyən edəcək ümumi istiqaməti göstərə bilər. Eyni zamanda Paktın 25-ci maddəsində müəyyən dəyişiklik edilə bilər. Məsələn, ömürlük azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər istisna olmaqla azadlıqdan məhrum etmənin digər halları üzrə cəzalandırılmış şəxslərə seçmək hüququ verilə bilər.

Komitənin ümumi şərhində yer alan bir fikrə də münasibət bildirmək yerinə düşər. Komitənin səsvermə hüququnu “dövlət hakimiyyətində iştirakla” əlaqələndirilməsinə genişləndirici anlamda baxmaq lazımdır. Məlum olduğu kimi müasir konstitusiyalar, o cümlədən beynəlxalq hüquq hakimiyyət anlayışını yalnız dövlət hakimiyyəti ilə məhdudlaşdırmır. Hakimiyyət dedikdə “yerli özünüidarətmə” hakimiyyəti də ehtiva edilir.

Bələdiyyələrin statusu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun 1-ci maddəsində ... yerli özünüidarətmə yerli əhalinin mənafeyi naminə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 144-cü maddəsinin II hissəsinə uyğun olaraq *dövlət işlərinin bir hissəsini* (kurs – müəll.) yerinə yetirmək ... kimi təsbit edilib. Yerli özünüidarətmə haqqında (1985) Avropa Xartiyasının 3.1 maddəsində deyilir ki, ...yerli özünüidarə ictimai işlərin xeyli hissəsini reqlamentləşdirmək... qabiliyyəti kimi başa düşülür.

Avropa Xartiyasının 3.2. maddəsində deyilir ki, bu hüququ azad, gizli, bərabər, birbaşa və ümumi səsvermə yolu seçilmiş üzvlərdən ibarət şuralar, yığıncaqlar həyata keçirir. Bələdiyyələrin statusu haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 3.1 maddəsinə görə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları yaşadıqları ərazidə yerli özünüidarə hüququnu bələdiyyələrə seçkilər, öz iradəsini birbaşa ifadə etmək, rəy sorğusu,

müstəqil fikir söyləmək, təkliflər vermək vasitəsilə və digər formalarda həyata keçirirlər. Həmin maddənin 2-ci hissəsinə görə vətəndaşlar irqindən, milliyyətindən, cinsindən, dilindən, mənşəyindən, əmlak və vəzifə mövqeyindən, dinə münasibətindən, əqidəsindən, peşəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə münasibətindən asılı olmayaraq yerli özünüidarəni həm bilavasitə, həm də öz nümayəndələri vasitəsilə həyata keçirə bilərlər.

Beləliklə, qanunvericilik yerli özünüidarətmənin yalnız vətəndaşların özünütəşkili qaydası deyil, həm də kütləvi hakimiyyətin xüsusi bir növü kimi təqdim edir. Bu mənada Paktın 25-ci maddəsində ifadə edilən hüquq bələdiyyə hakimiyyətində iştirak etmək hüququnu da ehtiva edir ki, bu da fərdi şikayət prosedurunda Komitənin yurisdiksiyasındadır.

Seçki hüquqlarının təmin edilməsini genişləndirmək məqsədi ilə Komitə hələ ikinci dövrü hesabatı yekun ümumiləşdirmənin sonunda dövlətin vəzifəsi kimi insanları Paktla tanınan hüquqlarla və Azərbaycan Respublikası üçün qüvvəyə mindikdən sonra 1 sayılı fakültativ Protokola əsasən, fərdi şikayət prosedurundan istifadə etmək hüququ ilə bağlı məlumatlandırmanı qeyd edir.

Seçki hüquqlarının təmin edilməsində, siyasi sistemin demokratikləşdirilməsində kütləvi informasiya vasitələri mühüm rol oynayırlar. Azərbaycan Respublikasının həm ikinci, həm də üçüncü dövrü məruzəsinin müzakirəsindən sonra problemlərdən biri kimi kütləvi informasiya vasitələrində fikir azadlığının xeyli dərəcədə məhdudlaşdırılması aşkara çıxarılmışdır. Müəyyən edilmişdir ki, hakimiyyəti tənqid edən mətbuatın susdurulması üçün jurnalistlərin bir sıra cinayətlərlə cəzalandırılması, ağır cərimələrə məruz qoyulması müxalif mətbuatın fəaliyyətinin dayandırılması yollarından istifadə edilmişdir. Komitə dövlətin, Paktın 19-cu maddəsi ilə tanınan "öz fikrini sərbəst istifadə etmək hüququnu" bilavasitə və ya dolay yolla məhdudlaşdıran vasitələrdən əl çəkmək və şəxsin ləya-

qətinin qorunması və fikir azadlığı arasındakı balansı qorumaqla böhtan cinayəti ilə bağlı müddəaların yenidən gözdən keçirməli olmasını tövsiyə etmişdir.

Üçüncü dövrü hesabatın müzakirəsi nəticəsində aşkar olunan daha bir ciddi pozuntu dinc nümayişləri güc tətbiqi ilə dağıdaraq şəxslərin sərbəst toplaşmaq azadlığından istifadəsinə qoyulan məhdudiyyətlər idi. Komitə təklif edir ki, dövlət öz qaydalarını, siyasətini yenidən gözdən keçirsin, hakimiyyəti altında olan insanların Paktın 21-ci maddəsi ilə tanınan hüquqlarını təmin etsin və məhdudiyyətlərdən yalnız Paktın nəzərdə tutulan hallar olduqda istifadə etsin.

Təkrarlanmaqda olan daha bir problem isə insan hüquqları ilə bağlı qeyri-hökumət təşkilatlarının qeydiyyatı və fəaliyyətinə qoyulan maneələrdə müşahidə olunur. Bu pozuntular Paktın 19 və 25-ci maddələrində əks olunmuş tələblərin yerinə yetirilməməsinə gətirib çıxarır. Burada görülməli tədbirlər dövlətin, qeyri-hökumət təşkilatlarının qeydiyyatı və fəaliyyətinə qarşı maneələri aradan qaldıracaq vasitələr yaratması, siyasi partiyaların qeydiyyatından onların hökumətə qarşı siyasi hərəkətlərini dayandırmaq üçün istifadə etməmək öhdəliyi təşkil edir. Komitənin Azərbaycan Respublikası ilə əməkdaşlığı dövlətdaxili hüququn formalaşdırılmasında, onun islahatında, insan hüquqlarının beynəlxalq hüquqi müdafiəsində yeni bir dövrün başlanğıcını qoymuşdur.

Dövlətimizin digər sahələrdə də şəxsi və siyasi hüquqları layiqincə yerinə yetirməsi üçün Komitə bu gün də öz tövsiyələrini verməkdədir. Bu əməkdaşlıq üzrə zərurətin əsası kimi şübhəsiz ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsi çıxış edir.

NƏTİCƏ

İnsan hüquq və əsas azadlıqlarının səmərəli formada təmin edilməsi istiqamətində beynəlxalq hüququn rolu artdıqca daxili qanunvericilikdə də dövlətlərin beynəlxalq öhdəliklərinin konkretləşdirilməsi üzrə tədbirlərin də genişləndirilməsi zərurəti daha da aktuallaşmaqdadır. Təqdim edilən vəsaitdə də bu məsələ ilə əlaqədar tövsiyə və təkliflər yer almışdır. Qeyd edilir ki, Azərbaycan hüquq ədəbiyyatında mülki, şəxsi hüquqların adlandırılması ilə bağlı müxtəlif terminlərdən istifadə edilməkdədir. Əksər halda beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq “mülki” termindən istifadə edilsə də yanlış olaraq “vətəndaş” terminindən də geniş istifadə edilməkdədir. Həm də bir çox hallarda Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Paktın (1966) adı səhvən Vətəndaş və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Pakt kimi tərcümə edilir. Məsələ ondadır ki, “vətəndaş” termini Paktın ifadə edilən və “hər kəs” üçün nəzərdə tutulan şəxsi hüquqlardan fərqli olaraq “yalnız bu və ya digər dövlətlə hüquqi əlaqəyə malik olan” vətəndaşlar üçün nəzərdə tutulan hüquq kimi başa düşülməlidir ki, bu da Paktın məqsədinə uyğun deyil. Paktın ingilis dilində ifadə edilən “civil right”, rus dilində “гражданские право” bəzən səhvən azərbaycan dilində “mülki hüquq” kimi yanlış tərcüməyə əsas vermişdir. Hesab edirik ki, Paktın adında və Preambulasında ingilis dilində ifadə edilən “civil” termini “personaliti” termini kimi qəbul edilməlidir. Bu “civil” termininin bəzi dillərdə, məsələn, “гражданские” (mülki) kimi yanlış hərfi tərcüməsini də aradan qaldırmış olar.

Mülki (şəxsi) və siyasi hüquqların təsbit edildiyi ilkin mənbələrin hüquqi təbiətindən bəhs edərkən qeyd etməliyik ki, bu mənbələr məcburi hüquqi öhdəlikdən başqa, həm də mənəvi-əxlaqi dəyərləri ifadə edən dini mənbələr olmuşdur. Bu hüquqların mütləq hüquqi təbiəti, onların ayrılmazlığı, pozulmazlığı və toxunulmazlığını formalaşdıran “təbii hüquq” konser-

siyası ibrahimi dinlərlə meydana gəlmişdir. Bu hüquqların eyni zamanda mənəvi-əxlaqi dəyəərə malik olması onların beynəlxalq müdafiəsi sistemində də nəzərə alınmalıdır. Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Paktın bəyan edilən hüquqlar əsas hüquqlardır. Bu hüquqların mütləqliyi ona dəlalət edir ki, ratifikasiya edilməyən, lakin həmin hüquqları təsbit edən beynəlxalq müqavilə istənilən dövlət üçün hüquqi əhəmiyyətə malikdir. İnsan hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsi sahəsində razılaşdırılmış öhdəliklər qarşılıqlı olmadan təmin edilməlidir. İnsan hüquqlarının təbii hüquq başlanğıcına malik olması dövlətlər arasında qarşılıqlı mənfəətə əsaslanan öhdəliyi də istisna edir. İnsan hüquqları üzrə beynəlxalq müqavilələr ümumi marağın-universal dəyərlərin (əsas hüquq və azadlıqların) müdafiəsinə istiqamətlənirlər. Bu zaman “hər kəsin və həminin hər kəs və hamı qarşısında” obyektiv öhdəliyi meydana gəlir. Həmin müqavilələr əksər halda ümumtanınmış hüquqları ehtiva etdiyindən onlar obyektiv xarakterli kollektiv təminat sistemində əsaslanmalıdır. Hər bir iştirakçı dövlət digər iştirakçı qarşısında öhdəlikli olmaqla eyni zamanda hər bir iştirakçı digər iştirakçı qarşısında konvensiya üzrə öhdəliyini yerinə yetirmək tələbi ilə çıxış edə bilər. Bu mənada Paktın 41-ci maddəsində ifadə edilən qarşılıqlıq prinsipini də ümumtanınmış insan hüquqlarına hörmət etmək prinsipi baxımından məqbul saymaq olmaz.

Mülki və siyasi hüquqların adət-hüquq mənşəyi hər hansı bir dövlət tərəfindən beynəlxalq müqavilə qaydasında həmin hüquqları gözləməmək və yaxud da təmin etməmək üçün qeyd-şərt etmək hüququnu tanımır. İnsan hüquqları Komitəsi də Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Paktın bir sıra müddələrinin adət-hüquq mənşəyinə malik olduğu üçün həmin normalara dövlətlərin qeyd-şərt etməsinin yolverilməzliyini bildirmişdir. Yaşamaq; köhləliyə məruz qalmamaq; ingəncəyə və qeyri-humanist, ləyaqəti alçaldan davranışa yol verməmək; özbaşına həbs və ya saxlanmaya məruz qalmamaq; fikir, vicdan və

din azadlığı; təqsirsizlik prezumpsiyası; milli, irqi və dini nifrətlə çıxış etməyin qadağan edilməsi; hamilə qadınlara və uşaqlara münasibətdə ölüm hökmünün icra edilməsinin yolverilməzliyi və d. hüquqlar dövlətlər üçün adət hüququ kimi öhdəlik yaradır və bu hüquqların realizə edilməməsi və ya onların beynəlxalq institusional mexanizmlərinin qərarlarını yerinə yetirməklə bağlı dövlətdaxili adət-ənənəyə əsaslanma bilməz.

İnsan hüquqları üzrə beynəlxalq müqavilə öhdəliklərinin varislik qaydasında, yəni qarşılıqlı razılaşma əsasında deyil, birbaşa olaraq varis dövlətə keçməsi həm maddi hüquq standartlarını, həm də prosessual təminat sistemini nəzərdə tutmalıdır. Sonuncu halda dövlətlərin beynəlxalq hüquq müdafiə mexanizmlərinin, o cümlədən beynəlxalq məhkəmə, müqavilə orqanlarının nəzarət funksiyası, insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə onların yurisdiksiyası da qeyd-şərtsiz qəbul edilməlidir.

Paktın 33-cü maddəsinin 2-ci hissəsində Komitə üzvünün ölümü və istefaya çıxması səbəbilə ilə bağlı vakant yerin açılması birbaşa ifadə edilib. İfadə etdiyimiz maddə eynilə 13-cü Prosedur qayda ilə təkrarlanır. Hesab edirik ki, Prosedur qayda "üzvün hansı səbəblərdən funksiyasının kəsilməsi" məsələsi tənzimlənməlidir. Funksiyanın obyektiv səbəblər üzündən kəsilməsinin iki səbəbi Paktın qeyd etdiyimiz maddəsinin 2-ci hissəsində ifadə edilməsi digər səbəblərin də təsbit edilməsini zəruri edir. Prosedur qaydada Komitə üzvünün üzürlü səbəblər kimi digər üzvlər tərəfindən funksiyasına xitam edilməsi səbəbləri konkret göstərilməlidir. Belə səbəblərə:

- üzvün bilərəkdən Komitənin iclaslarında iştirak etməməsi;
- Komitə üzvlüyü ilə bir araya sığmayan fəaliyyətdə olması;
- davamlı olaraq tərəfsizliyini itirməsi və s. göstərilə bilər.

Komitənin iclasları onun işçi və rəsmi dillərində aparılır. Komitənin rəsmi dilləri kimi ingilis, fransız, ispan, ərəb, rus və çin dilləri qəbul edilib. İşçi dilləri kimi isə çin dili istisna olmaqla ifadə etdiyimiz digər dillər qəbul edilib. Hesab edirik ki, müasir dövrdə BMT üzvü kimi türk dilli dövlətlərin sayının

artması ilə türk dili də işçi və ya rəsmi dillərdən biri kimi qəbul edilməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Komitədə müzakirələrin keçirilməsi müəyyən aspektdə yetkin sayıla bilməz. Xüsusən də, çatışmazlıq kimi istənilən məsələnin müzakirəsi zamanı hər bir üzv tərəfindən iclasın dayandırılması haqqında vəsəttlə çıxış etməsi və bu çıxışın müzakirə edilmədən səsverməyə qoyulması qeyd edilməlidir. Məsələnin daha səmərəli həlli üçün Komitədə müzakirələrin məhkəmə prosedur qaydasına yaxınlaşdırılması daha doğru olardı. Belə bir müzakirə mexanizmi gələcəkdə İnsan Hüquqları üzrə Beynəlxalq Məhkəmənin təsisinə də şərait yaratmış olar. XXI əsrin əvvəllərindən başlayaraq insan hüquqları üzrə BMT strukturlarında islahatlar, xüsusən də BMT-nin İnsan hüquqları Komissiyasının 2006-cı ildən İnsan hüquqları Şurasına transformasiyası və sonuncunun birbaşa Baş Məclisə çıxış hüququnun təmin edilməsi Komitə üçün də yararlı ola bilər. Məlum olduğu kimi Komitənin iştirakçı dövlətlərə təsiri çox zəifdir. Yalnız Baş Məclis dövlətlərin öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi səviyyəsi haqqında qərar qəbul etmək səlahiyyətinə malikdir. BMT Nizamnaməsinin 11.2 maddəsinə görə 12-ci maddənin istisnası nəzərə alınmaqla ...istənilən məsələ üzrə maraqlı dövlətlərə və ya dövlətə... tövsiyələr vermək səlahiyyətinə malikdir. Həmçinin 13-cü maddənin 1-ci hissəsinin (b) bəndinə görə dinindən və dilindən, irqindən asılı olmayaraq hamı üçün insan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının həyata keçirilməsi məqsədilə Baş Məclis təhqiqatlar apara və tövsiyələr vermək səlahiyyətinə malikdir. Hesab edirik ki, Komitənin nəzarət fəaliyyətində onun yurisdiksiyasının möhkəmləndirilməsi məqsədilə EKOSOC-a çıxış hüququ saxlanmaqla Baş Məclisə də birbaşa çıxış hüququ təmin edilməlidir. Nəzarət orqanlarının kvaziməhkəmə və məhkəməyə çevrilməsi prinsipinə müasir dövrdə mümkün deyil. Komitə də daxil olmaqla konvension orqanların BMT-nin əsas orqanlarına birbaşa çıxışı təmin edilməli, öhdəliklərini icra etməyən dövlətlərin bu qu-

rumlarda açıq dinlənməsi həyata keçirilməlidir. Komitənin fəaliyyətində iştirakçı dövlətlərin hesabatları ilə bağlı təkrarçılığa yol verməmək üçün onların yekun qeydlərinə bir-biri üçün presedent əhəmiyyəti verilə bilər.

Qanunvericiliyə (Beynəlxalq müqavilələrin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları haqqında (1995) Qanununa) görə beynəlxalq müqavilələr tərcümə edildikdən sonra “tərəfdar çıxılma” proseduruna yönəldilir. Komitə kimi qurumların qeydləri, tövsiyələri haqqında, daha doğrusu onların tərcümə edilib yayımlanması qanunvericilikdə birbaşa nəzərdə tutulmayıb. Bu mənada iştirakçı dövlətlərdən müvafiq qeydləri və onların implementasiya səviyyəsinin ictimaiyyətə milli və yerli dillərə tərcümə edilməklə çatdırılması tələb edilməlidir. Hüquq fakültələrində insan hüquqları üzrə ixtisaslarda hesabat üzrə qeydlərin yerinə yetirilməsi tədris proqramlarına daxil edilməlidir. Bununla bərabər Parlamentin ayrıca sessiyası mətbuatın iştirakı ilə bu məsələnin həlli vəziyyətinə həsr edilməli və bu proses Komitənin nəzarət dairəsində saxlanmalıdır. Cəmiyyətin geniş tərkibdə problemin həllinə müdaxiləsi insan hüquqlarının təşviqi və müdafiəsi üzrə qanunvericiliyin daha çevik dəyişdirilməsinə yardım etmiş olur.

Reallaşdırılan tədbirlərə baxmayaraq hələ də dövlətlərin Paktla təsbit edilən hüquqların həyata keçirilməsi haqqında hesabatları lazımi qaydada təqdim edilməməkdədir. Problemin müxtəlif səbəbləri olsa da, bu səbəblərdən hüquqi, təşkilati məsələləri ayrıca qeyd etmək lazımdır. Hesabatların vaxtında verilməməsi və ya verildikdə belə tam olmaması bir sıra hüquqi, qanunvericilik məsələlərinin həllini tələb edir. Bunlardan:

– əksər halda dövlətdaxili hüquq çərçivəsində insan hüquqlarının maddi və prosessual təminatının təsnifatlandırılması beynəlxalq müqavilə qurumları ilə münasibətlərdə qarşılıqlı hesabatların təqdimatında təkrarçılığa gətirib çıxarır. Bu mənada qanunvericilikdə bu hüquqların təsnifatı təmin edilməlidir.

– dövlət hakimiyyət orqanlarında çalışan hüquqşünas-

ların insan hüquqları, o cümlədən Pakt üzrə normaların milli hüquqi implementasiyası ilə bağlı zəruri biliklərinin olmaması problemi aradan qaldırmaq üçün beynəlxalq hüquq, insan hüquqlarının beynəlxalq hüququ fənlərinin tədrisi sistemini genişləndirmək, bu fənlərin olmadığı ölkələrdə həmin tədris sistemi tətbiq edilməlidir.

– hesabatların savadlı, sistemli hazırlanması üçün Komitənin fəaliyyətinin sessiyalarla deyil, fasiləsiz olması məqsədmüvafiqdir. Düzdür 2001-ci ildən iştirakçı dövlətlər üzrə Xüsusi hesabatçı institutu bu məsələnin həllinə müəyyən mənada xidmət edir. Lakin bu problemin hərtərəfli həllinə imkan verməyəcək. Əgər iştirakçı dövlətlərin hamısı və ya böyük çoxluğu hesabatlarını vaxtında təqdim edərsə bu hesabatların Komitə tərəfindən qiymətləndirilməsini qeyri-mümkün edəcək.

Dövlətlərin hesabatlarının hazırlanmasında və baxılmasında QHT-lərin rolu nəzəri baxımdan müəyyən edilməmişdir. Bu mənada dövlətlərin hesabatlarının hazırlanmasında və baxılmasında QHT-lərin rolu beynəlxalq hüquqi baxımdan müəyyən edilməlidir. Örnək kimi universal müqavilələrdən Uşaq hüquqları haqqında 1989-cu il Konvensiyası nəzərə alın bilər.

Paktın 41-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulan prosedur nə qədər “yumşaq” xarakterli olsa da onun fərqli sosial, iqtisadi, siyasi sistemli dövlətlər arasında meydana çıxma biləcək mübahisələrin həllində qarşılıqlı etimadın formalaşdırılması, məsələnin birbaşa, maraqlı iştirakçı dövlətlər tərəfindən beynəlxalq quruma müraciət edilmədən həll etmək imkanı yaradır. Belə bir hal isə xoşməramlı əsasda insan hüquqları üzrə normaların uzlaşdırılması üçün əhəmiyyətlidir. Lakin bu vaxta qədər Paktın 41-ci maddəsinin praktik əhəmiyyət kəsb etməməsi onu göstərir ki, iştirakçı dövlətlər insan hüquqlarının beynəlxalq hüquqi müdafiəsi qaydasında müvafiq proseduru yalnız formal olaraq qəbul etmişlər.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsində (m.16), Cinayət Prosesual Məcəlləsində (m.122.11)

beynəlxalq məhkəmələrə müraciət etmək hüququ tanınır. Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsinin 16-cı maddəsi müəyyən mənada başa düşüləndir. Müvafiq Məcəllənin məqsədləri baxımından Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi ilə bərabər, universal səviyyədə xarici sərmayəçilər üçün xüsusi arbitraj institutu kimi fəaliyyət göstərən 1965-ci il Dövlətlə digər dövlətin şəxsləri arasında investisiya mübahisələrinin həlli üzrə Vaşinqton Konvensiyası ilə təsis edilən İnvestisiya Mübahisələrinin həlli Mərkəzinin Arbitraj Məhkəməsinə də müraciət edilə bilər. Bu anlamda maddədə ifadə edilən "beynəlxalq məhkəmələr" termini başa düşüləndir. Amma CPM-in 122.11 maddəsində ifadə edilən "beynəlxalq məhkəmələr" termini qəbul edilə bilməz. Bu sahədə Azərbaycan Respublikası yalnız bir məhkəmənin – AİHM-in yurisdiksiyasını tanımışdır. Digər tərəfdən, Azərbaycan Respublikası özünün beynəlxalq müqavilələri ilə insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə yalnız beynəlxalq məhkəmə yurisdiksiyasını deyil, həm də beynəlxalq müqavilə mexanizmləri kimi fəaliyyət göstərən bir sıra beynəlxalq komitələrin fərdi şikayət proseduru tanımışdır. Buna görə də maddədə kvaziməhkəmə mexanizmlərinə müraciət əsası da təsbit edilməlidir. Hesab edirik ki, AR CPM-in 122.11-ci maddəsi "...beynəlxalq məhkəməyə və kvaziməhkəmə orqanlarına (və ya insan hüquqları üzrə Komitələrə) müraciət etmək hüququna malikdirlər" – formatında dəyişdirilməlidir. Beynəlxalq nəzarət mexanizmlərinə müraciət mexanizminin konstitusiyə səviyyəsində nəzərdə tutulmasına zərurət var. Bu hal şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi üçün beynəlxalq qurumlarla bağlı məlumatlandırılması istiqamətində də əhəmiyyətli ola bilər.

Komitənin I Protokol üzrə mövqeyini Protokolun rəsmi şərhçisi kimi tanınması istiqamətilə qiymətləndirməklə yanaşı, həm də İnsan hüquqları Komitəsinin fəaliyyətinin kvaziməhkəmə xarakteri qeyd edilməlidir. Hər iki tərəfin fərdin və cavabdeh dövlətin sənədlərlə qarşılıqlı tanışlıq və Komitənin

müəyyən etdiyi müddətdə müvafiq sənədlər üzrə mövqeyini bildirməsi imkanı tərəflərin bərabərliyi prinsipinə əsaslanır. Komitəni beynəlxalq məhkəmə mexanizminə yaxınlaşdıran digər məqam onun şikayətlərə həm qapalı, həm də açıq iclaslarla baxması, şikayətlərin məqbulluğunun qiymətləndirilməsi də qeyd edilə bilər. Eynilə müəyyən istisnalarla beynəlxalq məhkəmələrdə (məsələn, Avropa İnsan hüquqları Məhkəməsində) olduğu kimi fərdi və dövlətlərarası şikayət proseduru qeyd edilə bilər. Baxmayaraq ki, dövlətlərarası şikayət proseduru özünün qeyri-səmərəli olması ilə yadda qalmışdır. Komitəni məhkəmə mexanizminə yaxınlaşdıran başqa bir məsələ onun təcili və ya müvəqqəti tədbirlər görmək üzrə səlahiyyətidir. Bu sadalanan əlamətlərlə Komitənin məhkəməyə oxşar nəzarət funksiyaları bitmiş olur. Komitənin mövqeyi onun baxışlarını ifadə edən tövsiyəsi – "views", "opinion" ilə qəbul edilir. Məhkəmə qurumundan fərqli olaraq məcburi xarakter kəsb edən qərar (decision) qəbul etməməsi onun avtoritetinə təsir etməyə bilməz. Onun dövlətlərin dövrü hesabatlarına baxması üzrə inzi-bati nəzarət funksiyası məhkəmə funksiyasını üstələsə də həm fərdi, həm də dövlətlərarası şikayət proseduru Komitənin gələcəkdə insan hüquqları üzrə beynəlxalq məhkəməyə çevrilməsinə müəyyən əsaslar yaratmaqdadır. Komitənin şərhlərinin məcburi hüquqi qüvvəsinin tanınması universal səviyyədə insan hüquqlarının qorunması baxımından çox əhəmiyyətli olardı. Hələ 1993-cü ildə Avropa Şurasının Parlament Assambleyası özünün tövsiyəsi ilə bildirmişdir ki, "gələcəkdə qəbul ediləcək konvensiyalarda Razılığa gələn dövlətlərin qeyd-şərtlərini qiymətləndirmək üçün yaradılan nəzarət orqanları səlahiyyətləndirilsin". Bu təklif Komitə üçün də nəzərə alınmalıdır. Yeni beynəlxalq hüquq norması ilə Komitə üçün rəsmi şərh vermək statusu qəbul edilməlidir. Belə bir hal universal səviyyədə insan hüquqlarının müdafiəsində institusional monitorinq mexanizmini gücləndirmiş olar.

Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının həyata

keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında Qanunda (m.3.5) qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 71-ci maddəsinin III hissəsində göstərilən əsaslarla yanaşı, insan hüquqları və azadlıqları (yaxşı olardı ki, yazılsın “yalnız” (kurs – müəll.)) digər insanların hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsinə təminat verilməsi və onların müdafiə edilməsi məqsədi ilə məhdudlaşdırıla bilər. Burada bir məsələyə toxunmaq yerinə düşər. Qanunun qeyd etdiyimiz müddəasında Konstitusiyanın 71.IV maddəsindəki (Heç bir halda heç kəs din, vicdan, fikir və əqidəsini açıqlamağa məcbur edilə bilməz və bunlara görə təqsirləndirilə bilməz) hüququn ifadə edilməməsi başa düşülən deyil. Komitə də özünün 22 sayılı ümumi şərhilə Paktın 19-cu maddəsinin 1-ci hissəsində ifadə edilən (Hər bir insanın maneəsiz şəxsi fikrə malik olmaq) hüquqdan hər hansı bir istisnaya və məhdudiyyətə icazə verilmədiyini qeyd etmişdir. Paktın 4.2 maddəsində sadalanan hüquqlardan biri də 18-ci maddəyə “fikir, vicdan, din azadlığı”na aiddir. Həmin maddənin 3-cü hissəsindəki məhdudiyyət şərtləri AR Konstitusiyasının 48.II maddəsində ifadə edilən “ictimai təhlükəsizlik”, “ictimai qaydanın təmin edilməsi”, “sağlamlığın və ya mənaviyyətin və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması” üçün nəzərdə tutulan məhdudiyyətlərlə məzmun baxımından eynilik təşkil edir. Yalnız Konstitusiyanın 48-ci maddəsinin “hər kəsin dinə münasibətini müstəqil müəyyənləşdirmək” adlanan II hissəsinin 48-ci maddənin I hissəsində verilməsi daha düzgün olardı. 48-ci maddənin I hissəsi və qeyd etdiyimiz II hissənin başlanğıcı hüquqi təbiət baxımından eynilik təşkil edir. Paktın 25-ci maddəsinin təmin edilməsi baxımından İnsan Hüquqları Komitəsi tərəfindən səsvermə hüququ ola biləcək məhbusların təsnifatı aparılmalıdır. Komitə məhbusların müxtəlif kriteriyalarla təsnifatını müəyyən edəcək ümumi istiqaməti göstərə bilər. Eyni zamanda Paktın 25-ci maddəsində müəyyən dəyişiklik edilə bilər. Ömürlük azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər istisna olmaqla azadlıqdan məh-

rumetmənin digər halları üzrə cəzalandırılmış şəxslərə seçmək hüququ verilə bilər. Məlum olduğu kimi müasir konstitusiyalar, o cümlədən beynəlxalq hüquq hakimiyyət anlayışını yalnız dövlət hakimiyyəti ilə məhdudlaşdırmır. Hakimiyyət dedikdə “yerli özünüidarəetmə” hakimiyyəti də ehtiva edilir. Bələdiyyələrin statusu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun 1-ci maddəsində ... yerli özünüidarəetmə yerli əhəlinin mənafeyi naminə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 144-cü maddəsinin II hissəsinə uyğun olaraq *dövlət işlərinin bir hissəsini* (kurs – müəll.) yerinə yetirmək ... kimi təsbit edilib. Yerli özünüidarəetmə haqqında (1985) Avropa Xartiyasının 3.1 maddəsində deyilir ki, ...yerli özünüidarə ictimai işlərin xeyli hissəsini reqlamentləşdirmək... qabiliyyəti kimi başa düşülür. Bu mənada Paktın 25-ci maddəsində ifadə edilən hüquq bələdiyyə hakimiyyətində iştirak etmək hüququnu da ehtiva edir ki, bu da fərdi şikayət prosedurunda Komitənin yurisdiksiyasındadır.

Konstitusiyanın 25.III maddəsi ayrı-seçkiliyə qarşı əsasları Paktdakı kimi konkretləşdirib. Lakin sahəvi qanunvericilik aktları isə doğru olaraq “...və digər hallardan asılı olmayaraq...” kimi ifadə edilib. İctimai münasibətlərin dinamik inkişafı ayrı-seçkiliyə yol verilməməsinin digər əsaslarını da meydana gətirə bilər. Qanunvericiliklə ayrı-seçkiliyin əsası kimi müəyyənləşdirilən əlamətlərin hamısını sadalamaq mümkün deyil, inkişafın müxtəlif mərhələlərində bu əlamətlərin dairəsi dəyişir. Ona görə də əksər sənədlərdə ayrı-seçkiliyin əsası kimi tanınmamış əlamətlərin bir qismi sadalandıqdan sonra “digər əlamətlərin” nəzərdə tutulması məqsədmüvafiq hesab olunmalıdır. Konstitusiyanın 25-ci maddəsi Paktın 2-ci və 26-cı maddələrinin implementasiyası baxımından məqbul olsa da insan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasının yolverilməzliyini nəzərdə tutan əlamətlərin bitmiş siyahısı kimi göstərilməsi məqsədmüvafiq hesab oluna bilməz. Hesab edirik ki, Konstitusiyanın həmin maddəsində sahəvi qanunvericilik aktlarının “və digər hallardan asılı olmayaraq” formulu təsbit edilməlidir.

SUMMARY

The first chapter of the textbook is entitled "Classification of Rights related to the subject matter jurisdiction of Human Rights Committee and Obligations of the States" and consists of six subchapters.

The first subchapter is a short introduction to the concept of human rights. Human rights refer to the normative form that substantiates and defends the individual's freedom, worthy lifestyle; keep his/her mutual relationships with other individuals, public, government and private institutions.

The second subchapter covers the classification of human rights. The main purpose of the classification of individual rights in modern period is to take into account the obligation or legal regime for their provision. It is noted that civil (individual) and political rights are of negative character, and that the state does not interfere with the realization of these rights in the sense of restricting or preventing them. The second-generation (socio-economic) human rights include the state's positive obligation and the demand to expend the economic resources from the state. In this sense, the legal guarantee system is also weak. Third-generation human rights have solidarity or group (collective) characteristics, and largely are related to impossibility of the defence (non-justiciability) through Court procedures or the defence being too complicated.

The third subchapter is dedicated to civil and political rights. Different terms are used to name these rights in Azerbaijani law literature. Sometimes incorrectly, the term "citizen" is also used. Unlike the personal rights expressed in the Covenant and considered for "everyone", the term "citizen" shall be understood as the right of the citizens referred to the "citizens who have a legal relationship with this or any other country", which is incompatible with the purpose of the Covenant. The "civil right", which is expressed in English in the Cove-

nant, "гражданские право" in Russian, is sometimes incorrectly translated into Azerbaijani as "mulki huquq" ("civic law"). The term "civil" in the name of the Covenant and its Preamble in English should be interpreted as the term "personality". Such a definition would also eliminate the wrong translation of the term "civil" into our language from some languages, such as Russian, as "гражданские" (mulki).

In the Code of Criminal Procedure of the Azerbaijan Republic, the duties of the legislation are coordinated with "individuals" or "human". The term "citizen" after the term "individuals" or "human" indicates that personal rights belong to everyone. Certainly, political rights may be associated with the term "citizenship". However, it should not be forgotten that this feature is relative and it is given in one of the items in the Covenant. All other rights, except for one item in the Covenant, are stated "for everyone". The main feature of civil and political rights is their acceptance as *natural rights*. These universal rights are inseparable from human dignity. These rights are related to freedom and participation in the political system.

The fourth subchapter is related to the importance of religious norms in shaping personal and political rights. It is said that beginning of "natural right «determined for these rights are based on the religious sources. The holiness (indivisibility, immunity, inviolability) of human rights has been formed by Abrahamic religions - Judaism, Christianity and Islam. The United States Declaration of Independence, which played an important role in the formation of modern Western democracy and human rights, refers to the divine address in the origin of human rights. It is noted that "We hold these truths to be self-evident, that all men are created equal, that they are endowed by their Creator with certain unalienable Rights, ...that to secure these rights, Governments are instituted among Men."

The fifth subchapter is called as international law of human rights. It is noted that, after the World War II, indivi-

duals brought into international legal proceedings or brought to justice in international legal proceedings for the violation of international law by individuals, both within the framework of international legal procedures and in national courts, individuals have been brought to justice. Therefore, the concept of the existing positivist international law has changed. Such an imperative is that **individuals** can also defend their rights under international law, as they are liable within the framework of the international legal procedure. Thus, the basis for the international law of human rights is formed.

The sixth subchapter deals with international commitments of States on personal and political rights. By the mandatory legal force of fundamental rights and freedoms set out in the Universal Declaration of Human Rights in 1948, the International Covenant on Civil and Political Rights, adopted in December 1966 by the UN General Assembly, is the beginning of a new era. On the one hand, Covenant establishes new rights (e.g. the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (1984), with the right not to be subjected to torture or to cruel, inhuman or degrading treatment (Article 7). On the other hand, an institutional mechanism is found to control the implementation of the rights in the present Covenant.

The possession of human rights on natural law source also excludes the obligation based on a mutual benefit among States. Since treaties on human rights generally contain universal rights, they must be based on an objective characteristic of the collective security system. Each State Party is obliged to the other party, but at the same time, each participant may request the other party to perform its obligations under the convention.

In line with the principle of respect for human rights, the state must execute international legal obligations on human rights without exception. The Human Rights Committee has

also stated that it is inadmissible to stipulate some norms of the Covenant, since the provisions of the Covenant have a common customary law. In its general note, the Committee on Human Rights expressed such an opinion that, according to Article 2 of the Covenant, the general commitment to the Covenant intends not only to respect human rights. States have undertaken the responsibility to ensure that all individuals in jurisdictions have the opportunity to take advantage of these rights.

International treaties on private and political rights also influenced on the legal succession of states. According to the International Law (legal force of 1998, in accordance with the Convention on succession of States in respect of treaties (Article 34.2)), newly established state is entitlement to international relations based on the principle of *tabula rasa*. However, there are certain categories of treaties that obligations they set will automatically go to newly emerging countries. Particularly, international treaties establishing territorial boundaries, exclude the principle of *tabula rasa*. One of such category treaties is international human rights treaties. From the post-Soviet states, the Republic of Azerbaijan joined the Covenant in 1992 and submitted its first report in 1994 to the Committee, saying that after gaining independence, Azerbaijan is ready to assume responsibility for all the incidents that took place in its territory till the moment of the joining the Covenant. The context of international human rights treaties exceeds the "tabula rasa".

The second chapter is called the "Human Rights Committee as a universal guarantee system" and consists of three subchapters. The first subchapter is dedicated to the subject-matter power and jurisdiction of the Human Rights Committee. This section analyses the authority of the Human Rights Committee. It is noted that effectiveness of international human rights law depends on the implementation mechanism of these norms and international treaty structures established in this field. The Human Rights Committee oversees enforcing of the

fundamental rights and freedoms set forth in the Covenant by participating States and acts as a means of international protection of human rights. The Committee exercises its jurisdiction in the form prescribed by the Covenant, the Optional Protocols and the Procedural Rules. When assessing the power of subject matter of the Human Rights Committee, it is necessary to look into the jurisdiction it has made. Committee provides jurisdiction: in the control over implementation of international human rights norms; improvement of domestic legislation by implementing of international human rights treaties; the quasi-judicial function in the individual complaints procedure to ensure the violated fundamental rights and freedoms; evaluating the legal nature of norms of international treaties in the field of human rights.

The Human Rights Committee is an international body with a special sphere of activity and authority, established on a universal, international treaty dealing with subjects of international law from different geographical regions. Like other treaty bodies, the Committee is formed through help of the United Nations bodies by only the States participating of the Covenant. However, the Committee has close relations with the UN, but the Committee is not its traditional structural element. Unless the full universal recognition of the Covenant occurs, relevant supervisory body can not be considered as the institutional body of the United Nations. The Human Rights Committee was established to control the fulfilment of the obligations undertaken by the participating States under Part IV of the Covenant. In accordance with Article 49 of the Covenant, the Covenant was legally effective on March 23, 1976 and the Committee commenced its operation. The jurisdiction of the Committee is expressed in the Covenant and its Protocol.

In 1981, the Human Rights Committee also adopted its own recommendation on implementing the obligations under the Covenant on domestic legislation. It is noted that Article 2

of the Covenant allows the States Parties concerned to freely determine the methods of enforcement of their rights in their territories, if the principles shown in this article are met. The Committee draws attention to such a point that the implementation of constitutional (legislative) measures alone can not be sufficient to ensure these rights. An international commitment is not provided by the recognition of the respect for human rights. At the same time, the State party should carry out specific activities to ensure that all people within its territory enjoy these rights. The necessary legislative measures include the ratification of the Covenant or its legislative measures, including the establishment of a mechanism for applying the Covenant to the institutional security system in the domestic (procedural) legislation.

The second subchapter analyses the selection of composition of the Human Rights Committee. Particular rules of procedure determined by the Committee in accordance with Article 39.2 of the Covenant: the mechanism of the Committee; dates of the meetings, etc. along with issues; Twelve members shall constitute a quorum; Decisions of the Committee shall be made by a majority vote of the members present. The Committee is composed of 18 experts in their personal capacity. Although members of the Committee are citizens of the States participating in the Covenant, they are of a personal capacity. Under Article 29.2 of the Covenant, during the formation of the composition, each State Party to the present Covenant may nominate not more than two persons. The Committee may not include more than one national of the same State (Article 31.1). The members (experts) of the Committee shall be elected by secret ballot among the nominated candidates. They shall be persons of high moral character and recognized competence in the field of human rights, international law. In the election of the Committee, consideration shall be given to equitable geographical distribution of membership and to the representation

of the different forms of the principal legal system of the world. The Committee has a chairman elected by its own members, three deputies; reporter, and structure consisting of various supporting bodies. The Committee shall elect its officers for a term of two years. (Article 39.1). In accordance with the Rule 18 of the Procedure, if the period for the members expires, all office responsibilities shall be ceased in the Committee.

The third subchapter contains the Human Rights Committee's mechanism of activity. The chairman shall convene committee's initial meetings, directs the discussion, ensures compliance with procedural rules, put the issues on the ballot and states the decisions. The Chairman may impose restrictions on the persons participating in the discussions while meeting the proceedings. The chairman has authority to determine the duration of sessions, intervals, speeches, and others. In accordance with the rules of procedure, the Committee carries out the following (general) and special sessions in a certain sequence. According to procedural rules, special sessions are called upon by the Committee's decision. Special sessions (for example, Article 41 of the Covenant) may be called upon at the request of any one of the participating States, as well as by majority of Committee members (on this or that matter). Meetings of the Committee shall be held in its official and working languages. The languages of the Committee are English, French, Spanish, Arabic, Russian and Chinese. As with the working languages, we have adopted these languages, except for the Chinese language. Turkic language should be regarded as one of the working or official languages by increasing the number of Turkic speaking states as a UN member in the modern era. The Turkic language can be accepted as the Azerbaijani and Turkish language. The adoption of Turkish as the language of the Committee should be recognized as a continuation of the geographical distribution of membership and representation of the principal legal systems.

Voting mechanism has a certain form. Unless specified in the Rules and the Covenant, the matter submitted should be settled by consensus before being put to a vote. However, this should not lead to a delay in the work of the Committee. Taking into account the above-mentioned case, the chairman should put the proposal at the request of any member. Election is carried out both secretly and raising a hand. The namely election at the request of this or other member, can also be held.

The third chapter is called the "*Monitoring Function of the Human Rights Committee*", which contains seven subchapters. *The first subchapter* is called monitoring in the international law. In this subchapter, there are issues such as the concept and purpose of international monitoring. It is noted that international monitoring, though far from the normative-driven function, is also affecting this function. Nevertheless, its main function is limited to the norms implementation stage and is not necessarily legal. Monitoring is manifested in the technical, organizational (administrative), financial, legal direction. In particular, monitoring function of international organizations varies depending on the institutional act of those organizations. Nowadays international monitoring continuously increasing of legal importance in modern times is characteristic for institutional structures specialized on human rights. The Committee's monitoring functions are specified in Articles 40, 41 and 42 of the Covenant, the Optional Protocol and the Procedural Rules. The Committee's monitoring methods include: consideration of reports by States, consideration of interstate complaints, consideration of individual complaints, and preparation of general recommendations.

The second subchapter is dedicated to the rules of reviewing the reports of the States. According to Article 40.1, States Parties have undertaken to submit a report on the implementation of the rights recognized in the Covenant. Reports

are presented to the Secretary-General of the United Nations by State, to direct the information to the Committee for consideration. After considering the reports, the Committee shall send the comments necessary for Committee to the States. The Committee may also transmit the comments on the states' reports to the Economic and Social Council. The weakest point in the Committee's monitoring function is that its position is not reacted by the State Party. The Committee shall, after giving the notification to the non-reporting State, at its best, submits this issue to the General Assembly through the Economic and Social Council reflecting its annual report in accordance with Rule 69. Different state, government and non-governmental organizations play an important role in the preparation of the report. The Committee also receives a "supplementary report" that includes all group interests in the community to have comprehensive information on domestic law enforcement.

According to statistical data, most of the participating States did not submit their reports on universal conventions in time. The first periodic report was submitted in 1994 to the Human Rights Committee by the Azerbaijan Republic, which joined the Covenant on August 13, 1992. After depositing the accession memorandum with the Secretary-General of the United Nations for three months, the Covenant came into force for the Republic of Azerbaijan on 13 November 1992. The Republic of Azerbaijan submitted the initial report on 21 April 1994. The second periodic report was presented in 1999, the third in 2007, and the fourth in 2014. Currently, preparation and submission of the next report is under way. In accordance with the Decree No. 2826 of the President of the Republic of Azerbaijan dated April 28, 2017, relevant working group was set up to prepare the "General Overview" document, which will be submitted to the United Nations (UN) human rights treaty bodies with periodic reports.

After completion of the dialogue with the delegation of

the State Party, the Committee shall prepare a final recommendation (comment) on the relevant report. In the final act, results of the dialogue and position of the Committee are identified. The project of final act (recommendation) is prepared by the designated reporter on the report of the State Party. In this case, selected members of the Committee shall assist the final act. Once the project is prepared, it is distributed for comments and notes of the Committee members. Only then the final act is adopted by the Committee. The final act consists of introduction, positive aspects realized by the State Party, troublesome issues and recommendations that are required by the Covenant to be fulfilled by the State party. Undoubtedly, the main point in the Final Act is that State party does not take necessary measures to implement the Covenant.

The existing considering system was established with an amendment in 2001. In all final acts, a limited number of key issues are classified and a Special Reporter post has been established, which provides for discussion of these problems with the State party. Upon the presentation of the Special Reporter, the Committee shall make a decision on the date of the periodic reporting of States. In the event that the Special Reporter does not benefit from the reunion with the representatives of the State, the Committee shall submit the matter to the General Assembly of the United Nations. This issue is regulated by Article 45 of the Covenant.

The third subchapter is called as "The ways to improve the supervision activity of the Human Rights Committee". It is said that, in most cases, the lack of timeliness or inadequacy of reports require the solution for a number of legislative and other measures. In order to eliminate the lack of knowledge required by law enforcement officials on the national legal implementation of the provisions of the Covenant, the educational system of international law on human rights should be expanded, and in those countries where these subjects are absent,

that teaching system should be applied.

The fourth subchapter contains the competence of the Human Rights Committee on inter-state complaints. One of the functions of the Human Rights Committee is related to consider inter-state complaints. The function of evaluating interstate complaints is not intended for all conventional bodies. This authority is expressed with the Convention "against Torture", the Convention "against Racial Discrimination" and the Convention for the "Protection of the Rights of Migrant Workers and Members of Their Families" in the present Covenant for appropriate bodies. The method of assessment of interstate communications was not realistic, practical. The Committee's interstate complaint procedure is based on Article 41 of the Covenant. In the case of a State Party is not fulfilling its obligations under the present Covenant, a complaint shall be accepted, provided that the State Party has also recognized the competence of the Committee. In other words, the Committee's competence is recognized on mutual basis (there is an exception to the Committee on the Elimination of Racial Discrimination).

Article 41, paragraph 1, of the Covenant came into force in 1979, in accordance with the Covenant. According to a report submitted by the Human Rights Committee on March 28, 2014, 49 States Parties have the right to take advantage of this procedure by making a declaration under Article 41.1 of the Covenant. However, this complaint procedure has not been used until now. Article 41 of the Covenant is brought into effect in a certain procedure. The Committee only circulates in such a case that participating States fail to achieve mutual benefit within six months. The Committee's mediation mission should then be brought to a friendly solution. If the matter is not resolved positively within twelve months, the Committee shall submit a report only with a brief statement of facts.

The interpretation of Article 41 of the Covenant indi-

cates that this procedure is of optional nature. With respect to human rights, it is not excluded that this procedure will work after a certain period of time. For this reason, mandate characterized by the procedure, for example, the 1965 Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Article 8,9,10), would also increase the authority of the Committee.

In the fifth subchapter, the basics of considering individual complaints are included. Jurisdiction of the Committee on individual complaints: **subject-matter (ratione materiae)**; personal scope (*ratione persone*); territorial scope (*ratione loci*); temporal scope (*ratione temporis*). The committee's commitment on individual complaint was identified directly in Article 1 of the Protocol. The jurisdiction of the State is primarily concerned with its territory and, accordingly, jurisdiction of the Committee covers the territories of the States Parties to the Covenant and the Additional Protocol. The Committee's "*ratione temporis*" jurisdiction is formed in accordance with Article 49 of the Covenant and Article 9 of the Protocol. The general case is that the Covenant does not apply to facts that existed before its entry into force.

The Optional Protocol came into force on March 23, 1976, and according to the annual report covering March 2014 of the Human Rights Committee, the Committee made 41 decisions based on individual complaints within one year and declared 12 complaints unacceptable. The number of interrupted works was 20. The Optional Protocol of the Republic of Azerbaijan was ratified on November 27, 2001, and three months later, on 27 February 2002, the Protocol entered into force for the Republic of Azerbaijan. The international treaty is not applied to facts that occurred before the ratification. However, there is an exception to this rule in some cases. The legal force of international norms with regard to on-going violations of law goes backward before the ratification act of the State. The committee's *ratione temporis* is crucial for the restoration of

violated civil and political rights of refugees from Armenia.

The sixth subchapter investigates the conditions for considering of individual complaints in the Committee. It is noted that person claiming to have violated the rights set out in the Covenant must be directly addressed. However, in certain cases, for example, if a person is deprived of the liberty, placed in forcible treatment, family member or authorized representative may present his / her request by submitting his / her power of attorney to the Committee. If the complaint is not suitable with the direction of "Incompatibility of the legislation to the Covenant", it is impossible to admit it. The issue of coordinating of the domestic legislation with the Covenant is being implemented with the periodic reports of the participating States. The offense shall be related to the rights set out in Articles 6 to 27 of the Covenant.

According to the Article 5.2 of the Protocol, for information provided from the individuals: This complaint should not constitute an object of other international visions or arrangements; the complaint should use all domestic remedies - the request is foreseen. There are some exceptions to the abolition of domestic remedies that are not required to exhaust domestic solution remedies (for example, Khilal Avadanov's complaint against Azerbaijan in 2007).

The requirement for the abolition of domestic human rights is stated in acts of international law, but should also be a domestic legal basis. The Criminal Procedure Code of the Republic of Azerbaijan (Article 122.11) is entitled to apply to international courts. The mentioned article gives the right to appeal to the ... *international courts*. The "international courts" referred to Article 122.11 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Azerbaijan should also establish the basis for the application of quasi-judicial mechanisms. Article 122.11 of the Code have to change in the format as "shall have the right to appeal to the international courts and the quasi-judicial bo-

odies (or human rights committees)".

Other conditions must be considered for review of the complaint. For example, there are certain requirements for members of the Committee when considering the case. Committee members:

- If elected from the State Party concerned on the relevant case;
- Any personal interest in the relevant case;
- It will be unacceptable to take part in the consideration of the case if they act in any quality in the preliminary acceptance of any decision on the relevant complaint.

The seventh subchapter is called the rule for consideration of individual complaint and its outcome. When the Committee finds the complaint unacceptable, it sends its decision to the author of the complaint about the inaccuracies of this information by the Secretary-General of the United Nations. If the complaint is considered acceptable, the second stage of monitoring functions begins and the Committee makes a decision on the essence of the complaint. The Committee shall bring to the attention of the alleged State Party a breach of any provision of the Covenant which it has filed with it under Article 4 and Article 91 of the Protocol. Where the Committee finds that there has been a violation of human rights, the Committee recommends that the State party:

- termination of non-violent activities;
- obtaining a guarantee that violations will not be repeated in the future;
- restoration of the previous situation;
- requirement for paying to a person compensation for damage.

The Committee may require the immediate release of the detainee or the replacement of the death penalty with another penalty, and restoration of the dismissed person to his / her position. If it is not possible to restore the violated rights in

another instance, it is decided to give compensation to the injured person. At the same time, expression of a violation by the Committee may also be sufficient for the claimant. Although the Committee on Human Rights acts as a subsidiary element of domestic legal protection, its functioning should be viewed from the aspect of the commitment of States to human rights. Although the Optional Protocol does not stipulate the mandatory legal force of the Committee's "decisions" on human rights for States Parties under the individual complaint procedure, the signatory (ratified) States are of political responsibility for the recognition of the relevant authority of the Committee. The appropriate commitment of the state is somewhat of a legal nature. In accordance with article 2.3 of the Covenant, States Parties have the obligation to provide effective legal remedies to the individuals under jurisdiction. Since the Committee is also one of the mediations available, its decision also envisages the state from an international legal point of view.

The fourth chapter is entitled "*General Commentary of the Human Rights Committee*" and consists of two subchapters. *The first subchapter* is devoted to the authority of the Human Rights Committee for general interpretation. The Committee's comments consist of its monitoring function. In particular, it encourages the elimination of gaps and uncertainty in the legislation of the States Parties, by adopting common notes that it deems necessary while considering the periodic reports of States. The "general comments" appears relating with the rights of the Committee on Human Rights in the Covenant, implementation of the obligations of the participating States and other issues. The authority of the Committee to comment shall be governed by the international law, including the interpretation of the norms of international law set forth in the Vienna Convention (Article 31-33) on the Law of Treaties (1969).

The United Nations published general descriptions of

the Committee in 2003. So far, the Committee has made 36 general comments. Recent Comments are related to the right to freedom and safety; the right to life. The comments of the Committee can be interpreted as informal, doctrinal interpretations. However, such a conclusion can not decrease the significance of the comments of the Committee. Adopting of the Committee's comments by international community bring it closer to the official interpretation from the point of status, if the comments which contradicts the object and purpose of the Covenant by the State Parties, have no legal significance. In order to understand the legal and political significance of the Committee's interpretations, its General Comment No.24 of general characteristic is of crucial importance. The Committee clarified the international human rights theory in the General Comment on "Issues relating to reservations made upon ratification or accession to the Covenant or the Optional Protocols thereto, or in relation to declarations under article 41 of the Covenant". Recognition of the mandatory legal force of the Committee's interpretations would be of great importance for the universal protection of human rights. The status of an official interpretation of the Committee shall be accepted by the new norm of international law.

The second subchapter provides the absolute rights set out in the general descriptions of the Human Rights Committee. The Committee also clarifies the material content of a number of rights set out in the Covenant, as we have noted along with general procedural interpretations. The Committee notes in its general descriptions that part of the rights set forth in the Covenant relates to absolute or unrestricted rights and that no withdrawal from them is permitted. The absolute rights set forth in the Covenant:

- Right to life (art 6);
- freedom from torture or cruel, inhuman and degrading treatment or punishment (art 7);

- freedom from slavery and servitude (arts 8(1) and (2))
- freedom from imprisonment for inability to fulfil a contractual obligation (art 11);
- prohibition against the retrospective operation of criminal laws (art 15(1));
- imposition of penalty only in accordance with legislation and international law (art 15(1));
- right to recognition before the law (art 16);
- freedom of thought, conscience and religion (art 18).

The Committee assessed the status of “right to life” by 2018 (General Comment No. 36 at its 124th session) on all the circumstances and set the activity parameters of the participating States’ legislation and court jurisdiction. According to the Committee’s position, States Parties, by referring to Article 4 of the Covenant, cannot justify the imperative norms of humanitarian law or international law as well as the violation of rights to “freedom from arbitrary detention”, “fair trial and fair hearing rights”, “presumption of innocence” and other rights in any case. The commitment to the absolute nature of these rights is stated in Article 4 of the Covenant.

The Committee’s general commentary and its monitoring mechanism supported the formation of a new legal culture, promoting the harmonization of the domestic legal system and the activities of the government in general with human rights and freedoms. The Committee’s general explanations are important not only for different branches of power but also for study of the fundamental rights and freedoms of each individual, understanding of their essence and protection of their respective structures.

The fifth chapter is called “Human Rights Committee’s Standards and Periodic Reports of the Republic of Azerbaijan”, consisting of eleven subchapters. *The first subchapter* examines the principles of ensuring human rights in a state of emergency. The Committee clarified nature of the rights set

forth in article 4 of the Covenant in its General Comment No. 29, issued on July 24, 2001, and attempted to determine boundaries of the activities of the participating States in a state of emergency. The Committee has requested the substantiation of a state of emergency in various states (e.g. Jordan (1994), the Republic of Azerbaijan (1994), Israel (1998), Armenia (1998). On June 8, 2004, the Law of the Republic of Azerbaijan “About emergency state” was adopted as one of the measures to clarify the general provision on the state of emergency in the Constitution of the Azerbaijan Republic. The 2004 law outlines the purpose of applying a state of emergency and is aimed at protecting the rights and freedoms of not only citizens, but also foreigners and stateless persons. The Constitutional Law on the Regulation of Human Rights and Freedoms in the Republic of Azerbaijan adopted on December 24, 2002 (Article 3.1-3.5 defines the principles of restrictions.

The second subchapter is called the right not to be subject to torture and cruel, inhuman treatment. The Human Rights Committee remains as an arbiter in the comprehensive interpretation of the relevant law, the definition of standards for domestic law. The Committee notes in its experience that the application of Article 7 has a close connection with Article 10.1, which provides for a spirit of respect for human dignity and humanistic treatment with prisoners. The Committee notes in its general comment that it does not describe any of the concepts underlying the substance. It is noted that it is not necessary to draft a list of prohibited acts or to distinguish exactly different types of treatment or punishment. Such a distinction depends on the nature, purpose, and cruelty of the treatment. The prohibition provided for in Article 7 applies not only to the acts creating the physical pain, but also spiritual pain.

A number of serious issues have emerged in the generalization of the Committee on the II report of the Republic of Azerbaijan. The absence of an independent mechanism to in-

investigate complaints against police officers and prison guards would have resulted in a large number of complaints not being registered at that time. It is recommended to create an independent body by the State of the Committee to investigate and admit complaints related to use of force and abuse, for the freedom from cruel, degrading treatment or punishment, acquired under articles 7 and 9 of the Covenant, as well as the provision of right to freedom and personal security and to adopt the legislation in order to bring the law enforcement officials to account for violations. Respect for the rights of detainees is shown as the duty of law enforcement, prosecution and court instances. The lack of place in penitentiary institutions in the Republic of Azerbaijan and shortages to comply with Article 10 of the Covenant on the situation of persons deprived of their liberty have not been ignored in the generalization of the Committee's report II. The Committee emphasized to settle the problem on the lack of place in of penitentiary institutions and the importance of respect for the persons deprived of their liberty referring to Article 10 of the Covenant for the Republic of Azerbaijan, which does not provide adequate information on this issue. The "soft" dignified life, which was just mentioned in the Preamble only before the Constitution of the Republic of Azerbaijan (1995), was subsequently turned into a "harsh" right under Article 16 with the amendment to the Constitution. In conformity with the Constitution of the Azerbaijan Republic (Art 16.1; 46), specific legislative acts such as the Civil Code of the Azerbaijan Republic (Art 23), Code of Criminal Procedure of the Azerbaijan Republic (Art 13), Criminal Code of the Azerbaijan Republic (Art 133, 293, etc.), Code on the Execution of Punishments of the Azerbaijan Republic (Art 10), the Law on the State of Emergency (Art 19) and other legislative acts reflect the prohibition of torture, inhuman treatment, and the protection of honour and dignity. It should be noted that there is no clear understanding of what constitutes the dignity.

In practice, there is not an accurate and suitable definition for understanding of human dignity. In this sense, it is always necessary to study the general comments and positions of the Committee on this issue.

The third subchapter is dedicated to the right to liberty and personal safety. This right in the Constitution of the Azerbaijan Republic (Articles 28, 31, etc.), the Criminal Procedure Code (Articles 14,15,16,17, etc.), Law on Regulation of the Exercise of Human Rights and Freedoms in the Republic of Azerbaijan (2002), Police Act Of the Republic of Azerbaijan and other legislative acts is formulated in accordance with international commitments with certain exemptions. One of the general comments of the Committee is related to the right to liberty and security of person referred to Article 9 of the Covenant. First, this issue was settled in the General Comment No. 8 of the Committee in 1982, and then further developed the right of personal security with the General Comment No. 16 in 1988. The Committee's position was that the law set out in Article 9 of the Covenant should have absolute assurances from any interference, including the interference of state authorities, individuals and legal entities.

In its judgment, the Committee has clarified many issues, including those relating to those who are involved in criminal proceedings or other circumstances, as well as the illegal, arbitrary interference, the term of family, housing. Restriction of the right to freedom and personal security to the form and extent which is incompatible with the purposes for which the constitution is based, without the sanctions of the court or the competent official prescribed by law, limitation of more that determined and controlled periods, shall be deemed inadmissible. The Committee assessed the detention of a person within 9 weeks in order to achieve a confession as a the violation of Article 9.3 of the Covenant. Article 9.4 of the Covenant guarantees the protection of rights before a court. When

commenting on Article 17 of the Covenant, the Committee clarified the terms “illegal” and “arbitrary interference”. Although the article 61.3 of the Constitution of the Azerbaijan Republic states that every citizen has the right for the lawyer's advice from the moment of detention, arrest or accusation with crime by competent state bodies, the Committee concludes in the general commentary on the III report that this right is not applied in practice.

In the fourth subchapter, right to life is studied. The right to life described in Article 6 of the International Covenant is laid down in Article 27 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan. In its General Comment No. 6 adopted by the Committee in 1982, the Committee stated that the right to life is the supreme right from which no derogation is permitted even in time of public emergency that threatens the life of the nation (enunciated in Article 4.1.) However, the exception in domestic law and international law is determined. The Republic of Azerbaijan has ratified Protocol 1983 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950) and Protocol II of the Covenant. The exception to Article 2 of Protocol No. 6 of the European Convention and to Article 2 of Protocol No. 2 of the Covenant is further amended and is enunciated in Article 27.2 of the Constitution of the Azerbaijan Republic. The exception to Article 27.2 of the Constitution contains two cases. As envisaged by international humanitarian law, firstly, in a case of “extermination of enemy soldiers in a case of military aggression”, the second case contains a similar, but extended exception, both in Protocol No. 6 and in the Second Optional Protocol. An important part of Article 27.2, which does not comply with international law, is “... and in other cases envisaged by law”. The latter expression forms uncertainty. Whenever the death penalty is applied in the constitutional order, it must be clearly stated.

The essence of the abolition of the death sentence is that

the killing should be possible only in the case of the International Humanitarian Law - during the mutual war of the enemy soldiers. In other cases, the maintenance of the death penalty for various reasons does not conform to international legal obligation. This opinion is also acknowledged by Protocol No. 13 (2002) (the Republic of Azerbaijan is not a party to the Protocol) that should replace the Protocol No. 6 of European Convention. The Protocol No. 13 does not recognize any exception. As we have stated, the right to “life” can be excepted in accordance with the International Humanitarian Law, which is used as a system of customary norms in a case of military aggression, conflict. This case has also been endorsed by the International Court of Justice (The Advisory Opinion of the International Court of Justice on the legality of nuclear weapons (1996)).

The abolition of the death penalty by the State in the case of war is acknowledged as positive by the Committee. This issue was mentioned in the closing generalization of the Committee on the second report of the Republic of Azerbaijan. As in the Constitution of the Azerbaijan Republic (Art 24.1), the Committee notes that “the right to life” can not be subject to limited interpretation and the right to life is “inalienable rights”. The Committee accepts the right to life in a broader sense. Taking into account the existence of death penalty in some countries, it also draws attention to the fact that this measure can be applied only in exceptional cases. On the one hand, Committee makes death penalty, as expressed in the exception of the “right to life” link the legality of the case. On the other hand, it links the “right to life” to the necessary, material and socio-economic conditions. In particular, Article 16 of the Constitution can be mentioned. The inalienability set by the Committee is that it shall not be taken away from others, and no one can deny that right.

The fifth subchapter is dedicated to the rights of wo-

men, children and the disabled. One of the issues that the Committee pays particular attention to in all periodic reports submitted by the Republic of Azerbaijan was women's rights. Although the second report does not specify how this issue is settled, the Committee has stated that it is necessary to establish appropriate legislation. During the discussion of the 2nd periodic report of the Republic of Azerbaijan, problems relating to women's rights highlighted the violation of the right to "freedom and personal safety" as defined in article 3, 9 of the Covenant and the violation of the right to equality before the a court stated in Article 26. The main offenses are considered as rape and domestic violence against women, and it is noted that women are unable to use their means of defence. The Committee has requested to prepare the database that reflects the facts of torture and law violations against women.

The adoption of the National Program on Domestic Violence Prevention in 2007, the Action Plan on Family and Women's Issues 2009-2012, and the Law on Gender Equality in 2006, were implemented in line with the Committee's recommendation. At the same time, the Republic of Azerbaijan tries to form legislative safeguards for gender equality joining international treaties such as the 1979 Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW), the Istanbul Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence in 2011.

The Human Rights Committee has repeatedly described human trafficking as a violation of Article 3 (Equal Rights of Women and Men), Article 8 (Slavery Prohibition), Article 24 (Children Rights) and Article 26 (Non-Discrimination) of the Covenant. The Committee emphasized that measures against trafficking should not have a negative impact on the rights and freedoms of trafficked persons. In particular, the Asian model of combating human trafficking can be illustrated as an example. Although the Committee does not directly specify the is-

sue, either Palermo or the US model should be adopted.

Taking into account the recommendations of the Committee, a separate legislative act - the Law of the Republic of Azerbaijan on "Combating Trafficking in Human Beings" was adopted in 2005. However, trafficking in human beings as a criminal offense was included in the criminal acts of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan (Article 144.1), Forced labour (Article 144.2) and dissemination of confidential information about trafficked persons (Article 316.1) by the law of 30 September 2005. In the third final summarization, early marriage age as 17 for girls and 18 for boys is considered as a violation of Articles 2, 3, 17, 23, 24, and 26 of the Covenant. This issue has been resolved by legislative amendments.

The other issue in the summarization of the third periodic report was related to the attitude toward group of people that need more legal protection. The Committee assessed measures against children and the disabled in Azerbaijan, joining of Azerbaijan to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities and its Optional Protocol on January 2009 positively.

The sixth subchapter includes the right to equality before the law and the court. The Committee reaffirmed the principle of equality before the law and the court in various provisions of the Covenant, in the context of the Articles 3, 7, 14 and others. The Committee notes that, in spite of the broad content of Article 14, some States Parties do not reflect the requirements of this article in their reports. The Committee further notes that Article 14 of the Covenant applies to all courts, as well as to private and ordinary courts and tribunals.

Changes in the sphere of criminal process of the Republic of Azerbaijan, in particular, the transfer of the penitentiary system from the Ministry of Internal Affairs to the Ministry of Justice were highlighted in the II report as a positive case in the final summarization. The need for reform in the judicial system has also been reflected in the Committee's III generalization. It

is unacceptable that the pre-trial investigation centre in the Republic of Azerbaijan is under the jurisdiction of the Ministry of National Security of the Republic of Azerbaijan, not in the Ministry of Justice of the Republic of Azerbaijan, so the Committee recommends two ways for the solution of the issue. One of them was the abolishment of the body and the other was to transfer pre-trial investigation center to the jurisdiction of the Ministry of Justice of the Republic of Azerbaijan, if this body was not abolished. After the second periodic report, even though acts such as the Law of the Republic of Azerbaijan "on Judicial-Legal Council", Code of Ethic Behaviour for Judges, etc. were accepted, the judicial system could not be completely released from the executive or political intervention. Contrary to Article 14 of the Covenant, information on corruption remains in the court system was brought to the attention. Although the Azerbaijan Anti-Corruption Law 2005 was adopted, problems in this area have not been fully resolved. In particular, there is uncertainty about the disclosure of the activities and income of officials.

The seventh subchapter describes the right to non-discrimination. The General Comment No.18 (1989) of the Committee is dedicated to the principle of non-discrimination in the field of human rights. It is noted that equality before law and law without discrimination in any form specified in Article 2.1 and 26 of the Covenant is one of the general principles in the field of human rights protection.

The Committee also draws attention to an important issue. In particular, the fact that the Covenant does not necessarily express the concept of "discrimination" is not to weaken the fight against discrimination. It is noted that the definition of discrimination can be determined by referring to Article 1 of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (1965). The Committee shall require taking the necessary measures to eliminate discrimination. Re-

sponsibility for violation of this norm is crucial (Article 154.1 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan envisages criminal liability for violation of equality). The Committee considers that discrimination listed in Articles 2.1 and 26 of the Covenant is sometimes not reflected in the constitution and the legislative acts of all States Parties and the States Parties should explain the reason of this emptiness. Article 25.3 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan guarantees equality of rights and freedoms of everyone... In separate legislative acts (Criminal Code of the Azerbaijan Republic, Art 6; Criminal Procedure Code of the Azerbaijan Republic, Art 11.2; Code of Administrative Offenses of the Republic of Azerbaijan, Art 7; The Civil Procedure Code of the Azerbaijan Republic, Art 8.2; Labour Code of the Azerbaijan Republic, Art 16.1; etc.) guarantees of non-discrimination were identified. The Article 25.3 of the Constitution expresses grounds against discrimination as set forth in the Covenant. In the sectorial legislative acts, it is rightly stated that "... irrespective of other status ...". Dynamic development of social relations may also create other grounds for non-discrimination.

It is not possible to list all of the status identified as the basis of legislation for discrimination, but the range of these signs varies at different stages of development. Therefore, it should be considered reasonable to envisage "other status" after listing some of the unrecognized status as a basis for discrimination. As noted by the Committee, the principle of non-discrimination as set out in Article 26 is not limited to the rights set out in the Covenant. An expanding interpretation of the rights recognized in the Covenant is based on the conclusions reached by being expressed in Article 5 of the Covenant.

In the eighth subchapter, the rights of aliens are studied. In its General Comment No. 15 (1986), the Committee commented on the legal status of aliens and noted that States Parties provided for in Article 2.1 of the Covenant are not paying

any attention to the obligation of providing all the rights enshrined in the Covenant to all persons within their territory and their jurisdiction. States Parties shall ensure that the obligations arising under Article 2.1. are met by everyone, including aliens, based upon the principle of mutual benefit.

Article 69 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan is based on the principle of the national regime in respect of foreigners. In the Migration Code of the Republic of Azerbaijan for 2013, the definition of the principle of the national regime (Unless otherwise is envisaged by the Law and the international agreements which the Republic of Azerbaijan is a party to, foreigners and stateless persons enjoy equally all of the rights as the citizens of the Republic of Azerbaijan while staying in the Republic of Azerbaijan - Migration Code of the Republic of Azerbaijan - Article 74.1) for foreigners is equal to the rights of citizens of the Republic of Azerbaijan, with the exception of the fields the labour activity is conditioned by citizenship (Labour Code of the Republic of Azerbaijan Republic, Article 13.2), as well as the right of temporary ownership of land plots (Land Code of the Azerbaijan Republic, Article 49.4). According to the legislation, foreigners and stateless persons are equal before the law and courts of the Republic of Azerbaijan regardless of their property or social conditions, race, nationality, gender, language, religion, type and character of his/her activity and other cases.

The Committee notes in its comment that if an alien is allowed to enter the territory of a State Party, then all rights ratified under the Covenant shall apply to him/her. If the alien is in the territory of a State Party on a legally binding basis, the right to act freely and to leave the territory of that State may be restricted only in accordance with Article 12.3 of the Covenant. The Republic of Azerbaijan has established the framework for the rights and freedoms aliens by implementing the relevant restriction in its domestic legislation (Constitutional Law on

Regulation of the Exercise of Human Rights and Freedoms in the Republic of Azerbaijan (2002).

Article 13 of the Covenant applies only to the aliens lawfully in the territory of a State Party. As with minimum standards (principles) in the respect of aliens:

- the principle of preventing the collective expulsion of aliens and stateless persons;
- the principle of the absolute independence of the rights and freedoms of aliens and exclusion of the restrictions;
- the principle of equality and non-discrimination toward the aliens;
- the principle of free movement and abandonment in a State where the aliens lived.

Thus, the Committee recommends that States Parties pay attention to these safeguards.

In the *ninth subchapter*, there is freedom of thought, conscience and religion. We can refer to the Committee's General Comment No. 22 (1993) on the right expressed in Article 18 of the Covenant. The Committee notes that rights set out in Article 18.1 of the Covenant, are very broad. The Human Rights Committee assessed the nature of the rights we have mentioned with a number of interpretations and stated that it was inadmissible for some of them. According to Comment No. 22 of the Committee, expanding interpretation of the terms "belief" and "religion" is required. The Committee considers that these terms should include not only beliefs and religions, but also modern views. In society, minorities shall not be subject to discrimination and coercion because of their different thought and beliefs by majority of the people. However, the activities of religious minorities shall not do harm to public safety. Restricting the activities of Jehovah's Witnesses in the Republic of Azerbaijan addressed to the Committee was implemented with the purpose of "public safety", "provision of

public rule". As it turned out, young people who joined the "Jehovah's Witnesses" were forced to give up compulsory military service because of their religious beliefs. Article 76 (Defence of motherland) of the Constitution of the Azerbaijan Republic has priority over international commitments; there is no alternative service under Article 151 of the Constitution.

The tenth subchapter includes the rights of minorities. The Committee stresses that restriction for any other right as well as restriction of the rights in the interpretation of Article 18.3 is inadmissible. The Committee also clarified the categories of "spirituality" and "state security", which are the basis for restrictions. For the purpose of protecting the rights of minorities, according to the General Comment No. 23 on Article 27 of the Covenant, creating drafts of a proposed law, awareness of people about the rights provided for in the Covenant was one of the proposals done for the Republic of Azerbaijan.

While clarifying the issue of providing of human rights in the Republic of Azerbaijan, the Committee noted that the right to self-determination recognized pursuant to Article 1 of the Covenant applies to all peoples, not just peoples of colonial status. Thus, the Committee has linked the issue consequentially with the establishment of a democratic political system.

In the eleventh subchapter, political or civil rights are interpreted. Article 25 is one of the provisions of the Covenant related to the Civic Institution. This article does not refer to "everyone" in the participant state, but only to its citizens' right to participate in the relevant political system. In the last decades, there have been a growing number of requests about the violation of this right to regional mechanisms as well as to the Committee. For example, in the case of Gobin Mauritius, the Committee established its own violation of the right of the person with its Communication No.787/1997. The first (25th) General Comment of the Committee was adopted in 1996.

The Committee notes that the right to participate in the

conduct of public affairs referred to Article 25 is still related to the right of self-determination of the people identified in Article 1.1 of the Covenant. However, in contravention of Article 1.1, the right in the Article 25 is individual and includes the right of specific persons to participate in public affairs. While commenting on the right of Article 25 of the Covenant, the Committee draws attention to the fact that violations of the lawfulness of the elections, as well as the violation of the rights of persons because of not holding the elections in the time specified in the law, constitute the basis for the complaint. The Committee notes that a commitment for the participating States is that they should demonstrate in their reports the rules governing the elimination and limitation of voting rights of the citizens.

The right to vote was reflected as an issue that create concern in the finalization of the Committee on both the II and III reports of the Republic of Azerbaijan. The Committee has received information on violations committed in the 2005 parliamentary elections in the Republic of Azerbaijan, as well as in the 2008 presidential elections. The Committee notes that the task of the State is to create the conditions for the enjoyment of the right guaranteed by Article 25 of the Covenant for the solution of the said issue.

The Committee's commentary (position) that can create the precedent is that people deprived of their liberty (detained or held in custody), but not judged, have right to vote. If the judgement related to criminal offence by person is a ground for a temporary cancellation of the voting right, then the duration of the term of such right should be proportional to the weight of the offense and the sentence.

The general comment, adopted by the Committee on July 12, 1996, is undoubtedly affecting the decisions of the European Court of Human Rights at present. One of the areas of authority in the implementation of general measures by the

Universal Declaration of European Court of Human Rights is the sphere of political rights of the participating States. The Court notes that States Parties should ensure that their prisoners have the right to vote. Abolition of election law without any classification of criminal offenses of people on criminal charge has been regarded as a violation of law. The right to vote is not given to the detained in the UK, Bulgaria, the Republic of Azerbaijan, Georgia, Estonia, Russia, Slovakia, Armenia, Latvia, Moldova, etc. The Court's first decisions in this area were against Italy (for example, Scoppola v Italy) and against the UK.

Article 56.3 of the Constitution of the Azerbaijan Republic states that ... participation in the elections, persons imprisoned by decision of law court, other persons specified in the present Constitution and laws might be restricted by law. Such a norm can be found in Article 28.2 of the Constitution of Georgia and Article 32.3 of the Constitution of the Russian Federation. While the position of the ECHR is progressive, there is no specific criterion for the right of the prisoners to be granted. The Committee may indicate the general direction that determines the classification of prisoners by various criteria. At the same time, certain changes may be made in Article 25 of the Covenant. For example, except for persons deprived of their liberty for life, the right to vote may be imposed on other persons of the deprivation of liberty.

It is notable to express an opinion on the Committee's General Commentary. It is important to look at the Committee's linking voting rights with "participation in state government" with broader approach. As known, modern constitutions, including international law, does not restrict the concept of government to the concept of state. Government also includes the "local self-government".

According to the Article 1 of the Law of the Azerbaijan Republic on the status of municipalities, ... Local self-govern-

ment in the Azerbaijan Republic is such system that performs *part of public affairs* for interests of local population according to part II of article 144 of the Constitution of the Azerbaijan Republic. It is said that ... Local self-government denotes the ability of local authorities, within the limits of the law, to regulate and manage a substantial share of public affairs... in the Article 3.1. of European Charter of Local Self-Government (1985).

According to the Article 3.2. of European Charter, this right shall be exercised by councils or assemblies composed of members freely elected by secret ballot on the basis of the free, secret, equal, direct and general suffrage. That position was expressed in Article 3.1 of the Law of the Azerbaijan Republic on the status of municipalities. Legislation is not only local self-government as a self-organizing procedure of citizens, but also as a special kind of mass government. In this sense, the right referred to Article 25 of the Covenant that contains the right to participate in municipal governing, which is under the jurisdiction of the Committee in the individual complaint procedure.

Mass media play an important role in providing of election rights and democratizing of the political system. After discussing both the second and third periodic reports of the Republic of Azerbaijan, there was a significant limitation of freedom of expression in the mass media as one of the problems. The Committee recommends the State to abandon the means of direct or indirect restriction of "the right to freedom of expression" as defined in Article 19 of the Covenant and re-examine the provisions relating to slander by protecting the balance between human dignity and freedom of expression.

Another serious offense, as a result of the discussion of the third periodic report, was the restrictions imposed on the enjoyment of freedom of assembly by disseminating peaceful demonstrations by force. The Committee recommends that the

State revise its rules, policies, and ensure that those under its authority enjoy the rights recognized under Article 21 of the Covenant and use the restrictions only in the cases provided for in the Covenant.

Another problem to be revised is observed in the barriers to the registration and activities of non-governmental organizations related to human rights. These violations lead to the failure to comply with the requirements set out in articles 19 and 25 of the Covenant. The measures taken here are the means to eliminate barriers to the registration and activity of non-governmental organizations by the state, and the obligation no to use of registration of political parties as cessation of their political actions against the government. The cooperation with the Republic of Azerbaijan has been the beginning of a new era in the formation of the domestic law, its reform, and the international legal protection of human rights.

The Committee also gives its recommendations today to implement its personal and political rights worthily in other areas of our country. The basis for the necessity of this cooperation is undoubtedly Article 12 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan.

ÖZET

Dersliğin birinci bölümü “İnsan Hakları Komitesi’nin konusu olan hakların sınıflandırması ve devletlerin yükümlülükleri” olarak isimlendirilmiş ve altı altbölümden oluşmaktadır.

Birinci altbölüm girişle başlayıp insan hakları ve özgürlükleri kavramını açıklamakta, bireysel özgürlükleri, onurlu yaşamı temellendiren, onu koruyan, onun toplumda diğer bireylerle, toplumsal, devlet ve özel kurumlarla karşılıklı etkileşimi ve ilişkilerini kurallara bağlayan normatif form kimi ifade edilmektedir.

İkinci altbölüm insan haklarının sınıflandırmasını kapsamaktadır. Günümüzde ayrı ayrı hakların ve özgürlüklerin sınıflandırılmasının temel amacı onların sınıflandırılması üzere yükümlülüklerin ve yasal rejimin dikkate alınmasıdır. Bu bölümde özel (kişi) ve siyasi hak ve özgürlükler negatif nitelikte olup devletin bu hakların gerçekleştirilmesi için sınırlandırıcı veya önleyici anlamda müdahale etmemesinin temel koşullardan olduğu belirtilmektedir. İkinci kuşak (sosyo-ekonomik) haklar devletin pozitif yükümlülüklerini kapsamakta, devletin ekonomik kaynaklar harcaması talep edilmektedir. Bu bağlamda yasal garanti sistemi zayıftır. Üçüncü kuşak haklar ise birlik-dayanışma (solidarity) veya grub niteliğindedir ve çoğunlukla yargı kurumunun müdahalesinin imkansız olması (non justiciability) veya bu korumanın çok zor olması ile ilgilidir.

Üçüncü altbölüm kişisel ve siyasi haklara ait edilip Azerbaycan hukuk literatüründe bu hakların isimlendirilmesi ile ilgili çeşitli terimler kullanılmaktadır. Bazı durumlarda yanlış olarak “vatandaş (yurttaş)” kavramı kullanılmaktadır. Oysaki, “vatandaş (yurttaş)” kavramı Sözleşme’de ifade edilen ve “herkes” için öngörülen kişi haklarından farklı olarak “yalnız bu veya diğer devletle siyasi ve hukuki bağı bulunan “vatan-

daşlar” için öngörülen haklar olarak anlaşılmalıdır ki, bu da İnsan Hakları Sözleşmesi'nin amacına uygun değil. Sözleşmede İngilizce ifade edilen “civil right”, Rusça'da “гражданские право” bazı durumlarda yanlış olarak Azərbaycan Dili'nde “mülki hüquq” olarak yanlış çeviri yapılmaktadır. Sözleşme'nin adında ve önsözünde İngilizce ifade edilen “civil” kavramı “personality” anlamında algılanması gerekir. Böyle bir somutlaştırma “civil” kavramından dilimize bazı dillerden, örneğin Rusça'dan “гражданские” (mülki) gibi giriş yapan yanlış harfi çevirilerin yanlışlığını ortadan kaldıracak.

Azərbaycan Cumhuriyeti'nin ceza, ceza mühakemeleri üsulu mevzuatının hükümlerinde öngörülen görev ve amaçları “kişilerle” ve “insanlarla” ilişkilendirilmektedir. “Vatandaş” kavramının “kişiler” ve ya “insan” kavramından sonra verilmesi de kişi haklarının herkesi kapsadığının bir göstergesidir. Doğal olarak burada siyasal haklar “yurttaş (vatandaş)” kavramı ile ilişkilendirilebilir. Fakat burada bu belitinin göreceli nitelikte olması ve Sözleşme'de yalnız bir maddede verilmesini unutmamak gerekir. Sözleşme'deki bir madde dışında tüm diğer haklar herkes için ifade edilmiştir. Kişisel ve siyasal hakların önemli özelliği onların doğal haklar olarak (*natural rights*) kabul edilmesidir. Evrensel öneme haiz bu haklar insan onurunun vazgeçilmez unsurudur. Bu haklar özgürlük ve siyasal sistemin katılımı ile ilgilidir.

Dördüncü altbölüm kişisel ve siyasal hakların oluşumunda dinsel normların önemi ile ilgilidir. Bu haklar için belirtilmiş “doğal haklar”ın başlangıcı din kaynaklarına dayanmaktadır. İnsan haklarının kutsallığı (ayrılmaz, dokunulmaz ve bozulmamazlığı) semavi dinlerle-musevilik, hıristyanlık ve islamla meydana çıkmıştır. Çağdaş Batı demokrasisinin ve insan haklarının oluşmasında önemli role sahip ABD'nin “Bağımsızlık Bildirgesi'nde” insan haklarının kaynağı ile ilgili ilahi referans mevcuttur. Bu bildiride “biz öyle bir açık gerçeğe dayanmaktayız ki, bu gerçeklikte tüm insanlar eşit olarak

yaratılmış ve Yüce Yaratan tarafından onlara kişilerden ayrılmayan haklar vermiştir, bu hakların gerçekleşmesini insanlar tarafından meşru yetkilerini onların rızası ile yapan devletler sağlar” ifadesi belirtilmiştir.

Beşinci altbölüm insan haklarının uluslararası mevzuatı olarak isimlendirilmektedir. İkinci Cahan Savaşı döneminden sonra gerçek kişilerin uluslararası üsul hukukuna başvuruda bulunmasına izin verilmesi veya ayrı ayrı kişilerin uluslararası hukuk normlarını ihlal etmesine göre uluslararası hukuk üsulüne uygun olarak sorumlulukları yerine getirmesiyle ister uluslararası hukuk üsulü kapsamında, isterse de ulusal mahkemelerde uluslararası hukuk normlarının ihlal edilmesine göre ayrı ayrı gerçek kişilere sorumluluk getirdiler. Böylece yürürlükte bulunan pozitifist uluslararası hukuk konsepti değişikliğe uğradı. Gerçek kişiler uluslararası üsul hukuku kapsamında sorumluluk yüklediği gibi, onlara uluslararası hukuk kapsamında haklarını savunma zorunluluğu kabul edilmiştir. Böylece insan hakları, uluslararası hukukun temelini oluşturdu.

Altıncı altbölüm kişisel ve siyasal haklara göre devletlerin uluslararası yükümlülüklerinden bahsetmektedir. 1948 senesinde kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyanname-si'nde ifade edilen temel hak ve özgürlüklere zorunlu yasal yürürlük vermekle 1966 Aralık ayında Birleşmiş Milletler düzeyinde kabul edilmiş Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Bir taraftan Sözleşme yeni haklar (örneğin işkence veya onur kırıcı muameleye ve cezaya maruz bırakılmama (7.madde)) getirerek 1984 yılında İşkence ve diğer zalimane, insanlık dışı veya onur kırıcı davranışa ve cezaya karşı Sözleşme oluşturmuş, öte yandan ise bu sözleşmede öngörülen hakların gerçekleşmesini denetleyecek kurumsal mekanizm oluşturuluyor.

İnsan haklarının doğal hak başlangıcına sahip olması devletler arasında karşılıklı menfaate temellenen yükümlülükleri de dışlamaktadır. İnsan hakları konusundaki sözleşmeler

çoğu zaman genel kabul görmüş hakları kapsadığına görə onlar nesnel nitelikli grub garantisine dayanması gerekir. Her katılımcı devlet diğer katılımcı karşısında yükümlü olmakla aynı zamanda istenilen katılımcı, diğer katılımcı karşısında sözleşme yükümlülüklerini yerine getirmek talebini sunabilir.

İnsan haklarına saygılı olmak ilkesine uygun olarak devletler, insan hakları üzere uluslararası yasal yükümlülükleri istisnasız yerine getirmek zorundadır. İnsan Hakları Komitesi de bu Sözleşme'nin bir dizi hükümlerinin örfi-hukuk kaynaklı olmasını gerekçe getirerek devletlerin ilgili normlara koşul sürmesinin kabullenmemesini beyan etmektedir. İnsan Hakları Komitesi kendi kayıtlarında böyle bir yaklaşım ifade etmiştir ki, bu sözleşmenin 2.maddesi gereğince sözleşmede öngörülen genel yükümlülük sadece insan haklarına saygı duyulması ile sınırlı değildir. Devletler hem de kendi egemenliğinde olan tüm bireylerin bu haklardan yararlanmak olanağını da sağlayacaklar.

Kişisel ve siyasi haklarla ilgili uluslararası sözleşmelerin devletlerin yasal mirasçıları da etkilemiştir. Uluslararası hukuka ((1998 senesinde yürürlüğe giren) Uluslararası sözleşmelerde devletlerin yasal mirasçılarına ilişkin 1978 Sözleşmesinin madde 34.2. gereğince yeni oluşan devlet uluslararası ilişkilere *tabula rasa* ilkesiyle dahil olur. Fakat belli kategoride bulunan sözleşmeler vardır ki, onların belirlediği yükümlülükler otomatik olarak yeni oluşmakta olan devletlerin yükümlülükleri arasına girmektedir. Özellikle sınır, arazi rejimlerini belirleyen uluslararası antlaşmalar *tabula rasa* ilkesini istisna eder. Bu tür antlaşmalardan biri de insan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmelerdir. Post Sovyet devletlerinden biri olan Azerbaycan Cumhuriyeti Sözleşme'yi 21 Temmuz 1992 tarihinde onaylamış ve 1994 tarihinde kendisini ilk raporunu Komiteye sunarak bağımsızlığını kazandıktan sonra Sözleşmeyi onaylama tarihine kadar kendi egemenliğinde vuku bulmuş tüm vakalara göre sorumluluk üstlenmesine hazır

olduğunu belirtmiştir. İnsan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmelerin içeriği "tabula rasa"dan üstündür.

İkinci bölüm "İnsan Hakları Komitesi bir qarantör sistem gibi" isimlendirilmiş ve üç altbölümden oluşmaktadır. Birinci altbölüm İnsan Hakları Komitesi'nin yargılama ve konu bakımından yetkilerini ihtiva etmektedir. Bu altbölümde İnsan Hakları Komitesi'nin yetkileri analiz ediliyor. İnsan Hakları üzere uluslararası hukukun etkinliği ve verimliliği bu normların gerçekleştirme mekanizmlerine bu konuda tesis edilen uluslararası sözleşmelerin yapısına bağlı olduğu belirtilmiştir. İnsan Hakları Komitesi Sözleşme'yle tespit edilen temel hak ve özgürlüklerin katılımcı devletler tarafından sağlanmasını denetler ve insan haklarının uluslararası düzeyde korunmasının bir aracı olarak faaliyette bulunmaktadır. Komite Sözleşme, protokoller ve üsul kurallarında öngörülen yargılama yetkisini gerçekleştirmektedir. İnsan Hakları Komitesi'nin konu bakımından yetkisi değerlendirildiğinde onun gerçekleştirdiği yargı alanına bakmak gerekir. Komite insan hakları alanında uluslararası hukuk normlarının gerçekleştirilmesini denetler, insan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmelerin gerçekleştirilmesi ile yurtiçi mevzuatta gerekli değişikliklerin ve geliştirmelerin yapılması, ihlal edilen temel hak ve özgürlüklerin sağlanmasına göre bireysel başvuru üsulünde engizisyon mahkeme (İdari Hakem Heyetleri) işlevini yapmak, insan hakları alanında uluslararası sözleşme normlarının yasal doğasını değerlendirmek yönünde yetkilerini gerçekleştirir.

İnsan Hakları Komitesi çeşitli coğrafi bölgelerden uluslararası hukuk öznelerini kapsayan evrensel, uluslararası sözleşmeye dayalı olarak tesis edilen, özel faaliyet alanına ve yetkiye sahip olan bir kurumdur. Diğer sözleşme kurumları gibi Komite Birleşmiş Milletler kurumlarının yardımıyla sadece Sözleşmeye katılan devletler tarafından oluşmaktadır. Komite Birleşmiş Milletler ile sık ilişkide bulunmasına rağmen onun geleneksel yapısal birimi değildir. Sözleşme tam evrensel

Çin Dilləri olaraq qəbul edilmişdir. İşçi dilləri olaraq isə Çince həriç digər dillər qəbul edilmişdir. Çağdaş dönəmə uyğun olaraq Türkçe konuşan devletlərin sayının artması ilə Türkçe de işçi veya resmi dillerden biri olarak qəbul edilməsi gerekir. Türkçe olarak Azərbaycan Türkçesi veya Türkiyə Türkçesi qəbul edilebilir. Türkçenin Komite'nin dili olarak qəbul edilməsi onun üyelerinin coğrafi dengəsi, temel hukuk sistemləri ilə təmsil olunma kriterlərinin mantığı ilə qəbul edilməsi gerekmektedir.

Oylama mekənzimi belli bir üsule dayanmaktadır. Qullarla və Sözləşmə'yle başka bir kural öngörülmezse sunulan konu oylamadan önce uzlaşma yoluyla çözülməsi gerekmektedir. Fakat bu durum Komite'nin işinin gecikmesine neden olmaması gerekir. Adı geçen durumu diqqətə alaraq başkan istenilen üyenin isteği üzerine tekilifi oylamaya sunabilir. Oylama hem gizli, hem de açıq üsulle gerçəkləşir. Bu və ya digər üyenin talebi üzerine isimli oylama da yapılabilir.

Üçüncü bölüm "İnsan Hakları Komitesi'nin denetleme işlevi" olarak isimlendirilmiştir ve üç altbölümden oluşmaktadır. Birinci altbölüm uluslararası hukukta denetim (izleme) isimlendirilmiştir. Bu altbölümde uluslararası denetim kavramı, onun kullanım alanı gibi konuları kapsamıştır. Uluslararası denetim yasama faaliyeti işlevinden uzak olsa da bu faaliyeti de etkilemektedir. Fakat temel işlevi normların işleyişi aşaması ile sınırlıdır ve mutlak yasal niteliğe sahip değildir. Denetim teknik, idari, mali, hukuk yönlerinde yansıyor. Özellikle, uluslararası örgütlerin denetim işlevi o örgütün kuruluş işlemine ve amacına bağlı olarak değişmektedir. Çağdaş dönemde yasal önemi sürekli artmakta olan uluslararası denetim insan hakları üzere uzmanlaşmış kurumsal kurumların özellikleridir. Komite'nin denetim işlevi Sözləşmənin 40-42.maddelerinde, Protokolde ve Üsul Kanunu'nda öngörülmüştür. Komite'nin denetim yöntemleri ve kaynakları arasında devletlərin raporlarının gözden geçirilmesi, devletler arasında şikayətləri değerlendir-

mek, bireysel başvuruları deęerlendirmek, genel nitelikli tavsilyelerin hazırlanması gibi yöntemleri belirtmek gerekir.

İkinci altbölüm devletlərin raporlarını deęerlendirmesi kurallarını içermektedir. Sözləşmənin 40.maddesinin 1.kısmı gereğince katılımcı devletlər Sözləşmə ilə tanımlanan hakların sağlanması və yürütülməsi üzere yapılan etkiliklərə ilişkin rapor sunmaq yükümlülüğünü qəbul edirlər. Raporlar devlet tərəfindən Birləşmiş Millelter Örgütü'nün Genel Sekreteri'ne sunuluyor ve o da raporun deęerlendirilməsi için Komite'yi yöneltiyor. Komite raporlara baktıktan sonra kendisinin zorunlu və gerekli bildiği notları devletlərə gönderiyor. Komite ayrıca devletlərin raporlarından aldığı notlarını Ekonomik və Sosial Komite'ye gönderebilir. Komite'nin denetim işlevinde en zayıf tarafı onun tepkisine katılımcı devlet tərəfindən yanıt gelmediği durumdur. Komite en iyi durumda rapor göndere-meyen devlete ihbarname arz ettikten sonra 69.kural gereğince kendisinin yıllık raporunda bunu yansıtmakla Ekonomik və Sosial Komite aracılığı ile Genel Kurul'a gönderir. Raporun hazırlanmasında çeşitli devlet, hükümet və sivil toplum kuruluşları önemli role sahiptir. Komite devlet içinde hakların sağlanması ile ilgili kapsamlı bilgiye sahip olabilmek için toplumun tüm kesimlərinin menfaatlerini içeren "ek rapor" belgesini de qəbul etmektedir.

İstatistik bilgiler dayanarak denilebilir ki, katılımcı devletlərin büyük çoğunluğu evrensel sözləşmələr üzere kendi raporlarını zamanında sunamamışlar. 13 Ağustos 1992 tarihinde Sözləşmə'ye katılan Azərbaycan Cumhuriyeti tərəfindən İnsan Hakları Komite'sine birinci dönem olağan rapor 1994 senesinde sunulmuştur. Katılıma ilişkin belge Birləşmiş Millelter Örgütü'nün Genel Sekreteri'nde depozito yatırıldıktan üç ay sonra, yani 13 Kasım 1992 senesinde Sözləşmə, Azərbaycan Cumhuriyeti'nde yürürlüğe girmiştir. Azərbaycan Cumhuriyeti ilk raporu 21 Nisan 1994 tarihinde sunmuş olup, ikinci dönem olağan raporu 1999, üçüncüsünü 2007, dördüncüsünü ise 2014

senesinde sunmuşdur. Halen sıradaki raporun hazırlanması və sunulması ilə ilgili işlemlər gerçəkləşməkdədir. Azərbaycan Cumhurbaşkanı'nın 28 Nisan 2017 tarixli 2826 sayılı Kararnaməsi'yle Birləşmiş Millelter Örgütü'nün insan haklarına ilişkin sözleşməli kurumlarında olağan raporlarla beraber sunulacaq "Genel temel belge"nin hazırlanması amacıyla işçi grubu oluşturulmuşdur.

Katılımcı devletin temsilci heyeti ile dialog bittikten sonra Komite ilgili rapor üzere tam teşekküllü (final) tavsiyeler hazırlar. Final tavsiyede dialogun sonuçları ve Komite'nin yanıtları tespit ediliyor. Katılımcı devletin raporuna ilişkin atanan raportör tarafından final tavsiyenin projesi hazırlanır. Bu işlemdə ona Komite'nin seçilmiş üyeleri yardım ediyor. Proje hazırlandıktan sonra Komite üyelerinden yorum ve notların alınması için üyelere kopyaları dağıtılıyor. Yalnız bu işlemlerden sonra Komite tarafından final tavsiye kabul edilmektedir. Final tavsiye belgesinde giriş, katılımcı devletlerin yaptıkları olumlu işlemler, Sözleşme'nin katılımcı devlet tarafından yerine getirilmesi talep edilen, endişe duyulan konular ve tavsiyelerden oluşur. Kuşkusuz Final Tavsiye belgesi Sözleşme'nin yükümlülüklerinin yerine getirilmesinde katılımcı devlet tarafından gerekli etkinliklerin yapılmasına odaklanmaktadır.

Raporların değerlendirilmesi ile ilgili şimdiki sistem 2001 senesindeki değişikliklerle kurulmuşdur. Tüm final tavsiye belgelerinde sınırlı sayıda temel sorunlar sınıflandırılıyor ve bu sorunların katılımcı devletle müzakere edilmesini sağlayan özel raportör pozisyonu tesis edilmiştir. Özel raportörün sunumundan sonra Komite devletlerin gelecek raporun ne zaman sunulmasına ilişkin karar verir. Özel raportörün devlet temsilcileri ile yeniden buluşması olumsuz sonuçlar doğurduğu zaman Komite kendi raporu ile konuyu Birləşmiş Millelter Örgütüne arz etmektedir. Bu konu Sözleşmenin 45.maddesiyle düzenlenmektedir.

Üçüncü altbölüm İnsan Hakları Komite'sinin denetim

işlevinin geliştirilmesi yöntemleri olarak anılmaktadır. Denilmektedir ki, çoğu durumlarda raporların zamanında sunulması veya sunulduğunda bile raporun tam olmaması bir izin yasama ve diğer tedbirlerin çözümünü talep eder. Devlet kurumlarında çalışan hukukçuların Sözleşme'de öngörülen normların ulusal hukukta uygulamasına ilişkin gerekli bilgilerin (kapasitenin) olmaması sorunun çözülmesi için insan hakları üzere uluslararası hukuk derslerinin eğitim sistemine konulması genişlenmeli, bu derslerin olmadığı ülkelerde ise bu ders müfredatta uygulanmalıdır.

Dördüncü altbölüm İnsan Hakları Komite'sinin devletlerarası şikayetler üzere yetkilerini ihtiva eder. İnsan Hakları Komite'sinin işlevlerinden biri de devletlerarası şikayetleri değerlendirmesi ile ilgilidir. Devletlerarası şikayetleri değerlendirmek işlevi tüm sözleşməli kurumlar için öngörülmemiştir. Sadece bu Sözleşme'de "İşkencelere karşı", Sözleşme'de "İrkçılık aleyhine", Sözleşme'de ve işçi göçmenlerin ve onları aile üyelerinin haklarının korunmasına ilişkin sözleşme ile bu yetkiler ilgili organlar için ifade edilmiştir. Devletlerarası bilgilerin değerlendirilmesi yöntemi, gerçekçi, pratik içerik özelliğine sahip olamamıştır. Komite'nin devletler arasında şikayet usulü Sözleşmenin 41.maddesi ile düzenlenmiştir. Yükümlülüğünü yerine getirmeyen katılımcı devlete karşı şikayet, adı geçen devletin Komite'nin bu alanda yetkisini kabul ettiği (tanıdığı) zaman kabul edilmektedir. Başka bir ifadeyle, Komite'nin ilgili yetkisi mütakabiliyet ilkesi temeline dayanmaktadır (bu kural İrkçılığın ilgasına ilişkin Komite için istisnai bir durumdur)

Sözleşme'nin 41.maddesinin 1.bendi gereğince 1979 tarihinden yürürlüğe girmiştir. 28 mart 2014 tarihine kadar İnsan Hakları Komite'sinin sunduğu rapora göre 49 katılımcı devlet Sözleşme'nin 41.maddesinin 1.bendinde gösterilmiş beyanı ederek bu usulü kullanmak hakkı kazanmıştır. Fakat bu şikayet usulü kullanılmamıştır. Sözleşmenin 41.maddesi belli

bir üsule uyğun olaraq gerçəkləşir. Komite, yalnız 6 aylık süre zarfında ilgili katılımcı devletler karşılıklı garantiye ulaşmadığı zaman müdahale eder. Bundan sonra Komite aracılık misyonu sorunu barışçıl çözüme kavuşturması gerekir. On iki aylık süre zarfında barışçıl aracılık yollarla sorun çözülmediği zaman Komite yalnız olguların kısa ve öz biçimde ifade ederek rapor sunar.

Sözleşme'nin 41.maddesinin koşulları onu göstermektedir ki, bu üsul fakültetif özelliğe sahiptir. İnsan haklarına saygılılığın artması ile bu üsulün belli bir süreden sonra çalışacağı istisna edilmemelidir. Bunun için de üsul, örneğin Her Türlü İrk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin 1965 yılındaki Uluslararası Sözleşmenin 8-10.maddelerinin tespit ettiği gibi yaptırım özelliği verilmesi Komite'nin otoritesini güçlendirilebilir.

Beşinci altbölümde bireysel şikayetleri (başvuruları) değerlendirmenin temel ilkeleri düzenlenmiştir. Komite'nin bireysel şikayetlerle ilgili yetki alanı konu bakımından (ratione materiae); şahıslar bakımından (ratione persone); arazi bakımından (ratione loci); zaman unsuru bakımından (ratione temporis) tespit edilmiştir. Komite'nin bireysel şikayetlerle ilgili yetkileri bizzat Protokölün 1.maddesinde tespit edilmiştir. Devletin yetki alanı öncelikle kendi ülke hudutlarını kapsıyor ve buna bağlı olarak Komitesi'nin yetki alanı Sözleşme'nin ve Ek Protokölün katılımcısı olan devletlerin hudutlarını kapsamaktadır. Komite'nin "ratione temporis" yetki alanı Sözleşme'nin 49.maddesine ve Protokölün 9.maddesine uygun olarak şekillenir. Genel durum budur ki, Sözleşme yürürlüğe giren tarihten önce geçmiş olayları kapsamaz.

Fakültetif Protoköl 23 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe girmiş ve İnsan Hakları Komitesi'nin 2014 Mart ayını kapsayan yıllık raporlara uygun olarak Komite adı geçen bir yıl içinde bireysel şikayetler konusunda 41 karar vermiştir ve 12 dava kabul edilmemiştir. Devam ettirilmeyen davaların sayısı ise

20'ye ulaşmıştır. Azərbaycan Cumhuriyeti, Fakültetif Protokölü 27 Kasım 2001 tarihinde onaylamış ve bundan üç ay sonra, yani 27 Şubat 2002 tarihinde Protoköl Azərbaycan Cumhuriyeti için yürürlüğe girmiştir. Uluslararası sözleşme yasama organında onaylanma tarihinden önce vuku bulan olaylara uygulanmaz. Fakat belirli durumda bu kuraldan istisnalar bulunmaktadır. Devam eden hak ihlallerinde uluslararası hukuk normlarının geriye yürürlüğü devletin sözleşmeyi onaylama tarihinden önceki tarihleri de kapsar. Komite'nin yetkileri Ermenistan'dan mülteci durumuna düşmüş halkın kişisel ve siyasal haklarının iade edilmesi bağlamında önemlidir.

Altıncı altbölümde Komite'de bireysel davaları kabul etmenin koşulları incelenmektedir. Sözleşme'de öngörülen hakların ihlalini iddia eden şahıslar bizzat kendilerinin başvurusu gerekmektedir. Fakat belli durumlarda, örneğin şahıs ceza veya tutukevindeyse, zorunlu sağlık tedavi kurumlarında ve benzeri bu gibi durumlarda onun aile yakınları veya yetkili temsilcisi kendisinin vekaletnamesini Komite'ye sunmakla ilgili şahsın dava başvurusunu sunabilir. Davanın "mevzuatın Sözleşme'ye aykırılığı" yönünde kabul edilmesi imkansızdır. Nitekim, ulusal mevzuatın Sözleşme'ye uyum sağlaması konusu katılımcı devletlerin olağan raporları ile gerçekleşmektedir. İhlal olgusu Sözleşme'nin 6-27.maddelerinde ifade edilen haklarla ilgili olması gerekir.

Protokölün 5.2 maddesi gereğince şahıslardan sunulan bilgiler için bu dava başvurusu diğer uluslararası kurumun başvuru konusu veya düzenleyici konusunu oluşturmamalı, davacı ulusal hukuk yollarını tüketmesi gerekmektedir. Ulusal hukuk yollarının tüketilmesinden bazı istisnalar bulunmaktadır ki, bu zaman ülke içi çözüm yollarının tüketilmesi gerekmez (örneğin 2007 yılında Hilal Avadanov'un Azerbaycan aleyhine dava başvurusu).

Ulusal hukuk yollarının tüketilmesi talebi uluslararası hukuk normlarında ifade edilmesi ile beraber onun ulusal hu-

kuk normlarında da temeli bulunması gerekmektedir. Azərbaycan Cumhuriyeti Ceza Mühakemeleri Üsul Kanunu 222.11. maddesi uluslararası mahkemelerde dava açma hakkını tanımaqdadır. Ceza Mühakemeleri Üsul Kanununun ilgili maddesi "uluslararası mahkemelere" başvuruda bulunmaq hakkı vermektedir. Fakat Ceza Mühakemeleri Üsul Kanununun 122.11. maddesinde ifadə edilən "uluslararası mahkemələr" engizisyon mahkeme (İdari Hakem Heyetləri) mexanizmlerine başvurunun temel ilkelerini de tespit etmesi gerekmektedir. Ceza Mühakemeleri Üsul Kanununun 122.11.maddesi "uluslararası mahkemeye ve engizisyon mahkeme (İdari Hakem Heyetləri) kurumlarına" (veya insan hakları Komiteleri'ne) başvuruda bulunmaq hakkına sahiptirler şeklinde dəyişdirilmelidir.

Davanın gözden geçirilmesi için digər koşullar da diqqətə alınması gerekmektedir. Örneğin ilgili davayı gözden geçirirken Komite üyeleri ilə ilgili belli vasıflar mevcuttur. Komite üyeleri için bu konudakı kriterlər aşağıdakılardır:

– İlgili konuya ilişkin katılımcı devletdən Komite'nin üyesi bulunduğu zaman;

– İlgili davada herhangi bir kişisel menfaat bulunduğu

– İlgili davaya ilişkin herhangi bir qərarın öncədən qəbul edilməsində istənilən sıfatla katılmışsa davanın duruşmasına qatılamazlar.

Yedinci altbölüm bireysel davaları gözden geçirmə quralı və onun sonucu olaraq isimlendirilməkdədir. Komite, davanın red edilməsi kənaatına vardiği zaman Birləşmiş Məilletlər Genel Sekreter'in aracılığıyla davanın sahibinə bu bilginin kabullenməsinə ilişkin qərarını göndərir. Eger dava qəbul edilərsə denetim işləvinin ikinci aşaması başlar və Komite davanın içeriğine ilişkin qərar qəbul edər. Komite Protoköl'ün 4.maddəsi və 91.kurala uyğun olaraq ona sunulan davayı Sözləşmə'nin hər hangi bir düzenləməsinin ihlalini, ihlal edən katılımcı devletlərin bilgisinə arz edər. İnsan haklarının ihlalının

tespit edildiği durumlarda Komite katılımcı devletdən

-hukuka aykırı eylemin durdurulmasını;

-böyle ihlallerin gelecek zamanlarda təkrarlanmamasına ilişkin qərantinin verilməsini;

-öncəki durumun onarılmasını;

-şahıs veya şahısların mağduriyyətinin və zararının giderilmesini tələp etmək hakkı bulunmaqdadır.

Duruma bağlı olaraq Komite, həps edilən şahsın dərhal salıverilməsini vəya ölüm cəzasını başqa cəzaya dəyişdirilməsini, qörevindən alınmış şahsın eski qörevinə atanmasını tələp edə bilər. İhlal edilən hakların başqa türlü onarılmadığı zaman mağdur için təzminat ödənilməsi qərarə bağlanabilir. Aynı zamanda Komite tərəfindən ihlal durumunun ifadə edilməsi də davacı için yeterli sayılabilir. İnsan Hakları Komitəsi ulusal hukuk yollarını bir aşama olaraq qəbul etsə də onun faalyyətinə devletlərin insan haklarına bağlılığı açısından yaklaşması qərarədir. Fakültetif Protoköl bireysel başvuru (dava) üsulündəki kurallarda katılımcı devlet için "qərarların" yap-tırım gücünü zorunlu kılmasa da Protokölyü imzalayan (onay-layan) devletlər Komite'nin ilgili yetkilərinə tanımaq ilə ən azından siyasi sorumlulukları üstlənməkdədir. Gerçi, devletin ilgili yükümlülüğü belli bir anlamda hukuk açısından bağ-layıcılık özelliği taşımaktadır. Nitekim Sözləşmənin 2.maddesi-nin 3.bendində katılımcı devletlər konu bəkimdən yetkisi kəp-samından olan şahıslar için etkin və verimli hukuk yollarının sağ-lamak yükümlülüğü bulunmaqdadır. Komite də ilgili araç-lardan biri olduğuna qöre onun qərarı da devleti uluslararası hukuk açısından bağ-layıcı niteliktedir.

Dördüncü bölüm İnsan Hakları Komite'sinin genel yo-rumları olaraq isimlendirilmiş və iki altbölümdən oluşmaqdadır. Birinci altbölüm İnsan Hakları Komite'sinin genel şərh(yorum) yapmaq yetkisini içerir. Komite'nin şərhleri onun denetim işləvindən kaynaklanır. Özellikle də devletlərin olağan rapor-la-rına göz atarken qərarəli bildiği genel notları qəbul etməklə

devletlerin mevzuattaki boşluklarını, belirsizliklerin kaldırılmasını teşvik eder. İngilice'den "general comments" kavramı olarak kullanılan "genel şərhler (yorumlar)" İnsan Hakları Komitə'sinin Sözleşme'de ifade edilen haklarla, katılımcı devletlerin yükümlülükleri gerçekleştirilmesi ve saire kimi konularla oluşmuştur. Komite'nin şərh vermek yetkisi uluslararası hukukla, bu bağlamda Sözleşmeler Hukukuna ilişkin 1969 Vyana Sözleşme'sinde (madde 31-33) düzenlenen uluslararası hukuk normlarının şərh edilmesi kurumu ile ilgilidir.

Komite'nin genel nitelikli şərhleri külliyyat şeklinde Birleşmiş Milletler tarafından 2003 yılında yayınlanmıştır. Günümüze kadar Komite tarafından 36 genel şərh yapılmıştır. Son şərhleri özgürlük ve dokunulmazlık hakkı, yaşam hakkı ile ilgilidir. Komite'nin şərhlerini gayri-resmi, doktrinel tefsir olarak değerlendirmek mümkündür. Fakat böyle bir yaklaşım Komite şərhlerinin önemsizleştirmez. Katılımcı devletler tarafından Sözleşme'nin nesnesine ve amacına aykırı olan notların yasal öneme haiz olmamasına ilişkin Komite'nin şərhlerinin de uluslararası camia tarafından kabullenmesi statü bakımından onu resmi tefsirciye yaklaştırmaktadır.

Komite'nin şərhlerinin hukuksal-siyasal önemini anlamak için onun genel özellikli 24.şerhi çok önemlidir. Sözleşme'nin 41.maddesinde öngörülen "Sözleşme ve onun Fakültatif Protokol'ün onayı, katılımı zaman şart koyma konusu ile ilgili genel şərhinde (1994) Komite, uluslararası insan hakları teorisine önemli tespitler getirmiştir. Komite'nin koşullarının zorunlu yürürlüğünün tanınması evrensel düzeyde insan haklarının korunması bakımından çok önemli katkıda bulunabilirdi. Yeni uluslararası hukuk normları ile Komite için resmi şərh yapmak statusu kabullenebilir.

İkinci altbölümde İnsan Hakları Komitə'sinin genel şərhleri ile belirli mutlak haklar analiz edilmektedir. Komite üsul nitelikli genel şərhleri ile beraber Sözleşmede ifade edilen bir dizi hakların maddi içeriğini de aydınlatmaktadır. Komite

kendisinin genel şərhlerinde Sözleşme'den ifade edilen hakların bir kısmının mutlak veya sınırlandırılmayan haklara ait olması ve onlardan taviz verilmemesine dikkat çekmiştir.

Sözleşme'de ifade edilen mutlak haklar aşağıdakilerdir:

- yaşam hakkı (6.madde);
- işkence ve onur kırıcı muameleye maruz bırakılmama hakkı (7.madde);
- Kölelik yasağı (8.1.2. madde);
- Borç nedeniyle hapis yasağı: Hiç kimse sözleşmeden doğan yükümlülükleri yerine getirmedeği gerekçesi ile hapsedilme yasağı (11.madde);
- Hiç kimseye ceza işlendiği zaman verilebilecek cezadan daha ağır bir ceza verilemez (15.1.madde);
- Cezanın yalnız mevzuata ve uluslararası hukuka uygun olarak uygulanması (15.1.madde);
- Herkes her yerde, hukuk önünde kişi olarak tanınma hakkı (16.madde);
- Düşünce, vicdan ve din özgürlü hakkını zayıflatacak bir zorlamaya tabi tutulmaması hakkı (18.madde)

Komite 2018-ci tarihinde (kurumun 124.toplantısının 36.şerhinde) bir daha "yaşam hakkını" tüm durumlar üzere değerlendirmiş, katılımcı devletlerin yasama ve mahkemenin yetki alanı için faaliyet parametrelerini tespit etmiştir. Bu hakların mutlak özelliğinin korunması yükümlülüğü Sözleşme'nin 4.maddesinde ifade edilmiştir. Komite'nin bu konudaki yanıtına (pozisyonuna) göre hiç bir şekilde katılımcı devletler Sözleşme'nin 4.maddesini kullanarak kişisel hakkın veya uluslararası hukukun emredici kurallarını, ayrıca da "keyfi olarak özgürlüğün sınırlandırılmaması (hapsetmeme)", "adil yargılanma", "şüpheden sanığın yararlanması" ve saire hakların ihlaline gerekçe getiremez.

Komite'nin genel şərhleri ve gözlemləmə mekənzimləri ulusal mevzuat sistemlərinin, genelliklə isə devlet kurum və kuruluşların faəliyyətlərinin insan hakları və özgürlüklerine

uyum sağlamasının təşvik etməkə yeni hukuk kultürünün oluşumuna destek vermişdir. Komitenin genel şerhleri sadece devlet erkanının farklı organları için faaliyet yönünü değil, hem de her şahsın temel hak ve özgürlüklerinin öğrenilmesi, onların içeriğinin algılanması ve ilgili kurumlar aracılığı ile korunması bağlamında çok önemlidir.

Beşinci bölüm "İnsan Hakları Komitesi'nin standartları ve Azərbaycan Cumhuriyeti'nin olağan (dönem) raporları" olarak isimlendiriliyor ve on bir altbölümden oluşur. Birinci altbölüm olağanüstü durumlardan insan haklarının sağlanması ilkeleri öğrenilmektedir. Komite kendisinin 24 Temmuz 2001 tarihli 29.şerhinde Sözleşme'nin 4.maddesinde öngörülen hakların ruhunu belirtmiş, olağanüstü hallerde devletlerin faaliyet sınırlarını tespit etmeğe çalışmıştır. Komite çeşitli dönemlerde (örneğin, Ürdün'e (1994), Azərbaycan Cumhuriyeti'ne (1994), İsrail'e (1998), Ermenistan'a (1998) ve sair devletlerden) olağanüstü durumun gerekçesini talep etmiştir. Azərbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nda olağanüstü hallere ilişkin genel hükümleri somutlaştırmak yönünde etkinliklerden biri olarak 8 Haziran 2004 tarihinde "Olağanüstü durumlar hakkında" Azərbaycan Cumhuriyeti'nin Kanunu kabul edilmiştir. Yürürlüğe giren 2004 tarihli kanunda olağanüstü hallerin uygulanma amacı daha da genişletilmiş ve sadece yurtaşların değil, aynı zamanda yabancı uyrukluların ve vatandaşlığı bulunmayan kişilerin hak ve özgürlüklerinin korunması amacı ifade edilmiştir. 24 Aralık 2002 yılında kabul edilmiş Azərbaycan Cumhuriyeti'nde insan hak ve özgürlüklerinin gerçekleştirilmesinin düzenlenmesine ilişkin Anayasa Kanunu'nda (madde 3.1-3.5) sınırlamaların temel ilkeleri tespit edilmiştir.

İkinci altbölüm işkenceye, insanlık dışı muameleye maruz bırakılmama hakkı olarak isimlendirilmektedir. İnsan Hakları Komitesi ilgili hakkın kapsamlı şerhinde, ulusal mevzuat için standartların tespit edilmesinde temel söz sahibi olarak konumunu belirlemiştir. Komite kendi deneyiminden yola

çıkarak 7.maddenin uygulanması olan mahpuslara (tutuklulara) insani muamele ve insan onuruna saygıya garanti duran 10.1. maddeyle kendi aralarında sık ilişkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Komite'nin şerhinde bu maddenin kapsama alanına giren hiç bir kavramın tanımlamasını yapmıyor. O, yasaklanmış muamelelerin listesinin düzenlenmesini veya muamele veya cezanın çeşitli türlerinin somut bir şekilde farklılaştırılmasını zorunlu hesap etmemiştir. Bu tür farklılaştırma uygulanan muamelenin niteliği, amacı ve zalimliğine bağlıdır. 7.maddede öngörülen yasaklar sadece fiziksel darbeye sonuçlanan hareketleri değil, aynı zamanda manevi azapla sonuçlanan hareketleri de kapsamaktadır.

Azərbaycan Cumhuriyeti'nin 2. olağan dönem raporuna ilişkin Komite'nin genelleştirilmesinde bir dizi ciddi sorunlar ortaya çıkarmıştır. Emniyet mensubları ve cezaevi gardiyanlarına karşı başvuruyu araştıran bağımsız mekanizmaların yokluğu o dönemde şikayetlerin büyük oranda tespit edilmesinin nedeniydi. Sözleşme'nin 7 ve 9.maddeleri ile tanımlanan zalimane, onur kırıcı muameleye veya cezaya maruz bırakılmama, özgürlük ve kişi dokunulmazlığı hakkının garantisi için, Komite tarafından devlet erkanı yetkilerinin kötüye kullanılması ve zor kullanması ile ilgili başvuruların kabul edilmesi ve soruşturulması için bağımsız bir kurumun oluşturulması ve ihlali gerçekleştirmiş kolluk kuvvetleri mensublarının sorumluluk altında tutulması için yasama değişiklikleri tavsiye edilmiştir. Cezaevlerine alıkonulan kişilerin haklarına saygıyla yaklaşılması kolluk kuvvetleri, savcılık ve mahkeme kurumlarının temel görevi olarak gösterilmiştir. Azərbaycan Cumhuriyetinin cezaevlerinde yerlerin ve kapasitenin yetersizliği sorunu ve Sözleşme'nin hapis cezasına çarptırılmış kişilerin durumuna ilişkin 10.maddede öngörülen desteklerdeki yetersizlik, Komite'nin 2. olağan dönem raporuna ilişkin genelleştirmede dikkat merkezinde bulunmuştur. Bu sorunla ilgili yeteri kadar bilgi sunmayan Azərbaycan Cumhuriyeti'ne Ko-

mite, cezaevlerinin kapasitesinin sınırlılık sorununu çözülməsinin ve hapis cezası ile cezalandırılmış kişilerin Sözleşme'nin 10.maddesi gereğince insan onuruna saygılı olması ve insancıl muamelenin önemli olduğu belirtilmiştir. Azərbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın (1995) önceleri yalnız giriş kısmında ifade edilen "yumuşak" onurlu yaşam hukuku Anayasa'da yapılan değişikliklerle sonradan 16.madde ile "sert" bir hakka dönüşmüştür. Bu hak, Azərbaycan Cumhuriyeti Anayasası (madde. 16.1, 46.) ile beraber alansal özel mevzuatlarda da –Medeni Kanunda (madde 23.), Ceza Muhakemeleri Üsul Kanununun (13.madde), Ceza Kanunu (133, 293 ve saire maddelerde), Ceza İnfaz Kanunu (10.madde), Olağanüstü Haller Kanunu (19.madde) ve diğer mevzuatlarda işkencenin, insanlık dışı muamelelerin yasaklanması, şeref ve onurun korunması gibi konuların yansması yapılmıştır. Belirtmek gerekir ki, onur kavramının neyi içermesi ile ilgili somut bir sınırlama bulunmamaktadır. Deneyimlerden insan onurunun anlaşılması ve algılanması için yeteri düzeyde somut ve münasip bir anlayış tespit edilmemiştir. Bu bağlamda Komite'nin bu konu ile ilgili genel şerhlerini, konumunun öğrenilmesi her zaman zorunludur.

Üçüncü altbölüm özgürlük ve özel dokunulmazlık hakkını kapsamaktadır. İlgili hakla bağlı Azərbaycan Anayasasında (madde 28, 31 ve saire), Ceza Muhakemeleri Üsul Kanununda (madde 14-17 ve saire), Azərbaycan Cumhuriyeti'nde İnsan Hak ve Özgürlüklerinin Yerine Getirilmesine İlişkin 2002. Yıl Kanununda, Polis Hakkında Kanun'da ve diğer hukuk normlarında belli istisnalar dışında uluslararası yükümlülüklerle uyum sağlanmaktadır. Komite'nin genel şerhlerinden biri de Sözleşme'nin 9.maddesinde ifade edilen "özgürlük ve kişi dokunulmazlığı" hakkı ile ilgilidir. İlk önce bu konu Komite'nin 1982 yılından 8.genel şerhinde çözülmüş, daha sonra 1988 yılında 16.genel şerhi ile kişi dokunulmazlığı hakkı daha da geliştirilmiştir. Komite'nin bu konuda tavrı şudur ki,

Sözleşme'nin 9.maddesinde öngörülen hak, istenilen müdahaleden, bu bağlamda devlet kurumlarının, gerçek ve tüzel kişilerin müdahalesine karşı gerçek garanti sistemine sahip olması gerekir.

Komite kendisinin yorumu ile çoğu konulara, bu bağlamda cezai sorumluluk getiren davalarda veya diğer durumlarda bu hakkın kimleri kapsadığını, ayrıca özel hayata gayri meşru müdahale, aile, konut kavramlarını aydınlatmıştır. Özgürlük ve kişi dokunulmazlığı hakkının Anayasa'da meşru kılan amaçlara uygun olmayan yöntem ve sınırdaki mevzuatla öngörülmeyle, mahkemenin veya yetkili görevlilerin yaptırımını bulunmaksızın, belirli ve denetlenebilen sürelerden fazla sınırlandırılması kabullenemez. Komite, sanığın ikrarına ulaşmak amacıyla 9 hafta hapiste tutulmasının Sözleşme'nin 9.maddesinin 3.kısımının ihlali olarak değerlendirmiştir. Sözleşme'nin 9.maddesinin 4.kısım hakların mahkeme düzeyinde korunması garantisini veriyor. Komite Sözleşme'nin 17.maddesini şerh ederken "hukuka aykırı" "keyfi müdahale" kavramlarını tanımlamıştır. Azərbaycan Anayasası'nın 61.maddesinin 3.kısımında her kişinin yetkili devlet kurumları tarafından tutuklandığı, hapse atıldığı, suç işlenmesine ilişkin iddia sunulduğu andan itibaren adli yardım kullanmak hakkı tespit edilmesine rağmen, 3. olağan rapora ilişkin genelleştirmede Komite bu hakka uygulamada uyulmadığı kanaatine varmıştır.

Dördüncü altbölümde yaşam hakkı analiz edilmektedir. Uluslararası Sözleşmenin 6.maddesinde öngörülen "yaşam hakkı" Azərbaycan Cumhuriyetinin 27.maddesinde tespit edilmiştir. Komite kendisinin 1982 yılından kabul ettiği 6.genel şerhinde belirtmiştir ki, yaşam hakkı öyle bir temel haktır ki, 4.maddenin 1.kısımından tanımlanan tehlikeler zamanı, olağanüstü hallerde bile bu haktan taviz verilemez. Buna rağmen ister ulusal mevzuatta, isterse de uluslararası hukukta istisnalar tespit edilmiştir. Azərbaycan Cumhuriyeti, insan hakları ve temel özgürlüklerin korunmasına ilişkin Avrupa Sözleşmesinin

(1950) 1983.yıl 6. Protoköl'ünü ve Sözleşme'nin 2.Proto-
köl'ünü onaylamıştır. Avrupa Sözleşmesi'nin 6.Protokölü'nün
2. ve Sözleşme'nin 2.Protokölü'nün 2.maddesinin istisnası
biraz daha genişletilerek Azerbaycan Anayasa'sının 27.mad-
desinin 2.kısımında ifade edilmiştir. Anayasa'nın 27.madde-
sinin 2.kısımındaki istisna iki durumu ihtiva eder. Birinci du-
rumda uluslararası insan haklarında öngörüldüğü gibi "silahlı
müdahale zamanı düşmanın silahlı kuvvetlerinin öldürülmesi",
ikinci durum hem 6. Protokolde, hem de İkinci Fakultetif
Protokol'de ifade edilen benzer, fakat genişletilmiş istisnayı
ihtiva eder. 27.maddenin 2.kısımının uluslararası hukuka aykırı
önemli kısmı ise "... ve mevzuatta öngörülen diğer haller"dir.
Sonuncu ifade belirsizlik oluşturmaktadır. Anayasal düzeyde
ölüm hükmünün uygulandığı durumlar somut şekilde göste-
rilmesi gerekir.

Ölüm hükmünün ilga edilme konseptinin içeriği budur
ki, öldürme olayı yalnız bir durumda, uluslararası insan hakla-
rına uygun olarak –düşmanın silahlı kuvvetlerinin karşılıklı
çarpması zamanı mümkün olması gerekir. Diğer durumlarda
ölüm hükmünün çeşitli nedenlerle yürürlükte bulunması ulus-
lararası hukukun yükümlülükleri ile çelişkilidir. Bu yaklaşımı
Avrupa Sözleşmesi'nin 6.Protokölü'nü ikame eden aynı
Sözleşme'nin 2002 tarihli 13. Protoköl'ü de (Azerbaycan
Cumhuriyeti Protoköl'ün katılımcısı değil) onaylıyor. Son
protoköl her hangi bir istisnayı tanımlıyor. Az önce ifade etti-
ğimiz gibi savaş, çarpışma zamanında özel normlar sistemi ola-
rak uygulanan uluslararası insan haklarına uygun olarak "ya-
şam hakkı" istisna edilebilir. Bu durum uluslararası mahkeme
(Uluslararası Mahkemenin Nükleer Silahları ile tehdit veya
onun uygulanmasına ilişkin danışman şerhi (1996)) deneyim-
leri ile onaylanmıştır.

Savaş durumunda bulunan devlet tarafından ölüm
hükmünün ilga edilmesi Komite tarafından olumlu olarak kar-
şılanmıştır. Bu durum Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 2.raporuna

ilişkin Komite'nin genelleştirilmesinde belirtilmiştir. Azerbay-
can Anayasasında da (madde 24.1) öngörüldüğü gibi, Komite
belirtmektedir ki, "yaşam hakkı" sınırlandırıcı yoruma maruz
bırakılamaz ve "yaşam hakkı" kişiden "ayrılmaz haklara" aittir.
Komite yaşam hakkını daha geniş anlamda kabulleniyor. Bazı
ülkelerde ölüm hükmünün yürürlükte kaldığını dikkate alarak
bu cezanın yalnız mustesna durumlarda uygulanacağına işaret
ediyor. Bir bakımdan da "yaşam hakkının" müstesnası olarak
ifade edilen idam hükmünün mevzuata uygun durumla koşul-
landırıyor. Öte yandan "yaşam hakkını" zorunlu maddi, sosyal-
ekonomik koşullarla ilişkilendiriyor. Özellikle de, bu anlamda
Anayasasının 16.maddesini belirtmek gerekir. Komitenin ayrıl-
mazlık kavramı, diğer kişiler tarafından bu haklar teslim alın-
maz ve hiç kimse bu hukuktan vazgeçemez anlamında tanımlan-
mıştır.

Beşinci altbölüm kadın, çocuk ve engellilerin hakları ile
ilgilidir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin sunduğu tüm olağan
dönem raporlarında özel olarak dikkatleri çeken konulardan
biri de kadın haklarıdır. İkinci raporda bu konunun nasıl düzen-
lenmesi belirtilmese de Komite ilgili mevzuatın oluşturulma-
sının gerekliliğini belirtmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin
2.olağan dönem raporunun müzakeresi zamanı kadın hakları ile
ilgili sorunlar Sözleşmenin 3. ve 9.maddesi ile tanımlanan "öz-
gürlük ve kişisel dokunulmazlık hakları, 26.maddede ifade
edilen "kanun önünde eşitlik" hakkının kadınlara uygulama-
sında ihlali olarak değerlendirmiştir. Tecavüz ve aile içi şiddet
temel suçlar olarak ifade edilmiş, onların haklarını koruma
araçlarından yararlanmaması olarak belirtilmiştir. Komite ka-
dınlara karşı işkence olaylarının ve tüm hak ihlallerinin yan-
sıdığı veri tabanı hazırlamağı talep etmiştir.

2007 yılında Aile içi şiddete ilişkin Ulusal Programın,
2009-2012 döneminde Aile ve Kadın Sorunlarına ilişkin Eylem
Planı'nın, 2006 yılında Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Sağ-
lanmasına İlişkin Kanunun kabul edilmesi Komite'nin tavsi-

yelerine uygun olarak gerçekleştirilen etkinler olmuştur. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi 1979 Uluslararası Sözleşmesi'ne, Kadınlara karşı şiddet ve aile içi şiddetin önlenmesi ve bunlara karşı mücadeleye ilişkin 2011 tarihli İstanbul Sözleşmesi ve benzer uluslararası sözleşmelere katılımıyla Azerbaycan Cumhuriyeti toplumsal cinsiyet eşitliğinin yasal garantilerinin oluşumunu yapıyor.

İnsan Hakları Komitesi defalarca insan ticaretini Sözleşmenin 3. (kadın ve erkeklerin kanun önünde eşitliği), 8. (kölelik yasağı), 24. (çocuk hakları) ve 26. (hukuk önünde eşitlik ve ayrımcılığın yasaklanması) maddelerinin ihlali olarak nitelendirmiştir. Komite belirtmiştir ki, insan ticaretine karşı yapılan eylemler insan ticareti kurbanlarının hak ve özgürlüklerine negatif etki yapmamalıdır. Özellikle de, insan ticaretine karşı mücadelenin Asya modeli bunun örneği olarak gösterilebilir. Komite direkt vurgulansa da sorunun çözümünde Palermo, yada ABD modelinin kabul edilmesini tavsiye etmiştir.

Komite'nin tavsiyelerini dikkate alarak, 2005 yılında konuya ilişkin ayrı bir hukuk normu-İnsan ticareti aleyhine mücadele kanunu kabul edilmiştir. Bununla beraber insan ticareti bir suç olarak betimlenerek Azerbaycan Ceza Kanunu'na insan ticareti (madde 144.1), Zorla çalıştırma (madde 144.2) ve insan ticareti mağdurlarının gizli kişisel bilgilerini açığa çıkartma (madde 316-1) gibi eylemler cezai sorumluluk gerektiren suç eylemi gibi eklenmiştir. Üçüncü raporun final genelleştirmesinde erken yaşta nikahlar kızlar için 17, erkekler için 18 yaş olarak Sözleşme'nin 2,3, 17, 23,24, 26.maddelerin ihlali olarak değerlendirilmiştir. Bu konu yasal değişikliklerle çözülmüştür.

Üçüncü olağan dönem raporundaki genelleştirmede diğer bir konu özellikle adli yardım (hakların korunmasına ilişkin) hizmetlerine zorunluluk duyan nüfus grupları ile ilgili olmuştur. Çocuklar ve engellilere yaklaşımda yapılan eylemler, bu bağlamda devletimizin Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme ve onun fakültatif protokolüne Ocak 2009 tarihinden

katılımı Komite tarafından olumlu değerlendirilmiştir.

Altıncı altbölüm kanun ve mahkemeler önünde eşitlik hakkı ile ilgilidir. Komite kanun ve mahkeme önünde eşitlik ilkesini Sözleşmenin 3, 7, 14 ve diğer maddelerinin içeriği kapsamında şerh etmiştir. Komite belirtmiştir ki, 14.maddenin içeriği geniş kapsama sahip olmasına rağmen bazı katılımcı devletler raporlarında bu maddenin gerekliliklerini tam yansıtmıyorlar. Daha sonra Komite Sözleşmenin 14.maddesinin tüm mahkemeleri, bu bağlamda özel ve olağan mahkemeleri kapsadığına dikkat çekmektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ceza usul hukukunda yaptığı değişiklikler, özellikle ceza ve tutukevleri ile ilgili yetkilerin İç İşleri Bakanlığı'ndan alınarak Adalet Bakanlığı'na teslim edilmesi final genelleştirmede olumlu bir gelişme olarak 2.raporda arz edilmiştir. Komite, yargı sisteminde reformaların gerçekleştirilmesi zorunluluğuna 3.rapora ilişkin genelleştirmede geri dönüş yapmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde mahkemeden önceki koğuşurma ve soruşturma merkezinin Azerbaycan Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı'nın değil, Azerbaycan Cumhuriyeti Milli İstihbarat Bakanlığı'nın yetki alanında bulunmasının makul olmadığını belirtmiş ve Komite konuya ilişkin iki çözüm yolu teklif etmiştir. Bunlardan biri adı geçen kurumun ilga edilmesi, diğeri ise onun Azerbaycan Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı'nın yetki alanına bırakılmasıdır. İkinci olağan dönem raporundan sonra "Mahkeme Hukuk Şurası" (Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu) Kanunu, Hakimlerin etik davranışı kanunları ve diğer hukuk normları kabul edilse de, yargı sisteminin yürütme organından bağımsızlığı ve siyasi baskılar tam sağlanamadı. Sözleşme'nin 14.maddesine aykırı olarak yargı sisteminde yolsuzluk olaylarının bulunmasına ilişkin bilgiler de arz edilmiştir. Yolsuzlukla Mücadeleye ilişkin 2005 yılında kanun kabul edilmesine rağmen bu alanda sorunlar tam çözülmüştür. Özellikle de, görevlilerin eylemlerinin, gelir kaynaklarının açıklanmasının sağlanması alanla-

rında belirsizliklər hala da gündədedir.

Yedinci altbölüm ayrımcılığa maruz bırakılmama hakkı yorumlanıyor. Komite'nin 1989 tarihli 18.genel şerhinde insan hakları alanında ayrımcılık yasağı ilkesine atıfta bulunmuştur. Bu şerhde Sözleşme'nin 2.maddesinin 1.kısımında ve 26.maddesinde ifade edilen her hangi bir şekilde ayrımcılık yapmadan kanun ve hukuk karşısında eşitlik insan hakları savunması alanında genel ilkelerden biridir.

Komite önemli bir konuya dikkat çekmektedir. Özellikle de, "ayrımcılığın" neden oluştuğunu ifade etmemesi ayrımcılığa karşı mücadeleyi aksatmamalıdır. "Her türlü ırk ayrımcılığının ortadan kaldırılmasına İlişkin 1965 tarihli Uluslararası Sözleşme'nin 1.maddesine referans yaparak ayrımcılık kavramının kapsamının belirlenmesinin mümkün olması belirtilmektedir. Komite ayrımcılığın ortadan kaldırılması için zorunlu eylemlerin gerçekleşmesini talep etmektedir. Bu normun ihlaline göre sorumluluğun belirlenmesi önemlidir. (Azerbaycan Ceza Kanun'un 154.1.maddesi eşitlik hakkının ihlaline göre cezai sorumluluk öngörmektedir. Komite, katılımcı devletlerin Sözleşmenin 2.1 ve 26.maddelerinde sıralanan ayrımcılık durumlarının bazen kendi anayasalarında ve diğer hukuk normlarında tam yansımadığından bu listenin, boşluğun nelerden oluştuğunu açıklamak zorunda olduğu kanaatindedir. Azerbaycan Anayasasının 25.maddesinin 3.kısımı bağımlı... herkesin hak ve özgürlüklerinin eşitliğine garanti verir. Aynı ayrı hukuk normlarında (örneğin Azerbaycan Ceza Kanunu 6.madde, Azerbaycan Ceza Mühakemeleri Üsul Kanunu 11.2.madde, Azerbaycan İdari Cezalar Kanunu 7.madde, Azerbaycan Hukuk Mühakemeleri Üsul Kanunu 8.2.madde, Azerbaycan İş Kanunu 16.1.madde ve diğerleri)ayrımcılığın önlenmesi ile ilgili garantiler tespit edilmiştir. İfade ettiğimiz gibi Anayasa'nın 25.3. maddesindeki ayrımcılığın önlenmesinin temeli Sözleşme'deki gibi somutlaşmıştır. Fakat farklı alanların hukuk normlarında ise doğru olarak "... ve diğer hallerden

bağımsız olarak" şeklinde ifade edilmiştir. Sosyal ilişkilerin dinamik gelişimi ayrımcılığın önlenmemesinin diğer temellerini de ortaya çıkarabilir. Mevuzatta ayrımcılığın temeli olarak değerlendirilen belirtilerin hepsini sıralamak imkansızdır, gelişim çeşitli evrelerinde bu belirtilerin kapsamı değişir. Bu yüzden çoğu belgelerde ayrımcılığın temeli olarak tanımlanan belirtilerin bir kısmı sıralandıktan sonra "diğer belirtilerin" dikkate alınması amaca uygundur. Komitenin belirttiği gibi 26.maddede ifade edilen ayrımcılık yapmamak ilkesi Sözleşme'de tespit edilen haklarla sınırlanmamaktadır. Sözleşme'yle tanımlanan hakların genişletici yorumu Sözleşme'nin 5.maddesinin hükümleri vardığımız sonuçların bir kanıtıdır.

Sekizinci altbölümde yabancıların hakları öğrenilmektedir. 1986 yılındaki 15.genel şerhinde yabancıların yasal durumu ile ilgili konumunu belirlemiş ve söylemiştir ki, Sözleşme'nin 2.maddesinin 1.kısımında ifade edilen katılımcı devletler onları ülke sınırlarında ve onların yetki alanında olan tüm şahıslara Sözleşme'de öngörülen tüm hakları sağlarlar, yükümlülüklerine zorunluluk kadar dikkat etmezler. Katılımcı devletler 2.maddenin 1.kısımı ile belirlenen yükümlülüğü müteakibiyle bulunmaksızın herkese, bu bağlamda yabancılara da sağlamak zorundadır.

Azerbaycan Anayasa'sının 69.maddesi yabancılara yaklaşımda ulusal rejim ilkesine dayanmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 2013 yılından kabul ettiği Göç Kanunu'nda yabancı uyruklular için ulusal rejim ilkesinin belirlenmesi (Yabancılar ve vatandaşlığı bulunmayan şahıslar Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ikamet ederken, kanunda veya Azerbaycan Cumhuriyeti'nin onayladığı uluslararası sözleşmelerde başka bir durum düzenlenmiyorsa, Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarıyla eşit tüm hakları kullanabilirler-Azerbaycan Göç Kanunu 74.1.madde) onlar için çalışma hakkını vatandaşlıkla koşullandıran alanlar (Azerbaycan Cumhuriyeti İş Kanunu 13.2.maddesi), ayrıca toprak alanı üzerinde süreli mülkiyet

hakkını kullanmak istisna olmak kaydıyla (Azerbaycan Toprak Kanunu 49.4.maddesi) Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarıyla hakları eşitlendiriliyor. Mevzuat gereğince yabancılar ve vatandaşlığı bulunmayan kişiler, kendilerinin sosyal ve emlak durumu, ırk ve etnisite, cinsiyeti, dili, dini inancı, faaliyet alanı ve niteliği ve diğer durumlardan bağımlı olmaksızın Azerbaycan Cumhuriyeti'nde kanun ve mahkeme önünde eşitler.

Komite şerhinde belirtmektedir ki, eğer yabancı uyrukunun katılımcı devlete girişine izin verildiyse, bu durumda Sözleşme'de tespit edilen tüm haklar onu da kapsar. Şayet yabancı yasal mevzuata uygun olarak katılımcı devletlerin hudutları içindedirse onun serbest hareket etmesi ve bu devletten çıkış yapma hakkı sadece Sözleşme'nin 12.maddesinin 3.kısımının hükümlerine uygun olarak sınırlandırılabilir. İlgili sınırlandırmayı Azerbaycan Cumhuriyeti kendisinin ulusal mevzuatında (Azerbaycan Cumhuriyeti'nden insan haklarının gerçekleştirilmesinin düzenlenmesine ilişkin 2002.yıl Kanunu) gerçekleştirmekle yabancıların hak ve özgürlüklerini belirlemiştir.

Sözleşme'nin 13.maddesi yasal mevzuata uygun olarak oturum yapan ecnebler için geçerlidir. Yabancıların haklarına yaklaşımda asgari standartlar (ilkeler) gibi:

- Yabancıların ve vatandaşlığı bulunmayan şahısların toplu sınırışı edilmesinin önlenilmesi ilkesi;
- Yabancıların hak ve özgürlüklerinin mutlak nitelikte olması, sınırlamaların ise istisnai durum olması ilkesi;
- Yabancılarla yaklaşımda eşitlik ve ayrımcılık yapma ilkesi;
- Yabancıların bulunduğu devlette özgür hareket etmek ve ülke dışına çıkışı ilkeleri farklıdırılmaktadır ki, Komite de katılımcı devletlere bu garantilere dikkat edilmesini tavsiye etmektedir. Dokuzuncu altbölüm düşünce, vicdan, din özgürlüğü haklarını içeriyor. Sözleşme'nin 18.maddesinde öngörülen bu hakla ilgili Komite'nin 1993 yılındaki 22.genel şerhini örnek verilebilir. Komite, Sözleşme'nin 18.1.maddesinde ifade edilen

hakların çok geniş içeriğe sahip olduğunu belirtmiştir. İnsan Hakları Komitesi kendisinin bir dizi şerhleriyle ad geçen hakların niteliğini değerlendirmiş, onların bir kısmından taviz verilmesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Komitenin 22.şerhi gereğince "inanç" ve "din" kavramları genişletici yoruma ihtiyaç duyar. Komitenin değerlendirmesine göre, bu kavramlar yalnız inanç ve dinleri değil, çağdaş yaklaşımları da ihtiva eder. Toplumda çoğunluk tarafından azınlıkların farklı düşünce, inanç tarzına sahip olması yüzünden onlar ayrımcılığa, baskılara maruz bırakılamazlar. Fakat dinsel azınlıkların eylemleri ifade edildiği gibi ulusal güvenliğe hanel getirmemesi gerekir. Komite'ye başvuruda bulunan "Yehova'nın şahitleri"nin Azerbaycan Cumhuriyeti'nde faaliyetinin sınırlandırılması "kamu güvenliği", "kamu esenliğinin sağlanması" amacıyla gerçekleşmiştir. Belli olduğu gibi "Yehova'nın şahitlerine" katılan gençler inançları gereği zorunlu askerlik yükümlülüklerinden vazgeçmeleri güvenlik sorununu oluşturmuştur. Azerbaycan Anayasa'sının 76.maddesi (vatan hizmeti) alternatif askeri hizmet bulunmadığı sürece Anayasa'nın 151.maddesi gereğince uluslararası yükümlülüklerden önceliklidir.

Onuncu altbölüm azınlıkların haklarını içerir. Komite böyle bir konuya dikkatleri çekmiştir ki, Sözleşme'nin 18.3.maddesinin yorumlanması zamanı sınırlamaların getirilmesinden sınırlandırmaya konu olacak mümkün haklardan başka her hangi bir başka hakların sınırlandırılması yapılamaz. Komite aynı zamanda sınırlama için temel gerekçeler olan "maneviyat", "devlet güvenliği" kategorilerine açıklama getirmiştir. Azınlık haklarının korunması amacıyla Sözleşmenin 27.maddesi ile ilgili 23. Genel şerh gereğince kanun tekliflerinin (tasarılarının) hazırlanması, kişilerin Sözleşme'yle sağlanan haklarla ilgili bilgilendirilmesi Azerbaycan Cumhuriyeti için de yapılan tekliflerden olmuştur.

Komite Azerbaycan Cumhuriyeti'nden insan haklarının sağlanması ile ilgili konuya açıklık getirirken belirtmiştir ki,

Sözleşme'nin 1.maddesi ile tanınan kendi kaderini tayin hakkı sadece sömürge durumunda bulunan halkları değil, tüm halkları kapsar. Böylece Komite dolayı yolla olsa konuyu demokratik siyasal sistemin kurumsallaşması ile ilişkilendirmiştir.

On birinci altbölüm siyasal veya yurttaş haklarını yorumluyor. Sözleşmenin yalnız yurttaşlık kurumu ile ilgili olan hükümlerinden biri de 25.maddedir. Bu madde katılımcı devlette bulunan herkese değil, sadece kendi yurttaşları için ilgili siyasal sistemde katılım hakkını öngörmektedir. Son onyıllıklardan bu hakkın ihlali ile ilgili hem bölgesel mekanizmlere, hem de Komite'ye başvurular artmaktadır. Örneğin, Kobin Mauritius Cumhuriyeti aleyhinde olan davada Komite kendisinin 787/1997 sayılı dosyaya ilişkin konumunda kişinin seçim hakkının ihlalini tespit etmiştir. Komite'nin bu alanda 25.genel şerhi 1996 yılından kabul edilmiştir.

Komite 25.maddede ifade edilen siyasal haklardaki hükümet sisteminde katılma (kamu hizmetlerine katılma) hakkını yine de Sözleşme'nin 1.maddesinin 1.kısımında tespit edilen halkların kendi kaderini tayin hakkı ile ilgili olduğunu belirtmiştir. Fakat aynı zamanda Sözleşme'nin 1.1.maddesinden farklı olarak 25.maddedeki hak bireysel nitelikte olup ve somut olarak belirlenen kişilerin devlet (kamu) yönetiminde katılım hakkını ihtiva eder. Komite Sözleşme'nin 25.maddesindeki hakkı şerh ederken seçimlerde meşruluğun ihlali, onların yasalarda öngörülen sürelerde yapılmaması sonucunda somut şahısların haklarının ihlalini başvuru için neden oluşturan şartlar olduğuna dikkatleri çekmiştir. Komite katılımcı devletlere yurttaşların seçim hakkını sınırlandıran, ilga eden hukuk normlarını kendi raporlarında göstermek yükümlülüğünü belirlemiştir.

Siyasal haklar Azerbaycan Cumhuriyetinin hem II, hem de III olağan dönem raporlarındaki Komitenin final genelleşmesinde endişe duyacak bir konu olarak gösterilmiştir. Komite'ye Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yapılan 2005 parlamento seçimlerinde, ayrıca 2008 cumhurbaşkanı seçimlerinde vuku

bulmuş yolsuzluk ve ihlallerle ilgili bilgi verilmiştir. Komite, devletin görevinin adı geçen sorunun çözümünde Sözleşmenin 25.maddesi ile sağlanan hakların tüm vatandaşların kullanımına göre koşulların oluşturulmalı olduğunu arz etmiştir.

Komite'nin emsal teşkil edecek şerhi (konumu) şudur ki, özgürlükten mahrum bırakılmış (habsedilmiş veya tutuklanmış), fakat henüz yargılanmamış şahıslar seçim hakkından mahrum bırakılamaz. Şayet oylama hakkının geçici bir süre ile ilgası kişilerin suçlarla yargılanmasına bağlıdır, bu durumda bu hakkın durdurulması süresi suçun ağırlığına ve hapis süresine müteakbil olması gerekir.

Komite daha önce 12 Temmuz 1996 tarihinde kabul ettiği bu genel şerhi kuşkusuz ki, halen faaliyette bulunan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararlarını da geniş bir ölçüde etkilemektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin genel nitelikli önlemlerin gerçekleşmesi zamanı yetki alanından biri de katılımcı devletlerin siyasal haklar alanıdır. Mahkeme belirtmektedir ki, katılımcı devletler kendi mahpusların oylama (seçim) haklarını sağlaması gerekir. Yargılanmış kişilerin isnat edilen suçun sınıflandırılmasını yapmaksızın seçim hakkının ilga edilmesi hak ihlali olarak değerlendirmiştir. Birleşik Krallık, Bulgaristan, Azerbaycan, Gürcistan, Estonya, Rusya, Slovakya, Ermenistan, Letonya ve Moldovada oy verme hakkı mahpuslara da verilmektedir. Mahkemenin bu alandaki ilk kararları İtalya (örneğin *Skoppola İtalya aleyhine*) ve Birleşik Krallık aleyhine olmuştur.

Azerbaycan Anayasa'sının 56.3.maddesinde denilmektedir ki, ... hürriyeti kısıtlanmış şahısların, bu Anayasa'yla ve kanunlarla öngörülmüş diğer kişilerin seçimlere katılım hakkı yasalarla sınırlandırılabilir. Böyle benzer bir norm Gürcistan Anayasa'sının 28.2. maddesinde, Rusya Federasyonu Anayasa'sının 32.3. maddesi örnek olarak gösterilebilir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin yaklaşımı ilerici olmasına rağmen, hangi mahpuslara ilgili hakkın verileceği ile ilgili somut bir

kriter belirlememiştir. Komite mahpusların çeşitli kriterlerle sınıflandırmasını belirleyecek genel bir yön verebilir. Aynı zamanda Sözleşme'nin 25.maddesinde belli bir değişiklik yapabilir. Örneğin müebbet cezaya çarptırılmış mahpuslar istisna olmak kaydıyla diğer durumlar üzere cezalandırılmış şahıslara seçim hakkı verilebilir.

Komite'nin genel şerhinde yer alan başka bir konuya da yanıt vermek isabetli olacak. Komite'nin oy kullanma hakkı "kamu hizmetine katılma (girme)" hakkı ile ilişkilendirilmesini genişletici anlamda değerlendirmek gerekir. Bilindiği gibi çağdaş anayasalar, bu bağlamda uluslararası hukuk hakimiyet (erkan) kavramını yalnız devletle sınırlandırmamaktadır. Hakimiyet kavramı "yerel yönetimleri"de kapsar.

Azərbaycan Bələdiyyələr Kanunu'nun 1.maddesinde ...yerel yönetimlər yerel halkın menfaatini korumaq amacıyla Azərbaycan Anayasa'sının 144.2. maddesi gereğince merkez kamu hizmetlərinin bir kısmını gerçəkləşirmək ... olaraq tanımlamışdır. 1985 yılında kabul edilən Yerel Yönetimlərə İlişkin Avrupa Şartı'nın 3.1 maddesi yerel yönetimləri (mahalli idareler) kamu hizmetinin büyük bir kısmını düzenlemek kapasitesi olarak tanımlar.

Avrupa Şartının 3.2.maddesi gereğince ise bu, özgür, gizli, eşit, doğrudan ve genel oy ilkeleri ile seçilmiş üyelerden oluşan meclis ve heyetler aracılığı ile gerçekleşiyor. Azərbaycan Bələdiyyələr Kanunu'nun 3.1.maddesinde de bu yaklaşım yansımıştır. Mevzuat yerel yönetimləri sadəcə vatandaşların kendi başına kurallarla oluşturduğu hakimiyet olarak değil, aynı zamanda kamu iktidarının özel bir türü olarak sunar. Bu anlamda Sözleşme'nin 25.maddesinde ifade edilen hak bələdiyyələrdə katılıma hakkını da ihtiva eder ki, bu da bireysel başvuru üsulu çerçevesinde Komite'nin yetki alanına aittir.

Seçim hakkının sağlanmasında, siyasi sistemin demokratikleşmesinde kitle iletişim araçları önemli rol oynarlar. Azərbaycan Cumhuriyeti'nin ister ikinci, isterse de üçüncü ola-

ğan dönm raporlarından sonra sorunlarından biri kimi kitle iletişim araçlarında düşünce özgürlüğünün kaydadağər ölçüde sınırlandığı tespit edilmişdir. Komite, Sözleşme'nin 19.maddə ilə tanımlanan "kendi düşüncesini özgürce ifade etmək hakını" doğrudan ve dolay yolla sınırlandıran araçlardan vazgeçmek ve kişi onurunun korunması ve düşünce özgürlüğü arasındaki dengeyi korumaq kaydıyla iftira suçu ilə ilgili hükümlerin yeniden gözden geçirmeli olduğunu devlete tavsiye etmişdir.

Üçüncü olağan dönm raporunun müzakere sonucunda ortaya çıkan daha ciddi ihlal sivil (barışçıl) göstərilərin, mitinglərin güç kullanımını ilə bozaraq bireylerin özgür toplantı hakkının kullanımına ilişkin sınırlamalardır. Komite devletin bu konuda kendi kurallarını, politikalarını yeniden gözden geçirməği, ege-menliğı altında bulunan kişilerin Sözleşme'nin 21.maddesi ilə tespit edilən hakların sağlanmasını və sınırlamaların yalnız Sözleşme'de öngörülen durumlarda kullanılmasını önermişdir.

Tekrarlanmakta olan daha bir sorun ise insan hakları ilə ilgili sivil toplum kuruluşlarının tesciline ve etkinliklerine konulan engellemelerin gözlemlenmesidir. Bu ihlaller Sözleşme'nin 19 ve 25.maddelerinde yansıyan gerekliliklerin yerine getirilmesi ile sonuçlanmaktadır. Burada yapılması gereken önlemler devletin sivil toplum kuruluşlarının tescili ve etkinliklerine karşı engelleri kaldıracak araçları oluşturmak, siyasi partilerin tescilinden sonra onların hükümete karşı siyasi mühalefətini durdurmaq amacı ilə kullanmamak yükümlülükleridir. Komite'nin Azərbaycan Cumhuriyeti ilə işbirliğı ulusal mevzuatın oluşumu, hukuk reformu, insan haklarının uluslararası platformda korunması gibi konularda yapılması, yeni bir dönemin başlangıcını ortaya çıkarmıştır.

Devletimizin diğer alanlarda da kişisel ve siyasi hakların layiki ile gerçəkləşirmesi için Komite bu gün de kendi tavsiyelerini vermektedir. Kuşkusuz, bu işbirliğinin gerçəkləşirinin temeli Azərbaycan Anayasasının 12.maddesine dayanmaktadır.

РЕЗЮМЕ

Первая глава учебника озаглавлена «Классификация прав, относящихся к юрисдикции Комитета по правам человека и обязательства государств» и состоит из шести подразделов.

Первый раздел - кратким введением посвящен концепции прав человека. Права человека выражаются в виде нормативной формы, которая обосновывает индивидуальную свободу личности, достойный образ жизни, защищает его и поддерживает регулярные взаимоотношения с другими людьми в обществе, общественными, государственными и частными учреждениями.

Второй раздел включает классификацию прав человека. В настоящее время основной целью классификации индивидуальных прав является учет обязательств по их обеспечению или правового режима. Отмечается, что гражданские (личные) и политические права характеризуются как негативные, и одним из существенных условий является то, что государство не вмешивается в ограничение или препятствование реализации этих прав. Второе поколение прав (социально-экономические) включают позитивные обязательства государства и необходимость расходования со стороны государства экономических ресурсов. В этом смысле система правового обеспечения также является слабой. Права третьего поколения носят солидарный (solidarity) или групповой (коллективный) характер и во многом они связаны с отсутствием судебной защиты (non justiciability) или тем, что такая защита очень сложна.

Третий раздел посвящен гражданским и политическим правам. В азербайджанской юридической литературе для обозначения этих прав применяют разные термины. Иногда ошибочно употребляется также термин "гражданин". В отличие от личных прав, указанных в Пакте и предусмотренных для «каждого», термин «гражданин»

следует понимать как право, предназначенное для «граждан, имеющих правоотношения с той или иной страной», что несовместимо с целью Пакта. В пакте термин, выраженный на английском языке как «civil right», и на русском языке как «гражданское право» иногда неправильно переводится на азербайджанский как «гражданское право» ("mülki hüquq"). Термин «civil» на английском языке в названии Пакта и его Преамбуле должен рассматриваться как термин «personality». Такое определение также устранил неверный буквальный перевод термина «гражданский» на наш язык с некоторых языков, например, с русского, как «гражданский» ("mülki").

В уголовно-процессуальном законодательстве Азербайджанской Республики обязанности законодательства координируются с «лицами» или «человеком». Применение термина «гражданин» после терминов «лицо» или «человек», указывает на то, что личные права принадлежат каждому.

Конечно, здесь политические права могут быть связаны с термином «гражданство». Однако, не следует забывать, что эта характеристика относительна и этот признак содержится только в одной статье Пакта. За исключением одной статьи все остальные права в Пакте, заявлены «для всех». Главной особенностью гражданских и политических прав является их принятие в качестве естественных прав (natural rights). Права универсального значения неотделимы от человеческого достоинства и связаны с участием в политической системе.

Четвертый раздел связан со значимостью религиозных норм в формировании личных и политических прав. Говорят, что для этих прав начало «естественного закона» основано на религиозных источниках. Святость прав человека (неделимость, неприкосновенность) была сформирована религиями - иудаизмом, христианством и

исламом. "Декларация независимости" США, которая сыграла важную роль в формировании современной западной демократии и прав человека, то же ссылается на божественный адрес о происхождении прав человека. Отмечено, что «Мы основаны на очевидной истине, что все люди созданы равными и что Создатель дал им определенные неотъемлемые права, для обеспечения этих прав создаются государства, осуществляющие свои законные полномочия с их согласия».

Пятый раздел называется "Международное право прав человека. Отмечается, что после Второй Мировой войны привлекая физических лиц международно-правовым процедурам и отдельных лиц к ответственности в связи с нарушением международных правовых норм в рамках международных правовых процедур, а также в национальных судах как физические, так и юридические лица были привлечены к ответственности за нарушения международного права. И таким образом, концепция существующего позитивистского международного права изменилась. Существует такой императив, что поскольку физические лица в рамках международно-правовых процедур несут ответственность, также могут защищать свои права в соответствии с международным правом. Таким образом, была сформирована основа международного права прав человека.

Шестой раздел посвящен международным обязательствам государств по личным и политическим правам. Международный пакт о гражданских и политических правах, принятый в декабре 1966 года Организацией Объединенных Наций, стал началом нового этапа, принуждая обязательную юридическую силу основным правам и свободам, предусмотренных в Декларации 1948 года. С одной стороны, Пакт создает новые права (например, с правом не подвергаться пыткам или унижающему достоинство обра-

щению или наказанию (статья 7) этот пакт представляет собой Конвенцию 1984 года против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинств в виде обращения и наказания), с другой стороны, создается институциональный механизм для контроля за осуществлением прав, изложенных в настоящем Пакте.

Право человека на естественный закон также включает обязательство взаимной выгоды между государствами. Поскольку договоры о правах человека обычно содержат общепризнанные законы, они должны основываться на объективной системе коллективной безопасности. Каждое государство-участник, имея обязательство перед другим участником, в то же время может потребовать от другой стороны выполнения своих обязательств по конвенции.

В соответствии с принципом уважения прав человека государство без исключения должен выполнять международно-правовые обязательства по правам человека. Комитет по правам человека также заявил, что поскольку ряд положений Пакта носят правовой характер, государствам не будет разрешено применять эти положения. В своей общей записке Комитет по правам человека выразил такое мнение, что в соответствии со статьей 2 Пакта, общая приверженность Пакту не преследует цель просто уважать права человека. Государства обязались обеспечить, чтобы все лица, находящиеся под их юрисдикцией имели право на эти права.

Международные договоры по частным и политическим правам также повлияли на правопреемство государств. Согласно международному праву ((в 1998 году имеющего юридическую силу) Конвенция 1978 года (статья 342) о правопреемстве государств в отношении международных соглашений) вновь созданное государство вступает в международные отношения по принципу табу. Тем

не менее, существуют определенные категории контрактов, которые по своим обязательствам будут автоматически переходить к новым развивающимся странам. В частности, международные договоры, определяющие территориальные и пограничные режимы границы, исключают принцип *tabularasa*. Одним из таких категорий договоров являются международные договоры о правах человека. Из постсоветских государств Азербайджанская Республика присоединилась к Пакту 21 июля 1992 года, и в 1994 году представив свой первый доклад Комитету заявил, что после обретения независимости готов взять на себя ответственность за все инциденты на своей территории, до присоединения к этой Конвенции. Контекст международных договоров по правам человека выходит за рамки «*tabularasa*».

Вторая глава называется «Комитет по правам человека как универсальная система безопасности» и состоит из трех подразделов.

Первый раздел посвящен юрисдикции и полномочиям Комитета по правам человека. В этом разделе анализируются полномочия Комитета по правам человека. Отмечается, что эффективность международного права по правам человека напрямую зависит от механизма имплементации этих норм и международных договорных структур, созданных в этой области. Комитет по правам человека следит за реализацией государствами-участниками основных прав и свобод, установленных в Пакте, и действует в качестве одного из средств международной защиты прав человека. Комитет осуществляет свою юрисдикцию в форме, предусмотренной Пактом, Факультативными Протоколами и Процедурными Правилами. При оценке компетентности (предметной компетенции) Комитета по правам человека необходимо рассмотреть его юрисдикцию. Комитет обеспечивает: контроль за реализацией норм междуна-

родного права в области прав человека; совершенствование внутреннего законодательства путем реализации международных договоров по правам человека; квазисудебную функцию в процедуре индивидуальных жалоб; в целях обеспечения нарушения основных прав и свобод; юрисдикцию по направлениям оценки правовой природы норм международных договоров в области прав человека.

Комитет по правам человека является международным органом со специальной сферой деятельности и полномочий, учрежденный на основе универсального международного договора, охватывающего субъектов международного права из разных географических регионов. Как и другие договорные органы, Комитет, как и другие договорные органы, формируется при содействии органов ООН лишь государствами, являющихся участниками Пакта. Несмотря на тесные контакты с ООН, Комитет не является его традиционным структурным элементом. Если Пакт не является общепризнанным, соответствующий надзорный орган не может рассматриваться как институциональный орган ООН. Комитет по правам человека был создан с целью контроля за выполнением обязательств, принятых государствами-участниками на основе части IV Пакта. В соответствии со статьей 49 Пакта, договор вступил в законную силу 23 марта 1976 года, и Комитет начал свою работу. Юрисдикция Комитета указана как в Пакте, так и в Протоколе.

В 1981 году Комитет по правам человека также принял свою собственную рекомендацию по выполнению обязательств в соответствии с Пактом на уровне внутреннего законодательства. Следует отметить, что статья 2 Пакта позволяет заинтересованным государствам-участникам свободно определять методы защиты своих прав на своих территориях при условии соблюдения принципов, упомянутых в этой статье. Комитет обращает внимание на

то, что осуществление конституционных (законодательных) мер не может быть достаточным для обеспечения этих прав. Международное обязательство не признается в знак признания уважения к правам человека. В то же время государству-участнику следует осуществлять конкретные мероприятия, позволяющие всем лицам на его территории пользоваться этими правами. Необходимые законодательные меры включают ратификацию Пакта или его законодательных мер, включая создание механизма применения Пакта к системе институциональной безопасности внутреннего (процессуального) законодательства.

Во второй главе рассматривается выбор состава Комитета по правам человека. В соответствии с частью 2 статьи 39 Пакта, установленные Комитетом конкретные процессуальные правила представляют собой механизм действий Комитета, даты проведения заседаний и т. д. и помимо этого, учредительный кворум Комитета из 12 членов, решения Комитета большинством голосов его членов. Комитет сформирован из 18 экспертов личного качества. Хотя члены Комитета являются гражданами Пакта, они имеют свои личные качества. В соответствии со статьей 29.2 Пакта, при формировании состава государства-участники должны выдвигать на благо работы не более двух кандидата. Только один эксперт может быть избран в Комитете из государства-участника (статья 31.1). Члены (эксперты) Комитета избираются тайным голосованием из числа выдвинутых кандидатов. Избранные лица должны быть знатными в области международного права, защиты прав человека, и авторитетными людьми с высокими этическими ценностями. При отборе экспертов учитывается справедливое географическое распределение и должны быть представлены существующие правовые системы в мире. Комитет имеет своего председателя, трех заместителей членов и докладчика из числа его членов и структуру

из различных вспомогательных органов. Комитет избирает своих уполномоченных представителей сроком на два года с возможностью переизбрания (статья 39.1). В соответствии с правилом 18 процедуры, по истечении срока членства в Комитете все служебные полномочия отменяются.

Третий раздел содержит механизм действий Комитета по правам человека. Председатель проводит заседания Комитета, он обеспечивает соблюдение процессуальных норм, ставит вопросы на голосование и объявляет решения. Председатель может наложить ограничения на лиц, участвующих в обсуждениях во время заседания, он уполномочен определять время заседаний, интервалы, сроки и другие подобные права. В соответствии с правилами процедуры Комитет в определенной последовательности проводит следующие (общие) и специальные сессии. Согласно процедурным правилам, на основании решения Комитета созываются специальные сессии. Специальные сессии (например, в соответствии со статьей 41 Пакта) могут быть созваны по требованию любого из государств-участников или большинства членов Комитета. Заседания Комитета проводятся на его рабочих и официальных языках. Официальными языками Комитета являются английский, французский, испанский, арабский, русский и китайский. Но в качестве рабочих языков, за исключением китайского языка, были приняты другие языки. В наше время турецкий язык должен быть одним из рабочих или официальных языков, в связи с увеличением тюркоязычных государств в ООН. Турецкий тюркский Азербайджанской Республики или Турецкой Республики может применяться в качестве турецкого языка. Принятие турецкого как языка Комитета следует рассматривать как продолжение критериев представления с основными правовыми системами географического распределения его членов.

Механизм голосования имеет определенную форму.

Если иное не предусмотрено Правилами и Пактом, предлагаемый вопрос должен быть решен путем консенсуса до голосования. Однако эта ситуация не должна приводить к задержкам в работе Комитета. По просьбе любого члена председатель должен поставить предложение на голосование. Голосование проводится тайно и открыто (гласно). Голосование по требованию того или другого участника также может проводиться другим способом: способ поименный.

Третья глава называется «Контрольная (мониторинговая) функция Комитета по правам человека», который содержит три подраздела. *Первый раздел* называется «Контроль (мониторинг) в международном праве». Этот раздел содержит такие вопросы, как определение и назначение международного контроля. Отмечается, что международный контроль, хотя и далек от нормативно-ориентированной функции, оказывает на нее определенное влияние. Но его основная функция ограничена стадией реализации норм и не обязательно является юридической. Контроль проявляется в технических, организационных (административных), финансовых и юридических направлениях. В частности, контрольная функция международных организаций меняется в зависимости от учредительного акта этих организаций. В наше время постоянно растущее юридическое значение международного контроля характерно для правозащитных институциональных органов, специализирующихся в области прав человека. Контрольная функция Комитета изложена в статьях 40, 41 и 42 Пакта, Факультативном Протоколе и Процедурных правилах. Как методы контроля Комитета следует отметить рассмотрение отчетов государств (докладов), межгосударственных и индивидуальных жалоб, разработку общих характерных рекомендаций.

Второй раздел посвящен порядку рассмотрения го-

сударственных отчетов. В соответствии с пунктом 1 статьи 40 Пакта государства-участники обязались представить доклад о мерах по реализации признанных в Пакте прав. Государство представляет доклады Генеральному секретарю ООН, который, в свою очередь, направляет информацию в Комитет для рассмотрения. После рассмотрения докладов Комитет направляет государствам необходимые примечания. Комитет может также направлять записки о докладах государств в Экономический и Социальный Совет. Самой слабой точкой в контрольной функции Комитета является то, что государство-участник не отреагировало на его позицию. Комитет в лучшем случае уведомляет государство, не представившее доклад, который в соответствии с правилом 69, отражая эту проблему в своем годовом докладе, направляет этот вопрос Генеральной Ассамблее через Экономический и Социальный Совет. Различные государственные, правительственные и неправительственные организации играют важную роль в подготовке доклада. Комитет чтобы иметь исчерпывающую информацию по обеспечению внутреннего права государства, принимает «дополнительный отчет», содержащий все интересы группы в сообществе.

Согласно статистическим данным, большинство государств-участников не представили свои доклады по универсальным конвенциям своевременно. Первый периодический доклад был представлен Азербайджанской Республикой в Комитет по правам человека в 1994 году, которая присоединилась к Пакту 13 августа 1992 года. Пакт для Азербайджанской Республики вступил в силу через три месяца после его сдачи на хранение Генеральному секретарю ООН, т.е. 13 ноября 1992 года. Первоначальный доклад Азербайджанская Республика представила 21 апреля 1994 года. Второй периодический доклад был представлен в 1999 году, третий в 2007 году, а четвертый в 2014 году. В

настоящее время ведется работа по подготовке и представлению следующего отчета. Указом Президента Азербайджанской Республики №2826 от 28 апреля 2017 года была создана соответствующая рабочая группа в целях разработки «Общего основного документа» для представления договорным органам ООН по правам человека с периодическими отчетами.

После диалога с делегацией государства-участника Комитет готовит окончательную рекомендацию (записку) по соответствующему докладу. В заключительном акте определены результаты диалога и позиция Комитета. Докладчиком, назначенным по отчету государства-участника, разрабатывается проект заключительного акта (рекомендация). В этом случае его поддерживают избранные члены комитета. После подготовки проект распространяется среди членов Комитета для получения комментариев и замечаний. Лишь только тогда Комитетом принимается заключительный акт. Заключительный акт состоит из введения, положительных аспектов государства-участника, а также из вопросов и рекомендаций, которые согласно Пакту должны быть выполнены государством-участником.

Существующая система просмотра отчетов основана в 2001 году с изменениями. Во всех заключительных актах классифицируется ограниченное количество ключевых вопросов, и для обсуждения этих проблем с государством-участником была учреждена должность специального докладчика. Комитет принимает решение о сроках периодического доклада только после представления Специального докладчика. В случае, если специальный докладчик не получит выгоды от встречи с представителями государства, Комитет передает этот вопрос на рассмотрение Генеральной Ассамблеи ООН. Этот вопрос регулируется статьей 45 Пакта.

Третий раздел называется "Пути улучшения кон-

трольной деятельности Комитета по правам человека". Считается, что в большинстве случаев отсутствие своевременности или неточности отчетов требуют принятия ряда законодательных и других существенных мер. В целях устранения проблемы нехватки знаний сотрудников государственных правоохранительных органов по реализации норм Пакта на национальном правовом уровне необходимо расширить образовательную систему международного права по правам человека, и в некоторых странах при отсутствии этих предметов, следует применять эту систему обучения.

Четвертый раздел посвящен полномочиям Комитета по правам человека в отношении межгосударственных жалоб. Одной из функций Комитета по правам человека является рассмотрение межгосударственных жалоб. Оценка межгосударственных жалоб предназначена не для всех конвенционных органов. Только в настоящем Пакте, в Конвенции против пыток, Конвенции против расовой дискриминации и Конвенции о защите прав трудящихся-мигрантов и членов их семей эти полномочия были доведены до сведения соответствующих органов. Метод оценки межгосударственных данных не имел реального и практического содержания. Межгосударственная процедура рассмотрения жалоб Комитета основана на статье 41 Пакта. В отношении государства-участника, которое не выполняет свое обязательство, жалоба принимается при условии, что государство-участник также признало компетенцию Комитета в этой области. Другими словами, компетенция Комитета признается на основе взаимного принципа (это имеет исключение для Комитета по ликвидации расовой дискриминации).

Пункт 1 статьи 41 Пакта вступил в силу в 1979 году в соответствии с Пактом. Согласно докладу, представленному Комитетом по правам человека 28 марта 2014 года,

49 государств-участников, сделав заявление, упомянутое в пункте 1 статьи 41 Пакта приобрели право воспользоваться этой процедурой. Однако, до сих пор эта процедура жалоб не была применена. Статья 41 Пакта введена в действие в определенной процедуре. Комитет входит в обращение только в том случае, если заинтересованные государства-участники не могут достичь взаимной выгоды в течение шести месяцев. После этого посредническая миссия Комитета должна привести к дружескому урегулированию данного вопроса. Если в течение двенадцати месяцев вопрос не будет решен дружелюбно, Комитет должен представить отчет только с кратким изложением фактов.

Трактовка статьи 41 Пакта показывает, что характер этой процедуры факультативный. С ростом уважения к правам человека не следует исключать того, что эта процедура будет работать через определенный период времени. По этой причине выдача процедуре обязательного характера, например, как установлено в Конвенции 1965 года о ликвидации всех форм расовой дискриминации (статьи 8, 9, 10), также повысит авторитет Комитета.

Пятый раздел охватывает основы рассмотрения индивидуальных жалоб. Юрисдикция Комитета по индивидуальным жалобам была определена: в отношении предметной компетенции (*ratione materiae*), в отношении к лицам (*ratione persone*), в отношении территориальной (*ratione loci*) и временной (*ratione temporis*) компетенции. Полномочия Комитета по индивидуальным жалобам были непосредственно определены в статье 1 Протокола. Юрисдикция государства в первую очередь имеет отношение его территории, и, соответственно, юрисдикция Комитета охватывает территории государств-участников Пакта и Дополнительного протокола. Юрисдикция Комитета "*ratione temporis*" формируется в соответствии со статьей 49 Пакта и статьей 9 Протокола. Общий случай заключается в том,

что Пакт не применяется к фактам, которые совершились до его вступления в силу.

Факультативный протокол вступил в силу 23 марта 1976 года, и согласно ежегодному докладу Комитета по правам человека, охватывающий месяц март 2014 года, Комитет принял 41 решение на основе индивидуальных жалоб в течение указанного отчетного года и объявил 12 жалоб неприемлемыми. Количество невыполненных работ составило 20. Азербайджанская Республика ратифицировала Факультативный Протокол 27 ноября 2001 года, а спустя три месяца, 27 февраля 2002 г. Протокол вступил в силу для Азербайджанской Республики. Международный договор не распространяется на факты, имевшие место до ратификации. Тем не менее, в определенных случаях есть исключение из этого правила. Что касается продолжающихся нарушений закона, юридическая сила международных норм применяется в обратном направлении задолго до ратификации государством акта. Компетенция Комитета *ratione temporis* имеет существенное значение для восстановления нарушенных гражданских и политических прав беженцев из Армении.

Шестой раздел исследует условия индивидуальных жалоб в Комитете. Отмечается, что лицо, утверждающее, что его права, изложенные в Пакте, были нарушены и напрямую сам должен обратиться в комитет. Однако, в некоторых случаях, например, когда человек находится в заключении, подвергается принудительному лечению и т. д. член из семьи или уполномоченный представитель может подать его запрос, представив доверенность Комитету. Невозможно принять жалобу в соответствии с "Пактом несоответствия законодательства". Вопрос гармонизации внутреннего законодательства с Пактом реализуется в периодических докладах государств-участников. Вопрос гармонизации внутреннего законодательства с Пактом реали-

зуется в периодических докладах государств-участников. Нарушение прав должно быть связано с правами, изложенными в статьях 6-27 Пакта.

В соответствии со статьей 5.2 Протокола, для информации предоставленной лицами требование предусматривает, что жалоба не должна являться объектом другого международного рассмотрения или регулирования; заявитель обязан использовать все внутренние средства правовой защиты. Исчерпание внутренних средств правовой защиты порождает некоторые исключения и в этом случае нет необходимости исчерпывать внутренних средств правовой защиты (например, жалоба Хилала Аваданова против Азербайджана в 2007 году).

Хотя требование об отмене внутренних средств защиты прав человека указано в актах международного права, оно также должно иметь внутригосударственную правовую основу. Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики (УПК) (с.122.11) имеет право обращаться в международные суды. Вышеуказанная статья УПК ... дает право на обращение в международные суды. Тем не менее, указанные в статье 122.11 УПК "Международные Суды" также должны установить основу обращения для применения квазисудебных механизмов. Статью 122.11 УПК следует изменить в формате «...имеют право обратиться в международный суд и в квазисудебные органы (или комитеты по правам человека)».

Для рассмотрения жалобы надо принимать также во внимание другие условия. Например, при рассмотрении дела существуют определенные требования в отношении членов комитета. Члены Комитета не могут участвовать в рассмотрении дела:

- при выборе из государства-участника по соответствующему делу в Комитет;
- если они имеют личную заинтересованность в со-

ответствующем деле; если участвовал в любом качестве в предварительном принятии любого решения по соответствующей жалобе.

Седьмой раздел называется порядок рассмотрения индивидуальных жалоб и ее результаты. Если Комитет предопределяет, что жалоба неприемлема, он направляет свое решение о недопустимости этой информации автору жалобы Генеральным секретарем ООН (через Генерального секретаря ООН). Если жалоба считается приемлемой, начинается II этап контрольных функций и Комитет принимает решение по существу жалобы. Комитет в соответствии со статьей 4 Протокола и Правил 91 поданную жалобу представляет государству-участнику, которое нарушает любое положение Пакта.

В случаях выявления нарушений прав человека Комитет может предъявлять требования государству-участнику:

- прекращение незаконной деятельности;
- получение гарантии того, что нарушения не повторятся в будущем;
- восстановление прежней ситуации;
- возмещение ущерба человеку или лицам и т. д.

Поэтому Комитет может потребовать немедленного освобождения задержанного или замены смертной казни другим наказанием, а также восстановление уволенного лица на его должность. В противном случае если невозможно восстановить нарушенные права, решается предоставлять потерпевшему компенсацию. В то же время, выражение нарушения Комитетом также может быть достаточным для истца. Хотя Комитет по правам человека действует как субсидиарный элемент внутренней правовой защиты государства, его деятельность следует рассматривать в аспекте приверженности государств правам человека. Хотя

Факультативный Протокол не предусматривает обязательную юридическую силу "решений" Комитета по правам человека для государств-участников в соответствии с процедурой рассмотрения индивидуальных жалоб, государства, подписавшие (ратифицировавшие) Протокол, по крайней мере, признавая авторитет Комитета, несут политическую ответственность. Соответствующее обязательство государства в некотором смысле носит юридический характер. В соответствии с пунктом 3 статьи 2 Пакта, государства-участники берут на себя обязательства предоставлять эффективные средства правовой защиты лицам, находящимся под их юрисдикцией. Поскольку Комитет также является одним из соответствующих инструментов, его решение также влечет за собой международно-правовую ответственность государства.

Четвертая глава называется «Общие замечания Комитета по правам человека» и состоит из двух разделов. Первая глава посвящена полномочиям Комитета по правам человека заявлению общих замечаний. В контрольной функции содержатся комментарии Комитета, и в частности, способствуют устранению пробелов в законодательстве государств-участников, принимая общие замечания, которые считает необходимыми при рассмотрении периодических докладов государств. Полномочия Комитета по толкованию связаны с международным правом, в том числе с Институтом толкования норм международного права, изложенных в Венской конвенции 1969 года о праве договоров (с.31-33).

Сборник общих замечаний Комитета был опубликован в 2003 году Организацией Объединенных Наций. К настоящему времени Комитетом было сделано 36 замечаний общего порядка. Последние комментарии связаны с правом на свободу и безопасность, в том числе правом на жизнь. Комментарии Комитета можно рассматривать как

неформальные, доктринальные толкования. Но такой вывод не может затмить значимость заявлений Комитета. Принятие международным сообществом замечаний Комитета о том, что положения и условия, противоречащие объекту и цели Пакта, не имеют юридической силы, приближают его государствами-участниками к официальному комментатору. Для понимания правовой и политической значимости заявлений Комитета, его общая характеристика №24 имеет важное значение. Как предусмотрено в статье 41 Пакта, в общем заявлении (1994 год) под названием «Ратификация Пакта и Факультативного протокола, водросы, относительно замечаний, сделанных во время соединения» Комитет существенно разъяснил международную теорию прав человека. Признание обязательной юридической силы толкований Комитета на универсальном уровне имело бы большое значение с точки зрения всеобщей защиты прав человека. Статус официального толкования Комитета может быть принят новой нормой международного права.

Во второй главе рассматриваются абсолютные права, изложенные в общих толкованиях Комитета по правам человека. Комитет наряду с общими процедурными толкованиями, как мы уже отмечали, также разъясняет материальное содержание ряда прав, изложенных в Пакте. В своих общих замечаниях Комитет отмечает, что часть прав, изложенных в Пакте, подлежит абсолютным или неотъемлемым правам и отступления недопустимы.

Отказ от любой формы следующих абсолютных прав, изложенных в Пакте, запрещено:

- право на жизнь (статья 6);
- право не подвергаться пыткам и унижающих достоинство видов обращения (статья 7);
- право не подвергаться рабству (статья 8.1.2.);
- запрет на лишение свободы за невыполнение каких-либо договорных обязательств (статья 11);

- недопустимость применения более сурового наказания в момент совершения преступления (статья 15.1);
 - применение наказания только в соответствии с законами и нормами международного права (статья 15.1);
 - признание всех юридических лиц независимо от их местонахождения (статья 16);
 - свобода мысли, религии и совести.

Комитет в 2018 году вновь оценил «право на жизнь» при любых ситуациях и установил параметры актов для законодательства и юрисдикции государств-участников. Обязательство соблюдать абсолютный характер этих прав указано в статье 4 Пакта. Соответственно позиции Комитета, государства-участники ни в коем случае, ссылаясь на статью 4 Пакта, не могут оправдывать нарушение императивных норм гуманитарного права или международного права, а также права «не быть произвольно лишены свободы», «справедливое судебное разбирательство», «презумпция невиновности» и т.д. Общие замечания Комитета и его механизм мониторинга поддержали формирование новой правовой культуры, способствующей гармонизации системы внутреннего законодательства, в целом властных структур к правам и свободам человека. Общие замечания Комитета важны не только различных ветвей власти, но для изучения основных прав и свобод каждого человека, понимания их сути и с точки зрения защиты через соответствующие структуры.

Пятая глава называется «Стандарты Комитета по правам человека и периодические отчеты Азербайджанской Республики» и состоит из одиннадцати разделов. В первом разделе рассматриваются принципы обеспечения прав человека в условиях чрезвычайного положения. Комитет в своем Замечании общего порядка №29 от 24 июля 2001 года разъяснил характер прав, изложенных в статье 4 Пакта, и стремился определить деятельность государств-

участников в случае чрезвычайной ситуации. Комитет потребовал обоснование чрезвычайного положения в отношении различных государств (например, Иордания (1994), Азербайджанская Республика (1994), Израиль (1998), Армения (1998) и т. д.). В качестве одной из мер по уточнению общего положения о чрезвычайном положении в Конституции Азербайджанской Республики 8 июня 2004 года был принят Закон Азербайджанской Республики «О чрезвычайном положении». В 2004 году цель применения чрезвычайного положения была расширена и направлена на защиту прав и свобод не только граждан, но и иностранцев и лиц без гражданства. Конституционный закон от 24 декабря 2002 г. о регулировании осуществления прав и свобод человека в Азербайджанской Республике (статья. 3.1-3.5), определяет принципы ограничения.

Второй раздел называется право не подвергаться пыткам и бесчеловечному обращению. Комитет по правам человека остается главным арбитром в комплексном толковании соответствующего закона, определении стандартов для внутреннего законодательства. Исходя из своего опыта, Комитет отметил, что применение статьи 7 тесно связано с пунктом 1 статьи 10, которая гарантирует гуманное обращение с заключенными и дух уважения человеческого достоинства. Комитет отмечает в своем общем заявлении, что в нем не описываются какие-либо концепции, которые находятся под влиянием материи. Кроме того, отметил, что не считает необходимым составлять список запрещенных действий или проводить точную дифференциацию различных видов обращения или наказания. Такое различие зависит от характера, цели и жестокости применяемого обращения. Запрет, предусмотренный в статье 7, относится не только к актам физической боли, но и на акты духовных страданий.

Ряд серьезных вопросов возник в обобщении Коми-

тета по II докладу Азербайджанской Республики. Из-за отсутствия независимого механизма для расследования жалоб на сотрудников полиции и тюремных надзирателей большинство жалоб в то время не было зарегистрировано. Во избежание жестокого, унижающего достоинство обращения или наказания, признанного в соответствии со статьями 7 и 9 Пакта, для обеспечения прав на свободу и личную неприкосновенность, получения и расследования жалоб Комитетом о злоупотреблении властью и применении силы государством было рекомендовано создание независимого органа и принятие законодательства в целях привлечения сотрудников правоохранительных органов к ответственности за нарушения. Уважение прав задержанных проявляется как обязанность правоохранительных, прокураторы и судебных инстанций. Проблема нехватки места в пенитенциарных учреждениях в Азербайджанской Республике и наличие недостатков в статье 10 Пакта о положении лиц, лишенных свободы, были рассмотрены в обобщении II доклада Комитета.

Азербайджанская Республика, которая не предоставляет адекватной информации по этому вопросу, подчеркнула важность решения проблемы в связи с ограничением содержания под стражей лиц, лишенных свободы в пенитенциарных учреждениях. В соответствии со статьей 10 Пакта также была подчеркнута важность уважения достоинства лиц, лишенных свободы.

«Мягкое» достойное право на жизнь, прежде предусмотренное только в преамбуле Конституции Азербайджанской Республики (1995 г.), в результате внесения изменений в Конституцию превратилась в «жесткое» право в соответствии со статьей 16. Наряду с Конституцией Азербайджанской Республики (с. 16.1; 46), в то же время в отраслевых и специальных законодательных актах - Гражданском процессуальном кодексе (с.23), Уголовно-процес-

суальном кодексе (с.13), Уголовно-исполнительном кодексе (с.133,293 и т. д.), Законе о чрезвычайном положении (с.19) находит свое отражение запрет на пытки, бесчеловечное обращение, защита чести и достоинства. Следует отметить, что нет четкого понимания того, что из чего состоит достоинство. На практике довольно точное и доступное понятие для осознания человеческого достоинства еще не определено. В этом смысле всегда необходимо изучать общие замечания и позиции Комитета по этому вопросу.

Третий раздел посвящен праву на свободу и личную неприкосновенность. Это право с некоторыми исключениями сформулировано в соответствии с международными обязательствами, содержащимися в Конституции Азербайджанской Республики (с. 28,31 и т.д.), Уголовно-процессуальном кодексе (с.14,15,16,17 и т. д.), Законе 2002 года по реализации прав и свобод человека в Азербайджанской Республике, Законе о полиции и других законодательных актах. Одно из общих описаний Комитета связано с правом на «свободу и личную неприкосновенность», указанным в статье 9 Пакта. Прежде всего, этот вопрос был решен в общем Замечании №8 Комитета в 1982 году, а затем еще больше укрепил право на личную неприкосновенность в 1988 году с общим замечанием № 16. Позиция Комитета заключается в том, что право, упомянутое в статье 9 Пакта, должно быть абсолютно гарантировано от любого вмешательства, включая вмешательство государственных органов, физических и юридических лиц.

В своем решении Комитет прояснил многие вопросы, в том числе, вопрос о том, кто применяет это право при уголовных делах или других обстоятельствах, также уточнил условия незаконного, произвольного вмешательства в личную жизнь, включая семью и жилище. Ограничение права на свободу и личную неприкосновенность без санк-

ции суда или компетентного должностного лица по основаниям, не предусмотренным законом, в установленные и контролируемые сроки считается недопустимым, за исключением форм и ограничений, которые не соответствуют целям, предоставленным конституцией. Для того, чтобы добиться признания человека Комитет оценил содержание под стражей в течение 9 недель как нарушение пункта 3 статьи 9 Пакта. Статья 9 § 4 Пакта гарантирует защиту прав в судебном порядке. Комментируя статью 17 Пакта, Комитет истолковал термины «незаконное» и «произвольное вмешательство». Хотя статья 61 §3 Конституции Азербайджанской Республики устанавливает, что право каждого человека пользоваться помощью защитника с момента его задержания, ареста или обвинения в совершении преступления компетентными государственными органами, в заключении доклада III Комитет приходит к выводу, что этот закон не практикуется на практике.

В четвертом разделе исследуется право на жизнь. "Право на жизнь", упомянутое в статье 6 Международного пакта, фиксировано в статье 27 Конституции Азербайджанской Республики. В своем замечании общего порядка № 6, принятом в 1982 году, Комитет заявил, что поскольку право на жизнь является основным правом, отступление от него не допускается даже в чрезвычайных ситуациях, указанных в пункте 1 статьи 4. Тем не менее, исключение из этого закона было определено как внутренним законодательством, так и международным правом. Азербайджанская Республика ратифицировала Протокол 1983 г. к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод (1950 г.) и Протокол II Пакта. Исключения из статьи 2 Протокола № 6 к Европейской конвенции и к статье 2 Протокола II расширены и изложены в статье 27.2 Конституции Азербайджанской Республики. Исключение из пункта 2 статьи 27 Конституции содержит два случая. В

случае с Международным гуманитарным правом оно также предусматривает аналогичное, но расширенное исключение в случае «убийства вражеских солдат во время вооруженного вмешательства», во втором случае, то же, что и в Протоколе №6 и Факультативном Протоколе. Важной частью пункта II статьи 27, которая не соответствует международному праву, является «... и другие обстоятельства, предусмотренные законом». Последняя форма выражения создает неопределенность. Случаи применения смертной казни в конституционном порядке, должны быть четко сформулированы.

Суть концепции отмены смертной казни заключается в том, что убийство должно быть возможным в соответствии с международным гуманитарным правом только в случае взаимной войны вражеских солдат. В других случаях сохранение смертной казни по различным причинам не соответствует международно-правовому обязательству. В других случаях сохранение смертной казни по разным причинам не соответствует международно-правовому обязательству. Это убеждение подтверждается Протоколом № 13 к Конвенции (2002), который заменяет Протокол 6 Европейской конвенции (Азербайджанская Республика не является участником Протокола). Последний Протокол не признает каких-либо исключений. Как мы уже заявляли, «право на жизнь» может быть исключено в соответствии с Международным гуманитарным правом, которое используется как система специальных норм войны во время конфликта. Этот случай был одобрен международной судебной практикой (Международные кассационные суды или угрозы в отношении ядерного оружия (1996 г.).

Отмена смертной казни государством в состоянии войны был признан Комитетом как положительное событие. Этот вопрос упоминался в заключительном обобщении Комитета по второму докладу Азербайджанской Рес-

публики. Комитет отмечает, что как в Конституции Азербайджанской Республики (с.24.1), «право на жизнь» не может быть предметом ограниченного толкования, а право на жизнь относится к «неотъемлемым правам». Комитет принимает право на жизнь в более широком смысле, и отмечает, что поскольку некоторые страны сохраняют смертную казнь, эта мера может применяться только в исключительных случаях. С одной стороны, убийство в качестве исключения «право на жизнь», предусматривает законность дела, а с другой стороны, связывает «право на жизнь» с необходимыми материальными и социально-экономическими условиями. В частности, в этом смысле, можно отметить статью 16 Конституции. Нераздельность, установленная Комитетом, заключается в том, что эти права не могут быть приняты другими лицами, и никто не может отрицать это право.

Пятый раздел посвящен правам женщин, детей и инвалидов. Права женщин во всех периодических докладах, представляемых Азербайджанской Республикой, являются одним из вопросов, которым Комитет уделяет особое внимание. Несмотря на то, что во втором докладе не указано, как регулировать этот вопрос, Комитет заявил, что необходимо принять соответствующее законодательство. В ходе обсуждения второго периодического доклада Азербайджанской Республики было отмечено, что право женщин на «свободу и личную неприкосновенность», определенное в статьях 3, 9 Пакта, и «равенство перед законом» в статье 26 были нарушены в отношении женщин. Насилие в отношении женщин и насилие в семье считаются серьезными преступлениями и отмечены такие случаи, когда они не могли использовать свои средства защиты. Комитет поручил подготовить базу фактов пыток против женщин и всех нарушений закона.

Принятие Национальной программы по борьбе с на-

силием в семье в 2007 году, Плана действий по проблемам семьи и женщин на 2009-2012 годы и Закона о гендерном равенстве в 2006 году было одной из мер, реализованных в соответствии с рекомендацией Комитета.

В то же время, присоединившись к Конвенции 1979 года о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин, Стамбульской конвенции о предупреждении и борьбе с насилием в отношении женщин и домашним насилием 2011 года и другим международным соглашениям Азербайджанская Республика пытается сформулировать законодательные гарантии гендерного равенства.

Комитет по правам человека неоднократно квалифицировал торговлю людьми как нарушение статей 3 (равенство прав женщин и мужчин), 8 (запрещение рабства), 24 (права детей) и 26 (не допускать дискриминации) Пакта. Комитет подчеркнул, что меры по борьбе с торговлей людьми не должны оказывать негативного воздействия на права и свободы жертв торговли людьми. В частности, азиатскую модель борьбы с торговлей людьми можно привести в качестве примера. Хотя Комитет напрямую не указывает, либо модель Палермо, либо модель США должны быть приняты для решения проблемы.

С учетом рекомендаций Комитета был принят в 2005 году отдельный законодательный акт - Закон Азербайджанской Республики о борьбе с торговлей людьми. Кроме того, торговля людьми как уголовное преступление был добавлен в Уголовный кодекс Азербайджанской Республики согласно закону от 30 сентября 2005 года с криминальными элементами, как Торговля людьми (с.144-1), Принудительный труд (с.144-2) и Распространение конфиденциальной информации о жертвах торговли людьми (с.316-1). В третьем кратком обзоре браки в раннем возрасте - 17 для девочек и 18 для мальчиков считаются нарушением статей 2, 3, 17, 23, 24, 26 Пакта. Этот вопрос

был разрешен законодательными изменениями.

По итогам третьего периодического доклада другой вопрос был по поводу групп населения, которые больше нуждаются в правовой защите. Предпринятые действия в отношении детей и инвалидов, в том числе присоединение нашего государства к Конвенции о правах инвалидов и Факультативному Протоколу в январе 2009 года были оценены Комитетом положительно.

Шестой раздел включает в себя право на равенство перед законом и судом. Комитет прокомментировал принцип равенства перед законом и судом в контексте различных положений Пакта, включая положения статей 3, 7, 14 и других статей Пакта. Комитет отмечает, что, несмотря на широкое содержание статьи 14, некоторые государства-участники в своих докладах не в полной мере отражают требования этой статьи. Комитет далее отмечает, что статья 14 Пакта применяется ко всем судам, а также к специальным и обычным судам и трибуналам.

Изменения, осуществляемые в сфере уголовного правосудия Азербайджанской Республики, в частности, передача полномочий содержания под стражей от Министерства внутренних дел Министерству Юстиции, были отмечены в отчете II как положительный случай. Необходимость проведения реформ в судебной системе также была отобразена в общем отчете Комитета по III докладу. Недопустимо, чтобы досудебный исследовательский центр в Азербайджанской Республике находился под юрисдикцию Министерства Национальной Безопасности Азербайджанской Республики, а не Министерства Юстиции Азербайджанской Республики и Комитет рекомендует два способа решения этого вопроса. Хотя после второго периодического доклада были приняты Закон Азербайджанской Республики о Судебно-правовом совете, Кодекс этики судей и другие акты, судебная система не может быть полно-

стью освобождена от исполнительного или политического вмешательства. Вопреки статье 14 Пакта, была также подчеркнута информация о коррупции в судебной системе. Хотя в 2005 году был принят Закон о борьбе с коррупцией, проблемы в этой области не были полностью решены. В частности, до сих пор существует неопределенность в отношении раскрытия информации о деятельности и доходах чиновников.

Седьмой раздел объясняет право не подвергаться дискриминации. Замечание общего порядка №18 Комитета 1989 года посвящен принципу недискриминации в области прав человека. Отмечается, что равенство перед законом и законом без дискриминации в любой форме, указанной в пунктах 1 и 26 статьи 2 Пакта, является одним из общих принципов в области защиты прав человека.

Комитет также обращает внимание на важный вопрос. В частности, тот факт, что выражение «дискриминация» в Пакте не обязательно подрывает борьбу против дискриминации. В частности, тот факт, что отсутствие выражения «дискриминация» в Пакте не ослабляет борьбу против дискриминации. Отмечается, что ссылаясь на статью I Конвенции 1965 года о ликвидации всех форм расовой дискриминации можно определить понятие дискриминации. Комитет принимает необходимые меры в целях устранения дискриминации. Определение ответственности за нарушение этого правила имеет решающее значение (Статья 154.1 Уголовного кодекса Азербайджанской Республики предусматривает уголовную ответственность за нарушение права на равенство). Комитет считает, что перечисленные в статьях 2.1 и 26 Пакта случаи дискриминации, поскольку иногда не полностью отражены в конституции и других законодательных актах всех государств-участников, должны объяснить, что содержится в этом списке. Часть III статьи 25 Конституции Азербайджанской

Республика гарантирует равенство прав и свобод каждого человека. Гарантии недискриминации установлены в отдельных законодательных актах (например, УК АР с.6; Уголовно-Процессуальный кодекс АР, с.11.2; Кодекс об административных правонарушениях АР, с.7; Гражданский процессуальный кодекс АР, с.8.2; Трудовой Кодекс АР, с.16.1 и т. д.). Вышеупомянутая статья Конституции (25.III) определяет основания для дискриминации, так предусмотрено в Пакте. А отраслевые законодательные акты достоверно указывают, что «... и при любых других обстоятельствах ...». Динамичное развитие общественных отношений может также сформировать другие основания для недискриминации. Невозможно перечислить все признаки, определенные как основа законодательства для дискриминации, на разных этапах развития спектр этих симптомов меняется. Поэтому целесообразно предусмотреть «другие признаки» после перечисления некоторых из признаков непризнанных оснований дискриминации в большинстве документов. Как отмечает Комитет, принцип недискриминации, изложенный в статье 26, не ограничивается правами, указанными в Пакте. Толкование прав, признанных в Пакте, дает основание для выводов, изложенных также в статье 5 Пакта.

В восьмом разделе изучаются права иностранцев. В своем общем замечании №15 (1986 год) Комитет прокомментировал правовое положение иностранцев и отметил, что государства-участники, указанные в пункте 1 статьи 2 Пакта, предоставляют все права, предусмотренные в Пакте, всем лицам на их территории и под их юрисдикцией (они не уделяют достаточного внимания своим обязательствам.). Государства-участники должны предоставлять обязательства, вытекающие из части 1 статьи 2 всем, в том числе иностранцам, без принципа взаимности.

Статья 69 Конституции Азербайджанской Респуб-

лики основана на принципе национального режима в отношении иностранцев. В Миграционном кодексе Азербайджанской Республики на 2013 год определение принципа национального режима для иностранцев (*Иностранцы и лица без гражданства могут в Азербайджанской Республике пользоваться всеми теми же правами, что и граждане Азербайджанской Республики, если иное не предусмотрено законом или международными договорами, участником которых является Азербайджанская Республика. Миграционный кодекс Азербайджанской Республики, с.74.1*) приравнивается к гражданам Азербайджанской Республики, за исключением областей, где трудовая деятельность обусловлена гражданством (*Трудовой Кодекс Азербайджанской Республики, с.13.2*), а также права временной собственности на земельный участок (*Земельный Кодекс Азербайджанской Республики, с.49.4*). Согласно законодательству, иностранцы и лица без гражданства равны перед законом и судом в Азербайджанской Республике независимо от их социального и имущественного положения, расы и национальности, пола, языка, отношения к религии, вида и характера их деятельности и других обстоятельств.

Комитет отмечает, что если иностранцу разрешено въезд на территорию государства-участника, то к нему применяются все права, указанные в Пакте.

Если иностранец находится на территории государства-участника на юридически обязательной основе, право свободно действовать и покинуть территорию этого государства может быть ограничено исключительно в соответствии с пунктом 3 статьи 12 Пакта.

Если иностранец легально находится на территории государства-участника, его право на свободу передвижения, или покинуть территорию этого государства ограничивается только в соответствии с пунктом 3 статьи 12 Пакта.

Азербайджанская Республика установила рамки

прав и свобод иностранцев, применяя соответствующих ограничений в свое внутреннее законодательство (Закон 2002 года о регулировании осуществления прав человека в Азербайджанской Республике).

Статья 13 Пакта применима только к иностранцам, проживающим на законных основаниях. В качестве минимальных стандартов (принципов) для иностранцев выделяются следующие принципы и Комитет рекомендует государствам-участникам обратить внимание на эти гарантии:

- принцип предотвращения коллективного вывода иностранцев и лиц без гражданства;
- абсолютная независимость прав и свобод иностранцев и принцип исключения ограничений;
- принцип равенства и недискриминации по отношению к иностранцам;
- принцип свободного передвижения и выезда из страны, где проживают иностранцы.

Девятый раздел посвящен свободе мысли, совести и религии. Мы можем сослаться на замечание общего порядка № 22 Комитета (1993 год) о праве, выраженном в статье 18 Пакта. Комитет отмечает, что права, изложенные в части первой статьи 18 Пакта, имеют широкое содержание. Комитет по правам человека оценил характер прав, о которых мы отметили в ряде толкований и заявил, что недопустимо отказываться от них. В соответствии с комментарием № 22 Комитета требуется более широкое толкование слов "вера" и "религия". Комитет считает, что эти термины должны включать не только веры и религии, но и современные взгляды. В связи с тем, что меньшинство в обществе имеют другой стиль мышления, веры они не могут быть подвергнуты дискриминации или давлению. Однако деятельность религиозных меньшинств не должна подрывать национальную безопасность. «Свидетели Иеговы» обратились в Комитет, но в целях обеспечения «общественной безопасности», «общественного порядка» их деятельность в Азербайджанской Республике была ограничена.

Как известно, многие из молодых, которые присоединялись к «Свидетелям Иеговы», отказались от обязательной военной службы из-за своих религиозных взглядов и создали проблему безопасности. Если статья 76 Конституции Азербайджанской Республики не является альтернативной службой, согласно статье 151 Конституции она имеет приоритет над международными обязательствами.

Десятый раздел содержит права меньшинств. Комитет указал, что при трактовке части 3 статьи 18 Пакта ограничение любого другого права недопустимо, за исключением случаев, предусмотренных законом. Наряду с этим, Комитет также выяснил категории «духовность» и «государственная безопасность», которые являются основой для ограничений. В соответствии с Общим комментарием 23 к статье 27 Пакта разработка проектов законов, а также информирование людей о правах, гарантированных Пактом в целях защиты прав меньшинств было одним из предложений для Азербайджанской Республики.

При разъяснении вопроса об обеспечении прав человека в Азербайджанской Республике, Комитет отметил, что право на самоопределение, признанное в статье 1 Пакта, распространяется на все народы, а не только на народы колониального статуса. Таким образом, Комитет, хотя косвенно, связал этот вопрос с установлением демократической политической системы.

Одиннадцатый раздел объясняет политические или гражданские права. Одним из положений Пакта о гражданских институтах является статья 25. Эта статья не относится к «каждому» в государстве-участнике, лишь только предусматривает право своих граждан на участие в соответствующей политической системе. В результате нарушения этого права в последние десятилетия возросло число

запросов, как к региональным механизмам, так и к Комитету. Например, в случае Гобина Маврикия Комитет определил факт нарушения избирательного права голоса своей позицией №787/1997. Первый (25-й) Общий комментарий Комитета в этой области был принят в 1996 году.

Комитет отмечает, что право на участие в системе власти, упомянутое в статье 25, опять-таки связано с правом народа на самоопределение, определенным в части 1 статьи 1 Пакта. В то же время, в отличие от 1 части статьи 1 Пакта, закон в статье 25 носит индивидуальный характер и включает право конкретных лиц на участие в государственных делах. Комментируя право на статью 25 Пакта, Комитет обращает внимание на тот факт, что нарушение легитимности выборов, а также нарушение прав конкретных лиц в результате отсутствия права голоса на выборах в установленный законом срок создают основу для жалобы. Комитет обязывает государств-участников указывать в своих докладах правила, регулирующие ликвидацию и ограничение избирательных прав граждан.

Право голоса выражается в качестве вопроса, вызывающего беспокойство в докладе Комитета о II и III отчетах Азербайджанской Республики. Комитет получил информацию о нарушениях на парламентских выборах 2005 года, а также на президентских выборах 2008 года в Азербайджанской Республике. Комитет отмечает, что задачей государства по решению этого вопроса является создание условий в целях применения всех гражданских прав, гарантированных статьей 25 Пакта. Позиция Комитета по созданию прецедента заключается в том, что лица, лишены свободы (задержанные или заключенные под стражей), но не судимые, не могут быть лишены права голоса.

Если принципалом временной отмены права голоса является уголовное преступление субъекта, тогда продолжительность остановки этого права должна быть пропор-

циональна весу преступления и приговору.

Этот общий комментарий, принятый Комитетом 12 июля 1996 года, несомненно, влияет на решения Европейского суда по правам человека. Одним из полномочий Европейского суда по правам человека при реализации мероприятий общего характера является сфера политических прав государств-участников. Суд отмечает, что государства-участники должны предоставить своим заключенным право голоса. Отмена права голоса без классификации уголовных преступлений заключенных оценивается как нарушение закона. Право голоса не предоставляется заключенным в Великобритании, Болгарии, Азербайджанской Республике, Грузии, Эстонии, России, Словакии, Армении, Латвии и Молдове. Первые решения Суда в этой области были против Италии (*например, Скоптола против Италии*) и Великобритании.

Статья 56.III Конституции Азербайджанской Республики гласит, что ...по решению суда, вступившего в законную силу право на участие в выборах лиц, лишенных свободы и других лиц, указанных Конституцией может быть ограничено законом. Статьи 28.2 Конституции Грузии, и 32.3 Конституции Российской Федерации могут быть примером такого аналогичного стандарта. Хотя позиция Европейского суда по правам человека является прогрессивной, конкретный критерий по предоставлению соответствующих прав заключенным не установлен. Комитет может указать общее направление, определяющее классификацию заключенных по различным критериям. В то же время в статью 25 Пакта могут быть внесены изменения. Например, за исключением лиц, которые приговорены к пожизненному заключению, может быть предоставлено право выбора лицам, лишенным свободы в других случаях.

Необходимо выразить отношение к идее, высказанному в общем комментарии Комитета. Важно взглянуть на координацию Комитетом права голоса с "участием в пра-

вительстве". Как известно, современная конституция, включая международное право, не ограничивает концепцию власти только государственной властью. Власть также включает в себя «местное самоуправление».

В статье 1 Закона Азербайджанской Республики о статусе муниципалитетов ... местное самоуправление определено как *часть государственных дел* согласно статье 144.2 Конституции Азербайджанской Республики в интересах местного населения. Статья 12 Европейской хартии местного самоуправления (1985 г.) гласит, что ... местное самоуправление понимается как регламентирование значительной части общественной работы.

В то же время в статье 3.2 Европейской хартии говорится, что это право реализуется советами и собраниями, состоящими из свободных, тайных, равных, прямых и общих членов с правом голоса. Эта позиция была выражена также в статье 3.1 Закона Азербайджанской Республики о статусе муниципалитетов. Законодательство предусматривает местное самоуправление не только как порядок самоорганизации граждан, но и как особая форма массовой власти. В этом смысле право, упомянутое в статье 25 Пакта, содержит право участвовать в муниципальном управлении, которое находится под юрисдикцией Комитета в процедуре рассмотрения индивидуальных жалоб. В этом смысле право, упомянутое в статье 25 Пакта, также включает право участвовать в муниципальном управлении, которое находится под юрисдикцией Комитета в процедуре рассмотрения индивидуальных жалоб.

В обеспечении избирательных прав и демократизации политической системы важную роль играют средства массовой информации. После обсуждения, как второго, так и третьего периодических докладов Азербайджанской Республики, в качестве одной из проблем было расценено значительное ограничение свободы выражения в средствах массовой информации. Комитет рекомендует государству пересмотреть положения, связанные с клеветой воздержки-

ваться от средств прямого или косвенного ограничения "прав на свободу выражения мнений", определенного в статье 19 Пакта, и поддерживать баланс между защитой человеческого достоинства и свободой выражения мнений.

Другое серьезное правонарушение, выявленное в ходе обсуждения третьего периодического доклада, было ограничение, на свободу собраний свергнув мирных демонстраций с применением силы.

Комитет рекомендует государству пересмотреть свои правила и политику, в соответствии со статьей 21 Пакта обеспечить права лиц, находящиеся под властью государства, использовать ограничения только в случаях, предусмотренных в Пакте.

Еще одна постоянная проблема наблюдается в препятствиях для регистрации и на пути деятельности неправительственных организаций, связанных с правами человека. Эти нарушения приводят к невыполнению требований, изложенных в статьях 19 и 25 Пакта. Применяемые государством необходимые меры представляют собой создание средств для устранения барьеров на пути регистрации и деятельности неправительственных организаций, обязательство не использовать регистрацию политических партий, чтобы прекратить их политические действия против правительства. Сотрудничество Комитета с Азербайджанской Республикой установило начало новой эры в формировании внутреннего законодательства, его реформе, международно-правовой защите прав человека. Комитет сегодня также дает свои назначения в целях реализации личных и политических прав нашего государства и в других областях. Основой для необходимости такого сотрудничества, безусловно, является статья 12 Конституции Азербайджанской Республики.

ƏLAVƏLƏR

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ KONSTITUSİYASI²⁷³

²⁷³ <http://www.e-qanun.az/framework/897>

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin sərəliyi ilə Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiyaya layihəsini hazırlayan komissiyaya tərəfindən hazırlanmış, 1995-ci il noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsində (referendumda) qəbul edilmişdir.

1995-ci il noyabrın 27-dən qüvvəyə minmişdir.

2002-ci il avqustun 24-də ümumxalq səsverməsində (referendumda) qəbul edilmiş dəyişikliklərlə.

2009-cu il martın 18-də ümumxalq səsverməsində (referendumda) qəbul edilmiş əlavə və dəyişikliklərlə.

2016-cı il sentyabrın 26-da keçirilmiş ümumxalq səsverməsində (referendumda) qəbul edilmiş əlavə və dəyişikliklərlə.

Azərbaycan xalqı özünün çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrini davam etdirərək, "Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında" Konstitusiyaya aktında əks olunan prinsipləri əsas götürərək, bütün cəmiyyətin və hər kəsin firavanlığının təmin edilməsini arzulayaraq, ədalətin, azadlığın və təhlükəsizliyin bərqərar edilməsini istəyərək, keçmiş, indiki və gələcək nəsillər qarşısında öz məsuliyyətini anlayaraq, suveren hüququndan istifadə edərək, təntənəli surətdə aşağıdakı niyyətlərini bəyan edir:

- Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyini, suverenliyini və ərazi bütövlüyünü qorumaq;

- Konstitusiyaya çərçivəsində demokratik quruluşa təminat vermək;

- vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar edilməsinə nail olmaq;

- xalqın iradəsinin ifadəsi kimi, qanunların aliliyini təmin edən hüquqi, dünyəvi dövlət qurmaq;

- ədalətli iqtisadi və sosial qaydalara uyğun olaraq, hamının layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək;

- ümumbəşəri dəyərlərə sadıq olaraq, bütün dünya xalqları ilə dostluq, sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşamaq və bu məqsədlə qarşılıqlı fəaliyyət göstərmək.

Yuxarıda sadalanan ülvə niyyətlərlə ümumxalq səsverməsi - referendum yolu ilə bu Konstitusiyaya qəbul edilir.

BİRİNCİ BÖLMƏ
ÜMUMİ MÜDDƏALAR
I fəsil
XALQ HAKİMİYYƏTİ

Maddə 1. Hakimiyyətin mənbəyi

I. Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyətinin yeganə mənbəyi Azərbaycan xalqıdır.

II. Azərbaycan xalqı Azərbaycan Respublikası ərazisində və ondan kənarında yaşayan, Azərbaycan dövlətinə və onun qanunlarına tabe sayılan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarından ibarətdir; bu isə beynəlxalq hüquqla müəyyən edilmiş normaları istisna etmir.

Maddə 2. Xalqın suverenliyi

I. Sərbəst və müstəqil öz müqəddəratını həll etmək və öz idarəetmə formasını müəyyən etmək Azərbaycan xalqının suveren hüququdur.

II. Azərbaycan xalqı öz suveren hüququnu bilavasitə ümumxalq səsverməsi - referendum və ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, gizli və şəxsi səsvermə yolu ilə seçilmiş nümayəndələri vasitəsi ilə həyata keçirir.

Maddə 3. Ümumxalq səsverməsi-referendum yolu ilə həll edilən məsələlər

I. Azərbaycan xalqı öz hüquqları və mənafeələri ilə bağlı olan hər bir məsələni referendumla həll edə bilər.

II. Aşağıdakı məsələlər yalnız referendumla həll oluna bilər:

1) Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının qəbul edilməsi və ona dəyişikliklər edilməsi;

2) Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədlərinin dəyişdirilməsi.

III. Aşağıdakı məsələlər üzrə referendum keçirilməz:

1) vergilər və dövlət büdcəsi;

2) amnistiya və əfv etmə;

3) seçilməsi, təyin edilməsi və ya təsdiq edilməsi müvafiq olaraq qanunvericilik və (və ya) icra hakimiyyəti orqanlarının səlahiyyətlərinə aid edilmiş vəzifəli şəxslərin seçilməsi, təyin edilməsi və ya təsdiq edilməsi.

Maddə 4. Xalqı təmsil etmək hüququ

Xalqın seçdiyi səlahiyyətli nümayəndələrindən başqa heç kəsin xalqı təmsil etmək, xalqın adından danışmaq və xalqın adından müraciət etmək hüququ yoxdur.

Maddə 5. Xalqın vahidliyi

I. Azərbaycan xalqı vahiddir.

II. Azərbaycan xalqının vahidliyi Azərbaycan dövlətinin təməlini təşkil edir. Azərbaycan Respublikası bütün Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının ümumi və bölünməz vətənidir.

Maddə 6. Hakimiyyətin mənimlənməsinə yol verilməməsi

I. Azərbaycan xalqının heç bir hissəsi, sosial qrup, təşkilat və ya heç bir şəxs hakimiyyətin həyata keçirilməsi səlahiyyətini mənimləməyə bilməz.

II. Hakimiyyətin mənimlənməsi xalqa qarşı ən ağır cinayətdir.

II fəsil

DÖVLƏTİN ƏSASLARI

Maddə 7. Azərbaycan dövləti

I. Azərbaycan dövləti demokratik, hüquqi, dünyəvi, unitar respublikadır.

II. Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti daxili məsələlərdə yalnız hüquqla xarici məsələlərdə isə yalnız Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn müddəalarla məhdudlaşır.

III. Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipi əsasında təşkil edilir:

- qanunvericilik hakimiyyətini Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi həyata keçirir;

- icra hakimiyyəti Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə mənsubdur;

- məhkəmə hakimiyyətini Azərbaycan Respublikasının məhkəmələri həyata keçirir.

IV. Bu Konstitusiyanın müddəalarına əsasən qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətləri qarşılıqlı fəaliyyət göstərir və öz səlahiyyətləri çərçivəsində müstəqildirlər.

Maddə 8. Azərbaycan dövlətinin başçısı

I. Azərbaycan dövlətinin başçısı Azərbaycan Respublikasının Prezidentidir. O, ölkənin daxilində və xarici münasibətlərdə Azərbaycan dövlətini təmsil edir.

II. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan xalqının vahidliyini təcəssüm etdirir və Azərbaycan dövlətçiliyinin varisliyini təmin edir.

III. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyinin, ərazi bütövlüyünün və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə riayət olunmasının təminatçısıdır.

IV. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyinin təminatçısıdır.

Maddə 9. Silahlı Qüvvələr

I. Azərbaycan Respublikası öz təhlükəsizliyini və müdafiəsini təmin etmək məqsədi ilə Silahlı Qüvvələr yaradır. Silahlı Qüvvələr Azərbaycan Ordusundan və başqa silahlı birləşmələrdən ibarətdir.

II. Azərbaycan Respublikası başqa dövlətlərin müstəqilliyinə qəsd vasitəsi kimi və beynəlxalq münacişələrin həlli üsulu kimi müharibəni rədd edir.

III. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan Respub-

likası Silahlı Qüvvələrinin Ali baş komandanıdır.

Maddə 10. Beynəlxalq münasibətlərin prinsipləri

Azərbaycan Respublikası başqa dövlətlərlə münasibətlərini hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarında nəzərdə tutulan prinsiplər əsasında qurur.

Maddə 11. Ərazi

I. Azərbaycan Respublikasının ərazisi vahiddir, toxunulmazdır və bölünməzdir.

II. Azərbaycan Respublikasının daxili suları, Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsub olan bölməsi, Azərbaycan Respublikasının üzərindəki hava məkanı Azərbaycan Respublikası ərazisinin tərkib hissəsidir.

III. Azərbaycan Respublikasının ərazisi özgəninkiləşdirilə bilməz. Azərbaycan Respublikası öz ərazisinin heç bir hissəsini heç bir şəkildə kimsəyə vermir; yalnız Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarı ilə Azərbaycanın bütün əhalisi arasında referendum keçirmək yolu ilə Azərbaycan xalqının iradəsi əsasında dövlət sərhədləri dəyişdirilə bilər.

Maddə 12. Dövlətin ali məqsədi

I. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir.

II. Bu Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir.

Maddə 13. Mülkiyyət

I. Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət toxunulmazdır və dövlət tərəfindən müdafiə olunur.

II. Mülkiyyət dövlət mülkiyyəti, xüsusi mülkiyyət və bələdiyyə mülkiyyəti növündə ola bilər.

III. Mülkiyyətdən insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları, cəmiyyətin və dövlətin mənafehi, şəxsiyyətin ləyaqəti əleyhinə istifadə edilə bilməz.

Maddə 14. Təbii ehtiyatlar

Təbii ehtiyatlar hər hansı fiziki və ya hüquqi şəxslərin hüquqlarına və mənafehinə xələl gətirmədən Azərbaycan Respublikasına mənsubdur.

Maddə 15. İqtisadi inkişaf və dövlət

I. Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın inkişafı müxtəlif mülkiyyət növlərinə əsaslanaraq xalqın rifahının yüksəldilməsinə xidmət edir.

II. Azərbaycan dövləti bazar münasibətləri əsasında sosial yönümlü iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradır, azad sahibkarlığa təminat verir, iqtisadi münasibətlərdə inhisarçılığa və haqsız rəqabətə yol vermir.

Maddə 16. Sosial inkişaf və dövlət

I. Azərbaycan dövləti xalqın və hər bir vətəndaşın rifahının yüksəldilməsi, onun sosial müdafiəsi və layiqli həyat səviyyəsi qayğısına qalır.

II. Azərbaycan dövləti mədəniyyətin, təhsilin, səhiyyənin, elmin, incəsənətin inkişafına yardım göstərir, ölkənin təbiətini, xalqın tarixi, maddi və mənəvi irsini qoruyur.

Maddə 17. Ailə, uşaqlar və dövlət

I. Cəmiyyətin əsas özəyi kimi ailə dövlətin xüsusi himayəsindədir.

II. Uşaqların qayğısına qalmaq və onları tərbiyə etmək valideynlərin borcudur. Bu borcun yerinə yetirilməsinə dövlət nəzarət edir.

III. Valideynləri və ya qayyımları olmayan, valideyn qayğısından məhrum olan uşaqlar dövlətin himayəsindədir.

IV. Uşaqları onların həyatına, sağlamlığına və ya mənəviyyatına təhlükə törədə bilən fəaliyyətə cəlb etmək qadağandır.

V. 15 yaşına çatmamış uşaqlar işə götürülə bilməzlər.

VI. Uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsinə dövlət nəzarət edir.

Maddə 18. Din və dövlət

I. Azərbaycan Respublikasında din dövlətdən ayrılır. Bütün dini etiqadlar qanun qarşısında bərabərdir.

II. İnsan ləyaqətini alçaldan və ya insanpərvərlik prinsiplərinə zidd olan dinlərin (dini cərəyanların) yayılması və təbliği qadağandır.

III. Dövlət təhsil sistemi dünyəvi xarakter daşıyır.

Maddə 19. Pul vahidi

I. Azərbaycan Respublikasının pul vahidi manatdır.

II. Pul nişanlarının tədavi ilə buraxılması və tədaviyindən çıxarılması hüququ yalnız Mərkəzi Banka mənsubdur. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı dövlətin müstəsna mülkiyyətindədir.

III. Azərbaycan Respublikasının ərazisində manatdan başqa pul vahidlərinin ödəniş vasitəsi kimi işlədilməsi qadağandır.

Maddə 20. Dövlətin borclarına qoyulan məhdudiyətlər

Azərbaycan dövlətinə qarşı qiyama və dövlət çevrilişinə kömək məqsədi ilə alınmış borclar Azərbaycan Respublikası tərəfindən öhdəlik kimi qəbul edilə və ödənilə bilməz.

Maddə 21. Dövlət dili

I. Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir. Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin inkişafını təmin edir.

II. Azərbaycan Respublikası əhalinin danışdığı başqa dillərin sərbəst işlədilməsini və inkişafını təmin edir.

Maddə 22. Paytaxt

Azərbaycan Respublikasının paytaxtı Bakı şəhəridir.

Maddə 23. Azərbaycan dövlətinin rəmzləri

I. Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzləri Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağı, Azərbaycan Respublikasının Dövlət gerbi və Azərbaycan Respublikasının Dövlət himnidir.

II. Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağı bərabər enli üç üfüqi zolaqdan ibarətdir. Yuxarı zolaq mavi, orta zolaq qırmızı, aşağı zolaq yaşıl rəngdədir və qırmızı zolağın ortasında bayrağın hər iki üzündə ağ rəngli aypara ilə səkkizguşəli ulduz təsvir edilmişdir. Bayrağın eninin uzunluğuna nisbəti 1:2-dir.

III. Azərbaycan Respublikası Dövlət bayrağının və Azərbaycan Respublikası Dövlət gerbinin təsviri, Azərbaycan Respublikası Dövlət himninin musiqisi və mətni Konstitusiyaya qanunu ilə müəyyən edilir.

İKİNCİ BÖLMƏ

ƏSAS HÜQUQLAR, AZADLIQLAR VƏ VƏZİFƏLƏR

III fəsil

ƏSAS İNSAN VƏ VƏTƏNDAŞ HÜQUQLARI VƏ AZADLIQLARI

Maddə 24. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının əsas prinsipi

I. İnsan ləyaqəti qorunur və ona hörmət edilir.

II. Hər kəsin doğulduğu andan toxunulmaz, pozulmaz və ayrılmaz hüquqları və azadlıqları vardır.

III. Hüquqlar və azadlıqlar hər kəsin cəmiyyət və başqa şəxslər qarşısında məsuliyyətini və vəzifələrini də əhatə edir. *Hüquqlardan sui-istifadəyə yol verilmir.*

Maddə 25. Bərabərlik hüququ

I. Hamı qanun və məhkəmə qarşısında bərabərdir.

II. Kişi ilə qadının eyni hüquqları və azadlıqları vardır.

III. Dövlət, irqindən, *etnik mənsubiyyətindən*, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq məvqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, *etnik*, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqida, siyasi və sosial mənsubiyyətə

görə məhdudlaşdırmaq qadağandır.

IV. Heç kəsə bu maddənin III hissəsində göstərilən əsaslara görə zərər vurula bilməz, güzəştlər və ya imtiyazlar verilə bilməz, yaxud güzəştlərin və ya imtiyazların verilməsindən imtina oluna bilməz.

V. Hüquq və vəzifələrlə bağlı qərarlar qəbul edən dövlət orqanları və dövlət hakimiyyəti səlahiyyətlərinin daşıyıcıları ilə münasibətlərdə hər kəsin bərabər hüquqları təmin edilir.

VI. *Sağlamlıq imkanları məhdud olanlar, onların məhdud imkanlarına görə həyata keçirilməsi çətinləşən hüquq və vəzifələrdən başqa, bu Konstitusiyada təsbit olunmuş bütün hüquqlardan istifadə edir və vəzifələri daşıyırlar.*

Maddə 26. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi

I. Hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ vardır.

II. Dövlət hər kəsin hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsinə təminat verir.

Maddə 27. Yaşamaq hüququ

I. Hər kəsin yaşamaq hüququ vardır.

II. Dövlətə silahlı basqın zamanı düşmən əsgərlərinin öldürülməsi, məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmünə əsasən ölüm cəzasının tətbiqi və qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallar istisna olmaqla, hər bir şəxsin yaşamaq hüququ toxunulmazdır.

III. Müstəsna cəza tədbiri kimi ölüm cəzası, tam ləğv edilənədək, yalnız dövlətə, insan həyatına və sağlamlığına qarşı xüsusilə ağır cinayətlərə görə qanunla müəyyən edilə bilər.

IV. Qanunla nəzərdə tutulmuş zəruri müdafiə, son zərurət, cinayətkarın yaxalanması və tutulması, həbsdə olanın həbs yerindən qaçmasının qarşısının alınması, dövlətə qarşı qiyamın yatırılması və ya dövlət çevrilişinin qarşısının alınması, ölkəyə silahlı basqın edilməsi halları istisna olmaqla insana qarşı silah işlədilməsinə yol verilmir.

Maddə 28. Azadlıq hüququ

I. Hər kəsin azadlıq hüququ vardır.

II. Azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada tutulma, həbsə alma və ya azadlıqdan məhrum etmə yolu ilə məhdudlaşdırıla bilər.

III. Qanuni surətdə Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan hər kəs sərbəst hərəkət edə bilər, özünə yaşayış yeri seçə bilər və Azərbaycan Respublikasının ərazisindən kənara gedə bilər.

IV. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının hər zaman maneəsiz öz ölkəsinə qayıtmaq hüququ vardır.

Maddə 29. Mülkiyyət hüququ

I. Hər kəsin mülkiyyət hüququ vardır.

II. Mülkiyyətin heç bir növünə üstünlük verilmir. Mülkiyyət hüququ, o cümlədən xüsusi mülkiyyət hüququ qanunla qorunur.

III. Hər kəsin mülkiyyətində daşınar və daşınmaz əmlak ola bilər. Mülkiyyət hüququ mülkiyyətçinin təkbəşinə və ya başqaları ilə birlikdə əmlaka sahib olmaq, əmlakdan istifadə etmək və onun barəsində sərəncam vermək hüquqlarından ibarətdir.

IV. Heç kəs məhkəmənin qərarı olmadan mülkiyyətindən məhrum edilə bilməz. Əmlakın tam müsadirəsinə yol verilmir. Dövlət ehtiyaclarına və ya ictimai ehtiyaclar üçün mülkiyyətin özgəninkiləşdirilməsinə yalnız qabaqcadan onun dəyərini ədalətli ödəmək şərti ilə yol verilə bilər.

V. Xüsusi mülkiyyət sosial öhdəliklərə səbəb olur.

VI. Sosial ədalət və torpaqlardan səmərəli istifadə məqsədi ilə torpaq üzərində mülkiyyət hüququ qanunla məhdudlaşdırıla bilər.

VII. Dövlət vəərəsəlik hüququna təminat verir.

Maddə 30. Əqli mülkiyyət hüququ

I. Hər kəsin əqli mülkiyyət hüququ vardır.

II. Mütəliflik hüququ, ixtiraçılıq hüququ və əqli mülkiyyət hüququnun başqa növləri qanunla qorunur.

Maddə 31. Təhlükəsiz yaşamaq hüququ

I. Hər kəsin təhlükəsiz yaşamaq hüququ vardır.

II. Qanunla nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, şəxsin həyatına, fiziki və mənəvi sağlamlığına, mülkiyyətinə, mənzilinə qəsd etmək, ona qarşı zor işlətmək qadağandır.

Maddə 32. Şəxsi toxunulmazlıq hüququ

I. Hər kəsin şəxsi toxunulmazlıq hüququ vardır.

II. Hər kəsin şəxsi və ailə həyatının sirlərini saxlamaq hüququ vardır. Qanunla nəzərdə tutulan hallardan başqa, şəxsi və ailə həyatına müdaxilə etmək qadağandır. Hər kəsin şəxsi və ailə həyatına qanunsuz müdaxilədən müdafiə hüququ vardır.

III. Öz razılığı olmadan kimsənin şəxsi həyatı haqqında məlumatın toplanılmasına, saxlanılmasına, istifadəsinə və yayılmasına yol verilmir. Qanunla müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, heç kəs onun xəbəri olmadan və ya etirazına baxmadan izlənilə bilməz, video və foto çəkilişinə, səs yazısına və digər bu cür hərəkətlərə məruz qoyula bilməz.

IV. Hər kəsin yazışma, telefon danışqları, poçt, teleqraf və digər rabitə vasitələri ilə ötürülən məlumatın sirlərini saxlamaq hüququna dövlət təminat verir. Bu hüquq qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada cinayətin qarşısını almaqdan və ya cinayət işinin istintaqı zamanı həqiqəti üzə çıxarmaqdan ötrü məhdudlaşdırıla bilər.

V. Qanunla müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, hər kəs onun haqqında toplanmış məlumatlarla tanış ola bilər. Hər kəsin onun barəsində toplanmış və həqiqətə uyğun olmayan, tam olmayan, hələ qanunun tələbləri pozulmaqla əldə edilmiş məlumatların düzəldilməsini və ya çıxarılmasını (ləğv edilməsini) tələb etmək hüququ vardır.

VI. Qanunla müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, üçüncü şəxslər haqqında məlumat almaq məqsədi ilə elektron formada və ya kağız üzərində aparılan informasiya ehtiyatlarına daxil olmaq qadağandır.

VII. Məlumatın aid olduğu şəxsin buna razılığını aşkar ifadə etdiyi hallar, ayrı-seçkiliyə yol verməmək şərti ilə anonim xarakterli statistik məlumatların emalı və qanunun yol verdiyi digər hallar istisna olmaqla, informasiya texnologiyalarından şəxsi həyata, o cümlədən əqidəyə, dini və etnik mənsubiyyətə dair məlumatların açıqlanması üçün istifadə edilə bilməz.

VIII. Fərdi məlumatların dairəsi, hələ onların emalı, toplanması, ötürülməsi, istifadəsi və mühafizəsi şərtləri qanunla müəyyən edilir.

Maddə 33. Mənzil toxunulmazlığı hüququ

I. Hər kəsin mənzil toxunulmazlığı hüququ vardır.

II. Qanunla müəyyən edilmiş hallar və ya məhkəmə qərarı istisna olmaqla, mənzildə yaşayanların iradəsi ziddinə heç kəs mənzilə daxil ola bilməz.

Maddə 34. Nikah hüququ

I. Hər kəsin qanunla nəzərdə tutulmuş yaşa çatdıqda ailə qurmaq hüququ vardır.

II. Nikah könüllü razılıq əsasında bağlanılır. Heç kəs zorla evləndirilə (ərə verilə) bilməz.

III. Nikah və ailə dövlətin himayəsindədir. Analıq, atalıq, uşaqlıq qanunla mühafizə edilir. Dövlət çoxuşaqlı ailələrə yardım göstərir.

IV. Ər ilə arvadın hüquqları bərabərdir. Uşaqlara qayğı göstərmək, onları tərbiyə etmək valideynlərin həm hüququ, həm də borcudur.

V. Valideynlərə hörmət etmək, onların qayğısına qalmaq uşaqların borcudur. 18 yaşına çatmış əmək qabiliyyətli uşaqlar əmək qabiliyyəti olmayan valideynlərini saxlamağa borcludurlar.

Maddə 35. Əmək hüququ

I. Əmək fərdi və ictimai rifahın əsasıdır.

II. Hər kəsin əməyə olan qabiliyyəti əsasında sərbəst surətdə özünə fəaliyyət növü, peşə, məşğuliyyət və iş yeri seçmək hüququ vardır.

III. Heç kəs zorla işlənilə bilməz.

IV. Əmək müqavilələri sərbəst bağlanılır. Heç kəs əmək müqaviləsi bağlamağa məcbur edilə bilməz.

V. Məhkəmə qərarı əsasında şərtləri və müddətləri qanunla nəzərdə tutulan məcburi əməyə cəlb etmək, hərbi xidmət zamanı səlahiyyətli

şəxslərin əmrlərinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar işləmək, fəvqəladə vəziyyət zamanı və hərbi vəziyyət vətəndaşlara tələb olunan işləri gördürmək hallarına yol verilir.

VI. Hər kəsin təhlükəsiz və sağlam şəraitdə işləmək, heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan öz işinə görə dövlətin müəyyənləşdirdiyi minimum əmək haqqı miqdarından az olmayan haqq almaq hüququ vardır.

VII. İşsizlərin dövlətdən sosial müavinət almaq hüququ vardır.

VIII. Dövlət işsizliyin aradan qaldırılması üçün bütün imkanlarından istifadə edir.

Maddə 36. Tətil hüququ

I. Hər kəsin təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə tətil etmək hüququ vardır.

II. Əmək müqaviləsi əsasında işləyənlərin tətil etmək hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda məhdudlaşdırıla bilər. Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində və digər silahlı birləşmələrdə xidmət edən hərbi qulluqçular və mülki şəxslər tətil edə bilməzlər.

III. Fərdi və kollektiv əmək mübahisələri qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada həll edilir.

IV. Qanunla müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, lokaut qadağandır.

Maddə 37. İstirahət hüququ

I. Hər kəsin istirahət hüququ vardır.

II. Əmək müqaviləsi ilə işləyənlərə qanunla müəyyən edilmiş, lakin gündə 8 saatdan artıq olmayan iş günü, istirahət və bayram günləri, ildə azı bir dəfə 21 təqvim günündən az olmayan ödənişli məzuniyyət verilməsi təmin edilir.

Maddə 38. Sosial təminat hüququ

I. Hər kəsin sosial təminat hüququ vardır.

II. Yardıma məhtac olanlara kömək etmək ilk növbədə onların ailə üzvlərinin borcudur.

III. Hər kəs qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinə çatdıqda, xəstəliyinə, əlilliyinə, ailə başçısını itirdiyinə, əmək qabiliyyətini itirdiyinə, işsizliyə görə və qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallarda sosial təminat hüququna malikdir.

IV. Təqaüdlərin və sosial müavinətlərin minimum məbləği qanunla müəyyən edilir.

V. Dövlət xeyriyyəçilik fəaliyyətinin, könüllü sosial sığortanın və sosial təminatın başqa növlərinin inkişafı üçün imkanlar yaradır.

Maddə 39. Sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ

I. Hər kəsin sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ vardır.

II. Hər kəsin ətraf mühitin əsl vəziyyəti haqqında məlumat toplamaq

maq və ekoloji hüquqpozma ilə əlaqədar onun sağlamlığına və əmlakına vurulmuş zərərin əvəzini almaq hüququ vardır.

III. Heç kəs ətraf mühitə, təbii ehtiyatlara qanunla müəyyən edilmiş hədlərdən artıq təhlükə törədən və ya zərər vura bilməz.

IV. Dövlət ekoloji tarazlığın saxlanılmasına, yabani bitkilərin və vəhşi heyvanların qanunla müəyyən edilmiş növlərinin qorunmasına təminat verir.

Maddə 40. Mədəniyyət hüququ

I. Hər kəsin mədəni həyatda iştirak etmək, mədəniyyət təsisatlarından və mədəni sərəvətlərdən istifadə etmək hüququ vardır.

II. Hər kəs tarixi, mədəni və mənəvi irsə hörmətlə yanaşmalı, ona qayğı göstərməli, tarix və mədəniyyət abidələrini qorumaqdadır.

Maddə 41. Sağlamlığın qorunması hüququ

I. Hər kəsin sağlamlığını qorumaq və tibbi yardım almaq hüququ vardır.

II. Dövlət müxtəlif mülkiyyət növləri əsasında fəaliyyət göstərən səhiyyənin bütün növlərinin inkişafı üçün zəruri tədbirlər görür, sanitariya-epidemiologiya salamatlığına təminat verir, tibbi sığortanın müxtəlif növləri üçün imkanlar yaradır.

III. İnsanların həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə törədən faktları və halları gizlədən vəzifəli şəxslər qanun əsasında məsuliyyətə cəlb edirlər.

Maddə 42. Təhsil hüququ

I. Hər bir vətəndaşın təhsil almaq hüququ vardır.

II. Dövlət pulsuz icbari ümumi orta təhsil almaq hüququnu təmin edir.

III. Təhsil sistemində dövlət tərəfindən nəzarət edilir.

IV. Maddi vəziyyətdən asılı olmayaraq istedadlı şəxslərin təhsili davam etdirməsinə dövlət zəmanət verir.

V. Dövlət minimum təhsil standartlarını müəyyən edir.

Maddə 43. Mənzil hüququ

I. Heç kəs yaşadığı mənzildən qanunsuz məhrum edilə bilməz.

II. Dövlət yaşayış binalarının və evlərin tikintisinə rəvac verir, insanların mənzil hüququnu gerçəkləşdirmək üçün xüsusi tədbirlər görür.

Maddə 44. Milli mənsubiyyət hüququ

I. Hər kəsin milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq hüququ vardır.

II. Heç kəs milli mənsubiyyətini dəyişdirməyə məcbur edilə bilməz.

Maddə 45. Ana dilindən istifadə hüququ

I. Hər kəsin ana dilindən istifadə etmək hüququ vardır. Hər kəsin istədiyi dildə tərbiyə və təhsil almaq, yaradıcılıqla məşğul olmaq hüququ vardır.

II. Heç kəs ana dilindən istifadə hüququndan məhrum edilə bilməz.

Maddə 46. Şərəf və ləyaqətin müdafiəsi hüququ

I. Hər kəsin öz şərəf və ləyaqətini müdafiə etmək hüququ vardır.

II. Şəxsiyyətin ləyaqəti dövlət tərəfindən qorunur. Heç bir hal şəxsiyyətin ləyaqətinin alçaldılmasına əsas verə bilməz.

III. Heç kəsə işgəncə və əzab verilə bilməz. Heç kəs insan ləyaqətini alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qala bilməz. Özünün könüllü razılığı olmadan heç kəsin üzərində tibbi, elmi və başqa təcrübələr aparıla bilməz.

Maddə 47. Fikir və söz azadlığı

I. Hər kəsin fikir və söz azadlığı vardır.

II. Heç kəs öz fikir və əqidəsini açıqlamağa və ya fikir və əqidəsindən dönməyə məcbur edilə bilməz.

III. İrqi, milli, dini, sosial və hər hansı digər meyara əsaslanan ədavət və düşmənçilik oyadan təşviqata və təbliğata yol verilmir.

Maddə 48. Vicdan azadlığı

I. Hər kəsin vicdan azadlığı vardır.

II. Hər kəsin dinə münasibətini müstəqil müəyyənləşdirmək, hər hansı dinə təkbəşinə və ya başqaları ilə birlikdə etiqad etmək, yaxud heç bir dinə etiqad etməmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ vardır.

III. Dini mərasimlərin yerinə yetirilməsi, ictimai qaydanı pozmursa və ya ictimai əxlaqa zidd deyildirsə, sərbəstdir.

IV. Dini etiqad və əqidə hüquq pozuntusuna bəraət qazandırmır.

V. Heç kəs öz dini etiqadını və əqidəsini ifadə etməyə (nümayiş etdirməyə), dini mərasimləri yerinə yetirməyə və ya dini mərasimlərdə iştirak etməyə məcbur edilə bilməz.

Maddə 49. Sərbəst toplaşmaq azadlığı

I. Hər kəsin başqaları ilə birlikdə sərbəst toplaşmaq azadlığı vardır.

II. Hər kəsin başqaları ilə birlikdə müvafiq dövlət orqanlarını qabaqcadan xəbərdar etməklə, ictimai qaydanı və ya ictimai əxlaqı pozmaq şərti ilə, dinc, silahsız yığılmaq, yığıncalar, mitinqlər, nümayişlər, küçə yürüşləri keçirmək, piketlər düzəltmək hüququ vardır.

Maddə 50. Məlumat azadlığı

I. Hər kəsin istədiyi məlumatı qanuni yolla axtarmaq, əldə etmək, ötürmək, hazırlamaq və yaymaq azadlığı vardır.

II. Kütləvi informasiyanın azadlığına təminat verilir. Kütləvi informasiya vasitələrində, o cümlədən mətbuatda dövlət senzurası qadağandır.

III. Hər kəsin kütləvi informasiya vasitələrində dərc edilən və onun hüquqlarını pozan və ya mənafeələrinə xələl gətirən məlumatı təkzib etmək və ya ona cavab vermək hüququna təminat verilir.

Maddə 51. Yaradıcılıq azadlığı

I. Hər kəsin yaradıcılıq azadlığı vardır.

II. Dövlət adəbi-bədii, elmi-texniki və başqa yaradıcılıq növlərinin azad həyata keçirilməsinə təminat verir.

Maddə 52. Vətəndaşlıq hüququ

Azərbaycan dövlətinə mənsub olan, onunla siyasi və hüquqi bağlılığı, habelə qarşılıqlı hüquq və vəzifələri olan şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır. Azərbaycan Respublikasının ərazisində və ya Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarından doğulmuş şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır. Valideynlərindən biri Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır.

Maddə 53. Vətəndaşlıq hüququnun təminatı

I. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı heç bir halda Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığından (onun qanunla müəyyən edilmiş itirilmə halları istisna olmaqla) məhrum edilə bilməz.

II. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı heç bir halda Azərbaycan Respublikasından qovula və ya xarici dövlətə verilə bilməz.

III. Azərbaycan Respublikası onun ərazisindən kənarında müvəqqəti və ya daimi yaşayan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının hüquqi müdafiəsinə təminat verir və onlara hamilik edir.

Maddə 54. Cəmiyyətin və dövlətin siyasi həyatında iştirak hüququ

I. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının cəmiyyəti və dövlətin siyasi həyatında maneəsiz iştirak etmək hüququ vardır.

II. Dövlətə qarşı qiyama və ya dövlət çevrilişinə müstəqil müqavimət göstərmək Azərbaycan Respublikasının hər bir vətəndaşının hüququdur.

Maddə 55. Dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ

I. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ vardır. Bu hüququ onlar bilavasitə və ya nümayəndələri vasitəsi ilə həyata keçirə bilirlər.

II. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları dövlət orqanlarında qulluq etmək imkanına malikdirlər. Dövlət orqanlarının vəzifəli şəxsləri Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları sırasından təyin edilirlər. Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər dövlət qulluğuna qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada qəbul edilə bilirlər.

Maddə 56. Seçki hüququ

I. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət orqanlarına seçmək və seçilmək, habelə referendumda iştirak etmək hüququ vardır.

II. Məhkəmənin qərarı ilə fəaliyyət qabiliyyətsizliyi təsdiq olunmuş şəxslərin seçkilərdə, habelə referendumda iştirak etmək hüququ yoxdur.

III. Hərbi qulluqçuların, hakimlərin, dövlət məmurlarının, din x-

dimlərinin, məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü ilə azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin, bu Konstitusiyada və qanunda nəzərdə tutulan digər şəxslərin seçilmək hüququ qanunla məhdudlaşdırıla bilər.

Maddə 57. Müraciət etmək hüququ

I. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət orqanlarına şəxsən müraciət etmək, habelə fərdi və kollektiv yazılı müraciətlər göndərmək hüququ vardır. *Hərbi qulluqçular bu hüquqdan yalnız fərdi qaydada istifadə edə bilirlər.* Hər bir müraciətə qanunla müəyyən edilmiş qaydada və müddətlərdə yazılı cavab verilməlidir.

II. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin, siyasi partiyaların, həmkarlar ittifaqlarının və digər ictimai birliklərin, habelə ayrı-ayrı vətəndaşların fəaliyyətini və ya işini tənqid etmək hüququ vardır. Tənqiddə görə təqib qadağandır. Təhqir və böhtan tənqid sayıla bilməz.

Maddə 58. Birləşmək hüququ

I. Hər kəsin başqaları ilə birləşmək hüququ vardır.

II. Hər kəs istənilən birlik, o cümlədən siyasi partiya, həmkarlar ittifaqı və digər ictimai birlik yaratmaq və ya mövcud birliyə daxil olmaq hüququna malikdir. Bütün birliklərin sərbəst fəaliyyətinə təminat verilir.

III. Heç kəs hər hansı birliyə daxil olmağa və onun üzvlüyündə qalmağa məcbur edilə bilməz.

IV. *Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində və ya hər hansı hissəsində qanuni dövlət hakimiyyətini zorla devirmək məqsədi, cinayət hesab edilən digər məqsədlər güdən və ya cinayətkar üsullardan istifadə edən birliklər qadağandır.* Konstitusiyamı və qanunları pozan birliklərin fəaliyyətinə yalnız məhkəmə qaydasında xitam verilə bilər.

Maddə 59. Azad sahibkarlıq hüququ

I. Hər kəs qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada öz imkanlarından, qabiliyyətindən və əmlakından sərbəst istifadə edərək təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə azad sahibkarlıq fəaliyyəti və ya qanunla qadağan edilməmiş digər iqtisadi fəaliyyət növü ilə məşğul ola bilər.

II. *Dövlət sahibkarlıq sahəsində yalnız dövlət maraqlarının, insan həyatının və sağlamlığının müdafiəsi ilə bağlı tənzimləməni həyata keçirir.*

Maddə 60. Hüquq və azadlıqların inzibati və məhkəmə təminatı

I. Hər kəsin hüquq və azadlıqlarının inzibati qaydada və məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir.

II. Hər kəsin hüququ var ki, onun işinə qərəzsiz yanaşılınsın və həmin işə inzibati icraat və məhkəmə prosesində ağlabatan müddətdə baxılınsın.

III. Hər kəsin inzibati icraat və məhkəmə prosesində dinlənilmək hüququ vardır.

IV. Hər kəs dövlət orqanlarının, siyasi partiyaların, hüquqi şəxslərin, bələdiyyələrin və vəzifəli şəxslərin hərəkətlərindən və hərəkətsizliyindən inzibati qaydada və məhkəməyə şikayət edə bilər.

Maddə 61. Hüquqi yardım almaq hüququ

I. Hər kəsin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququ vardır.

II. Qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda hüquqi yardım ödənişsiz, dövlət hesabına göstərilir.

III. Hər bir şəxsin səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən tutulduğu, həbsə alındığı, cinayət törədilməsində ittiham olunduğu andan müdafiəçinin köməyindən istifadə etmək hüququ vardır.

Maddə 62. Məhkəmə udiyyətinin dəyişdirilməsinə yol verilməməsi

Hər kəsin onun işinə qanunla müəyyən edilmiş məhkəmədə baxılması hüququ vardır. Şəxsin razılığı olmadan onun işinə başqa məhkəmədə baxılmasına yol verilmir.

Maddə 63. Təqsirsizlik prezumpsiyası

I. Hər kəsin təqsirsizlik prezumpsiyası hüququ vardır. Cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən hər bir şəxs, onun təqsiri qanunla nəzərdə tutulan qaydada sübuta yetirilməyibsə və bu barədə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü yoxdursa, təqsirsiz sayılır.

II. Şəxsin təqsirli olduğuna əsaslı şübhələr varsa, onun təqsirli bilinməsinə yol verilmir.

III. Cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən şəxs özünün təqsirsizliyini sübuta yetirməyə borclu deyildir.

IV. Ədalət mühakiməsi həyata keçirilərkən qanunu pozmaqla əldə edilmiş sübutlardan istifadə oluna bilməz.

V. Məhkəmənin hökmü olmasa, kimsə cinayətdə təqsirli sayıla bilməz.

Maddə 64. Bir cinayətə görə təkrarən məhkum etməyə yol verilməməsi

Heç kəs bir cinayətə görə təkrarən məhkum edilə bilməz.

Maddə 65. Məhkəməyə təkrar müraciət hüququ

Məhkəmənin məhkum etdiyi hər bir şəxsin öz barəsində çıxarılmış hökmə qanunla nəzərdə tutulan qaydada yuxarı məhkəmədə yenidən baxılması, habelə özünün əfv edilməsi və cəzasının yüngülləşdirilməsi haqqında müraciət etmək hüququ vardır.

Maddə 66. Qohumların əleyhinə ifadə verməyə məcbur etməyə yol verilməməsi

Heç kəs özünə, arvadına (ərinə), övladlarına, valideynlərinə, qardaşına, bacısına qarşı ifadə verməyə məcbur edilə bilməz. Əleyhinə ifadə

verilməsi məcburi olmayan qohumların tam siyahısı qanunla müəyyən edilir.

Maddə 67. Tutulan, həbsə alınan və cinayət törədilməsində təqsirləndirilən şəxslərin hüquqları

I. Səlahiyyətli dövlət orqanlarının tutduğu, həbsə aldığı, cinayət törədilməsində təqsirləndirdiyi hər bir şəxsə dərhal onun hüquqları bildirilir və tutulmasının, həbsə alınmasının və cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinin səbəbləri izah edilir.

II. Cinayət törədilməsində təqsirləndirilən hər bir şəxs məhkum edilməzdən əvvəl dinlənilməlidir.

Maddə 68. Özbaşmalıqdan müdafiə və vicdanlı davranış hüququ

I. Hər kəsin dövlət orqanlarının ona münasibətdə özbaşmalığı istisna edən vicdanlı davranışına hüququ vardır.

II. Cinayət, habelə hakimiyyətdən sui-istifadə nəticəsində zərər çəkmiş şəxsin hüquqları qanunla qorunur. Zərər çəkmiş şəxsin ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində iştirak etmək və ona vurulmuş zərərin ödənilməsinə tələb etmək hüququ vardır.

III. Hər kəsin dövlət orqanlarının yaxud onların vəzifəli şəxslərinin qanuna zidd hərəkətləri və ya hərəkətsizliyi nəticəsində vurulmuş zərərin dövlət tərəfindən ödənilməsi hüququ vardır.

IV. Dövlət, dövlət qulluqçuları ilə birlikdə, dövlət qulluqçularının qanuna zidd hərəkətləri və hərəkətsizliyi nəticəsində insan hüquq və azadlıqlarına dəymiş ziyanı görə və onların təminatını pozulmasına görə mülki məsuliyyət daşıyır.

Maddə 69. Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqları

I. Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasında olarkən, qanunla və ya Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilə ilə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları ilə bərabər bütün hüquqlardan istifadə edə bilər və bütün vəzifələri yerinə yetirməlidirlər.

II. Azərbaycan Respublikası ərazisində daimi yaşayan və ya müvəqqəti qalan əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquq və azadlıqları yalnız beynəlxalq hüquq normalarına və Azərbaycan Respublikasının qanunlarına uyğun olaraq məhdudlaşdırıla bilər.

Maddə 70. Siyasi sığınacaq hüququ

I. Hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə siyasi sığınacaq verir.

II. Siyasi əqidəsinə görə, habelə Azərbaycan Respublikasında cinayət sayılmayan əmələ görə təqib edilən şəxslərin başqa dövlətə verilməsinə yol verilmir.

Maddə 71. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təminatı

I. Konstitusiyada təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını gözləmək və qorumaq qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının borcudur.

II. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsini heç kəs məhdudlaşdırma bilməz. Hər kəsin hüquq və azadlıqları bu Konstitusiyada və qanunlarda müəyyən edilmiş əsaslarla, habelə digərlərinin hüquq və azadlıqları ilə məhdudlaşır. *Hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması dövlət tərəfindən gözlənilən nəticəyə mütənəsib olmalıdır.*

III. Müharibə, hərbi vəziyyət və fövqəladə vəziyyət, habelə səfərbərlik elan edilərkən insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq öhdəliklərini nəzərə almaq şərti ilə qismən və müvəqqəti məhdudlaşdırıla bilər. Həyata keçirilməsi məhdudlaşdırılan hüquq və azadlıqlar haqqında əhaliyə qabaqcadan məlumat verilir.

IV. Heç bir halda heç kəs din, vicdan, fikir və əqidəsinə açıqlamağa məcbur edilə bilməz və bunlara görə təqsirləndirilə bilməz.

V. Bu Konstitusiyanın heç bir müddəası insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının ləğvinə yönəldilmiş müddəa kimi təfsir edilə bilməz.

VI. Azərbaycan Respublikası ərazisində insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları birbaşa qüvvədədir.

VII. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının pozulması ilə əlaqədar mübahisələri məhkəmələr həll edir.

VIII. Heç kəs törədildiyi zaman hüquq pozuntusu sayılmayan əmələ görə məsuliyyət daşımır. Hüquq pozuntusu törədildikdən sonra yeni qanunla bu cür hərəkətlərə görə məsuliyyət aradan qaldırılmışsa və ya yüngülləşdirilmişsə, yeni qanun tətbiq edilir.

IX. Hər kəs qanunla qadağan olunmayan hərəkətləri edə bilər və heç kəs qanunla nəzərdə tutulmayan hərəkətləri etməyə məcbur edilə bilməz.

X. Dövlət orqanları yalnız bu Konstitusiyaya əsasında, qanunla müəyyən edilmiş qaydada və hüdudlarda fəaliyyət göstərə bilərlər.

IV fəsil

VƏTƏNDAŞLARIN ƏSAS VƏZİFƏLƏRİ**Maddə 72. Vətəndaşların vəzifələrinin əsası**

I. Dövlət və cəmiyyət qarşısında hər bir şəxs onun hüquq və azadlıqlarından bilavasitə irəli gələn vəzifələr daşıyır. Hər kəsin üzərinə vəzifələr yalnız bu Konstitusiyaya ilə və ya qanunla qoyula bilər.

II. Hər bir şəxs Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına əməl etməli, başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarına hörmət bəsləməli, qanunla müəyyən edilmiş digər vəzifələri yerinə yetirməlidir.

III. Qanunu bilməmək məsuliyyətdən azad etmir.

Maddə 73. Vergilər və başqa dövlət ödənişləri

I. Qanunla müəyyən edilmiş vergiləri və başqa dövlət ödənişlərini tam həcmdə və vaxtında ödəmək hər bir kəsin borcudur.

II. Heç kəs qanunla nəzərdə tutulmuş əsaslar olmadan və qanunda göstərilmiş həcmdən əlavə vergiləri və başqa dövlət ödənişləri ödəməyə məcbur edilə bilməz.

Maddə 74. Vətənə sədaqət

I. Vətənə sədaqət müqəddəsdir.

II. Vəzifəyə seçilmə və ya təyinat yolu ilə qanunvericilik, icra və ya məhkəmə hakimiyyəti orqanlarında işləyən şəxslər öz vəzifələrini dürüst və layiqincə yerinə yetirməməyə görə məsuliyyət daşıyırlar və qanunla müəyyən edilmiş hallarda and içirlər.

III. Vəzifəyə seçilmə və ya təyinat yolu ilə qanunvericilik, icra və ya məhkəmə hakimiyyəti orqanlarında işləyən, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına sadıq qalacağına and içmiş şəxs dövlətə qarşı cinayətdə, o cümlədən dövlətə qarşı qiyamda və ya dövlət çevrilişində ittiham edilibsə və bu ittiham əsasında məhkum olunbsa, həmin vəzifədən getmiş sayılır və bir daha bu vəzifəni tuta bilməz.

Maddə 75. Dövlət rəmzlərinə hörmət

I. Hər bir vətəndaş Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzlərinə - bayrağına, gerbinə və himninə hörmət etməlidir.

II. Dövlət rəmzlərinə hörmətsizliyin nümayiş etdirilməsi qanunla müəyyən edilmiş məsuliyyətə səbəb olur.

Maddə 76. Vətəni müdafiə

I. Vətəni müdafiə hər bir vətəndaşın borcudur.

Qanunla müəyyən edilmiş qaydada vətəndaşlar hərbi xidmət keçirlər.

II. Vətəndaşların əqidəsi həqiqi hərbi xidmət keçməyə ziddirsə, qanunla müəyyən edilmiş hallarda həqiqi hərbi xidmətin alternativ xidmətlə əvəz olunmasına yol verilir.

Maddə 77. Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması

Tarix və mədəniyyət abidələrini qorumaq hər bir şəxsin borcudur.

Maddə 78. Ətraf mühitin qorunması

Ətraf mühitin qorunması hər bir şəxsin borcudur.

Maddə 79. Qanuna zidd vəzifələrin icrasına yol verilməməsi

Heç kəs Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və ya qanunlarına zidd vəzifələrin icrasına məcbur edilə bilməz.

Maddə 80. Məsuliyyət

Konstitusiyanın və qanunların pozulması, o cümlədən Konstitusiyada və qanunlarda nəzərdə tutulan hüquqlardan sui-istifadə və ya vəzifələrin yerinə yetirilməməsi qanunla müəyyən edilən məsuliyyətə səbəb olur.

ÜÇÜNCÜ BÖLMƏ

DÖVLƏT HAKİMİYYƏTİ

V fəsil

QANUNVERİCİLİK HAKİMİYYƏTİ

Maddə 81. Qanunvericilik hakimiyyətinin həyata keçirilməsi

Azərbaycan Respublikasında qanunvericilik hakimiyyətini Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi həyata keçirir.

Maddə 82. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin say tərkibi

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi 125 deputatdan ibarətdir.

Maddə 83. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi deputatlarının seçkilərinin əsasları

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatları majoritar seçki sistemi, ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, şəxsi və gizli səsvermə yolu ilə seçilir.

Maddə 84. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi çağırışının səlahiyyət müddəti

I. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin hər çağırışının səlahiyyət müddəti 5 ildir. Müharibə şəraitində hərbi əməliyyatların aparılması Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkilərin keçirilməsini mümkün etmədikdə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin çağırışının səlahiyyət müddəti hərbi əməliyyatların sonunadək uzadılır. Bu barədə qərar seçkilərin (referendumun) keçirilməsini təmin edən dövlət orqanının müraciətinə əsasən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən qəbul edilir.

II. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin hər çağırışının seçkiləri hər beş ildən bir noyabr ayının birinci bazar günü keçirilir.

III. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarının səlahiyyət müddəti Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin çağırışının səlahiyyət müddəti ilə məhdudlaşır.

hüquq müddəti Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin çağırışının səlahiyyət müddəti ilə məhdudlaşır.

IV. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlığından çıxanların yerinə yeni seçkilər keçirilərsə, yeni seçilən deputatın səlahiyyət müddəti deputatlıqdan çıxanın qalan səlahiyyət müddəti ilə məhdudlaşır.

Maddə 85. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlığına namizədlərə aid tələblər

I. Azərbaycan Respublikasının seçkilərdə iştirak etmək hüququna malik olan hər bir vətəndaşı qanunla müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı seçilə bilər.

II. İkili vətəndaşlığı olan, başqa dövlətlər qarşısında öhdəliyi olan, icra və ya məhkəmə hakimiyyəti sistemlərində qulluq edən, elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyəti istisna olmaqla, başqa ödənişli fəaliyyətlə məşğul olan şəxslər, din xadimləri, fəaliyyət qabiliyyətsizliyi məhkəmə tərəfindən təsdiq edilən, ağır cinayətlərə görə məhkum olunmuş şəxslər, məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü ilə azadlıqdan məhrumetmə yerlərində cəza çəkən şəxslər Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə deputat seçilə bilməzlər.

Maddə 86. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi deputatlarının seçkilərinin nəticələrinin yoxlanılması və təsdiqi

Seçkilərin nəticələrinin düzgünlüyünü qanunla müəyyən olunmuş qaydada Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi yoxlayır və təsdiq edir.

Maddə 87. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi deputatlarının səlahiyyətinin bitməsi

I. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi deputatlarının səlahiyyətləri Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin yeni çağırışının ilk iclas günü bitir.

II. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi deputatlığından çıxanların yerinə seçkilər Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin səlahiyyət müddətinin bitməsinə 120 gündən az müddət qalarsa, keçirilmir.

III. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi 83 deputatının səlahiyyətləri təsdiq olunduqda səlahiyyətlidir.

Maddə 88. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin sessiyaları

I. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi hər il iki növbəti yaz və payız sessiyalarına yığılır. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 83 deputatının səlahiyyətləri təsdiq edildikdən sonra Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin ilk iclası həmin gündən başlayaraq bir həftədən gec olmayaraq çağırılır. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkilərdən sonra martın 10-dək onun 83 deputatının səlahiyyətləri təsdiq edilməzsə, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin ilk iclasının keçirilmə vaxtını

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi müəyyən edir.

II. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin növbədənənar sessiyalarını Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin sədri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və ya Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 42 deputatının tələbi əsasında çağırır.

III. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin növbədənənar sessiyasının gündəliyini müvafiq olaraq onun çağırılmasını tələb edənlər müəyyənləyir. Bu gündəlikdəki məsələlərə baxıldıqdan sonra növbədənənar sessiyanın işi bitir.

IV. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin sessiyalarının iclasları açıq keçirilir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 83 deputatının tələbi ilə və ya Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təklifi ilə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin sessiyasının qapalı iclası keçirilə bilər.

Maddə 89. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi deputatlığın dan məhrumetmə və Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarının səlahiyyətlərinin itirilməsi

I. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı aşağıdakı hallarda mandatından məhrum edilir:

- 1) seçkilər zamanı səsliyin düzgün hesablanmadığı aşkar olunduqda;
- 2) Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığından çıxdıqda və ya başqa dövlətin vətəndaşlığını qəbul etdikdə;
- 3) cinayət törətdikdə və məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü olduqda;
- 4) dövlət orqanlarında vəzifə tutduqda, din xadimi olduqda, sahibkarlıq, kommertiya və başqa ödənişli fəaliyyətlə məşğul olduqda (elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyəti istisna olmaqla);
- 5) özü imtina etdikdə;
- 6) *bu Konstitusiyanın 93-cü maddəsinin III hissəsinin tələbini pozduqda;*
- 7) *deputat üçün qanunla müəyyən edilmiş etik davranış qaydalarını kobud surətdə pozduqda.*

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlığından məhrumetmə haqqında qərar qanunla müəyyən edilmiş qaydada qəbul edilir.

II. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatları öz səlahiyyətlərini daimi icra edə bilmədikdə və qanunda nəzərdə tutulmuş digər hallarda onların səlahiyyətləri itirilir. Müvafiq qərarın qəbul edilmə qaydası qanunla müəyyən edilir.

Maddə 90. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarının toxunulmazlığı

I. Səlahiyyət müddəti ərzində Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi

lisi deputatının şəxsiyyəti toxunulmazdır. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı səlahiyyət müddəti ərzində cinayət başında yaxalanma hallarından başqa, cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməz, tutula bilməz, onun barəsində məhkəmə qaydasında inzibati tənbeh tədbirləri tətbiq edilə bilməz, axtarısa məruz qala bilməz, şəxsi müayinə edilə bilməz. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı cinayət başında yaxalanarsa, tutula bilər. Belə olduqda Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatını tutan orqan bu barədə dərhal Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroruna xəbər verməlidir.

II. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatının toxunulmazlığına yalnız Azərbaycan Respublikası Baş prokurorunun təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarı ilə xitam verilə bilər.

Maddə 91. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi deputatının məsuliyyətə cəlb olunmasına qoyulan qadağanlar

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatları Azərbaycan Respublikası Milli Məclisindəki fəaliyyətinə, səsverməyə və söylədiyi fikrə görə məsuliyyətə cəlb oluna bilməzlər. Razılığı olmadan onlardan bu hallarla əlaqədar izahat, ifadə tələb edilə bilməz.

Maddə 92. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin işinin təşkili
Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi öz iş qaydasını müəyyən edir və Milli Məclisin müvafiq orqanlarını yaradır, o cümlədən öz sədrini və onun müavinlərini seçir, komitələr və komissiyalar təşkil edir, Hesablama Palatası yaradır.

Maddə 93. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin aktları
I. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi öz səlahiyyətlərinə aid məsələlər üzrə Konstitusiyaya qanunları, qanunlar və qərarlar qəbul edir.

II. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində Konstitusiyaya qanunları, qanunlar və qərarlar bu Konstitusiyaya ilə nəzərdə tutulmuş qaydada qəbul edilir.

III. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatları səsvermə hüququnu şəxsən həyata keçirirlər.

IV. Qanunlarda və Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarlarında icra hakimiyyəti və məhkəmə orqanlarına konkret tapşırıqlar nəzərdə tutula bilməz.

Maddə 94. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin müəyyən etdiyi ümumi qaydalar

I. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi aşağıdakı məsələlərə dair ümumi qaydalar müəyyən edir:

- 1) bu Konstitusiyada təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquqlarından və azadlıqlarından istifadə, bu hüquqların və azadlıqların dövlət tə-

minatı;

- 2) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin seçkiləri;
- 3) Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkilər və Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarının statusu;
- 4) referendum;
- 5) məhkəmə quruluşu və hakimlərin statusu; prokurorluq; vəkillik və notariat;
- 6) məhkəmə icraatı, məhkəmə qərarlarının icrası;
- 7) bələdiyyələrə seçkilər və bələdiyyələrin statusu;
- 8) fəvqəladə vəziyyət rejimi; hərbi vəziyyət rejimi;
- 9) dövlət təltifləri;
- 10) fiziki və hüquqi şəxslərin statusu;
- 11) mülki hüquq obyektləri;
- 12) əqdlər, mülki müqavilələr, nümayəndəlik və vəzəfəlik;
- 13) mülkiyyət hüququ, o cümlədən dövlət, xüsusi və bələdiyyə mülkiyyətinin hüquqi rejimi, əqli mülkiyyət hüququ; digər əşya hüquqları; öhdəlik hüququ;
- 14) ailə münasibətləri, o cümlədən himayəçilik və qəyyumluq;
- 15) maliyyə fəaliyyətinin əsasları, vergilər, rüsumlar və ödənişlər;
- 16) əmək münasibətləri və sosial təminat;
- 17) cinayətlərin və başqa hüquq pozuntularının müəyyən edilməsi, onların törədilməsinə görə məsuliyyətin təyin edilməsi;
- 18) müdafiə və hərbi qulluq;
- 19) dövlət qulluğu;
- 20) təhlükəsizliyin əsasları;
- 21) ərazi quruluşu; dövlət sərhədi rejimi;
- 22) beynəlxalq müqavilələrin təsdiqi və ləğvi;
- 23) rabitə və nəqliyyat işi;
- 24) statistika, metrologiya və standartlar;
- 25) gömrük işi;
- 26) ticarət işi və birja fəaliyyəti;
- 27) bank işi, mühasibat, sığorta.

II. Bu maddənin 2, 3, 4-cü bəndlərində göstərilən məsələlərə dair qanunlar 83 səs çoxluğu ilə, qalan məsələlərə dair qanunlar isə 63 səs çoxluğu ilə qəbul edilir.

III. Bu maddənin I hissəsinə Konstitusiyaya qanunu ilə əlavələr edilə bilər.

Maddə 95. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin həll etdiyi məsələlər

I. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin səlahiyyətinə aşağıdakı məsələlərin həlli aiddir:

- 1) Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin işinin təşkili;
- 2) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatı ilə Azərbaycan Respublikası diplomatik nümayəndəliklərinin təsis edilməsi;
- 3) inzibati ərazi bölgüsü;
- 4) dövlətlərarası və Azərbaycan Respublikasının qanunlarından fərqli qaydalar nəzərdə tutan hökumətlərarası müqavilələrin təsdiq və ləğv edilməsi;
- 5) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin təsdiq edilməsi və onun icrasına nəzarət;
- 6) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatı ilə Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin seçilməsi;
- 7) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikasının hərbi doktrinasının təsdiqi;
- 8) bu Konstitusiyada nəzərdə tutulmuş hallarda Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarının təsdiqi;
- 9) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikasının Baş nazirinin vəzifəyə təyin edilməsinə razılıq verilməsi;
- 10) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi və Azərbaycan Respublikası apellyasiya məhkəmələri hakimlərinin təyin edilməsi;
- 11) Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikası Baş prokurorunun vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilməsinə razılıq verilməsi;
- 12) Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikası Prezidentinin impiçment qaydasında vəzifədən kənarlaşdırılması;
- 13) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatına əsasən hakimlərin vəzifədən kənarlaşdırılması;
- 14) Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə etimad məsələsinin həll edilməsi;
- 15) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı İdarə Heyəti üzvlərinin vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilməsi;
- 16) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin təyinatı ilə bağlı olmayan vəzifələrin icrasına cəlb edilməsinə razılıq verilməsi;
- 17) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müraciətinə əsasən müharibə elan edilməsinə və sülh bağlanmasına razılıq verilməsi;

18) referendum təyin edilməsi;

19) amnistiya.

20) bələdiyyələrin hesabatlarının dinlənilməsi.

II. Bu maddənin 1-5-ci bəndlərində göstərilən məsələlərə dair 63 səs çoxluğu ilə qanunlar, qalan məsələlərə dair isə, bu Konstitusiyada başqa qayda nəzərdə tutulmayıbsa, eyni qaydada qərarlar qəbul edilir.

III. Bu Konstitusiyada Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin səlahiyyətlərinə aid edilən digər məsələlərə, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin işinin təşkili ilə əlaqədar məsələlərə, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin münasibətinin bildirilməsi zəruri olan məsələlərə dair də qərarlar qəbul edilir.

IV. Bu maddənin I hissəsinə Konstitusiya qanunu ilə əlavələr edilə bilər.

Maddə 96. Qanunvericilik təşəbbüsü hüququ

I. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində qanunvericilik təşəbbüsü hüququ (qanun layihələrini və başqa məsələləri Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin müzakirəsinə təqdim etmək hüququ) Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarına, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə, Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinə, Azərbaycan Respublikasının seçki hüququ olan 40 min vətəndaşına, Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğuna və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinə mənsubdur.

II. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin, Azərbaycan Respublikasının seçki hüququ olan 40 min vətəndaşının, Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun və Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin qanunvericilik təşəbbüsü qaydasında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin müzakirəsinə verdiyi qanun və ya qərar layihələri müzakirəyə təqdim olunmuş şəkildə çıxarılır və səsə qoyulur.

III. Belə qanun və ya qərar layihələrində dəyişikliklər qanunvericilik təşəbbüsü hüququndan istifadə edən subyektin razılığı ilə edilə bilər.

IV. Qanunvericilik təşəbbüsü qaydasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin, Azərbaycan Respublikasının seçki hüququ olan 40 min vətəndaşının Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun və ya Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə təqdim etdiyi qanun və ya qərar layihələri iki ay ərzində səsə qoyulur.

V. Qanun və ya qərar layihəsini Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi, Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğu və ya Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi təcili elan edibse, bu müddət 20 gün təşkil edir.

VI. Azərbaycan Respublikasının seçki hüququ olan 40 min vətəndaşının qanunvericilik təşəbbüsü hüququndan istifadə etməsi qaydası qanunla müəyyən edilir.

VII. Qanun və qərar layihələri əsaslandırılmalı və onların qəbul edilməsinin məqsədləri göstərilməlidir.

Maddə 97. Qanunların imzalanmaq üçün təqdim olunması müddəti

I. Qanunlar qəbul edildiyi gündən 14 gün müddətində Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə imzalanmaq üçün təqdim edilir.

II. Təcili elan olunan qanun layihəsi Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə imzalanmaq üçün qəbul edildiyi gündən 24 saat ərzində təqdim edilir.

Maddə 98. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin aktlarının qüvvəyə minməsi

Qanunun və Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarının özündə başqa qayda nəzərdə tutulmayıbsa, qanun və qərar dərəcə edildiyi gündən qüvvəyə minir.

Maddə 98. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin buraxılması

I. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin eyni çağırışı bir il ərzində iki dəfə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə etimadsızlıq göstərdikdə və ya Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin və Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı İdarə Heyətinin kollegial fəaliyyəti üçün zəruri olan sayda üzvlüyə namizədləri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən iki dəfə təqdim edildikdən sonra, qanunla müəyyən edilmiş müddətdə təyin etmədikdə, habelə bu Konstitusiyanın 94-cü və 95-ci maddələrində, 96-cı maddəsinin II, III, IV və V hissələrində, 97-ci maddəsində göstərilən vəzifələrini aradan qaldırılı bilməyən səbəblər üzündən icra etmədikdə, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisini buraxır.

II. Növbədən kənar seçkilərdə seçilən Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin çağırışının səlahiyyət müddəti beş ildən az ola bilər. Bu halda Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə növbəti seçkilər növbədən kənar seçkilərdə seçilən Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin çağırışının səlahiyyət müddətinin beşinci ilinin noyabr ayının birinci bazar günü keçirilir.

VI fəsil

İCRA HAKİMİYYƏTİ

Maddə 99. İcra hakimiyyətinin mənsubiyyəti

Azərbaycan Respublikasında icra hakimiyyəti Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə mənsubdur.

Maddə 100. Azərbaycan Respublikasının Prezidentliyinə namizədlərə aid tələblər

Yaşı otuz beşdən aşağı olmayan, Azərbaycan Respublikasının ərazisində 10 ildən artıq daimi yaşayan, seçkilərdə iştirak etmək hüququna malik olan, o cümlədən ağır cinayətə görə məhkum olunmayan, başqa dövlətlər qarşısında öhdəliyi olmayan, ali təhsilli, ikili vətəndaşlığı olmayan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilə bilər.

Maddə 101. Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərinin əsasları

I. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, şəxsi və gizli səsvermə yolu ilə 7 il müddətinə seçilir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti növbədən kənar Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərini elan edə bilər.

II. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti səsvermədə iştirak edənlərin yarısından çoxunun səs çoxluğu ilə seçilir.

III. Bu səs çoxluğu səsvermənin birinci dövrəsində toplanmayıbsa, səsvermə günündən sonra ikinci bazar günü səsvermənin ikinci dövrəsi keçirilir. İkinci dövrdə ancaq birinci dövrdə ən çox səs toplamış iki namizəd yaxud ən çox səs toplamış və öz namizədliyini geri götürmüş namizədlərdən sonra gələn iki namizəd iştirak edir.

IV. Səsvermənin ikinci dövrəsində səs çoxluğu toplayan namizəd Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmiş sayılır.

V. Müharibə şəraitində hərbi əməliyyatların aparılması Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərinin keçirilməsini mümkün etmədikdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyət müddəti hərbi əməliyyatların sonunadək uzadılır. Bu barədə qərar seçkilərin (referendumun) keçirilməsini təmin edən dövlət orqanının müraciətinə əsasən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən qəbul edilir.

VI. Bu maddənin tətbiqi qaydası qanunla müəyyən edilir.

Maddə 102. Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərinin yekunları

Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərinin yekunları haqqında məlumatı səsvermə günündən sonra 14 gün ərzində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya məhkəməsi rəsmən elan edir.

Maddə 103. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmiş şəxsin andı

I. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmiş şəxs Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərinin yekunları haqqında məlumatın elan olunduğu gündən başlayaraq 3 gün ərzində Konstitusiyaya Məhkəməsi hakimlərinin iştirakı ilə belə bir and içir: "Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini həyata keçirərkən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əməl edəcəyimə, dövlətin müstəqilliyini və ərazi bütövlüyünü qoruyacağıma, xalqa ləyaqətlə xidmət edəcəyimə and içirəm".

II. And içdiyi gündən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti öz səlahiyyətlərinin icrasına başlamış sayılır.

Maddə 103¹. Azərbaycan Respublikasının vitse-prezidentləri

I. Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti və vitse-prezidentləri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edirlər.

II. Azərbaycan Respublikasının vitse-prezidenti vəzifəsinə seçkilərdə iştirak etmək hüququna malik olan, ali təhsilli, başqa dövlətlər qarşısında öhdəliyi olmayan Azərbaycan Respublikası vətəndaşı təyin edilir.

Maddə 104. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin öz səlahiyyətlərini daimi icra edə bilməməsi

I. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti istefa verdikdə, səhhətinə görə öz səlahiyyətlərinin icra etmək qabiliyyətini tamamilə itirdikdə, bu Konstitusiyaya ilə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada vəzifəsindən kənarlaşdırılıqda vaxtından əvvəl vəzifədən getmiş sayılır.

II. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti istefa verdikdə onun istefa ərizəsi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə təqdim olunur. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi istefa ərizəsini Azərbaycan Respublikası Prezidentinin özünü verdiyinə əmin olduğu təqdirdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin istefasının qəbul olunması haqqında qərar qəbul edir. Həmin andan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti istefa verdiyinə görə vəzifədən getmiş sayılır.

III. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səhhətinə görə öz səlahiyyətlərini icra etmək qabiliyyətini tamamilə itirdiyi barədə məlumat verildikdə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi bu faktın aydınlaşdırılması üçün Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə müraciət edir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi bu barədə qərarı hakimlərin 6 səs çoxluğu ilə qəbul edir. Əgər Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi bu faktı təsdiq etməzsə, məsələ bununla bitmiş sayılır.

Maddə 105. Azərbaycan Respublikası Prezidenti vəzifədən getdikdə onun səlahiyyətlərinin icrası

I. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vaxtından əvvəl vəzi-

fədən getdikdə 60 gün müddətində növbədənənar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçkiləri keçirilir. Bu halda Azərbaycan Respublikasının yeni Prezidenti seçilənədək Azərbaycan Respublikasının Prezidenti səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti icra edir.

II. Bu müddət ərzində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini icra edən Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti istefa verdikdə, səhhətinə görə öz səlahiyyətlərini icra etmək qabiliyyətini tamamilə itirdikdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müəyyən etdiyi ardıcılıqla Azərbaycan Respublikasının vitse-prezidenti Birinci vitse-prezident statusu almış olur və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini icra edir.

III. Bu maddənin II hissəsində göstərilən səbəblərə görə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidentinin icra etməsi mümkün olmadıqda, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Baş naziri icra edir.

IV. Bu maddənin II hissəsində göstərilən səbəblərə görə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Baş nazirinin icra etməsi mümkün olmadıqda, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin sədri icra edir. Həmin səbəblərə görə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin sədrinin icra etməsi mümkün olmadıqda, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərinin başqa vəzifəli şəxs tərəfindən icrası haqqında qərar qəbul edir.

Maddə 106. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin toxunulmazlığı

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti toxunulmazlıq hüququna malikdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin şərafət və ləyaqəti qanunla qorunur.

Maddə 106¹. Azərbaycan Respublikası vitse-prezidentlərinin toxunulmazlığı

I. Səlahiyyət müddəti ərzində Azərbaycan Respublikasının vitse-prezidentinin şəxsiyyəti toxunulmazdır.

II. Azərbaycan Respublikasının vitse-prezidenti cinayət başında yaxalanma hallarından başqa tutula bilməz, cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməz, onun barəsində məhkəmə qaydasında inzibati tənbeh tədbirləri tətbiq edilə bilməz, axtarışa məruz qala bilməz, şəxsi müayinə edilə bilməz.

III. Azərbaycan Respublikasının vitse-prezidenti cinayət başında yaxalanarsa, tutula bilər. Belə olduqda onu tutan orqan bu barədə dərhal Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroruna xəbər verməlidir.

IV. Azərbaycan Respublikasının vitse-prezidentinin toxunulmaz-

lığına yalnız Azərbaycan Respublikası Baş prokurorunun təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən xitam verilə bilər.

Maddə 107. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin vəzifədən kənarlaşdırılması

I. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin vəzifədən kənarlaşdırılması təşəbbüsü Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ağır cinayət törətdikdə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin təşəbbüsü ilə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin 30 gün müddətində verilən rəyi əsasında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi qarşısında irəli sürülə bilər.

II. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarının 95 səs çoxluğu ilə qəbul olunmuş qərar əsasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vəzifədən kənarlaşdırıla bilər. Bu qərarı Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin sədri imzalayır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi həmin qərarın imzalanmasına bir həftə ərzində tərəfdar çıxmazsa, qərar qüvvəyə minmir.

III. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin vəzifədən kənarlaşdırılması haqqında qərar Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə müraciət etdiyi gündən başlayaraq 2 ay ərzində qəbul olunmalıdır. Bu müddətə göstərilən qərar qəbul edilməsə, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə qarşı irəli sürülmüş ittiham rədd edilmiş sayılır.

Maddə 108. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təminatı

I. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və onun ailəsi dövlət hesabına təmin edilir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və onun ailəsinin təhlükəsizliyini xüsusi mühafizə xidmətləri təmin edir.

II. Əvvəllər Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmiş şəxsin təminatı qaydaları Konstitusiyaya qanunu ilə müəyyən edilir.

Maddə 108¹. Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidentinin təminatı

Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti və onun ailəsi dövlət hesabına təmin edilir. Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidentinin və onun ailəsinin təhlükəsizliyini xüsusi mühafizə xidmətləri təmin edir.

Maddə 109. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətləri

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti:

- 1) Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkiləri təyin edir;
- 2) Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsini Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin təsdiqinə təqdim edir;
- 3) dövlət iqtisadi və sosial proqramlarını təsdiq edir;
- 4) Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin razılığı ilə

Azərbaycan Respublikasının Baş nazirini vəzifəyə təyin edir; Azərbaycan Respublikasının Baş nazirini vəzifədən azad edir;

5) Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin üzvlərini vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edir; zəruri hallarda Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin iclaslarına sədrlik edir;

6) Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin istefası haqqında qərar qəbul edir;

7) Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsində icra hakimiyyəti üçün nəzərdə tutulmuş xərclər çərçivəsində mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları yaradır;

8) Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin və Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarını, mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının aktlarını ləğv edir;

9) Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Məhkəməsi, Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi və Azərbaycan Respublikasının apellyasiya məhkəmələri hakimlərinin vəzifəyə təyin edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdimatlar verir; Azərbaycan Respublikasının digər məhkəmələrinin hakimlərini vəzifəyə təyin edir; Azərbaycan Respublikasının Baş prokurorunu Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin razılığı ilə vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edir;

10) Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı İdarə Heyəti üzvlərinin vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdimat verir, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı İdarə Heyətinin üzvləri sırasından Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının sədrini təyin edir;

11) Azərbaycan Respublikasının hərbi doktrinasını Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin təsdiqinə verir;

12) Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin ali komanda heyətini vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edir;

13) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyasını təşkil edir və onun rəhbərini təyin edir;

14) Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkilinin seçilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə təqdimat verir;

15) Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdə və beynəlxalq təşkilatlarda diplomatik nümayəndəliklərinin təsis edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə təqdimat verir, Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdə və beynəlxalq təşkilatlarda diplomatik nümayəndələrini təyin edir və geri çağırır;

16) xarici dövlətlərin diplomatik nümayəndələrinin etimadnamə və övdatnamələrini qəbul edir;

17) dövlətlərarası və hökumətlərarası beynəlxalq müqavilələri bağlayır, dövlətlərarası və Azərbaycan Respublikasının qanunlarından fərqli qaydalar nəzərdə tutan hökumətlərarası müqavilələri təsdiq və ləğv olunmaq üçün Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdim edir; təsdiq-namələri imzalayır;

18) referendum təyin edir;

19) qanunları imzalayır və dərc edir;

20) vətəndaşlıq məsələlərini həll edir;

21) siyasi sığınacaq verilməsi məsələlərini həll edir;

22) əfv edir;

23) dövlət təltifləri ilə təltif edir;

24) ali hərbi və ali xüsusi rütbələr verir;

25) ümumi və qismən səfərbərlik elan edir, habelə səfərbərlik üzrə çağırılanları tərxis edir;

26) Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının müddətli hərbi xidmətdə çağırılması və müddətli hərbi xidmətdə olan hərbi qulluqçuların ehtiyata buraxılması barədə qərarlar qəbul edir;

27) Azərbaycan Respublikasının Təhlükəsizlik Şurasını yaradır;

28) Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin təyinatı ilə bağlı olmayan vəzifələrin icrasına cəlb edilməsinə razılıq verilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdimat verir;

29) fəvqəladə və hərbi vəziyyət elan edir;

30) Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin razılığı ilə müharibə elan edir və sülh bağlayır;

31) Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsində bu məqsədlər üçün nəzərdə tutulmuş xərclər çərçivəsində xüsusi mühafizə xidmətləri yaradır;

32) bu Konstitusiyaya Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin və məhkəmə orqanlarının səlahiyyətlərinə aid edilməyən digər məsələləri icra qaydasında həll edir.

Maddə 110. Qanunların imzalanması

I. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti qanunları ona təqdim olunmuş gündən başlayaraq 56 gün ərzində imzalayır. Qanun Azərbaycan Respublikası Prezidentinin etirazını doğurursa, o, qanunu imzalamayıb öz etirazları ilə birlikdə göstərilən müddət ərzində Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə qaytara bilər.

II. Konstitusiyaya qanunları Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən imzalanmazsa, qüvvəyə minmir. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi 83 səs çoxluğu ilə qəbul edilən qanunları 95 səs çoxluğu ilə, 63 səs çoxluğu ilə qəbul edilən qanunları isə 83 səs çoxluğu ilə yenidən qəbul edirsə, belə qanunlar təkrar səsvermədən sonra qüvvəyə minir.

Maddə 110¹. Dövlətlərarası və hökumətlərarası beynəlxalq müqavilələr bağlamaq hüququnun verilməsi

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti dövlətlərarası və hökumətlərarası beynəlxalq müqavilələr bağlamaq hüququnu vitse-prezidentə, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin üzvlərinə və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müəyyən etdiyi digər şəxslərə verə bilər.

Maddə 111. Hərbi vəziyyət elan edilməsi

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan Respublikası ərazisinin müəyyən hissəsi faktik işğal olunduqda, xarici dövlət və ya dövlətlər Azərbaycan Respublikasına müharibə elan etdikdə, Azərbaycan Respublikasına qarşı real silahlı hücum təhlükəsi yarandıqda, Azərbaycan Respublikasının ərazisi blokadaya alındıqda, habelə blokada üçün real təhlükə olduqda Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində və ayrı-ayrı yerlərində hərbi vəziyyət elan edir və bu barədə qəbul etdiyi fərmanı 24 saat müddətində Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin təsdiqinə verir.

Maddə 112. Fövqəladə vəziyyət tətbiq edilməsi

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti təbii fəlakətlər, epidemiyalar, epizootiyalar, böyük ekoloji və başqa qəzalar baş verdikdə, habelə Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün pozulmasına, dövlətə qarşı qiyama və ya dövlət çevrilişinə yönəldilən hərəkətlər edildikdə, zorakılıqla müşayiət olunan kütləvi iğtişaşlar yarandıqda, vətəndaşların həyatı və təhlükəsizliyi yaxud dövlət təsisatlarının normal fəaliyyəti üçün qorxu törədən digər münaqişələr meydana gəldikdə Azərbaycan Respublikasının ayrı-ayrı yerlərində fövqəladə vəziyyət tətbiq edir və bu barədə qəbul etdiyi fərmanı 24 saat müddətində Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin təsdiqinə verir.

Maddə 113. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aqtları

I. Ümumi qaydalar müəyyən etdikdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti fərmanlar, başqa məsələlər barəsində isə sərəncamlar qəbul edir.

II. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarında başqa qayda nəzərdə tutulmayıbsa, onlar dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

Maddə 114. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin statusu

I. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti icra səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsinin təşkili məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetini yaradır.

II. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yuxarı icra orqanıdır.

III. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə tabədir və onun qarşısında cavabdehdir.

IV. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin iş qaydasını Azərbaycan Respublikasının Prezidenti müəyyənləşdirir.

Maddə 115. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin tərkibi

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin tərkibinə Azərbaycan Respublikasının Baş naziri, onun müavinləri, nazirlər və başqa mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının rəhbərləri daxildir.

Maddə 116. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin istefası

Yeni seçilmiş Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vəzifəsini tutduğu və səlahiyyətlərini icra etməyə başladığı gün Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti Azərbaycan Respublikası Prezidentinə istefa verir.

Maddə 117. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin iclasları

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin iclaslarına, bir qayda olaraq, Azərbaycan Respublikasının Baş naziri sədrlik edir.

Maddə 118. Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin təyin edilməsi qaydası

I. Azərbaycan Respublikasının Baş nazirini Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin razılığı ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti təyin edir.

II. Azərbaycan Respublikasının Baş naziri vəzifəsinə namizədlik haqqında təklifi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, onun öz vəzifələrinin icrasına başladığı gündən bir ay və ya Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin istefa verdiyi gündən iki həftə müddətindən gec olmayaraq Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin müzakirəsinə təqdim edir.

III. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Azərbaycan Respublikasının Baş naziri vəzifəsinə namizədlik haqqında qərarı həmin namizədlərin təqdim edildiyi gündən bir həftədən gec olmayaraq qəbul edir. Göstərilən qayda pozularsa və ya Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdim etdiyi namizədlərin Azərbaycan Respublikasının Baş naziri vəzifəsinə təyin olunmasına üç dəfə razılıq verilməzsə, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan Respublikasının Baş nazirini Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin razılığı olmadan təyin edə bilər.

Maddə 119. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin səlahiyyətləri

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti:
- Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin layihəsini hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edir;
- Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin icrasını təmin edir;

- maliyyə-kredit və pul siyasətinin həyata keçirilməsini təmin edir;
- dövlət iqtisadi proqramlarının həyata keçirilməsini təmin edir;
- dövlət sosial təminat proqramlarının həyata keçirilməsini təmin edir;
- nazirliklərə və digər mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarına rəhbərlik edir, onların aktlarını ləğv edir;
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin onun səlahiyyətlərinə aid etdiyi digər məsələləri həll edir.

Maddə 120. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin aktları

I. Ümumi qaydalar müəyyən etdikdə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti qərarlar, başqa məsələlər üzrə sərəncamlar qəbul edir.

II. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarında başqa qayda nəzərdə tutulmayıbsa, onlar dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

Maddə 121. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin üzvlüyünə namizədlərə dair tələblər

Azərbaycan Respublikasının Baş naziri, Baş nazirin müavini, nazir, digər mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı rəhbəri vəzifəsinə seçkilərdə iştirak etmək hüququna malik olan, ali təhsilli, başqa dövlətlər qarşısında öhdəliyi olmayan Azərbaycan Respublikası vətəndaşı təyin edilir.

Maddə 122. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin üzvlərinə aid tələblər

Azərbaycan Respublikasının Baş naziri, onun müavinləri, nazirlər, digər mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının rəhbərləri heç bir başqa seçkili və ya təyinatlı vəzifə tuta bilməzlər, elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyətindən başqa heç bir sahibkarlıq, kommersiya və digər ödənişli fəaliyyətlə məşğul ola bilməzlər, vəzifə maaşından, habelə elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyətinə görə aldığı vəsaitdən başqa məvəcib ala bilməzlər.

Maddə 123. Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin toxunulmazlığı

I. Səlahiyyət müddəti ərzində Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin şəxsiyyəti toxunulmazdır.

II. Azərbaycan Respublikasının Baş naziri, cinayət başında yaxalanma hallarından başqa tutula bilməz, cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməz, onun barəsində məhkəmə qaydasında inzibati tənbeh tədbirləri tətbiq edilə bilməz, xətarışa məruz qala bilməz, şəxsi müayinə edilə bilməz.

III. Azərbaycan Respublikasının Baş naziri cinayət başında yaxalanarsa, tutula bilər. Belə olduqda onu tutan orqan bu barədə dərhal Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroruna xəbər verməlidir.

IV. Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin toxunulmazlığına yal-

nız Azərbaycan Respublikası Baş prokurorunun təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən xitam verilə bilər.

Maddə 124. Yerlərdə icra hakimiyyəti

I. Yerlərdə icra hakimiyyətini yerli icra hakimiyyətlərinin başçıları həyata keçirirlər.

II. İcra hakimiyyəti başçılarını Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edir.

III. Yerli icra hakimiyyətlərinin səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Prezidenti müəyyən edir.

VII fəsil

MƏHKƏMƏ HAKİMİYYƏTİ

Maddə 125. Məhkəmə hakimiyyətinin həyata keçirilməsi

I. Azərbaycan Respublikasında məhkəmə hakimiyyətini ədalət mühakiməsi yolu ilə yalnız məhkəmələr həyata keçirirlər.

II. Məhkəmə hakimiyyətini Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi, Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi, Azərbaycan Respublikasının apellyasiya məhkəmələri, Azərbaycan Respublikasının ümumi məhkəmələri və digər ixtisaslaşdırılmış məhkəmələri həyata keçirirlər.

III. Məhkəmə hakimiyyəti Konstitusiyaya, mülki və cinayət məhkəmə icraatı vasitəsi ilə və qanunla nəzərdə tutulmuş digər vasitələr ilə həyata keçirilir.

IV. Cinayət məhkəmə icraatında Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğu və müdafiə tərəfi iştirak edir.

V. Məhkəmə quruluşu və məhkəmə icraatı qaydası qanunla müəyyən olunur.

VI. Məhkəmələrin səlahiyyətlərinin dəyişdirilməsi məqsədi ilə müəyyən olunmamış hüquqi üsulların tətbiq edilməsi və fəvqəladə məhkəmələrin yaradılması qadağandır.

VII. Məhkəmə icraatı həqiqətin müəyyən edilməsini təmin etməlidir.

Maddə 126. Hakimliyə namizədlərə aid tələblər

I. *Seçkilərdə* iştirak etmək hüququna malik olan, ali hüquq təhsilli və hüquqşünas ixtisası üzrə 5 ildən artıq işləyən Azərbaycan Respublikası vətəndaşları hakim ola bilərlər.

II. Hakimlər heç bir başqa seçkili və təyinatlı vəzifə tuta bilməzlər, elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyətindən başqa heç bir sahibkarlıq, kommersiya və digər ödənişli fəaliyyətlə məşğul ola bilməzlər, siyasi fəaliyyətlə məşğul ola bilməz və siyasi partiyalara üzv ola bilməzlər, vəzifə maaşından, habelə elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyətinə görə aldığı

vəsaitdən başqa məvəcib ala bilməzlər.

Maddə 127. Hakimlərin müstəqilliyi, ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinin əsas prinsipləri və şərtləri

I. Hakimlər müstəqildir, yalnız Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına tabedirlər və səlahiyyətləri müddətində dəyişilməzdir.

II. Hakimlər işlərə qərəzsiz, ədalətlə, tərəflərin hüquq bərabərliyinə, faktlara əsasən və qanuna müvafiq baxırlar.

III. Hər hansı bir şəxs tərəfindən və hər hansı bir səbəbdən bilavasitə, yaxud dolaylı yolla məhkəmə icraatına məhdudiyət qoyulması, qanunla zidd təsir, hədə və müdaxilə edilməsi yolverilməzdir.

IV. Ədalət mühakiməsi vətəndaşların qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi əsasında həyata keçirilir.

V. Bütün məhkəmələrdə işlərin icraatı açıq aparılır.

İşə qapalı iclasda baxılmasına yalnız o halda icazə verilir ki, məhkəmə açıq icraatın dövlət, peşə və kommersiya sirrinin açılmasına səbəb olacağını güman edir, ya da vətəndaşların şəxsi və ya ailə həyatının məxfiliyini qorumaq zərurətini mövcudluğunu müəyyən edir.

VI. Qanunda nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, cinayət işlərinin qiyabi məhkəmə icraatına yol verilmir.

VII. Məhkəmə icraatı çəkişmə prinsipi əsasında həyata keçirilir.

VIII. Məhkəmə icraatının istənilən mərhələsində hər kəsin müdafiə hüququ təmin olunur.

IX. Ədalət məhkəməsi təqsirsizlik prezumpsiyasına əsaslanır.

X. Azərbaycan Respublikasında məhkəmə icraatı Azərbaycan Respublikasının dövlət dilində və ya müvafiq yerin əhalisinin çoxluq təşkil edən hissəsinin dilində aparılır. İşin iştirakçısı olub məhkəmə icraatının aparıldığı dili bilməyən şəxslərin işin materialları ilə tam tanış olmaq, məhkəmədə tərcüməçi vasitəsi ilə iştirak etmək və məhkəmədə ana dilində çıxış etmək hüququ təmin edilir.

Maddə 128. Hakimlərin toxunulmazlığı

I. Hakimlər toxunulmazdırlar.

II. Hakim cinayət məsuliyyətinə yalnız qanunda nəzərdə tutulan qaydada cəlb oluna bilər.

III. Hakimlərin səlahiyyətlərinə yalnız qanunda nəzərdə tutulmuş əsaslara və qaydalara müvafiq surətdə xitam verilə bilər.

IV. Hakimlərin vəzifədən kənarlaşdırılması təşəbbüsünü hakimlər cinayət törətdikdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin rəyi əsasında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi qarşısında irəli sürə bilər. Müvafiq rəyi Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sorğusundan

sonra 30 gün müddətində təqdim etməlidir.

V. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi, Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi və Azərbaycan Respublikasının apellyasiya məhkəmələri hakimlərinin işdən kənarlaşdırılması haqqında qərar Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində 83 səs çoxluğu ilə qəbul edilir; başqa hakimlərin işdən kənarlaşdırılması haqqında qərar Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində 63 səs çoxluğu ilə qəbul edilir.

Maddə 129. Məhkəmə qərarları və onların icrası

I. Məhkəmənin qəbul etdiyi qərarlar dövlətin adından çıxarılır və onların icrası məcburidir.

II. Məhkəmə qərarının icra olunmaması qanunla müəyyən edilmiş məsuliyyətə səbəb olur.

III. Məhkəmə qərarı qanuna və sübutlara əsaslanmalıdır.

Maddə 130. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi

I. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi 9 hakimdən ibarətdir.

II. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin hakimlərini Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatı ilə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi təyin edir.

III. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin, Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sorğusu əsasında aşağıdakı məsələləri həll edir:

1) Azərbaycan Respublikası qanunlarının, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarının, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarlarının, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarının, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktlarının Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına uyğunluğu;

2) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarının, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarının, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktlarının Azərbaycan Respublikası qanunlarına uyğunluğu;

3) Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarının, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktlarının Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarına uyğunluğu;

4) Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin qərarlarının qanunda nəzərdə tutulmuş hallarda Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğu;

5) bələdiyyə aktlarının Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına,

Azərbaycan Respublikası qanunlarına, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarına, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarına (Naxçıvan Muxtar Respublikasında həm də Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyasına, qanunlarına və Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarına) uyğunluğu;

6) Azərbaycan Respublikasının qüvvəyə minməmiş dövlətlərarası müqavilələrinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına uyğunluğu; Azərbaycan Respublikasının hökumətlərarası müqavilələrinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğu;

7) Naxçıvan Muxtar Respublikası Konstitusiyasının, qanunlarının, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin qərarlarının və Nazirlər Kabinetinin qərarlarının Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına uyğunluğu; Naxçıvan Muxtar Respublikası qanunlarının, Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarının Azərbaycan Respublikası qanunlarına uyğunluğu; Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarının Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarına və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarına uyğunluğu;

8) qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətləri arasında səlahiyyətlər bölgüsü ilə bağlı mübahisələr.

IV. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin, Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sorğusu əsasında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını və qanunlarını şərh edir.

V. Hər kəs onun hüquq və azadlıqlarını pozan qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktlarından, bələdiyyə və məhkəmə aktlarından qanunla müəyyən edilmiş qaydada bu maddənin III hissəsinin 1-7-ci bəndlərində göstərilən məsələlərin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən həll edilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinə pozulmuş insan hüquq və azadlıqlarının bərpa edilməsi məqsədi ilə şikayət verə bilər.

VI. Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyən edilmiş qaydada məhkəmələr insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi məsələləri ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və qanunlarının şərh edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinə müraciət edə bilərlər.

VII. Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili insan hüquq və azadlıqlarını pozan qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktlarından, bələdiyyə və məhkəmə aktlarından qanunla müəyyən edilmiş qaydada bu maddənin III hissəsinin 1-7-ci bənd-

lərində göstərilən məsələlərin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən həll edilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinə sorğu verə bilər.

VIII. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi bu Konstitusiyada nəzərdə tutulmuş digər səlahiyyətləri də həyata keçirir.

IX. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi öz səlahiyyətlərinə aid edilən məsələlərə dair qərarlar qəbul edir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin qərarı Azərbaycan Respublikası ərazisində məcburi qüvvəyə malikdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin qərarları dərc edilməlidir.

X. Qanunlar və digər aktlar yaxud onların ayrı-ayrı müddəaları, Azərbaycan Respublikasının hökumətlərarası müqavilələri Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin qərarında müəyyən edilmiş müddətdə qüvvədəndir, Azərbaycan Respublikasının dövlətlərarası müqavilələri isə qüvvəyə minmir.

Maddə 131. Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi

I. Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi ümumi və ixtisaslaşdırılmış məhkəmələrin icraatına aid edilən mülki, cinayət və digər işlər üzrə ali məhkəmə orqanıdır; o, kassasiya qaydasında ədalət mühakiməsini həyata keçirir; məhkəmələrin praktikasına aid məsələlər üzrə izahatlar verir.

II. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin hakimlərini Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatı ilə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi təyin edir.

III. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin qərarları dərc edilməlidir.

Maddə 132. Azərbaycan Respublikasının apellyasiya məhkəmələri

I. Azərbaycan Respublikasının apellyasiya məhkəmələri qanunla onların səlahiyyətlərinə aid edilmiş işlər üzrə yuxarı instansiya məhkəmələridir.

II. Azərbaycan Respublikasının apellyasiya məhkəmələrinin hakimlərini Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatı ilə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi təyin edir.

Maddə 133. Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğu

I. Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğu qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda qanunların icra və tətbiq olunmasına nəzarət edir; qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda cinayət işləri başlayır və istintaq aparır; məhkəmədə dövlət ittihamını müdafiə edir; məhkəmədə iddia qaldırır; məhkəmə qərarlarından protest verir.

II. Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğu ərazi və ixtisaslaşdırılmış prokurorların Azərbaycan Respublikası Baş prokuroruna tabeliyinə əsaslanan vahid mərkəzləşdirilmiş orqandır.

III. Azərbaycan Respublikasının Baş prokurorunu Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin razılığı ilə vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edir.

IV. Azərbaycan Respublikası Baş prokurorunun müavinlərini, respublika ixtisaslaşdırılmış prokurorluqlarına rəhbərlik edən prokurorları, Naxçıvan Muxtar Respublikasının prokurorunu Azərbaycan Respublikası Baş prokurorunun təqdimatı ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edir.

V. Ərazi və ixtisaslaşdırılmış prokurorları Azərbaycan Respublikası Prezidentinin razılığı ilə Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edir.

VIII fəsil

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASI

Maddə 134. Naxçıvan Muxtar Respublikasının statusu

I. Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycan Respublikasının tərkibində muxtar dövlətdir.

II. Naxçıvan Muxtar Respublikasının statusu bu Konstitusiyaya ilə müəyyən edilir.

III. Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycan Respublikasının ayrılmaz tərkib hissəsidir.

IV. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, qanunları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində məcburidir.

V. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin qəbul etdiyi Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyası və qanunları müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına; Naxçıvan Muxtar Respublikasının Nazirlər Kabinetinin qəbul etdiyi qərarlar Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına, qanunlarına, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarına, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarına zidd olmamalıdır.

VI. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyası Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən təqdim edilir və Konstitusiyaya qanunu ilə təsdiq edilir.

Maddə 135. Naxçıvan Muxtar Respublikasında hakimiyyətlərin bölünməsi

I. Naxçıvan Muxtar Respublikasının qanunvericilik hakimiyyətini Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi, icra hakimiyyətini Naxçıvan Muxtar Respublikasının Nazirlər Kabineti, məhkəmə hakimiyyətini Naxçıvan Muxtar Respublikasının məhkəmələri həyata keçirir.

II. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunları ilə onun səlahiyyətlərinə aid edilən məsələlərin həllində, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Nazirlər Kabineti Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, qanunları və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları ilə onun səlahiyyətlərinə aid edilən məsələlərin həllində, Naxçıvan Muxtar Respublikasının məhkəmələri isə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası və qanunlar ilə onların səlahiyyətlərinə aid edilən məsələlərin həllində müstəqildir.

Maddə 136. Naxçıvan Muxtar Respublikasının ali vəzifəli şəxsi
Naxçıvan Muxtar Respublikasının ali vəzifəli şəxsi Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədridir.

Maddə 137. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi
I. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi 45 üzvdən ibarətdir.

II. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin səlahiyyət müddəti 5 ildir.

III. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədrinin və onun müavinlərini seçir, daimi və digər komissiyalar təşkil edir.

Maddə 138. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin müəyyən etdiyi ümumi qaydalar

I. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi aşağıdakılara dair ümumi qaydalar müəyyən edir:

- 1) Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinə seçkilər;
- 2) vergilər;
- 3) Naxçıvan Muxtar Respublikası iqtisadiyyatının inkişafı istiqamətləri;
- 4) sosial təminat;
- 5) ətraf mühitin qorunması;
- 6) turizm;
- 7) səhiyyə, elm, mədəniyyət.

II. Bu maddədə göstərilən məsələlərə dair Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi qanunlar qəbul edir.

Maddə 139. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin həll etdiyi məsələlər

I. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi aşağıdakı məsələləri həll edir:

- 1) Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin işinin təşkili;
- 2) Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsinin təsdiqi;
- 3) Naxçıvan Muxtar Respublikasının iqtisadi və sosial proqramlarının təsdiqi;

4) Naxçıvan Muxtar Respublikası Baş Nazirinin vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilməsi;

5) Naxçıvan Muxtar Respublikasının Nazirlər Kabineti tərkibinin təsdiqi;

6) Naxçıvan Muxtar Respublikasının Nazirlər Kabinetinə etimad.
II. Bu maddədə göstərilən məsələlərə dair Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi qərarlar qəbul edir.

Maddə 140. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Nazirlər Kabineti

I. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Nazirlər Kabinetinin tərkibini Naxçıvan Muxtar Respublikası Baş nazirinin təklifi ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi təsdiq edir.

II. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Baş nazirini Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatına əsasən Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi təyin edir.

III. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Nazirlər Kabineti:

- muxtar respublika büdcəsinin layihəsini hazırlayıb Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinə təqdim edir;

- muxtar respublikanın büdcəsini icra edir;

- muxtar respublikanın iqtisadi proqramlarının həyata keçirilməsini təmin edir;

- muxtar respublikanın sosial proqramlarının həyata keçirilməsini təmin edir;

- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin onun səlahiyyətlərinə aid etdiyi digər məsələləri həll edir.

IV. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Nazirlər Kabineti qərar və sərəncamlar qəbul edir.

Maddə 141. Naxçıvan Muxtar Respublikasında yerli icra hakimiyyəti

Naxçıvan Muxtar Respublikasında yerli icra hakimiyyətlərinin başçılarını Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi sədrinin təqdimatı əsasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti təyin edir.

DÖRDÜNCÜ BÖLMƏ

YERLİ ÖZÜNÜDARƏTMƏ

IX fəsil

BƏLƏDİYYƏLƏR

Maddə 142. Yerlərdə özünüidarənin təşkili

I. Yerli özünüidarəni bələdiyyələr həyata keçirir.

II. Bələdiyyələr seçkilər əsasında yaradılır.

III. Bələdiyyələrin statusunun əsasları bu Konstitusiyaya və bələdiyyələrə seçkilərin qaydaları ilə qanunla müəyyən edilir.

Maddə 143. Bələdiyyələrin işinin təşkili

I. Bələdiyyə öz fəaliyyətini iclaslar, daimi və başqa komissiyalar vasitəsi ilə həyata keçirir.

II. Bələdiyyənin iclaslarını bələdiyyənin sədri çağırır.

Maddə 144. Bələdiyyələrin səlahiyyətləri

I. Bələdiyyələrin iclaslarında aşağıdakı məsələlər həll edilir:

1) bələdiyyə üzvlərinin səlahiyyətlərinin tanınması, qanunla müəyyən edilmiş hallarda onların səlahiyyətlərinin itirilməsi və səlahiyyətlərinə xitam verilməsi;

2) bələdiyyənin rəqlamentinin təsdiq edilməsi;

3) bələdiyyənin sədrinin və onun müavinlərinin, daimi və başqa komissiyaların seçilməsi;

4) yerli vergilərin və ödənişlərin müəyyən edilməsi;

5) yerli büdcənin və onun icrası haqqında hesabatların təsdiq edilməsi;

6) bələdiyyə mülkiyyətinə sahiblik, ondan istifadə və onun barəsində sərəncam;

7) yerli sosial müdafiə və sosial inkişaf proqramlarının qəbul və icra edilməsi;

8) yerli iqtisadi inkişaf proqramlarının qəbul və icra edilməsi;

9) yerli ekoloji proqramların qəbul və icra edilməsi.

II. Bələdiyyələrə qanunvericilik və icra hakimiyyətləri tərəfindən əlavə səlahiyyətlər də verilə bilər. Bu səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi üçün bələdiyyə üzrə müvafiq zəruri maliyyə vəsaiti də ayrılmalıdır. Bələdiyyələrin həyata keçirilməsinə müvafiq olaraq qanunvericilik və icra hakimiyyətləri nəzarət edirlər.

Maddə 145. Bələdiyyələrin qərarları

I. Bələdiyyənin iclaslarında baxılan məsələlərə dair qərarlar qəbul edilir.

II. Bələdiyyənin qərarları bələdiyyə üzvlərinin sadə səs çoxluğu ilə qəbul edilir.

III. Yerli vergilər və ödənişlər ilə bağlı qərarlar bələdiyyə üzvlərinin üçdə iki səs çoxluğu ilə qəbul edilir.

Maddə 146. Bələdiyyələrin müstəqilliyinin təminatı

I. Bələdiyyələr öz səlahiyyətlərini həyata keçirməkdə müstəqildir, bu isə bələdiyyə ərazisində yaşayan vətəndaşlar qarşısında onların məsuliyyətini istisna etmir. Bələdiyyə üzvlərinin seçilməsi, səlahiyyətlərinin dayandırılması və ya səlahiyyətlərinə xitam verilməsi, bələdiyyələrin vəxtəndən əvvəl buraxılması halları və qaydası qanunla müəyyən edilir.

II. Bələdiyyələrin öz səlahiyyətlərini müstəqil həyata keçirməsi Azərbaycan dövlətinin suverenliyinə xələf gətirə bilməz.

III. Dövlət bələdiyyələrin fəaliyyətinə nəzarət edir.

IV. Qanunla müəyyən edilmiş hallarda və qaydada bələdiyyələr öz fəaliyyətləri barəsində Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə hesabat təqdim edirlər.

V. Bələdiyyələrin məhkəmə tərəfindən müdafiəsinə, dövlət orqanlarının qərarları nəticəsində yaranan əlavə xərclərinin ödənilməsinə təminat verilir.

Maddə 146¹. Bələdiyyələrin məsuliyyəti

Bələdiyyələr, bələdiyyə qulluqçuları ilə birlikdə, bələdiyyə qulluqçularının qanuna zidd hərəkətləri və hərəkətsizliyi nəticəsində insan hüquq və azadlıqlarına dəymiş ziyanı görə və onların təminatının pozulmasına görə mülki məsuliyyət daşıyırlar.

BƏŞİNCİ BÖLMƏ HÜQUQ VƏ QANUN

X fəsil

QANUNVERİCİLİK SİSTEMİ

Maddə 147. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının hüquqi qüvvəsi

I. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Azərbaycan Respublikasında ən yüksək hüquqi qüvvəyə malikdir.

II. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası birbaşa hüquqi qüvvəyə malikdir.

III. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin əsasıdır.

Maddə 148. Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemi-nə daxil olan aktlar

I. Qanunvericilik sistemi aşağıdakı normativ hüquqi aktlardan ibarətdir:

- 1) Konstitusiya;
- 2) referendumla qəbul edilmiş aktlar;
- 3) qanunlar;
- 4) fərmanlar;
- 5) Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları;
- 6) mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktları.

II. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir.

III. Naxçıvan Muxtar Respublikasında həm də Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyası və qanunları, Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları hüquqi qüvvəyə malikdir.

IV. Naxçıvan Muxtar Respublikasının qanunvericilik sistemi Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində uyğun olmalıdır.

V. Öz səlahiyyətləri daxilində yerli icra hakimiyyəti orqanları qanunvericilik sistemində daxil olan aktlara zidd gəlməyən normativ xarakterli aktlar qəbul edə bilərlər.

Maddə 149. Normativ hüquqi aktlar

I. Normativ hüquqi aktlar hüquqa və haqq-ədalətə (bərabər mənafeələrə bərabər münasibətə) əsaslanmalıdır.

II. Referendumla qəbul olunmuş aktlar yalnız dərc edildikdə onların tətbiqi və icrası vətəndaşlar, qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti, hüquqi şəxslər və bələdiyyələr üçün məcburidir.

III. Qanunlar Konstitusiyaya zidd olmamalıdır. Yalnız dərc edilmiş qanunların tətbiqi və icrası bütün vətəndaşlar, qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti, hüquqi şəxslər və bələdiyyələr üçün məcburidir.

IV. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına zidd olmamalıdır. Yalnız dərc edilmiş fərmanların tətbiqi və icrası bütün vətəndaşlar, icra hakimiyyəti orqanları, hüquqi şəxslər üçün məcburidir.

V. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, qanunlarına və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarına zidd olmamalıdır. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları yalnız dərc edildikdə onların tətbiqi və icrası vətəndaşlar, mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları, hüquqi şəxslər üçün məcburidir.

VI. Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının aktları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, qanunlarına, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarına və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarına zidd olmamalıdır.

VII. Fiziki və hüquqi şəxslərin hüquqi vəziyyətini yaxşılaşdıran, hüquq məsuliyyətini aradan qaldıran və ya yüngülləşdirən normativ hüquqi aktların qüvvəsi geriyyəti şamil edilir. Başqa normativ hüquqi aktların qüvvəsi geriyyəti şamil edilmir.

VIII. Normativ hüquqi aktlar dərc edilməlidir. Heç kəs dərc edilməyən normativ hüquqi aktın icrasına (ona riayət olunmasına) məcbur edilə bilməz və belə aktın icra olunmamasına (ona riayət olunmamasına) görə məsuliyyətə cəlb edilə bilməz. Normativ hüquqi aktların dərc edilməsi qaydası Konstitusiya qanunu ilə müəyyən edilir.

Maddə 150. Bələdiyyə aktları

I. Bələdiyyələrin qəbul etdikləri aktlar hüquqa və haqq-ədalətə (bərabər mənafeələrə bərabər münasibətə) əsaslanmalı, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, qanunlarına, Azərbaycan Respublikası Prezi-

dentinin fərmanlarına, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarına (Naxçıvan Muxtar Respublikasında isə həm də Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyasına, qanunlarına, Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarına) zidd olmamalıdır.

II. Bələdiyyələrin qəbul etdiyi aktın icrası onun ərazisində yaşayan vətəndaşlar və onun ərazisində yerləşən hüquqi şəxslər üçün məcburidir.

Maddə 151. Beynəlxalq aktların hüquqi qüvvəsi

Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində daxil olan normativ hüquqi aktlar ilə (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir.

XI fəsil

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ KONSTITUSİYASINDA DƏYİŞİKLİKLƏR

Maddə 152. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəyişikliklərin qəbul edilməsi qaydası

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının mətnində dəyişikliklər yalnız referendumla qəbul edilə bilər.

Maddə 153. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının mətnində dəyişikliklərin təklif edilməsi qaydası

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının mətnində dəyişiklikləri Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi və ya Azərbaycan Respublikasının Prezidenti təklif etdikdə, təklif olunan dəyişikliklərə dair əvvəlcədən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin rəyi alınır.

Maddə 154. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin səlahiyyətlərinin məhdudlaşdırılması

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi referendumla qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının mətnində dəyişikliklərə dair qərar qəbul edə bilməz.

Maddə 155. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəyişikliklər təklif edilməsi təşəbbüsünün məhdudlaşdırılması

Bu Konstitusiyanın 1-ci, 2-ci, 6-cı, 7-ci, 8-ci və 21-ci maddələrində dəyişikliklər və ya onların ləğv edilməsi haqqında, III fəslində nəzərdə tutulmuş insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqlarının ləğvi və ya Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulduğundan daha artıq dərəcədə məhdudlaşdırılması haqqında təkliflər referendumla çıxarıla bilməz.

XII fəsil

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ KONSTITUSİYASINA ƏLAVƏLƏR

Maddə 156. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavələrin qəbul edilməsi qaydası

I. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına əlavələr Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində 95 səs çoxluğu ilə Konstitusiyaya qanunları şəklində qəbul edilir.

II. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavələr haqqında Konstitusiyaya qanunları Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində iki dəfə səsə qoyulur. İkinci səsvermə birinci səsvermədən 6 ay sonra keçirilir.

III. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavələr haqqında Konstitusiyaya qanunları həm birinci, həm də ikinci səsvermədən sonra bu konstitusiyada qanunları üçün nəzərdə tutulmuş qaydada Azərbaycan Respublikası Prezidentinə imzalanmaq üçün təqdim olunur.

IV. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavələr haqqında Konstitusiyaya qanunları Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən ikinci səsvermədən sonra imzalandıqda qüvvəyə minir.

V. Konstitusiyaya qanunları Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının ayrılmaz hissəsidir və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının əsas mətninə zidd olmamalıdır.

Maddə 157. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına əlavələrin təklif edilməsi təşəbbüsü

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavələri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və ya Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin azı 63 deputatı təklif edə bilər.

Maddə 158. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavələrin təklif edilməsi təşəbbüsünün məhdudlaşdırılması

Bu Konstitusiyanın birinci bölməsində əks etdirilmiş müddəalərlə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına əlavələr təklif edilə bilməz.

KEÇİD MÜDDƏALARI

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası referendumla qəbul edildikdən sonra rəsmən dərc olunduğu gündən qüvvəyə minir. Bu Konstitusiyanın qüvvəyə mindiyi gündən 1978-ci il aprelin 21-də qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (Əsas Qanunu) qüvvədən düşür.

2. Bu Konstitusiyanın qüvvəyə minməsinə qədər seçilmiş Azərbaycan Respublikasının Prezidenti bu Konstitusiyaya ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə aid edilmiş səlahiyyətləri həyata keçirir.

3. Bu Konstitusiyanın 101-ci maddəsinin V hissəsi bu Konstitusiyaya

qəbul edildikdən sonra seçilən Azərbaycan Respublikası Prezidentinə şamil edilir.

4. Azərbaycan Respublikası xalq deputatlarının və Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin yaratdığı Milli Məclisin səlahiyyətləri yeni seçilmiş Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin ilk iclas günü başa çatır. Yeni seçilmiş Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin ilk iclası Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin azı 83 deputatın seçildiyi gündən bir həftə sonra keçirilir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin ilk sessiyası 1996-cı il mayın 31-dək davam edir.

1995-ci il avqustun 15-də qəbul edilmiş "Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkilər haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 85-ci maddəsi bu Qanun əsasında seçilmiş Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin birinci çağırışının səlahiyyətləri bitənədək qüvvədədir.

5. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu Konstitusiyanın qüvvəyə mindiyi gündən bu Konstitusiyada müəyyən edilən səlahiyyətləri həyata keçirir.

6. Bu Konstitusiya qüvvəyə mindiyi gündən Azərbaycan Respublikası yerli xalq Deputatları Sovetlərinin səlahiyyətlərinə xitam verilir. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi yerli xalq deputatları sovetlərinə aid edilmiş səlahiyyətləri yerli icra hakimiyyəti orqanları həyata keçirir.

7. Bu Konstitusiya qüvvəyə mindikdən sonra iki il müddətində yerli özünüidarə haqqında qanun qəbul edilməli və bələdiyyələrə seçkilər keçirilməlidir.

8. Bu Konstitusiyanın qəbul edildiyi gündə Azərbaycan Respublikasının ərazisində qüvvədə olan qanunlar və başqa normativ hüquqi aktlar bu Konstitusiyaya zidd olmayan hissədə öz qüvvəsini saxlayır.

9. Bu Konstitusiya qüvvəyə minənədək fəaliyyət göstərən Azərbaycan Respublikasının məhkəmələri ədalət mühakiməsini Konstitusiyada müəyyən edilən səlahiyyətlərə və prinsiplərə uyğun həyata keçirir.

10. Bu Konstitusiya qüvvəyə mindiyi gündən bir il ərzində hakimlərin statusu, məhkəmə quruluşu və məhkəmə islahatı ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının bu Konstitusiyaya uyğun olan qanunvericiliyi qəbul edilməlidir və Azərbaycan Respublikası məhkəmələrinin hakimləri yenidən təyin edilməlidir. Həmin qanunvericilik qəbul edilənədək hakimlərin vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilməsi bu Konstitusiya qüvvəyə minənədək qüvvədə olan qanunvericilik əsasında həyata keçirilir.

11. Bu Konstitusiya qüvvəyə mindiyi gündən bir il müddətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilməli və Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi yaradılmalıdır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi yaradılanədək bu Konstitusiyada nəzərdə tu-

tulmuş Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin səlahiyyətləri həyata keçirilmir. Bu Konstitusiyanın 130-cu maddəsinin III hissəsinin 7-ci bəndində nəzərdə tutulmuş məsələni Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi həll edir.

12. Azərbaycan Respublikasının Ali Arbitraj Məhkəməsi bu Konstitusiyanın qüvvəyə mindiyi gündən Azərbaycan Respublikasının İqtisad Məhkəməsi adlanır və qüvvədə olan qanunvericiliklə müəyyən olunmuş səlahiyyətləri həyata keçirir.

12 noyabr 1995-ci il

№ 00.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İNSAN HÜQUQ VƏ AZADLIQLARININ HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİ HAQQINDA KONSTITUSIYA QANUNU²⁷⁴

Bu Konstitusiya Qanunu Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsini "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Konvensiyaya uyğunlaşdırmaq məqsədi ilə qəbul edilir.

Maddə 1. İnsan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin əsas şərtləri

1.1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və bu Konstitusiya Qanununun heç bir müddəsi dövlət orqanları, təşkilatlar və ya ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının ləğvinə və ya Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında və bu Konstitusiya Qanununda nəzərdə tutulduğundan daha artıq dərəcədə məhdudlaşdırılmasına yönəlmiş fəaliyyət və ya hərəkətlər üçün hüquqi əsas yaradan müddəə kimi şərh edilə və ya başa düşülə bilməz.

1.2. Heç kəs öz hüquqlarından və azadlıqlarından sui-istifadə etməməlidir.

Maddə 2. Məhdudlaşdırılması qadağan olunan insan hüquqları

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 27-ci maddəsində (müharibənin hüquqauyğun aparılması nəticəsində baş verən ölüm halları istisna olmaqla), 28-ci maddəsinin I hissəsində, 46-cı maddəsinin III hissəsində, 63-cü, 64-cü maddələrində və 71-ci maddəsinin VIII hissəsində nəzərdə tutulan hüquqlar məhdudlaşdırıla bilməz və onlara dair qeyd-şərtlər müəyyən edilə bilməz.

Maddə 3. Qanun əsasında insan hüquqlarının və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasına dair tələblər

3.1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş insan hüquqları və azadlıqları yalnız qanunla məhdudlaşdırıla bilər.

3.2. İnsan hüquqlarına və azadlıqlarına məhdudlaşdırıcı qanunda məhdudlaşdırılan hüquq və ya azadlıq, habelə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının müvafiq maddəsi göstərilməlidir.

3.3. İnsan hüquqlarına və azadlıqlarına qoyulan məhdudiyyətlər həmin hüquqların və azadlıqların mahiyyətini dəyişməməlidir.

3.4. İnsan hüquqlarına və ya azadlıqlarına qoyulan məhdudiyyətlər Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və bu Konstitusiya Qanununda nəzərdə tutulan qanuni məqsədə yönəlməli və həmin məqsədə

²⁷⁴ <http://www.e-qanun.az/framework/1881>

mütənasib olmalıdır.

3.5. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 71-ci maddəsinin III hissəsində göstərilən əsaslarla yanaşı, insan hüquqları və azadlıqları digər insanların hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsinə təminat verilməsi və onların müdafiə edilməsi məqsədi ilə məhdudlaşdırıla bilər.

3.6. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında göstərilən digər əsaslarla yanaşı, Konstitusiyanın 28-ci maddəsinin III hissəsində, 32-ci, 33-cü, 49-cu, 50-ci, 51-ci, 58-ci maddələrində göstərilən hüquqlar və azadlıqlar və 47-ci maddəsində göstərilən söz azadlığı dövlət təhlükəsizliyi mənafeləri üçün, sağlamlığın və mənəviyyatın, digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün, cinayətin qarşısının alınması məqsədi ilə; Konstitusiyanın 32-ci, 33-cü, 49-cu, 50-ci və 58-ci maddələrində göstərilən hüquqlar və azadlıqlar və 47-ci maddəsində göstərilən söz azadlığı həmçinin iğtişaşların qarşısının alınması üçün; Konstitusiyanın 28-ci maddəsinin III hissəsində, 49-cu, 50-ci və 58-ci maddələrində göstərilən hüquqlar və azadlıqlar, 47-ci maddəsində göstərilən söz azadlığı və 48-ci maddəsinin II hissəsində göstərilən hər hansı dinə etiqad etmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ həmçinin ictimai təhlükəsizliyin qorunması üçün; Konstitusiyanın 28-ci maddəsinin III hissəsində, 32-ci və 33-cü maddələrində göstərilən hüquqlar və azadlıqlar və 48-ci maddəsinin II hissəsində göstərilən hər hansı dinə etiqad etmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ həmçinin ictimai qaydanın təmin edilməsi üçün, Konstitusiyanın 32-ci və 33-cü maddələrində göstərilən hüquqlar və azadlıqlar həmçinin ölkənin iqtisadi rifahı mənafeləri üçün; Konstitusiyanın 47-ci maddəsində göstərilən söz azadlığı və 50-ci maddəsində göstərilən məlumat azadlığı həmçinin dövlətin ərazi bütövlüyü mənafeələrinin təmin edilməsi məqsədi ilə, digər şəxslərin nüfuzu və ya hüquqlarının müdafiəsi üçün, məxfi qaydada əldə edilmiş məlumatın açığa alınmasının qarşısının alınması və ya məhkəmənin nüfuzunun və qərəzsizliyinin təmin edilməsi üçün; Konstitusiyanın 48-ci maddəsinin II hissəsində göstərilən hər hansı dinə etiqad etmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ sağlamlığın və ya mənəviyyatın və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması məqsədi ilə məhdudlaşdırıla bilər.

Maddə 4. Şəxsin tutulmasına, həbsə alınmasına və ya azadlıqdan məhrum edilməsinə qoyulan məhdudiyyətlər

4.1. Aşağıdakı hallardan başqa və aşağıdakılardan fərqli qaydada heç kəs tutula, həbsə alma və ya başqa formada azadlıqdan məhrum edilə bilməz:

4.1.1. Şəxsin səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən məhkum olunduqdan sonra azadlıqdan məhrum edilməsi;

4.1.2. şəxsin məhkəmənin qanuni qərarına əməl etməməyə görə və ya qanımla nəzərdə tutulan hər hansı öhdəliyin yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədi ilə qanuni tutulması və ya həbs edilməsi;

4.1.3. şəxsin cinayət törətmiş olduğuna əsaslı şübhələr olduqda və ya onun hüquq pozuntusu törətməsinin və yaxud bu əməli törətdikdən sonra qaçıb gizlənməsinin qarşısını almağa əsaslı zərurət olduqda, səlahiyyətli məhkəmə orqanına gətirilməsi məqsədi ilə onun qanuni tutulması və ya həbs edilməsi;

4.1.4. yetkinlik yaşına çatmamış şəxsin tərbiyəvi nəzarət məqsədi ilə qanuni qərar əsasında azadlıqdan məhrum edilməsi və ya səlahiyyətli məhkəmə orqanına gətirilməsi üçün qanuni tutulması;

4.1.5. yoluxucu xəstəlikləri yaymasının qarşısını almaq məqsədi ilə şəxslərin, habelə ruhi xəstələrin, alkoqolizmə və narkomanlığa düşər olmuş şəxslərin və ya avaralıqla məşğul olanların qanuni tutulması;

4.1.6. şəxsin ölkəyə qanunsuz gəlməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə qanuni tutulması və ya həbs edilməsi yaxud barəsində məcburi çıxarılma və ya ekstradisiya tədbirləri görülməsinə qanuni tutulması və ya həbs edilməsi.

4.2. Bu Qanunun 4.1-ci maddəsinə uyğun tutulmuş və ya həbs olunmuş hər bir şəxs dərhal, işə baxmaq və ya məhkəməyə qədər azad etmək səlahiyyətinə malik olan hakimin yanına gətirilir. Həmin şəxs qanunla müəyyən edilmiş müddətdə məhkəmə araşdırmasının aparılması və ya məhkəməyə qədər azad edilməsi hüququna malikdir.

4.3. Tutulma və ya həbsə alma nəticəsində azadlıqdan məhrum olunan hər bir şəxs məhkəmə araşdırmasının aparılması hüququna malikdir və bu zaman məhkəmə, təxirə salmadan onun tutulmasının qanuniliyi məsələsini həll edir və əgər o, qanunsuz tutulubsa, onun azad olunması haqqında qərar çıxarır.

4.4. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs onun məhkəməyə gələcəyinə təminat verilməsi şərti ilə məhkəməyə qədər azad edilə bilər.

4.5. Bu Qanunun 4.1-ci maddəsinin göstərişlərinə zidd olaraq tutulan və ya həbs olunan hər bir şəxsin iddia ilə təmin olunan kompensasiya hüququ vardır.

4.6. Heç kəs yalnız hansısa mülki müqavilə öhdəliyini yerinə yetirməyə qadir olmadığına görə tutula, həbsə alına və ya azadlıqdan məhrum edilə bilməz.

Maddə 5. Şəxsin insan hüquqlarını və azadlıqlarını pozan qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının qərarlarından, bələdiyyə aktlarından Konstitusiyaya Məhkəməsinə şikayət vermək hüququ

Hər kəs onun hüquqlarını və azadlıqlarını pozan və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin III hissəsinin 1-6-cı və

8-ci bəndlərində nəzərdə tutulan qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının normativ qərarlarından və bələdiyyələrin normativ aktlarından qanunla müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə pozulmuş hüquq və azadlıqlarına dair şikayət verə bilər.

Maddə 6. Məhkəmələrin Konstitusiyaya Məhkəməsinə müraciət etmək hüququ

Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyən edilmiş qaydada məhkəmələr insan hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsi məsələləri ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və qanunlarının şərh edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə müraciət edə bilərlər.

Heydər ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 24 dekabr 2002-ci il

№ 404-III Q

QƏTİM

1 cəhət

MÜLKİ VƏ SİYASİ HÜQUQLAR HAQQINDA BEYNƏLXALQ PAKT

Baş Məclisin 16 dekabr 1966-cı il tarixli 2200-cü A (XXI) nömrəli Qətnaməsi ilə qəbul edilib

PREAMBULA

Hazırkı Paktda iştirak edən dövlətlər, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsində bəyan edilən prinsiplərə uyğun olaraq, bəşər ailəsinin bütün üzvlərinə xas olan ləyaqətləri və onların bərabər və alınmaz hüquqlarını qəbul etməyin azadlığın, ədalətin və ümumi sülhün təməli olduğunu nəzərə alaraq, bu hüquqların insan şəxsiyyətinə xas olan ləyaqətlərdən doğduğunu qəbul edərək, Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinə uyğun olaraq, mülki və siyasi azadlıqdan, qorxu və ehtiyaclardan qurtulma azadlığından istifadə edən azad insan şəxsiyyəti idealının, yalnız hər kəsin həm öz iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarından, həm də mülki və siyasi hüquqlarından istifadə edə bilməsinə şərait yaradılacağı təqdirdə gerçəkləşə biləcəyini qəbul edərək, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinə görə dövlətlərin, insan hüquqları və azadlıqlarına hamılıqla hörmət edilməsini və onlara riayət olunmasını təşviq etməyə borclu olduqlarını nəzərə alaraq, ayrılıqda hər bir insanın, başqalarına və mənsub olduğu kollektivə münasibətdə müəyyən vəzifələr daşımaqla, hazırkı Paktda qəbul edilən hüquqların təşviq edilməsinə və onlara riayət edilməsinə çalışmalı olduğunu nəzərə alaraq, aşağıdakı maddələr barədə razılığa gəlirlər:

I HİSSƏ

Maddə 1

1. Bütün xalqlar öz müqəddəratını təyinetmə hüququna malikdirlər. Bu hüquq sayəsində onlar öz siyasi statuslarını sərbəst müəyyən edir və öz iqtisadi, sosial və mədəni inkişaflarını sərbəst təmin edirlər.

2. Bütün xalqlar öz məqsədlərinə nail olmaq üçün qarşılıqlı fayda prinsiplərinə əsaslanan beynəlxalq əməkdaşlıqdan və beynəlxalq hüquqdan irəli gələn hər hansı bir öhdəliyə ziyan vurmadan öz təbii sərvətləri və ehtiyatlarını sərbəst şəkildə sərf edə bilirlər. Heç bir xalq heç bir halda ona məxsus olan dolanışıq vəsaitlərindən məhrum edilə bilməz.

3. Bu Paktda iştirak edən bütün dövlətlər, o cümlədən özü idarə olunmayan və asılı ərazilərin idarə olunmasında məsuliyyət daşıyan dövlətlər, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinə uyğun olaraq öz

müqəddəratını təyinetmə hüququnun həyata keçirilməsini təşviq etməli və bu hüquqa hörmət etməlidirlər.

II HİSSƏ

Maddə 2

1. Hazırkı Paktda iştirak edən hər bir dövlət, onun ərazisi hüdudlarında və onun yurisdiksiyası altında olan bütün şəxslərin hazırkı Paktda qəbul edilən hüquqlarına, irqi, dərisinin rəngi, cinsi, dini, dili, siyasi və digər əqidələri, milli və sosial mənsubiyyəti, əmlak vəziyyəti, doğuşu və digər halları ilə bağlı əlamətlərinə heç bir fərq qoymadan hörmət etməyi onların bu hüquqlarını təmin etməyi öhdəsinə götürür.

2. Əgər bu, mövcud qanunvericilik tədbirlərilə və yaxud digər tədbirlərlə nəzərdə tutulmayıbsa, hazırkı Paktda iştirak edən hər bir dövlət, öz konstitusion prosedurlarına və hazırkı Paktın müddəalarına uyğun olaraq, hazırkı Paktda qəbul edilən hüquqların həyata keçirilməsi üçün zəruri ola biləcək belə qanunvericilik tədbirlərini və digər tədbirləri qəbul etməyi öhdəsinə götürür.

3. Hazırkı Paktda iştirak edən hər bir dövlət aşağıdakıları öz öhdəsinə götürür:

a) istənilən şəxsin hazırkı Paktda qəbul edilən hüquq və azadlıqları pozulduğu təqdirdə, - hətta əgər bu pozuntu rəsmi fəaliyyət göstərən şəxslər tərəfindən törədilmiş olsa belə, - onu səmərəli müdafiə vasitələri ilə təmin etməyi;

b) hüquqi müdafiə tələb edən istənilən şəxsin belə müdafiə hüququnun səlahiyyətli məhkəmə, inzibati və qanunverici hakimiyyət orqanları tərəfindən və yaxud dövlətin hüquq sistemində nəzərdə tutulan digər səlahiyyətli orqan tərəfindən müəyyən edilməsini təmin etməyi və məhkəmə müdafiəsi imkanlarını inkişaf etdirməyi;

c) hüquqi müdafiə vasitələri təqdim edildiyi təqdirdə, səlahiyyətli hakimiyyət orqanları tərəfindən onların tətbiq edilməsini təmin etməyi.

Maddə 3

Hazırkı Paktda iştirak edən dövlətlər Paktda nəzərdə tutulan bütün mülki və siyasi hüquqlardan kişilərin və qadınların bərabər hüquqda istifadə etmələrini təmin etməyi öhdələrinə götürürlər.

Maddə 4

1. Dövlət daxilində əhalinin həyatını təhlükə altına salan fəvqəladə vəziyyət zamanı və belə halın mövcudluğu rəsmən elan edilərkən, hazırkı

Paktda iştirak edən dövlətlər hazırkı Pakt üzrə öz öhdəliklərindən yalnız həmin vəziyyətin tələb etdiyi ölçüdə geri çəkilmək üçün tədbirlər görə bilərlər, bu şərtlə ki, belə tədbirlər onların beynəlxalq hüquq üzrə digər öhdəliklərinə zidd olmasın və insanın yalnız irqi, dərisinin rəngi, cinsi, dili, dini və ya sosial mənsubiyyəti ilə bağlı əlamətləri əsasında ayrı-seçkiliyə yol verilməsinə gətirib çıxarmasın.

2. Bu müddəa 6, 7, 8 (1-ci və 2-ci bəndlər), 11, 15, 16 və 18-ci maddələrdən hər hansı bir şəkildə geri çəkilmək üçün əsas ola bilməz.

3. Hazırkı Paktda iştirak edən istənilən dövlət, geri çəkilmək hüququndan istifadə edərkən, geri çəkildiyi müddəalar barədə və belə bir qərarı doğuran səbəblər barədə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi vasitəsilə hazırkı Paktda iştirak edən digər dövlətlərə dərhal məlumat verməlidir. Həmçinin həmin vasitəçi vasitəsilə bu geri çəkilməyə son qoyacağı tarix barədə məlumat verməlidir.

Maddə 5

1. Hazırkı Paktın heç bir müddəası, hansısa dövlətə, hansısa qrupa və hansısa şəxsə, hazırkı Paktda qəbul edilən istənilən hüquq və azadlığın ləğv edilməsinə və yaxud onun hazırkı Paktda nəzərdə tutulduğundan artıq ölçüdə məhdudlaşdırılmasına yönəldilən hər hansı bir fəaliyyətlə məşğul olmaq və ya hər hansı bir əməl törətmək hüququnun verilməsi şəklində şərh edilə bilməz.

2. Hazırkı Paktda iştirak edən dövlətlərin hər hansı birində qanun, konvensiya, qayda və ya adət qüvvəsində qəbul edilən və yaxud mövcud olan əsas insan hüquqlarının hər hansı birinin hazırkı Paktda qəbul edilməsi və ya onda daha az həcmdə qəbul edildiyi bəhanəsilə məhdudlaşdırılmasına və yaxud nüfuzdan salınmasına heç cür yol verilmir.

III HİSSƏ

Maddə 6

1. Yaşamaq hüququ hər bir insanın alınmaz hüququdur. Bu hüquq qanunla qorunur. Heç kim özbaşına həyatdan məhrum edilə bilməz.

2. Ölüm hökmünün ləğv edilmədiyi ölkələrdə ölüm hökmü cinayətin törədildiyi dövrdə fəaliyyətdə olan və hazırkı Paktın və Genosid cinayətlərinin önlənməsi və ona görə cəza haqqında Konvensiyanın müddəalarına zidd olmayan qanuna müvafiq olaraq əgər ağır cinayətlərə görə çıxarıla bilər. Bu cəza yalnız səlahiyyətli məhkəmənin qəti hökmünü icra etmək məqsədilə həyata keçirilə bilər.

3. Həyatdan məhrum etmə genosid cinayəti tərkibi daşıyarsa,

nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, hazırkı maddənin heç bir müddəası hazırkı Paktda iştirak edən dövlətlərə, Genosid cinayətlərinin önlənməsi və ona görə cəza haqqında Konvensiyanın müddəalarına uyğun olaraq qəbul edilən istənilən öhdəlikdən heç bir vəchlə geri çəkilmək hüququ verilmir.

4. Ölüm hökmü kəsilən hər bir kəş əfv olunmasını və ya bu hökmün yumşaldılmasını xahiş etmək hüququna malikdir. Bütün hallarda amnistiya, əfv və ya ölüm hökmünün dəyişdirilməsi bəxş edilə bilər.

5. On səkkiz yaş tamam olmamış şəxslərin törətdikləri cinayətlərə görə ölüm hökmü kəsilir və belə hökm hamıl qadınlara münasibətdə icra edilmir.

6. Hazırkı maddənin heç bir müddəası hazırkı Paktda iştirak edən hər hansı bir dövlət tərəfindən ölüm hökmünün təxirə salınması və ya onun dəyişdirilməsinə yol verilməməsi üçün əsas ola bilməz.

Maddə 7

Heç kim işgəncələrə və ya ağır, qeyri-insani və ya onun ləyaqətini alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamalıdır. Əsasən də, heç bir şəxs özünün sərbəst razılığı olmadan tibbi və ya elmi təcrübələrə məruz qalmamalıdır.

Maddə 8

1. Heç kim kölə halında saxlanılmamalıdır; köləlik və kölə ticarətinin bütün növləri qadağan edilir.

2. Heç kim asılı vəziyyətdə saxlanılmamalıdır.

a) Heç kim icbari və yaxud məcburi əməyə vadar edilməməlidir;

b) cinayətə görə cəza növü kimi katorqa işləri ilə birlikdə azadlıqdan məhrum olunmanın təyin edildiyi ölkələrdə 3 a) bəndi belə cəza təyin edən səlahiyyətli məhkəmənin hökmünə əsasən katorqa işlərinin yerinə yetirilməsinə əngəl hesab edilmir;

c) hazırkı bənddə "icbari və məcburi əmək" termini aşağıdakıları əhatə etmir:

I) məhkəmənin qanuni sərəncamı əsasında həbsdə olan şəxsin və yaxud belə həbsdən şərti olaraq azad edilən şəxsin bir qayda olaraq yerinə yetirməli olduğu və I) yarım bəndində xatırlanmayan istənilən iş və xidməti;

II) hərbi xarakterli istənilən xidməti; siyasi və dini-etik motivlərə görə hərbi qulluqdan imtina qəbul edilədiyi ölkələrdə isə belə motivlərə görə hərbi qulluqdan imtina edən şəxs üçün qanunla nəzərdə tutulan istənilən xidməti;

III) əhalinin həyatını və rifahını təhdid edən fəvqəladə vəziyyətlər və fəlakətlər halında məcburi olan istənilən xidməti;

IV) adi mülki vəzifələrə daxil olan istənilən iş və xidməti.

Maddə 9

1. Hər bir insan azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququna malikdir. Heç kim özbaşınalıqla həbs edilə və ya dustaqla saxlanıla bilməz. Heç kim qanunla müəyyən edilən əsaslardan başqa və qanuni prosedura uyğun olmadan heç bir halda azadlıqdan məhrum edilməməlidir.

2. Həbs edilən hər bir kəsə həbs zamanı onun həbs olunmasının səbəbləri barədə məlumat verilir və irəli sürülən istənilən ittiham təcili qaydada ona bildirilir.

3. Cinayət ittihamı ilə həbs edilən və ya tutulub saxlanılan hər bir şəxs təcili qaydada məhkəməyə və yaxud məhkəmə hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin qanunla həvalə edildiyi 3 digər vəzifəli şəxsə çatdırılır və məntiqi müddət ərzində məhkəmə araşdırması və ya azad edilmə hüququna malikdir. Məhkəmə araşdırmasını gözləyən şəxslərin həbsdə saxlanılması ümumi qayda şəklinə olmamalıdır; lakin azadlığa buraxılma məhkəməyə getməyə, məhkəmə araşdırmasının istənilən mərhələsinə gəlməyə və zəruri halda işə hökmün icrası üçün gəlməyə təminat verilməsindən asılı hala salına bilər.

4. Həbs və ya dustaq edilmək nəticəsində azadlıqdan məhrum edilən hər kəs işinin məhkəmədə araşdırılması hüququna malikdir ki, bu məhkəmə, təxirə salınmadan onun tutulub saxlanılmasının qanuniliyi barədə qərar çıxarsın və ya əgər onun tutulub saxlanması qanuni deyilsə, azadlığa buraxılmasına sərəncam versin.

5. Qeyri-qanuni həbs və ya dustaq edilmənin qurbanı olan hər bir kəs iddia qüvvəsində olan kompensasiya hüququna malikdir.

Maddə 10

1. Azadlıqdan məhrum edilən bütün şəxslər insani rəftar və insan şəxsiyyətinə xas olan ləyaqətlərə hörmət hüququna malikdirlər.

2.

(a) Müstəsna hallar olmadıqda müttəhimlər məhkum edilmişlərdən ayrı yerləşdirilir və onlara məhkum edilməmiş şəxslərin statusuna cavab verən ayrıca rejim təqdim edilir;

(b) yetkinlik yaşına çatmamış müttəhimlər yetkinlik yaşına çatmış müttəhimlərdən ayrı saxlanılır və qərar çıxarılmaz üçün ən qısa müddətdə məhkəməyə çatdırılır.

3. Həbs cəza sisteminə məhbuslar üçün əsas məqsədi islah etmək və sosial baxımdan yenidən tərbiyə etmək olan rejim nəzərdə tutulur. Yetkinlik yaşına çatmamış qanun pozucuları yetkinlik yaşına çatmışlardan ayrı saxlanılır və onlara yaşlarına və statuslarına cavab verən rejim təqdim edilir.

Maddə 11

Heç kim, yalnız hansısa müqavilə öhdəliyini yerinə yetirmək iqtidarında olmaması əsasında azadlıqdan məhrum edilə bilməz.

Maddə 12

1. Hansısa dövlətin ərazisində olan hər bir kəs bu ərazinin hüddətləri daxilində sərbəst hərəkət etmək və yaşayış yerini sərbəst seçmək hüququna malikdir.

2. Hər bir insan, öz ölkəsi də daxil olmaqla, istənilən ölkəni tərk etmək hüququna malikdir.

3. Yuxarıda xatırlanan hüquqlar, dövlət təhlükəsizliyinin, ictimai asayişin, əhəlinin sağlamlığı və mənafeyyətinin mühafizəsi üçün və yaxud başqalarının hazırkı Paktda qəbul edilən digər hüquqlarla bir araya sığan hüquq və azadlıqları üçün zəruri olan, qanunla nəzərdə tutulan məhdudiyətlərdən başqa heç bir məhdudiyət obyektinə ola bilməz.

4. Heç kim öz ölkəsinə gəlmək hüququndan özbaşınalıqla məhrum edilə bilməz.

Maddə 13

Hazırkı Paktda iştirak edən dövlətlərdən hər hansı birinin ərazisinə qanuni gələn xarici vətəndaş yalnız qanuna müvafiq olaraq çıxarılan qərarın icrasına əsasən ölkədən çıxarıla bilər; əgər imperativ dövlət təhlükəsizliyi mülahizəsi bunun əksini tələb etmərsə, həmin şəxs özünün ölkədən çıxarılması əleyhinə sübutlar təqdim etmək, öz işinin səlahiyyətli orqan tərəfindən və yaxud səlahiyyətli hakimiyyət orqanının təyin etdiyi şəxs və ya şəxslər tərəfindən yenidən nəzərdən keçirilməsinə və bu məqsədlə həmin hakimiyyət orqanı, şəxs və ya şəxslər qarşısına çıxarılmazğa nail olmaq hüququna malikdir.

Maddə 14

1. Bütün şəxslər məhkəmələr və tribunalar qarşısında bərabərdirlər. Hər bir şəxs, ona qarşı irəli sürülən istənilən cinayət ittihamına baxılması zamanı və yaxud hər hansı bir mülki prosedə onun hüquq və vəzifələrinin müəyyən edilməsi zamanı qanun əsasında yaradılan səlahiyyətli, müstəqil və qərəzsiz məhkəmə tərəfindən ədalətli və açıq araşdırma hüququna malikdir. Demokratik cəmiyyətdə əxlaq, ictimai asayiş və ya dövlət təhlükəsizliyi mülahizələrinə əsasən və yaxud bunu tərəflərin özəl həyat mənafeələrinin tələb etdiyi təqdirdə və yaxud məhkəmənin açıq keçirilməsinin ədalət məhkəməsinin maraqlarını pozduğu xüsusi hallarda, - özü də hakimin rəyinə görə son dərəcə zəruri olduğu ölçüdə, - məlumat və ictimaiyyət bütün məhkəmə araşdırmasına və ya onun bir hissəsinə buraxılmaya bilər; lakin

yetkinlik yaşına çatmamışların mənafələrinin başqa cür tələb etdiyi hallar və yaxud işin matrimonial mübahisələrə və ya uşaqlar üzərində qəyyumluğa aid olduğu hallar istisna edilməklə istənilən cinayət işi və ya mülki iş üzrə məhkəmə qərarı açıq olmalıdır.

2. Cinayət əməlinə ittiham olunan hər bir şəxs, günahı qanuna uyğun olaraq sübut edilməyə qədər günahsız hesab edilmək hüququna malikdir.

3. Hər bir şəxs ona qarşı irəli sürülən istənilən cinayət ittihamına baxılarkən bərabərlik əsasında aşağıdakılarla təmin olunmaq hüququna malikdir:

a) ona qarşı irəli sürülən ittihamın xarakteri və əsasları barədə başa düşdüyü dildə, təcili qaydada və ətraflı xəbərdar edilmək;

b) öz müdafiəsinə hazırlaşmaq və özünün seçdiyi müdafiəçisi ilə əlaqə saxlamaq üçün kifayət qədər vaxt və imkana malik olmaq;

c) əsassız gecikdirmələrə yol verilmədən mühakimə olunmaq;

d) öz iştirakı ilə mühakimə olunmaq və özünü şəxsən və ya öz seçdiyi müdafiəçisi vasitəsilə müdafiə etmək; əgər müdafiəçisi yoxdursa, bu hüququ barədə xəbərdar edilmək və ədalət məhkəməsinin mənafeyi bunu tələb etdiyi istənilən halda onun üçün təyin edilmiş müdafiəçiyə, bu müdafiəçinin haqqını ödəməyə kifayət qədər vəsaiti olmadığı istənilən halda isə pulsuz müdafiəçiyə malik olmaq;

e) onun əleyhinə çıxış edən şahidləri dindirmək və ya bu şahidlərin dindirilməsi hüququna malik olmaq və onun əleyhinə çıxış edən şahidlər üçün mövcud olan şərtlərdə öz şahidlərini çağırmaq və dindirmək hüququna malik olmaq;

f) məhkəmədə istifadə olunan dili başa düşmürsə və yaxud bu dildə danışa bilmirsə, pulsuz tərcüməçi köməyindən istifadə etmək;

q) öz əleyhinə ifadə verməyə və günahkar olduğunu zorla etiraf etməyə məcbur edilməmək.

4. Yetkinlik yaşına çatmamışlara münasibətdə proses elə olmalıdır ki, onların yaşı və yenidən tərbiyəyə yardımçı olmaq arzuları nəzərə alınсын.

5. Hər hansı bir cinayətə görə məhkum edilən hər bir şəxs onunla bağlı ittihamnaməyə və hökmə yuxarı məhkəmə instansiyası tərəfindən qanuna uyğun olaraq yenidən baxılmasına nail olmaq hüququna malikdir.

6. Əgər hər hansı bir şəxs qəti qərarla cinayət əməlinə görə məhkum edilmişsə və əgər ona kəsilən hökm sonralar ləğv edilmişsə və ya o, hansısa yeni və yaxud yenidən üzə çıxarılmış halın məhkəmənin səhvini danılmaz şəkildə sübut etməsi əsasında əfv edilmişsə, onda bu cür ittihamnamə nəticəsində cəza çəkmiş olan həmin şəxs, əgər göstərilən naməlum halın tamamilə və ya qismən onun günahı ucbatından vaxtında üzə çıxarılmaması sübuta yetirilməzsə, qanuna müvafiq olaraq kompensasiya alır.

7. Heç kim hər bir ölkənin qanununa və cinayət-prosessual hüququna müvafiq surətdə qəti məhkum olunduğu və yaxud bəraət aldığı cinayətə görə ikinci dəfə mühakimə edilə və ya cəzalandırıla bilməz.

Maddə 15

1. Heç kim cinayət əməli törədilən anda fəaliyyət göstərən dövlətdaxili qanunvericiliyə və ya beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq cinayət əməli hesab olunmayan hər hansı bir hərəkət və ya xəta nəticəsində hər hansı bir cinayət əməli törətməkdə müqəssir sayıla bilməz. Eyni şəkildə, cinayət əməlinin törədildiyi anda tətbiq edilməli olan cəzadan daha ağır cəza təyin edilə bilməz. Əgər cinayət törədildikdən sonra qanunla daha yüngül cəza təyin edilərsə, bu qanunun təsiri həmin cinayətə şamil edilir.

2. Hazırkı maddənin heç bir müddəası, törədildiyi anda beynəlxalq hüquq tərəfindən qəbul edilən ümumi hüquq prinsiplərinə uyğun olaraq cinayət əməli sayılan istənilən hərəkətə və xəyata görə istənilən şəxsin məhkəməyə verilməsinə və cəzalandırılmasına əngəl törətmir.

Maddə 16

Hər bir insan, harada olmasından asılı olmayaraq, hüquq subyekti kimi qəbul edilmək hüququna malikdir.

Maddə 17

1. Heç kimin şəxsi və ailə həyatına özbaşınalıqla və yaxud qeyri-qanuni müdaxilə, onun evinin toxunulmazlığına və məktublaşmalarının gizliliyinə özbaşınalıqla və ya qeyri-qanuni qəsd və ya onun ləyaqəti və nüfuzuna qeyri-qanuni qəsd edilə bilməz.

2. Hər bir insan belə müdaxilə və belə qəsdlərdən qanunla qorunmaq hüququna malikdir.

Maddə 18

1. Hər bir insan düşüncə, vicdan və din azadlığı hüququna malikdir. Bu hüquqa özü seçdiyi dinə və əqidəyə malik olmaq və ya öz istədiyi dini və əqidəni qəbul etmək azadlığı və öz dini və əqidəsinə həm təkbəşinə, həm də başqaları ilə birlikdə, açıq və ya özəl qaydada etiqad etmək, ibadət etmək, dini və mərasim ayinləri və təlimini yerinə yetirmək azadlığı daxildir.

2. Heç kim öz seçiminə görə dininə və əqidəsinə malik olmaq və ya onları qəbul etmək azadlığını alçaldan məcburiyyətə məruz qalmamalıdır.

3. Öz dininə və əqidəsinə etiqad etmək azadlığına yalnız qanunla müəyyən edilən və ictimai təhlükəsizliyin, asayişin, sağlamlığın və əxlaqın, eyni dərəcədə digər şəxslərin əsas hüquq və azadlıqlarının mühafizəsi üçün

zəruri olan məhdudiyyətlər qoyula bilər.

4. Hazırkı Paktın iştirak edən dövlətlər, valideynlərin və müvafiq hallarda qanuni qəyyumların öz uşaqlarına öz əqidələrinə uyğun olaraq dini və mənəvi tərbiyə vermələrinin təmin olunması azadlığına hörmətlə yanaşmağı öz öhdələrinə götürürlər.

Maddə 19

1. Hər bir insan maneəsiz olaraq öz fikirlərində qalmaq hüququna malikdir.

2. Hər bir insan öz fikrini sərbəst ifadə etmək hüququna malikdir; bu hüquqa hər cür informasiyalara və ideyalara dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq şifahi və ya yazılı şəkildə, mətbuat və ya bədii ifadə formaları vasitəsilə və yaxud öz seçiminə uyğun olaraq digər üsullarla axtarmaq, almaq və yaymaq hüququ daxildir.

3. Hazırkı maddənin 2-ci bəndində nəzərdə tutulan hüquqlardan istifadə insanın üzərinə xüsusi öhdəliklər və xüsusi məsuliyyət qoyur. Buna görə də o, bəzi məhdudiyyətlərlə bağlıdır; lakin aşağıdakı məqsədlər üçün qoyula bilən həmin məhdudiyyətlər qanunla müəyyən edilməli və zəruri olmalıdır:

- a) başqa şəxslərin hüquqlarına və nüfuzlarına hörmət edilməsi üçün;
- b) dövlət təhlükəsizliyinin, ictimai asayişin, əhalinin sağlamlığının və mənafeətinin qorunması üçün.

Maddə 20

1. Müharibə təbliğatının hər cür forması qanunla qadağan edilə bilər.

2. Ayrı-seçkiliyə, düşmənçiliyə və ya zorakılığa təhriki özündə ehtiva edən millət, irqi və ya dini nifrətə qulluq edən çıxışların hər cür forması qanunla qadağan edilir.

Maddə 21

Dinc yığıncaqlar keçirmək hüququ qəbul edilir. Bu hüquqdan istifadəyə qanunla müvafiq surətdə qoyulan və demokratik cəmiyyətdə dövlətin və ictimaiyyətin təhlükəsizliyi, ictimai asayiş, əhalinin sağlamlığının və mənafeətinin və yaxud başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması mənafeələri üçün zəruri olan məhdudiyyətlərdən başqa, heç bir məhdudiyyət qoyula bilməz.

Maddə 22

1. Hər bir insan, öz mənafeələrini müdafiə etmək üçün həmkarlar

ittifaqları yaratmaq və belə təşkilatlara yaratmaq hüququ da daxil olmaqla, başqaları ilə birlikdə assosiasiyalar qurmaq azadlığına malikdir.

2. Bu hüquqdan istifadəyə, qanunla müvafiq surətdə qoyulan və demokratik cəmiyyətdə dövlətin və ya ictimaiyyətin təhlükəsizliyi, ictimai asayiş, əhalinin sağlamlığı və mənafeətinin və yaxud başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması mənafeələri üçün zəruri olan məhdudiyyətlərdən başqa heç bir məhdudiyyət qoyula bilməz. Hazırkı maddə silahlı qüvvələrin və polis tərkibinə daxil olan şəxslərin bu hüquqdan istifadə etmələrinə qanunla məhdudiyyətlər qoyulmasına əngəl törətmir.

3. Hazırkı maddənin heç bir müddəası Beynəlxalq Əmək Təşkilatının assosiasiyalar azadlığı və təşkilat hüququnun müdafiəsi ilə bağlı 1948-ci il Konvensiyasında iştirak edən dövlətlərə, həmin Konvensiyada nəzərdə tutulan təminatlarla ziyan vuran qanunvericilik aktları qəbul etmək və ya qanunla bu təminatlarla ziyan vuran tərzdə tətbiq etmək hüququ vermir.

Maddə 23

1. Ailə cəmiyyətinin təbii və əsas özəyidir, cəmiyyət və dövlət tərəfindən müdafiə olunmaq hüququna malikdir.

2. Nikah yaşına çatmış kişi və qadınların nikah bağlamaq hüququ və ailə qurmaq hüququ qəbul edilir.

3. Heç bir nikah onu bağlayanların sərbəst şəkildə və tam razılığı olmadan bağlana bilməz.

4. Hazırkı Paktın iştirak edən dövlətlər, nikah bağlayarkən, nikah vəziyyətində olarkən və bu nikahı pozarkən ərlə arvadın hüquq və vəzifələrinin bərabərliyinin təmin olunması üçün lazımı tədbirlər görməlidirlər. Nikahın pozulması halında bütün uşaqlar üçün zəruri müdafiə nəzərdə tutulmalıdır.

Maddə 24

1. Hər bir uşaq irqi, dərisinin rəngi, cinsi, dili, dini, milli və ya sosial mənsəbiyyəti, əmlak vəziyyəti və doğuş əlamətinə görə heç bir ayrı-seçkiliyə yol verilmədən, ehtiva müdafiə tədbirləri hüququna malikdir ki, bu müdafiə tədbirləri, kiçik yaşlı vəziyyətində olduğuna görə, onun ailəsindən, cəmiyyətdən və dövlətdən tələb olunur.

2. Hər bir uşaq doğulduqdan sonra dərhal qeydə alınmalı və ada malik olmalıdır.

3. Hər bir uşaq vətəndaşlıq əldə etmək hüququna malikdir.

Maddə 25

Hər bir vətəndaş, 2-ci maddədə xatırlanan ayrı-seçkiliyə heç birinə yol verilmədən və heç bir əsassız məhdudiyyət qoyulmadan aşağıdakı

hüquq və imkanlara malik olmalıdır:

- a) dövlət işlərinin aparılmasında həm bilavasitə, həm də azad seçilmiş nümayəndələr vasitəsilə iştirak etmək;
- b) ümumi və bərabər seçki hüququ əsasında, gizli səsvermə yolu ilə keçirilən və seçicilərin öz iradələrini azad şəkildə bildirmələrinin təmin edildiyi həqiqi vaxtaşırı seçkilərdə səs vermək və seçilmək;
- c) öz ölkəsində ümumi bərabərlik əsasında dövlət qulluğuna buraxılmaq.

Maddə 26

Bütün insanlar qanun qarşısında bərabərdirlər və heç bir ayrı-seçkiliyə yol verilmədən qanunla bərabər müdafiə olunmaq hüququna malikdirlər. Bununla bağlı ayrı-seçkiliyin bütün növləri qanunla qadağan olunmalıdır və qanun istənilən əlamətə: irqi, dərisinin rəngi, cinsi, dili, dini, siyasi və digər əqidələri, milli və sosial mənsubiyyəti, əmlak vəziyyəti, doğuşu və ya digər halları ilə bağlı əlamətlərə görə ayrı-seçkiliyə qarşı bütün şəxslərə bərabər və səmərəli müdafiə təminatı verməlidir.

Maddə 27

Etnik, dini və dil azlıqlarının mövcud olduğu ölkələrdə bu azlıqlara mənsub olan şəxslərə, həmin qrupun digər üzvləri ilə birlikdə öz mədəniyyətlərindən istifadə etmək, öz dininə etiqad etmək və onun ayinlərini icra etmək, habelə doğma dilindən istifadə etmək hüququ verilməsindən imtina edilə bilməz.

IV HİSSƏ

Maddə 28

1. İnsan Hüquqları Komitəsi (hazırkı Paktda aşağıda Komitə adlanacaq) təşkil edilir. O, on səkkiz üzvdən ibarətdir və aşağıda nəzərdə tutulan funksiyaları yerinə yetirir.

2. Komitənin tərkibinə, hazırkı Paktda iştirak edən dövlətlərin yüksək keyfiyyətli və malik, insan hüquqları sahəsində səriştəliliyi ilə tanınmış vətəndaşları olan şəxslər daxil edilir, özü də bu zaman hüquqsüznəlik təcrübəsinə malik olan bir neçə şəxsin iştirakının faydalı olacağı nəzərə alınır.

3. Komitə üzvləri şəxsi keyfiyyətdə seçilir və çalışırlar.

Maddə 29

1. Komitə üzvləri 28-ci maddədə nəzərdə tutulan tələblərə cavab

verən və hazırkı Paktda iştirak edən dövlətlərin bu məqsədlə irəli sürdükləri şəxslər siyahısından gizli səsvermə yolu ilə seçilirlər.

2. Hazırkı Paktda iştirak edən hər bir dövlət ikidən çox şəxsin namizədliyini irəli sürə bilməz. Həmin şəxslər, onların namizədliyini irəli sürən dövlətin vətəndaşları olmalıdırlar.

3. Hər bir şəxs təkrar irəli sürülmək hüququna malikdir.

Maddə 30

1. İlk seçkilər, hazırkı Paktın qüvvəyə mindiyi gündən altı ay gec olmayaraq keçirilir.

2. 34-cü maddəyə uyğun olaraq boş olduğu elan edilən vakansiyaların doldurulması üçün keçirilən seçkilərdən əlavə, hər dəfə Komitədə seçkilər gününə ən azı dörd ay qalmış Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi hazırkı Paktda iştirak edən dövlətlərə, üç ay ərzində Komitə üzvlüyünə namizədlərini təqdim etmələri üçün yazılı dəvətnamə ilə müraciət edir.

3. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi bu üsulla namizədliyi irəli sürülən şəxslərin, onların mənsub olduqları hazırkı Paktda iştirak edən dövlətlərin adları göstərilməklə, əlifba sırası üzrə siyahısını tərtib edir və bu siyahını hər seçkinin keçiriləcəyi günə ən azı bir ay qalmış hazırkı Paktda iştirak edən dövlətlərə təqdim edir.

4. Komitə üzvləri, hazırkı Paktda iştirak edən dövlətlərin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Mərkəzi təsisatlarında çağırıldığı iclaslarda seçilir. Hazırkı Paktda iştirak edən dövlətlərin üçdə ikisinin iştirakının kvorum təşkil etdiyi bu iclaslarda namizədlikləri ən çox səs toplayan və iştirakçı dövlətlərin iclasda iştirak edən və səs verən nümayəndələrinin böyük əksəriyyətinin səsini alan şəxslər Komitə üzvlüyünə seçilmiş olurlar.

Maddə 31

1. Eyni dövlətin birdən artıq vətəndaşı Komitəyə üzv ola bilməz.
2. Komitə üzvlüyünə seçkilər zamanı üzvlərin coğrafi bölgə və müxtəlif sivilizasiya formaları və əsas hüquqi sistemlər üzrə ədalətli paylanması nəzərə alınır.

Maddə 32

1. Komitə üzvləri dörd il müddətinə seçilirlər. Onlar, təkrar namizədlikləri irəli sürülsə, yenidən seçilmək hüququna malikdirlər. Lakin ilk seçkilərdə seçilən üzvlərdən doqquzunun səlahiyyət müddəti iki ildən sonra başa çatır; ilk seçkilərdən dərhal sonra bu doqquz üzvün adı 30-cu maddənin 4-cü bəndində xatırlanan iclasın Sədri tərəfindən püşk atması ilə müəyyən edilir.

2. Səlahiyyətlərin müddəti başa çatdıqda, seçkilər hazırkı Paktın əvvəlki məlum hissəsinin maddələrinə uyğun olaraq keçirilir.

Maddə 33

1. Əgər digər üzvlərin yekdil rəyinə görə Komitənin hər hansı bir üzvü öz funksiyalarının icrasına, müvəqqəti iştirak edə bilməmə səbəbindən başqa, hər hansı səbəbə görə son qoymuşsa, Komitə Sədri Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibini bu barədə xəbərdar edir, o isə bu üzvün yerinin boş olduğunu elan edir.

2. Komitə üzvlərindən hər hansı, birinin ölümü və yaxud istefa verməsi halında Sədr, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə dərhal bu barədə xəbərdarlıq edir, o isə ölüm gündündən və yaxud istefa verilməsi gerçəkləşdiyi gündən etibarən bu yerin boş olduğunu elan edir.

Maddə 34

1. 33-cü maddəyə uyğun olaraq üzv yerinin boş qaldığı elan edilirsə və əvəz edilməli olan üzvün səlahiyyət müddəti bu vakansiyanın elan edilməsindən sonrakı altı ay ərzində başa çatmırsa, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi hazırkı Paktın iştirak edən hər bir dövlətə bu barədə xəbərdarlıq edir; onlar isə 29-cu maddəyə uyğun olaraq bu vakansiyanın doldurulması üçün iki ay ərzində öz namizədlərini təqdim edirlər.

2. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi bu qayda ilə namizədlərləri irəli sürülən şəxslərin əlifba sırası üzrə siyahısını tərtib edir və həmin siyahını hazırkı Paktın iştirak edən dövlətlərə təqdim edir. Boş yerlərin tutulması üzrə seçkilər hazırkı Paktın məlum hissəsinin müddəalarına müvafiq surətdə keçirilir.

3. 33-cü maddəyə uyğun olaraq elan edilən vakansiyanı tutmaq üçün seçilən Komitə üzvü bu vəzifəni, göstərilən maddənin müddəalarına uyğun olaraq öz yerini azad edən Komitə üzvünün səlahiyyət müddətinin qalan hissəsi ərzində daşıyır. Maddə 35 Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən təsdiq olunan Komitə üzvləri Baş Assambleya tərəfindən, Komitənin vəzifələrinin vacibliyi nəzərə alınmaqla, müəyyən edilən qaydada və şərtlərdə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının vəsaitləri hesabına haqq alırlar.

Maddə 36

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi, Komitənin öz funksiyalarını hazırkı Paktın müvafiq surətdə səmərəli həyata keçirməsi üçün lazımı personal və maddi vəsait ayırır.

Maddə 37

1. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi Komitənin birinci iclasını Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Mərkəzi təsisatlarının birində çağırır.

2. Özünün ilk iclasından sonra Komitə, öz prosedur qaydalarında nəzərdə tutulan vaxtda toplaşır.

3. Komitə, adətən, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Mərkəzi təsisatlarında və ya Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Cenevrədəki Şöbəsində toplaşır.

Maddə 38

Komitənin hər bir üzvü, öz vəzifələrinin icrasına başlamazdan əvvəl, Komitənin açıq iclasında öz funksiyalarını qərəzsiz və vicdanla həyata keçirəcəyi barədə təntənəli bəyanat verir.

Maddə 39

1. Komitə öz vəzifəli şəxslərini ikiillik müddətə seçir. Onlar təkrar seçilə bilərlər.

2. Komitə özünün xüsusi prosedur qaydalarını müəyyənləşdirir, ancaq bu qaydalar, əsasən, aşağıdakıları nəzərdə tutmalıdır:

a) Komitənin 12 üzvü kvorum təşkil edir;

b) Komitənin qərarları iştirak edən üzvlərin səs çoxluğu ilə qəbul edilir.

Maddə 40

1. Hazırkı Paktın iştirak edən dövlətlər hazırkı Paktın qəbul edilən hüquqların həyata keçirilməsi ilə bağlı qəbul etdikləri tədbirlər haqqında və bu hüquqlardan istifadə olunmasında əldə edilən tərəqqi haqqında aşağıdakı məruzələri təqdim etməyi öhdələrinə götürürlər.

a) hazırkı Paktın müvafiq iştirakçı dövlətlərə münasibətdə qüvvəyə minməsindən sonrakı bir il ərzində;

b) bundan sonra, Komitənin tələb etdiyi bütün hallarda.

2. Bütün məruzələr Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə təqdim edilir, o isə bu məruzələri baxılmaq üçün Komitəyə göndərir. Hazırkı Paktın həyata keçirilməsinə təsir göstərən amillər və çətinliklər olarsa, onlar bu məruzələrdə qeyd olunur.

3. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi, Komitə ilə məsləhətləşdikdən sonra, bu məruzələrin o hissələrini ixtisaslaşdırılmış təsisatlara göndərə bilər ki, bu, onların səlahiyyət sahələrinə aid olsun.

4. Komitə, hazırkı Paktın iştirak edən dövlətlərin təqdim etdikləri məruzələri öyrənir. O, iştirakçı dövlətlərə öz məruzələrini və məqsədəuyğun hesab etdiyi ümumi qeydlərini göndərir. Komitə, həmçinin bu qeydlərini,

hazırkı Paktda iştirak edən dövlətlərdən aldığı məruzələrin nüsxələri ilə birlikdə İqtisadi və Sosial Şuraya göndərə bilər.

5. Hazırkı Paktda iştirak edən dövlətlər, hazırkı maddənin 4-cü bəndinə uyğun olaraq edilə bilən istənilən qeydlərlə əlaqədar öz mülahizələrini Komitəyə təqdim edə bilərlər.

Maddə 41

1. Hazırkı Paktda iştirak edən dövlət, hazırkı maddəyə uyğun olaraq, istənilən vaxt bəyan edə bilər ki, o, Komitənin, iştirakçı dövlətlərdən hər hansı birinin, digərinin hazırkı Pakt üzrə öz öhdəliklərini yerinə yetirmədiyini iddia etməsi barədə verdiyi məlumatları almaq və nəzərdən keçirmək səlahiyyətini qəbul edir. Hazırkı maddədə nəzərdə tutulan məlumatlar yalnız o halda qəbul edilə və nəzərdən keçirilə bilər ki, onlar bu Komitənin səlahiyyətliyi qəbul etdikləri barədə bəyanat vermiş olan iştirakçı dövlətlər tərəfindən təqdim edilmiş olsunlar. Komitə, belə bir bəyanat verməmiş olan iştirakçı dövlətə aid olan heç bir məlumatı qəbul etmir. Hazırkı maddəyə uyğun olaraq alınan məlumatlar aşağıdakı prosedura uyğun olaraq nəzərdən keçirilir:

a) əgər hazırkı Paktda iştirak edən dövlətlərdən hər hansı biri, digər iştirakçı dövlətin hazırkı Paktın müddəalarını həyata keçirmədiyini qənaətinə gələrsə, onda o, bu məsələni yazılı məlumat şəklində həmin dövlətin nəzərinə çatdırma bilər. Bu məlumatı alan dövlət, onu aldıqdan sonra üç ay ərzində onu göndərən dövlətə yazılı formada izahat və ya bu məsələyə aydınlıq gətirən istənilən başqa bəyanat təqdim edir; həmin bəyanatda, mümkün və məqsəduyğun olduğu qədər həmin məsələ ilə bağlı qəbul edilmiş olan, qəbul ediləcək və ya qəbul edilə biləcək daxili prosedurlar və tədbirlər göstərilməlidir.

b) əgər bu məsələ, ilkin məlumatı alan iştirakçı dövlətin bu məlumatı almasından sonrakı altı ay ərzində bunda marağı olan hər iki iştirakçı dövləti təmin edəcək şəkildə həll edilməzsə, həmin dövlətlərdən istənilən biri Komitəni və digər dövləti xəbərdar etməklə həmin məsələni Komitəyə vermək hüququna malikdir;

c) Komitə, ona verilən məsələni yalnız beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilən prinsiplərinə uyğun olaraq bütün mümkün daxili vasitələrin həmin halda sınıdığına və tükəndiyinə əmin olduqdan sonra nəzərdən keçirir;

d) hazırkı maddədə nəzərdə tutulan məlumatları Komitə qapalı iclaslarında nəzərdən keçirir;

e) Komitə, c) yarımbəndinin müddəalarına riayət etməklə, məsələnin hazırkı Paktda qəbul edilən insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara hörmət edilməsi əsasında dostcasına həll edilməsi məqsədilə bunda marağı

olan iştirakçı dövlətlərə xeyirxah xidmət göstərir;

f) Komitə, b) yarımbəndində xatırlanan bunda marağı olan iştirakçı dövlətlərə ona baxılmağa verilən istənilən məsələ ilə bağlı istənilən məlumatı təqdim etmələri barədə müraciət edə bilər;

q) b) yarımbəndində xatırlanan bunda marağı olan iştirakçı dövlətlər Komitədə məsələyə baxılarkən təmsil olunmaq və şifahi və yaxud yazılı təqdimat vermək hüququna malikdirlər;

h) Komitə, b) yarımbəndinə uyğun olaraq xəbərdar edildikdən sonra on iki ay ərzində aşağıdakı formalarda məruzə təqdim edir:

i) əgər e) yarımbəndinin müddəaları çərçivəsində həllə nail olunarsa, onda Komitə öz məruzəsində faktların və əldə edilən həll qərarının qısa təfsilatı ilə kifayətlənir;

u) əgər e) yarımbəndinin müddəaları çərçivəsində həllə nail olunmazsa, onda Komitə öz məruzəsində faktların qısa təfsilatı ilə kifayətlənir; bunda marağı olan həmin iştirakçı dövlətlərin yazılı təqdimatları və şifahi təqdimatlarının yazısı məruzəyə əlavə edilir.

Hər bir məsələ üzrə məruzə bunda marağı olan iştirakçı dövlətlərə göndərilir.

2. Hazırkı maddənin müddəaları, hazırkı Paktda iştirak edən on dövlətin bu maddənin 1-ci bəndinə uyğun olaraq bəyanat verdiyi andan qüvvəyə minir. Həmin bəyanatlar iştirakçı dövlətlər tərəfindən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi yanında depozitə qoyulur, o isə onların surətlərini qalan iştirakçı dövlətlərə göndərir. Bəyanat, Baş Katibi xəbərdar etməklə istənilən vaxt geri götürülə bilər. Belə bir hərəkət hazırkı maddəyə uyğun olaraq artıq verilmiş məlumatın mövzusu olan istənilən məsələnin baxılmasına əngəl törətmir; Baş Katibin bəyanatın geri götürülməsi haqqında xəbərdarlıq almasından sonra, əgər bunda marağı olan iştirakçı dövlət yeni bəyanat verməmişsə, onun sonrakı heç bir məlumatı qəbul edilmir.

Maddə 42

1.

a) əgər 41-ci maddəyə uyğun olaraq Komitəyə verilən hər hansı bir məsələ bunda marağı olan iştirakçı dövlətləri təmin edəcək şəkildə həll edilməzsə, Komitə bunda marağı olan iştirakçı dövlətlərin razılığı ilə Xüsusi Razılaşdırıcı Komissiya (sonralar Komissiya adlanacaq) təyin edə bilər. Komissiya həmin məsələnin, hazırkı Paktın müddəalarına riayət etməklə, xoşluqla həll edilməsi məqsədilə bunda marağı olan iştirakçı dövlətlərə öz xeyirxah xidmətlərini təqdim edir.

b) Komissiya, bunda marağı olan iştirakçı dövlətlər üçün məqbul olan beş şəxsdən ibarət olur. Əgər bunda marağı olan iştirakçı dövlətlər üç ay ərzində Komissiyanın tam tərkibi və ya onun tərkibinin bir hissəsi barədə

razılığa gələ bilməzlərsə, onda təyin edilmələri barədə razılıq əldə edilməyən Komissiya üzvləri gizli səsvermə yolu ilə Komitə üzvlərinin üçdə ikisinin səs çoxluğu ilə seçilir.

2. Komissiya üzvləri öz vəzifələrini şəxsi keyfiyyətdə yerinə yetirirlər. Onlar, bunda marağı olan iştirakçı dövlətlərin və ya hazırkı Paktın iştirak etməyən dövlətlərin və yaxud 41-ci maddəyə uyğun şəkildə bəyanat verməyən iştirakçı dövlətlərin vətəndaşları olmamalıdır.

3. Komissiya öz Sədrini seçir və öz proseduru qaydalarını müəyyən edir.

4. Komissiyanın iclasları, adətən, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Mərkəzi təsisatlarında və yaxud Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Cenevrə Şöbəsində keçirilir. Lakin bu iclaslar, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi ilə və müvafiq iştirakçı dövlətlərlə məsləhətləşməklə Komissiya tərəfindən müəyyən edilən digər münasib yerlərdə də keçirilə bilər.

5. 36-cı maddəyə uyğun olaraq təqdim edilən katiblik də hazırkı maddə əsasında təyin edilən Komissiyaya xidmət edir.

6. Komitənin aldığı və tədqiq etdiyi informasiyalar Komissiyanın sərəncamına verilir və Komissiya işə aid olan istənilən informasiyanı təqdim etmələri üçün bunda marağı olan iştirakçı dövlətlərə xahişlə müraciət edə bilər.

7. Komissiya, məsələyə tamam baxıb qurtardıqdan sonra, amma həmin məsələnin ona verildiyi vaxtdan on iki aydan gec olmayaraq, Komitə Sədrinə bunda marağı olan iştirakçı dövlətlərə göndəriləcək üçün aşağıdakı formalarda məruzə təqdim edir:

a) əgər Komissiya həmin məsələni on iki ay ərzində baxıb qurtara bilməzsə, o öz məruzəsində həmin məsələnin baxılma vəziyyətinin qısa təfsilatını verməklə kifayətlənir;

b) əgər, hazırkı Paktın qəbul edilən insan hüquqlarına riayət edilməklə, həmin məsələnin xoşluqla həllinə nail olunarsa, Komissiya öz məruzəsində faktların və əldə edilən həll qərarının qısa təfsilatını verməklə kifayətlənir;

c) əgər b) yarımbəndində göstərilən şəkildə məsələnin həllinə nail olunmazsa, Komissiyanın məruzəsi, bunda marağı olan iştirakçı dövlətlər arasındakı mübahisə ilə bağlı bütün məsələlərə dair Komissiyanın faktik xarakterli rəyindən və bu məsələnin xoşluqla nizamlanması imkanları barədə onun mülahizələrindən ibarət olur;

d) əgər Komissiyanın məruzəsi c) yarımbəndinə uyğun olaraq təqdim edilərsə, bunda marağı olan iştirakçı dövlətlər bu məruzəni aldıqdan sonra üç ay ərzində onun məzmununu ilə razılışıb-razılışmadıqlarını Komitə Sədrinə bildirirlər.

8. Hazırkı maddənin müddəaları Komitənin 41-ci maddədə nəzərdə tutulan vəzifələrini azaltmır.

9. Bunda marağı olan iştirakçı dövlətlər, Komissiya üzvlərinin bütün xərclərini Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi tərəfindən təqdim edilən smetaya uyğun olaraq, bərabər ölçüdə çəkirlər.

10. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi, lazım gələrsə, Komissiya üzvlərinin xərclərini bunda marağı olan iştirakçı dövlətlərin hazırkı maddənin 9-cu bəndinə uyğun olaraq onları ödəmələrinə qədər ödəmək hüququna malikdir.

Maddə 43

Komitə üzvləri və 42-ci maddəyə uyğun olaraq təyin edilən Xüsusi Razılaşdırıcı Komissiyanın üzvləri, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının imtiyazları və Toxunulmazlıqları haqqında Konvensiyanın müvafiq bəndlərində Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən ezam edilən ekspertlər üçün nəzərdə tutulan güzəşt, imtiyaz və toxunulmazlıq hüququna malikdirlər.

Maddə 44 Hazırkı Paktın həyata keçirilməsi qaydaları, insan hüquqları sahəsində Birləşmiş Millətlər Təşkilatının və ixtisaslaşdırılmış təsisatların təsis aktları və konvensiyalarında təyin edilən prosedurlara ziyan gətirmədən və ya onlara uyğun olaraq tətbiq edilir və bu qaydalar hazırkı Paktın iştirak edən dövlətlərin, mübahisənin həlli üçün onlar arasında fəaliyyətdə olan ümumi və xüsusi beynəlxalq müqavilələr əsasında digər prosedurlara əl atmalarına əngəl törətmir.

Maddə 45

Komitə öz işi barədə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyasına, İqtisadi və Sosial Şura vasitəsilə illik məruzə təqdim edir.

V HİSSƏ

Maddə 46

Hazırkı Paktın heç bir müddəası Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və ixtisaslaşdırılmış təsisatların, hazırkı Paktın da aid olduğu mövzular üzrə, müxtəlif orqanlarının müvafiq vəzifələrini müəyyən edən Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Nizamnaməsinin və ixtisaslaşdırılmış təsisatların nizamnamələrinin müddəalarının əhəmiyyətinin azaldılması kimi şərh edilə bilməz.

Maddə 47

Hazırkı Paktın heç bir müddəası, bütün xalqların öz təbii sərvətlərinə və ehtiyatlarına sahib çıxmaq və onlardan tam həcmdə və sərbəst şəkildə istifadə etməklə bağlı alınmaz hüquqlarının məhdudlaşdırılması kimi şərh edilə bilməz.

VI HİSSƏ

Maddə 48

1. Hazırkı Pakt Birləşmiş Millətlər Təşkilatına və ya onun ixtisaslaşdırılmış təsisatlarına üzv olan istənilən dövlət üçün, Beynəlxalq Məhkəmə Statuna üzv olan istənilən dövlət üçün və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən hazırkı Paktı iştiraka dəvət edilən istənilən dövlət üçün imzalanmaya açıqdır.

2. Hazırkı Pakt təsdiq olunmalıdır. Təsdiq fərmanları Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi yanında depozitə qoyulur.

3. Hazırkı Pakt bu maddənin 1-ci bəndində göstərilən istənilən dövlətin ona qoşulması üçün açıqdır.

4. Qoşulma, bu bəndəki sənədin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi yanında depozitə qoyulması ilə başa çatır.

5. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi hazırkı Paktı imzalayan və ya ona qoşulan bütün dövlətlərə hər bir təsdiq fərmanının və ya qoşulma sənədinin depozitə qoyulması barədə məlumat verir.

Maddə 49

1. Hazırkı Pakt, 35-ci təsdiq fərmanı və ya qoşulma sənədi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi yanında depozitə qoyulduqdan üç ay sonra qüvvəyə minir.

2. 35-ci təsdiq fərmanı və ya qoşulma sənədi depozitə qoyulduqdan sonra hazırkı Paktı təsdiq edən və ya ona qoşulan hər bir dövlət üçün hazırkı Pakt, onun öz təsdiq fərmanı və ya qoşulma sənədi depozitə qoyulduqdan üç ay sonra qüvvəyə minir.

Maddə 50

1. Hazırkı Paktı iştirak edən istənilən dövlət ona qeyd-şərtlər edərək və onları Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə təqdim edə bilər. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi sonra təklif olunan istənilən qeyd-şərtləri hazırkı Paktı iştirak edən dövlətlərə göndərir və onlardan, bu təkliflərə baxmaq və bununla bağlı səsvermə keçirmək məqsədilə iştirakçı dövlətlərin konfransının çağırılmasına tərəfdar olub-olmadıklarını və bildirmələrini xahiş edir. Əgər, iştirakçı dövlətlərin ən azı üçdə biri belə bir konfrans çağırılmasına tərəfdar olduqlarını bildirərlərsə, onda Baş Katib Birləşmiş Millətlər Təşkilatının himayəsi altında bu konfransı çağırır. Bu konfransda olan və səsvermədə iştirak edən iştirakçı dövlətlərin səs çoxluğu ilə qəbul edilən istənilən qeyd-şərtlər təsdiq olunmaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyasına təqdim olunur.

2. Qeyd-şərtlər, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası

onları təsdiq etdikdən və hazırkı Paktı iştirak edən dövlətlərin üçdə ikisindən çoxunun onları öz konstitusion prosedurlarına uyğun olaraq qəbul etməsindən sonra qüvvəyə minir.

3. Qeyd-şərtlər qüvvəyə mindikdən sonra, onları qəbul edən iştirakçı dövlətlər üçün məcburi olur, digər dövlətlər üçün hazırkı Paktın müdaxilələri və onların əvvəllər qəbul etdikləri qeyd-şərtlər məcburi olaraq qalır.

Maddə 52

48-ci maddənin 5-d bəndinə uyğun olaraq edilən xəbərdarlıqlardan asılı olmayaraq, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi elə həmin maddənin 1-ci bəndində haqqında danışılan bütün dövlətləri aşağıdakılar barədə xəbərdar edir:

a) 48-ci maddəyə uyğun olaraq imzalamalar, təsdiqmələr və qoşulmalar;

b) 49-cu maddəyə uyğun olaraq hazırkı Paktın qüvvəyə minmə tarixi və 51-ci maddəyə uyğun istənilən qeyd-şərtlərin qüvvəyə minmə tarixi.

Maddə 53

1. Hazırkı Paktın ingilis, ispan, çin, rus və fransız dillərindəki mətnləri eyni dərəcədə autentikdir və saxlanmaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının arxivinə verilməlidir.

2. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi hazırkı Paktın təsdiq olunmuş surətlərini 48-ci maddədə göstərilən bütün dövlətlərə göndərir

İştirakçı dövlətlərin siyahısı

State party	Signed	Ratified or acceded	Entry into force
 Afghanistan	—	24 January 1983	24 April 1983
 Albania	—	4 October 1991	4 January 1992
Algeria	10 December 1968	12 September 1989	12 December 1989
 Andorra	5 August 2002	22 September 2006	22 December 2006
 Angola	—	10 January 1992	10 April 1992
 Argentina	18 February 1968	8 August 1986	8 November 1986
Armenia	—	23 June 1993	23 September 1993
 Australia	18 December 1972	13 August 1980	13 November 1980
 Austria	10 December 1973	10 September 1978	10 December 1978
 Azerbaijan	—	13 August 1992	13 November 1992
 Bahamas, The	4 December 2008	23 December 2008	23 March 2009
 Bahrain	—	20 September 2006	20 December 2006
 Bangladesh	—	6 September 2000	6 December 2000
 Barbados	—	5 January 1973	23 March 1976
 Belarus	19 March 1968	12 November 1973	21 March 1976

 Belgium	10 December 1968	12 April 1983	12 July 1983
Belize	—	10 June 1996	10 September 1996
 Benin	—	12 March 1992	12 June 1992
 Bolivia	—	12 August 1982	12 November 1982
 Bosnia and Herzegovina^(M)	—	1 September 1993	6 March 1992
 Botswana	8 September 2000	8 September 2000	8 December 2000
Brazil	—	24 January 1992	24 April 1992
Bulgaria	8 October 1968	21 September 1970	23 March 1976
 Burkina Faso	—	4 January 1999	4 April 1999
 Burundi	—	8 May 1990	8 August 1990
Cambodia^(M)	17 October 1980	26 May 1992	26 August 1992
 Cameroon	—	27 January 1984	27 April 1984
 Canada	—	19 May 1976	19 August 1976
 Cape Verde	—	6 August 1993	6 November 1993
 Central African Republic	—	8 May 1981	8 August 1981
 Chad	—	9 June 1995	9 September 1995

 Chile	16 September 1969	10 February 1972	23 March 1976
 Colombia	21 December 1966	29 October 1969	23 March 1976
 Congo, Democratic Republic	—	1 November 1976	1 February 1977
 Congo, Republic of the	—	5 October 1983	5 January 1984
 Costa Rica	19 December 1966	29 November 1968	23 March 1976
 Côte d'Ivoire	—	26 March 1992	26 June 1992
 Croatia^(A)	—	12 October 1992	12 January 1993
 Cyprus	19 December 1966	2 April 1969	23 March 1976
 Czech Republic^(A)	—	22 February 1993	1 January 1993
 Denmark	20 March 1968	6 January 1972	23 March 1976
 Djibouti	—	5 November 2002	5 February 2003
 Dominica	—	17 June 1993	17 September 1993
 Dominican Republic	—	4 January 1978	4 April 1978
 East Timor	—	18 September 2003	18 December 2003
 Ecuador	4 April 1968	6 March 1969	23 March 1976
 Egypt	4 August 1967	14 January 1982	14 April 1982

 El Salvador	21 September 1967	30 November 1979	29 February 1980
 Equatorial Guinea	—	25 September 1987	25 December 1987
 Eritrea	—	22 January 2002	22 April 2002
 Estonia	—	21 October 1991	21 January 1992
 Ethiopia	—	11 June 1993	11 September 1993
 Finland	11 October 1967	19 August 1975	23 March 1976
 France	—	4 November 1980	4 February 1981
 Gabon	—	21 January 1983	21 April 1983
 Gambia, The	—	22 March 1979	22 June 1979
 Georgia	—	3 May 1994	3 August 1994
 Germany^(B)	9 October 1968	17 December 1973	23 March 1976
 Ghana	7 September 2000	7 September 2000	7 December 2000
 Greece	—	5 May 1997	5 August 1997
 Grenada	—	6 September 1991	6 December 1991
 Guatemala	—	5 May 1992	5 August 1992
 Guinea	28 February 1967	24 January 1978	24 April 1978

 Guinea-Bissau	12 September 2000	1 November 2010	1 February 2011
 Guyana	22 August 1968	15 February 1977	15 May 1977
 Haiti	—	6 February 1991	6 May 1991
 Honduras	19 December 1966	25 August 1997	25 November 1997
Hungary	25 March 1969	17 January 1974	23 March 1976
 Iceland	30 December 1968	22 August 1979	22 November 1979
 India	—	10 April 1979	10 July 1979
Indonesia	—	23 February 2006	23 May 2006
 Iran	4 April 1968	24 June 1975	23 March 1976
 Iraq	18 February 1969	25 January 1971	23 March 1976
 Ireland	1 October 1973	8 December 1989	8 March 1990
 Israel	19 December 1966	3 October 1991	3 January 1992
 Italy	18 January 1967	15 September 1978	15 December 1978
 Jamaica	19 December 1966	3 October 1975	23 March 1976
 Japan	30 May 1978	21 June 1979	21 September 1979
 Jordan	30 June 1972	28 May 1975	23 March 1976

 Kazakhstan	2 December 2003	24 January 2006	24 April 2006
Kenya	—	1 May 1972	23 March 1976
 Korea, North^(A)	—	14 September 1981	14 December 1981
 Korea, South	—	10 April 1990	10 July 1990
 Kuwait	—	21 May 1996	21 August 1996
 Kyrgyzstan	—	7 October 1994	7 January 1995
 Laos	7 December 2000	25 September 2009	25 December 2009
 Latvia	—	14 April 1992	14 July 1992
 Lebanon	—	3 November 1972	23 March 1976
 Lesotho	—	9 September 1992	9 December 1992
 Liberia	18 April 1967	22 September 2004	22 December 2004
 Libya	—	15 May 1970	23 March 1976
 Liechtenstein	—	10 December 1998	10 March 1999
 Lithuania	—	20 November 1991	10 February 1992
 Luxembourg	26 November 1974	18 August 1983	18 November 1983
 Macedonia, Republic of^(A)	—	18 January 1994	17 September 1991

 Madagascar	17 September 1969	21 June 1971	23 March 1976
 Malawi	—	22 December 1993	22 March 1994
 Maldives	—	19 September 2006	19 December 2006
 Mali	—	16 July 1974	23 March 1976
 Malta	—	13 September 1990	13 December 1990
 Mauritania	—	17 November 2004	17 February 2005
 Mauritius	—	12 December 1973	23 March 1976
 Mexico	—	23 March 1981	23 June 1981
 Moldova	—	26 January 1993	26 April 1993
 Monaco	26 June 1997	28 August 1997	28 November 1997
 Mongolia	5 June 1968	18 November 1974	23 March 1976
 Montenegro^(M)	—	23 October 2006	3 June 2006
 Morocco	19 January 1977	3 May 1979	3 August 1979
 Mozambique	—	21 July 1993	21 October 1993
 Namibia	—	28 November 1994	28 February 1995
 Nepal	—	14 May 1991	14 August 1991

 Netherlands	25 June 1969	11 December 1978	11 March 1979
 New Zealand	12 November 1968	28 December 1978	28 March 1979
 Nicaragua	—	12 March 1980	12 June 1980
 Niger	—	7 March 1986	7 June 1986
 Nigeria	—	29 July 1993	29 October 1993
 Norway	20 March 1968	13 September 1972	23 March 1976
 Pakistan	17 April 2008	23 June 2010	23 September 2010
 Palestine	—	2 April 2014	2 July 2014
 Panama	27 July 1976	8 March 1977	8 June 1977
 Papua New Guinea	—	21 July 2008	21 October 2008
 Paraguay	—	10 June 1992	10 September 1992
 Peru	11 August 1977	28 April 1978	28 July 1978
 Philippines	19 December 1966	23 October 1986	23 January 1987
 Poland	2 March 1967	18 March 1977	18 June 1977
 Portugal^(P)	7 October 1976	15 June 1978	15 September 1978
 Romania	27 June 1968	9 December 1974	23 March 1976

 Russia	18 March 1968	16 October 1973	23 March 1976
 Rwanda	16 April 1975		23 March 1976
 Saint Vincent and the Grenadines		9 November 1981	9 February 1981
 Samoa		15 February 2008	15 May 2008
 San Marino		18 October 1985	18 January 1986
 São Tomé and Príncipe	31 October 1995	10 January 2017	10 April 2017
 Senegal	6 July 1970	13 February 1978	13 May 1978
 Serbia		12 March 2001	27 April 1992
 Seychelles		5 May 1992	5 August 1992
 Sierra Leone		23 August 1996	23 November 1996
 Slovakia		28 May 1993	1 January 1993
 Slovenia		6 July 1992	6 October 1992
 Somalia		24 January 1990	24 April 1990
 South Africa	3 October 1994	10 December 1998	10 March 1999
 Spain	28 September 1976	27 April 1977	27 July 1977
 Sri Lanka		11 June 1980	11 September 1980

 Sudan		18 March 1986	18 June 1986
 Suriname		28 December 1976	28 March 1977
 Swaziland		26 March 2004	26 June 2004
 Sweden		29 September 1967	6 December 1971
 Switzerland		18 June 1992	18 September 1992
 Syria		21 April 1969	23 March 1976
 Tajikistan		4 January 1999	4 April 1999
 Tanzania		11 June 1976	11 September 1976
 Thailand		29 October 1996	29 January 1997
 Togo		24 May 1984	24 August 1984
 Trinidad and Tobago		21 December 1978	21 March 1979
 Tunisia	30 April 1968	18 March 1969	23 March 1976
 Turkey	15 August 2000	23 September 2003	23 December 2003
 Turkmenistan		1 May 1997	1 August 1997
 Uganda		21 June 1995	21 September 1995
 Ukraine	20 March 1968	12 November 1973	23 March 1976

 United Kingdom	16 September 1968	20 May 1976	20 August 1976
 United States	5 October 1977	8 June 1992	8 September 1992
 Uruguay	21 February 1967	21 May 1967	23 March 1976
 Uzbekistan	—	28 September 1995	28 December 1995
 Vanuatu	29 November 2007	21 November 2008	21 February 2009
 Venezuela	24 June 1969	10 May 1978	10 August 1978
 Vietnam	—	24 September 1982	24 December 1982
 Yemen	—	9 February 1987	9 May 1987
 Zambia	—	10 April 1984	10 July 1984
 Zimbabwe	—	13 May 1991	13 August 1991

**İmzalayıb lakin ratifikasiya etməyən
və tərəfdar olmayan dövlətlər**

ratifikasiya etməyənlər tərəfdar olmayanlar

State	Signed	
 China	5 October 1998	 Antigua and Barbuda
 Comoros	25 September 2008	 Bhutan
Cuba	28 February 2008	 Brunei
Nauru	12 November 2001	 Cook Islands
 Palau	20 September 2011	 Fiji
 Saint Lucia	22 September 2011	 Kiribati
		 Malaysia
		 Marshall Islands
		 Micronesia
		 Niue
		 Myanmar
		 Oman
		 Qatar
		 Saint Kitts and Nevis
		 Saudi Arabia
		 Singapore
		 Solomon Islands
		 South Sudan
		 Tonga
		 Tuvalu
		 United Arab Emirates
		Vatican City

MÜLKİ VƏ SİYASİ HÜQUQLAR HAQQINDA BEYNƏLXALQ PAKTIN BİRİNCİ FAKÜLTATİV PROTOKOLU

Baş Məclisin 220 A (XXI) sayılı 1966-cı il 16 dekabr tarixli qətnaməsi ilə qəbul edilmiş və imzalanmaq, təsdiq edilmək və qoşulmaq üçün açıqdır Qüvvəyə minməsi: 9-cu maddəyə müvafiq olaraq 23 mart 1976-cı il

Bu Protokolda iştirak edən dövlətlər gələcəkdə mülki və siyasi hüquqlar haqqında Paktın (bundan sonra "Pakt" adlandırılacaq) məqsədlərinə nail olmaq və onun qərarlarını həyata keçirmək üçün Paktın IV hissəsi əsasında yaradılan İnsan Hüquqları Komitəsinə (bundan sonra "Komitə" adlandırılacaq) bu Protokolda nəzərdə tutulduğu kimi, Paktda ifadə edilmiş hər hansı hüququn pozulmasının qurbanı olmasını iddia edən ayrı-ayrı şəxslərdən məlumat almaq və onlara baxmaq imkanı verilməli olduğunu nəzərə alaraq, aşağıdakılar barəsində razılığa gəlmişlər:

Maddə 1

Paktın və bu Protokolun iştirakçısı olan dövlət Komitənin öz yurisdiksiyasında olan və bu Paktda ifadə olunmuş hər hansı hüququn həmin iştirakçı dövlət tərəfindən pozulmasının qurbanı olduğunu iddia edən şəxslərdən məlumat almaq və onlara baxmaq səlahiyyətini tanıyır. Komitə Paktın iştirakçısı olan, lakin bu Protokolun iştirakçısı olmayan dövlət barəsində heç bir məlumat qəbul etmir.

Maddə 2

Paktda sadalanan hüquqlarından hansımsa pozulduğunu və daxili hüquqi müdafiə vasitələrinin tükəndiyini iddia edən şəxslər, 1 -ci maddənin müddəalarına riayət etmək şərti ilə, baxılmaq üçün Komitəyə yazılı məlumat təqdim edə bilərlər.

Maddə 3

Komitə bu Protokola müvafiq olaraq təqdim edilən hər hansı məlumatı, anonim olduqda, yaxud onun fikrincə, belə məlumat vermək hüququndan sui-istifadə olunduğu, yaxud Paktın müddəaları ilə bir araya sığmadığı təqdirdə qeyri-məqbul saya bilər.

Maddə 4

1. 3-cü maddənin müddəalarına riayət edilmək şərti ilə Komitə bu Protokola əsasən ona təqdim olunmuş hər hansı məlumatı Paktın müddəalarından hər hansı birini pozduğu iddia edilən iştirakçı dövlətin nəzərinə çatdırır.

2. Bildiriş alan dövlət altı ay ərzində Komitəyə bu məsələni aydınlaşdırmaq və həmin dövlətin gördüyü (əgər görübsə) və görə biləcəyi tədbirlər barəsində yazılı izahat, yaxud bəyanat təqdim edir.

Maddə 5

1. Komitə bu Protokola müvafiq olaraq alınmış məlumatları, ayrıca şəxs və maraqlı iştirakçı dövlət tərəfindən təqdim olunmuş bütün yazılı məlumatlar nəzərə alınmaqla, araşdırır.

2. Komitə aşağıdakıları yəqin etməyincə ayrı-ayrı şəxslərin məlumatına baxmır:

a) bu məsələyə digər müvafiq beynəlxalq təhqiqat, yaxud tənzimləmə prosedurları ilə baxılmadığını;

b) məlum şəxsin bütün mümkün daxili hüquqi müdafiə vasitələrinin tükəndiyini. Bu qayda həmin vasitələrin tətbiqinin əsassız süründürüldüyü hallarda işləmir.

3. Komitə bu Protokolda nəzərdə tutulan məlumatlara baxıldıqda qapalı iclaslar keçirir.

4. Komitə öz mülahizələrini müvafiq iştirakçı dövlətə və şəxsə bildirir.

Maddə 6

Komitə Paktın 45-ci maddəsində nəzərdə tutulan illik məruzəsində özünün bu Protokola müvafiq fəaliyyəti barədə qısa hesabat daxil edir.

Maddə 7

Bu Protokolun müddəaları Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş Məclisinin 14 dekabr 1960-cı il tarixli 1514 (XV) sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş Müstəmləkə ölkələrinə və xalqlarına istiqlalıyyət verilməsi haqqında bəyanatının məqsədlərinə nail olunanadək Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsi, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının və onun ixtisaslaşdırılmış idarələrinin digər beynəlxalq konvensiyaları və sənədləri ilə həmin xalqlara verilmiş pətilisiya hüququnu qətiyyətlə məhdudlaşdırmır.

Maddə 8

1. Bu Protokol Paktı imzalamış hər bir dövlətin imzalaması üçün açıqdır.

2. Bu Protokol Paktı təsdiq etmiş, yaxud ona qoşulmuş hər bir dövlət tərəfindən təsdiq edilməlidir. Təsdiqnamələr saxlanmaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə verilməlidir.

3. Bu Protokol Paktı təsdiq etmiş, yaxud ona qoşulmuş hər bir dövlətin qoşulması üçün açıqdır.

4. Qoşulma bu haqda sənədin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş

katibi yanında depozitə qoyulması ilə həyata keçirilir.

5. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi bu Protokolu imzalamış, yaxud ona qoşulmuş bütün dövlətlərə hər bir təsdiqnamənin, yaxud qoşulma haqqında sənədin depozitə qoyulması barədə məlumat verir.

Maddə 9

1. Pakt qüvvəyə mindiyi təqdirdə bu Protokol onuncu təsdiqnamə, yaxud qoşulma haqqında sənəd Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi yanında depozitə qoyulduğu gündən üç ay sonra qüvvəyə minir.

2. Bu Protokolu onuncu təsdiqnamə, yaxud qoşulma haqqında sənəd depozitə qoyulduqdan sonra təsdiq edən, yaxud ona qoşulan hər bir dövlət üçün bu Protokol həmin dövlətin özünün təsdiqnaməsi, yaxud qoşulma haqqında sənədi depozitə qoyulduğu gündən üç ay sonra qüvvəyə minir.

Maddə 10

Bu Protokolun qərarları heç bir məhdudiyət qoyulmadan, yaxud istisnalar edilmədən, federativ dövlətlərin bütün tərkib hissələrinə şamildir.

Maddə 11

1. Bu Protokolun iştirakçısı olan hər bir dövlət düzəlişlər təklif edə və onları Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə təqdim edə bilər. Sonra Baş katib təklif olunan hər bir düzəlişi bu Protokolun iştirakçı dövlətlərinə göndərərək, onlardan həmin təkliflərə baxmaq və səsə qoymaq məqsədi ilə iştirakçı dövlətlərin konfransının çağırılmasına razı olub-olmadıqlarını bildirməyi xahiş edir. İştirakçı dövlətlərdən azı üçdə biri belə konfransın çağırılmasına razılığını bildirsə, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi həmin konfransı Birləşmiş Millətlər Təşkilatının himayəsində çağırır. Bu konfransda və səsvermədə iştirak edən iştirakçı dövlətlərin əksəriyyəti tərəfindən qəbul edilən hər bir təklif təsdiq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisinə təqdim olunur.

2. Düzelisələr Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisində təsdiq olunduqdan və bu Protokolda iştirak edən dövlətlərin, onların konstitusiyası prosedurlarına müvafiq olaraq, üçdə ikisinin çoxluğu ilə qəbul edildikdən sonra qüvvəyə minir.

3. Düzelisələr qüvvəyə mindikdə onları qəbul edən iştirakçı dövlətlər üçün icbari olur. Digər iştirakçı dövlətlər üçün isə bu Protokolun qərarları və onların qəbul etdikləri bütün əvvəlki düzəlişlər icbari olaraq qalır.

Maddə 12

1. Hər bir iştirakçı dövlət istənilən vaxt Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş katibinin adına yazılı bildirişlə bu Protokolu ləğv edə bilər. Ləğvetmə

Baş katibin bu barədə bildiriş aldığı gündən üç ay sonra qüvvəyə minir.

2. Ləğvetmə bu Protokolu müddəalarının, 2-ci maddəyə müvafiq olaraq, ləğvetmənin qüvvəyə mindiyi tarixə qədər təqdim olunmuş hər hansı məlumata təbiiqini davam etdirməyə mane olmur.

Maddə 13

Bu Protokolun 8-ci maddəsinin 5-ci bəndinə müvafiq surətdə təqdim edilən bildirişlərdən asılı olmayaraq Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi Paktın 48-ci maddəsinin 1-ci bəndində haqqında danışılan bütün dövlətlərə aşağıdakılar barədə məlumat verir:

- 8-ci maddəyə əsasən imzalamalar, təsdiqetmələr və qoşulmalar;
- 9-cu maddəyə əsasən bu Protokolun qüvvəyə minmə tarixi və 11-ci maddəyə əsasən hər hansı düzəlişin qüvvəyə minmə tarixi;
- 12-ci maddəyə əsasən ləğvetmələr.

Maddə 14

1. İngilis, ispan, Çin, rus və fransız dillərindəki mətnləri eyni qüvvəyə malik olan bu Protokol saxlanmaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının arxivinə verilməlidir.

2. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi bu Protokolun təsdiq olunmuş surətlərini Paktın 48-ci maddəsində göstərilən dövlətlərə göndərir.

İştirakçı dövlətlərin siyahısı

Participant	Signature, Succession to signature(d)	Ratification, Accession(a), Succession(d)
Albania		4 Oct 2007 a
Algeria		12 Sep 1989 a
Andorra	5 Aug 2002	22 Sep 2006
Angola		10 Jan 1992 a
Argentina		8 Aug 1986 a
Armenia		23 Jun 1993 a
Australia		25 Sep 1991 a
Austria	10 Dec 1973	10 Dec 1987
Azerbaijan		27 Nov 2001 a
Barbados		5 Jan 1973 a
Belarus		30 Sep 1992 a
Belgium		17 May 1994 a
Benin		12 Mar 1992 a
Bolivia (Plurinational State of)		12 Aug 1982 a
Bosnia and Herzegovina	1 Mar 1995	1 Mar 1995
Brazil		25 Sep 2009 a
Bulgaria		26 Mar 1992 a
Burkina Faso		4 Jan 1999 a
Cabo Verde		19 May 2000 a
Cambodia	27 Sep 2004	
Cameroon		27 Jun 1984 a
Canada		19 May 1976 a
Central African Republic		8 May 1981 a
Chad		9 Jun 1995 a
Chile		27 May 1992 a
Colombia	21 Dec 1966	29 Oct 1969
Congo		5 Oct 1983 a
Costa Rica	19 Dec 1966	29 Nov 1968
Côte d'Ivoire		5 Mar 1997 a
Croatia		12 Oct 1995 a
Cyprus	19 Dec 1966	15 Apr 1992

Czech Republic ¹		22 Feb 1993 d
Democratic Republic of the Congo		1 Nov 1976 a
Denmark	20 Mar 1968	6 Jan 1972
Djibouti		5 Nov 2002 a
Dominican Republic		4 Jan 1978 a
Ecuador	4 Apr 1968	6 Mar 1969
El Salvador	21 Sep 1967	6 Jun 1995
Equatorial Guinea		25 Sep 1987 a
Estonia		21 Oct 1991 a
Finland	11 Dec 1967	19 Aug 1975
France		17 Feb 1984 a
Gambia		9 Jun 1988 a
Georgia		3 May 1994 a
Germany		25 Aug 1993 a
Ghana	7 Sep 2000	7 Sep 2000
Greece		5 May 1997 a
Guatemala		28 Nov 2000 a
Guinea	19 Mar 1975	17 Jun 1993
Guinea-Bissau	12 Sep 2000	24 Sep 2013
Guyana		5 Jan 1999 a
Honduras	19 Dec 1966	7 Jun 2005
Hungary		7 Sep 1988 a
Iceland		22 Aug 1979 a
Ireland		8 Dec 1989 a
Italy	30 Apr 1976	15 Sep 1978
Jamaica ¹	[19 Dec 1966]	[3 Oct 1975]
Kazakhstan	25 Sep 2007	30 Jun 2009
Kyrgyzstan		7 Oct 1994 a
Latvia		22 Jun 1994 a
Lesotho		6 Sep 2000 a
Liberia	22 Sep 2004	
Libya		16 May 1989 a
Liechtenstein		10 Dec 1998 a

<u>Lithuania</u>		20 Nov 1991 a
<u>Luxembourg</u>		18 Aug 1983 a
<u>Madagascar</u>	17 Sep 1969	21 Jun 1971
<u>Malawi</u>		11 Jun 1996 a
<u>Maldives</u>		19 Sep 2006 a
<u>Mali</u>		24 Oct 2001 a
<u>Malta</u>		13 Sep 1990 a
<u>Mauritius</u>		12 Dec 1973 a
<u>Mexico</u>		15 Mar 2002 a
<u>Mongolia</u>		16 Apr 1991 a
<u>Montenegro</u> ¹		23 Oct 2006 d
<u>Namibia</u>		28 Nov 1994 a
<u>Nauru</u>	12 Nov 2001	
<u>Nepal</u>		14 May 1991 a
<u>Netherlands</u> ¹	25 Jun 1969	11 Dec 1978
<u>New Zealand</u> ²		26 May 1989 a
<u>Nicaragua</u>		12 Mar 1980 a
<u>Niger</u>		7 Mar 1986 a
<u>Norway</u>	20 Mar 1968	13 Sep 1972
<u>Panama</u>	27 Jul 1976	8 Mar 1977
<u>Paraguay</u>		10 Jan 1995 a
<u>Peru</u>	11 Aug 1977	3 Oct 1980
<u>Philippines</u>	19 Dec 1966	22 Aug 1989
<u>Poland</u>		7 Nov 1991 a
<u>Portugal</u>	1 Aug 1978	3 May 1983
<u>Republic of Korea</u>		10 Apr 1990 a
<u>Republic of Moldova</u>	16 Sep 2005	23 Jan 2008
<u>Romania</u>		20 Jul 1993 a
<u>Russian Federation</u>		1 Oct 1991 a
<u>San Marino</u>		18 Oct 1985 a
<u>Sao Tome and Principe</u>	6 Sep 2000	23 Mar 2017
<u>Senegal</u>	6 Jul 1970	13 Feb 1978
<u>Serbia</u>	12 Mar 2001 d	6 Sep 2001

<u>Seychelles</u>		5 May 1992 a
<u>Sierra Leone</u>		23 Aug 1996 a
<u>Slovakia</u> ⁴		28 May 1993 d
<u>Slovenia</u>		16 Jul 1993 a
<u>Somalia</u>		24 Jan 1990 a
<u>South Africa</u>		28 Aug 2002 a
<u>Spain</u>		25 Jan 1985 a
<u>Sri Lanka</u>		3 Oct 1997 a
<u>St. Vincent and the Grenadines</u>		9 Nov 1981 a
<u>Suriname</u>		28 Dec 1976 a
<u>Sweden</u>	29 Sep 1967	6 Dec 1971
<u>Tajikistan</u>		4 Jan 1999 a
<u>The former Yugoslav Republic of Macedonia</u>	12 Dec 1994 d	12 Dec 1994
<u>Togo</u>		30 Mar 1988 a
<u>Trinidad and Tobago</u> ¹		[14 Nov 1980 a]
<u>Tunisia</u>		29 Jun 2011 a
<u>Turkey</u>	3 Feb 2004	24 Nov 2006
<u>Turkmenistan</u>		1 May 1997 a
<u>Uganda</u>		14 Nov 1995 a
<u>Ukraine</u>		25 Jul 1991 a
<u>Uruguay</u>	21 Feb 1967	1 Apr 1970
<u>Uzbekistan</u>		28 Sep 1995 a
<u>Venezuela (Bolivarian Republic of)</u>	15 Nov 1976	10 May 1978
<u>Zambia</u>		10 Apr 1984 a

**MÜLKİ VƏ SİYASİ HUQUQLAR HAQQINDA BEYNƏLXALQ
PAKT UZRƏ ÖLÜM HÖKMÜNÜN LƏGVİNƏ YÖNƏLDİLƏN
İKİNCİ KÖNÜLLÜ PROTOKOL**

*Baş Assambleyanın 15 dekabr 1989-cu il tarixli 44/128-ci qətnaməsi ilə
qəbul və bəyan edilib*

Hazırkı Protokolda iştirak edən dövlətlər, ölüm hökmünün ləğv olunmasının insan ləyaqətlərinin möhkəmləndirilməsinə və insan hüquqlarının mütərəqqi inkişafına kömək edəcəyini düşünərək,

10 dekabr 1949-cu ildə qəbul edilən Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 3-cü maddəsinə, 16 dekabr 1966-cı ildə qəbul edilən Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 6-cı maddəsinə istinad edərək,

Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın ölüm hökmünün ləğvi ilə bağlı 6-cı maddəsində ifadə olunanların bu ləğvin arzu edilən olduğuna tutarlı işarə olduğunu qeyd edərək,

ölüm hökmünün ləğvi ilə bağlı bütün tədbirlərə yaşamaq hüququnun təmin edilməsinə tərəqqi kimi baxmaq lazım gəldiyinə əmin olaraq,

bununla ölüm hökmünün ləğvi sahəsində öhdəlik götürməyi arzulayaraq,

aşağıdakılar barədə razılığa gəldilər:

Maddə 1

1. Bu Protokolun iştirakçısı olan dövlətin yurisdiksiyası altında olan heç bir şəxs ölüm hökmünə məruz qalmır.

2. Hər bir iştirakçı dövlət ölüm hökmünü ləğv etmək üçün öz yurisdiksiyası çərçivəsində bütün zəruri tədbirləri görür.

Maddə 2

1. Təsdiq etmə və ya qoşulma anında edilən və ölüm hökmünün müharibə vaxtı törədilən hərbi xarakterli ən ağır cinayətlərdə günahın etiraf edilməsindən sonra müharibə vaxtı tətbiqini nəzərdə tutan qeyd-şərtlər istisna edilməklə, hazırkı Protokola heç bir qeyd-şərt edilməsinə yol vermir.

2. Belə qeyd-şərtlər edən təsdiq etmə və ya qoşulma anında Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə öz milli qanunvericiliyinin müharibə vaxtı tətbiq edilən müvafiq müddəaları barədə məlumat verir.

3. Belə qeyd-şərtlər etmiş olan iştirakçı dövlət Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə öz ərazisində müharibə vəziyyətinin istənilən başlanma yaxud qurtarma halı barədə xəbərdarlıq göndərir.

Maddə 3

Bu Protokolun iştirakçı olan dövlətlər Paktın 40-cı maddəsinə uyğun olaraq, İnsan Hüquqları Komitəsinin təqdim etdikləri məruzəyə, bu Protokolun həyata keçirilməsi məqsədilə gördükləri tədbirlər haqqında məlumat daxil edirlər.

Maddə 4

Paktın iştirakçısı olan və 41-ci maddəyə uyğun olaraq bəyanat verən iştirakçı dövlətlərə gəldikdə isə, İnsan Hüquqları Komitəsinin, iştirakçı dövlətlərdən hər hansı birinin, digər hər hansı bir iştirakçı dövlətin öz öhdəliklərini yerinə yetirmədiyini iddia etməsi haqqında məlumatları almaq və onlara baxmaq səlahiyyəti bu protokolun müddəalarına da şamil edilir, bu şərtlə ki, bunda marağı olan iştirakçı dövlət təsdiq etmə və ya qoşulma anında bunun əksini bəyan etməmiş olsun.

Maddə 5

Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktə əlavə olaraq 16 dekabr 1966-cı ildə qəbul edilən birinci Könüllü Protokolun iştirakçısı olan dövlətlərə gəldikdə isə İnsan Hüquqları Komitəsinin həmin dövlətlərin yurisdiksiyası altında olan ayrıca şəxslərdən məlumatlar almaq və onlara baxmaq səlahiyyəti bu Protokolun müddəalarına da şamil edilir; bu şərtlə ki, bunda marağı olan iştirakçı dövlət təsdiq etmə və ya qoşulma anında bunun əksini bəyan etməmiş olsun.

Maddə 6

1. Bu Protokolun müddəaları Paktə əlavə müddəalar kimi tətbiq edilir.

2. Bu Protokolun 2-ci maddəsinə uyğun olaraq, qeyd-şərtlər etmək imkanına heç bir xələl gətirmədən, bu Protokolun 1-ci maddəsində təminat verilən hüququndan heç bir geri çəkilməyə, Paktın 4-cü maddəsinə uyğun olaraq, yol verilməməlidir.

Maddə 7

1. Hazırkı Protokol, Pakti imzalamış olan istənilən dövlət üçün imzalamaya açıqdır.

2. Hazırkı Protokol, Pakti təsdiq etmiş olan və ona qoşulmuş olan istənilən dövlət tərəfindən təsdiq edilmişdir. Təsdiq fərmanları saxlanılmaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibliyinə verilir.

3. Hazırkı Protokol, Pakti təsdiq etmiş olan və ona qoşulmuş olan istənilən dövlətin ona qoşulması üçün açıqdır.

4. Qoşulma, bu haqda sənədin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş

Katibi yanında depozitə qoyulması ilə həyata keçirilir.

5. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi bu Protokolu imzalayan və ya ona qoşulan bütün dövlətlərə hər bir təsdiq fərmanı və ya qoşulma sənədinin depozitə qoyulması haqqında məlumat verir.

Maddə 8

1. Hazırkı Protokol, onuncu təsdiq fərmanı və ya qoşulma sənədi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi yanında depozitə qoyulduğu gündən 3 ay sonra qüvvəyə minir.

2. Onuncu təsdiq fərmanı və ya qoşulma sənədi depozitə qoyulduqdan sonra hazırkı Protokolu təsdiq edən və ya ona qoşulan hər bir dövlət üçün hazırkı Protokol, onun az təsdiq fərmanı və ya qoşulma sənədi depozitə qoyulduğu gündən 3 ay sonra qüvvəyə minir.

Maddə 9

Bu Protokolun müddəaları, heç bir məhdudiyyətə və ya istisnaya yol verilmədən, federativ dövlətin bütün hissələrinə şamil edilir.

Maddə 10

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi Paktın 48-ci maddəsinin 1-ci bəndində haqqında danışılan bütün dövlətlərə aşağıdakılar barədə məlumat verir:

- bu Protokolun 2-ci maddəsinə uyğun olaraq, qeyd-şərtlər, məlumatlar və xəbərdarlıqlar haqqında;
- bu Protokolun 4-cü və ya 5-ci maddələrinə uyğun olaraq verilən bəyanatlar haqqında;
- bu Protokolun 7-ci maddəsinə uyğun olaraq, imzalamalar, təsdiqetmələr və qoşulmalar haqqında;
- bu Protokolun 8-ci Maddəsinə uyğun olaraq, onun qüvvəyə minmə tarixi haqqında.

Maddə 11

1. İngilis, ərəb, ispan, cin, rus və fransız dillərindəki mətnləri eyni dərəcədə autentik olan hazırkı Protokol saxlanılmaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının arxivinə verilir.

2. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi bu Protokolun təsdiq edilmiş surətlərini Paktın 48-ci maddəsində göstərilən bütün dövlətlərə göndərir.

İştirakçı dövlətlərin siyahısı

Participant	Signature, Succession to signature(d)	Ratification, Accession(a), Succession(d)
Albania		17 Oct 2007 a
Andorra	5 Aug 2002	22 Sep 2006
Angola	24 Sep 2013	
Argentina	20 Dec 2006	2 Sep 2008
Australia		2 Oct 1990 a
Austria	8 Apr 1991	2 Mar 1993
<u>Azerbaijan</u>		22 Jan 1999 a
Belgium	12 Jul 1990	8 Dec 1998
Benin		5 Jul 2012 a
Bolivia (Plurinational State of)		12 Jul 2013 a
Bosnia and Herzegovina	7 Sep 2000	16 Mar 2001
<u>Brazil</u>		25 Sep 2009 a
Bulgaria	11 Mar 1999	10 Aug 1999
Cabo Verde		19 May 2000 a
Canada		25 Nov 2005 a
<u>Chile</u>	15 Nov 2001	26 Sep 2008
Colombia		5 Aug 1997 a
Costa Rica	14 Feb 1990	5 Jun 1998
Croatia		12 Oct 1995 a
<u>Cyprus</u>²		10 Sep 1999 a
Czech Republic		15 Jun 2004 a
Denmark	13 Feb 1990	24 Feb 1994
Djibouti		5 Nov 2002 a
Dominican Republic		21 Sep 2016 a
Ecuador		23 Feb 1993 a
<u>El Salvador</u>		8 Apr 2014 a
Estonia		30 Jan 2004 a
Finland	13 Feb 1990	4 Apr 1991
France		2 Oct 2007 a
Gabon		2 Apr 2014 a
Georgia		22 Mar 1999 a

İnsan hüquqları komitəsi: nəzəri və praktiki problemlər

Germany ¹	13 Feb 1990	18 Aug 1992
Greece		5 May 1997 a
Guinea-Bissau	12 Sep 2000	24 Sep 2013
Honduras	10 May 1990	1 Apr 2008
Hungary		24 Feb 1994 a
Iceland	30 Jan 1991	2 Apr 1991
Ireland		18 Jun 1993 a
Italy	13 Feb 1990	14 Feb 1995
Kyrgyzstan		6 Dec 2010 a
Latvia		19 Apr 2013 a
Liberia		16 Sep 2005 a
Liechtenstein		10 Dec 1998 a
Lithuania	8 Sep 2000	27 Mar 2002
Luxembourg	13 Feb 1990	12 Feb 1992
Madagascar	24 Sep 2012	
Malta ¹		29 Dec 1994 a
Mexico		26 Sep 2007 a
Monaco		28 Mar 2000 a
Mongolia		13 Mar 2012 a
Montenegro ¹		23 Oct 2006 d
Mozambique		21 Jul 1993 a
Namibia		28 Nov 1994 a
Nepal		4 Mar 1998 a
Netherlands ¹	9 Aug 1990	26 Mar 1991
New Zealand ¹	22 Feb 1990	22 Feb 1990
Nicaragua	21 Feb 1990	25 Feb 2009
Norway	13 Feb 1990	5 Sep 1991
Panama		21 Jan 1993 a
Paraguay		18 Aug 2003 a
Philippines	20 Sep 2006	20 Nov 2007
Poland	21 Mar 2000	25 Apr 2014
Portugal	13 Feb 1990	17 Oct 1990
Republic of Moldova		20 Sep 2006 a

Saftər Rahimli

Romania	15 Mar 1990	27 Feb 1991
Rwanda		15 Dec 2008 a
Sao Marino	26 Sep 2003	17 Aug 2004
Sao Tome and Principe	6 Sep 2000	10 Jan 2017
Serbia		6 Sep 2001 a
Seychelles		15 Dec 1994 a
Slovakia	22 Sep 1998	22 Jun 1999
Slovenia	14 Sep 1993	10 Mar 1994
South Africa		28 Aug 2002 a
Spain ¹	23 Feb 1990	11 Apr 1991
Sweden	13 Feb 1990	11 May 1990
Switzerland		16 Jun 1994 a
The former Yugoslav Republic of Macedonia		26 Jan 1995 a
Timor-Leste		18 Sep 2003 a
Togo		14 Sep 2016 a
Turkey	6 Apr 2004	2 Mar 2006
Turkmenistan		11 Jan 2000 a
Ukraine		25 Jul 2007 a
United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland	31 Mar 1999	10 Dec 1999
Uruguay	13 Feb 1990	21 Jan 1993
Uzbekistan		23 Dec 2008 a
Venezuela (Bolivarian Republic of)	7 Jun 1990	22 Feb 1993

İNSAN HÜQUQLARI KOMİTƏSİNİN EKSPERTLƏRİNİN
SİYAHISI

EKSPERTLƏRİN ADI	MİLLİYƏTİ	31 dekabr tarixində başa çatan müddət
<u>Ms. Tania María ABDO ROCHOLL</u>	Paraguay	31/12/2020
<u>Mr. Yadh BEN ACHOUR</u>	Tunisia	31.12.2022
<u>Ms. Ilze BRANDS KEHRIS</u>	Latvia	31.12.2020
<u>Mr. Christopher Arif BULKAN</u>	Guyana	31/12/2022
<u>Mr. Ahmed Amin FATHALLA</u>	Egypt	31.12.2020
<u>Mr. Shuichi FURUYA</u>	Japan	31.12.2022
<u>Mr. Christof HEYNS</u>	South Africa	31.12.2020
<u>Mr. Hernán QUEZADA CABRERA</u>	Chile	31.12.2022
<u>Mr. Bamariam KOITA</u>	Mauritania	31.12.2020
<u>Ms. Marcia. V. J. KRAN</u>	Canada	31.12.2022
<u>Mr. Duncan MUHUMUZA LAKI</u>	Uganda	31/12/2022
<u>Ms Photini PAZARTZIS</u>	Greece	31/12/2022
<u>Ms. Vasilka SANCIN</u>	Slovenia	31/12/2022
<u>Mr. José Manuel SANTOS PAIS</u>	Portugal	31.12.2020
<u>Mr. Yuval SHANY</u>	Israel	31.12.2020
<u>Ms. Hélène TIGROUDJA</u>	France	31.12.2022
<u>Mr. Gentian ZYBERI</u>	Albania	31.12.2022
<u>Mr. Andres ZIMMERMANN</u>	Germany	31.12.2020

İNSAN HÜQUQLARI KOMİTƏSİNDƏ QEYDƏ ALINMIŞ İŞLƏRİN
SİYAHISI

Communication	State party concerned	Articles involved	Subject Matter
2925/2017	Russian Federation	Art. 7; Art. 18(1); Art. 18(3); Art. 22(1); Art. 22(2); Art. 26; Art. 27	Religious organisation declared extremist and closed
2926/2017	Norway	Art. 7; Art. 9; Art. 24; Art. 17(1)	Detention of family with infant prior to deportation
2927/2017	Canada	Art. 6; Art. 7; Art. 9(1); Art. 10; Art. 18; Art. 19; Art. 24	Deportation to Albania
2928/2017	Azerbaijan	Art. 9; Art. 18(1); Art. 18(3); Art. 19(2); Art. 19(3); Art. 21; Art. 22(1); Art. 22(2); Art. 17(1)	Jehova's witnesses arrested and fined for conducting a religious meeting
2929/2017	Belarus	Art. 9; Art. 14; Art. 17	Author detained and searched arbitrarily; request to access personal information held by border police denied
2930/2017	Colombia	Art. 2; Art. 3; Art. 9; Art. 14; Art. 26	Conviction of former minister by the highest court without possibility of review. (Condena de ex ministro por el órgano jurisdiccional más alto sin posibilidad de recurso.)
2932/2017	Russian Federation	Art. 14(3)(d)	Denial of right to be assisted by legal counsel of one's choice during appeal, despite the fact that the participation of counsel is mandatory in cases where the accused risks life imprisonment
2933/2017	Russian Federation	Art. 9; Art. 12; Art. 14; Art. 15; Art. 26	Imposition of administrative measures of control after serving a sentence of imprisonment; retroactive application of the law
2934/2017	New Zealand	Art. 14(1); Art. 14(2); Art. 14(3); Art. 14(5); Art. 17	Alleged disregard by defence counsel with defendant's instructions in criminal proceeding
2936/2017	Sweden	Art. 6; Art. 9; Art. 17; Art. 18; Art. 19	Deportation to Afghanistan
2937/2017	Austria	Art. 7	Deportation to Bulgaria
2938/2017	Russian Federation	Art. 6; Art. 7; Art. 9	Abduction and enforced disappearance by the military
2939/2017	Republic of Korea	Art. 9(1); Art. 9(4)	Alleged arbitrary detention without legal basis and without access to counsel
2940/2017	Austria	Art. 7	Deportation to Bulgaria
2942/2017	Austria	Art. 2(3)(a); Art. 7	Deportation to Bulgaria
2944/2017	France	Art. 17; Art. 23; Art. 24	Mother seeking the return of her child (who has dual nationality and lives with the father) to France, based on the principle of the best interest of the child
2946/2017	Denmark	Art. 7	Deportation to Afghanistan
2948/2017	Canada	Art. 6; Art. 7; Art. 9; Art. 10; Art. 17; Art. 23; Art. 24; Art. 26	Deportation to India
2950/2017	Finland	Art. 1; Art. 26; Art. 27	Right to vote for elections at Saami Parliament
2951/2017	Russian Federation	Art. 2; Art. 7; Art. 9	Beating by the police, lack of effective investigation and use of administrative detention for police questioning in a criminal case.
2952/2017	Azerbaijan	Art. 9; Art. 18; Art. 19; Art. 26; Art. 27	Jehova's witnesses detained and fined for "carrying out a religious activity outside of a registered address" (удержание и штраф свидетелей Иеговы за «ведение религиозной деятельности за пределами зарегистрированного адреса»)
2954/2017	Russian Federation	Art. 21; Art. 26	LGBT activists refused authorisation to hold rallies (Активистам ЛГБТ было отказано в разрешении

2955/2017	Belarus	Art. 2;Art. 19	на проведение митингов) Freelance journalist fined several times for collecting and disseminating information on internet (Независимый журналист неоднократно оштрафован за сбор и распространение информации в Интернете)
2956/2017	Austria	Art. 7	Deportation to Bulgaria
2957/2017	Canada	Art. 7;Art. 23;Art. 24;Art. 27	Deportation to Guinea; fear of persecution based on sexual orientation (bisexuality)
2958/2017	Netherlands	Art. 2(3);Art. 14;Art. 25	Undue delay of criminal investigation; author barred from political office while investigation is pending
2959/2017	Slovakia	Art. 2(3);Ar6	Undue delay of administrative proceedings
2960/2017	Belarus	Art. 14(1);Art. 19;Art. 25;Art. 26	Refusal by State owned TV channel to broadcast the campaign messages of an opposition party candidate to legislative elections
2962/2017	Canada	Art. 6(1);Art. 7;Art. 9;Art. 13;Art. 14;Art. 17;Art. 26	Risk of death and inhuman treatment on grounds of sexual orientation in case of deportation to Senegal
2963/2017	Hungary	Art. 2(3)(a);Art. 7	deportation to Bulgaria
2965/2017	Austria	Art. 2(3)(a);Art. 7	Deportation to Bulgaria
2966/2017	Russian Federation	Art. 7;Art. 18(1);Art. 18(3);Art. 19(2);Art. 19(3);Art. 22(1);Art. 22(2);Art. 26;Art. 27	State persecution in the form of a liquidation order issued by the Prosecutor General to ban local religious organizations and publications by Jehovah's Witnesses.

İNSAN HÜQUQLARI ÜZRƏ BEYNƏLXALQ MÜQAVİLƏLƏRƏ DAİR DÖVLƏTLƏRİ TƏMSİL EDƏN İSTİRAKÇILARIN MƏRUZƏLƏRİNİN FORMA VƏ MƏZMUNU HAQQINDA RƏHBƏR PRINSİPLƏRİN KOMPİLYASIYASI

MƏRUZƏLƏRİN BİRİNCİ HİSSƏSİ: ÜMUMİ BAZA SƏNƏDİ

31. Ümumi baza sənədini bu rəhbər prinsiplərə uyğun olaraq, istifadə rahatlığı üçün I-dən 3-dək ardıcılıqla müvafiq başlıqları olan bölmələrə ayırmaq lazımdır. Ümumi baza sənədinə aşağıdakı məlumatları daxil etmək vacib hesab edilir:

1. Məruzəni təqdim edən dövlət haqqında ümumi məlumat

32. Müvafiq komitələrə imkan yaratmaq məqsədi ilə bu bölməyə ümumi faktiki və statistik məlumatlar ona görə daxil edilməlidir ki, onlar müvafiq dövlətin insan hüquqlarının qorunmasını təmin edə bilən siyasi, hüquqi, sosial, iqtisadi və mədəni kontekstdə maddələrin tərtib edilməsi üçün təsəvvürə malik ola bilsinlər.

A. Dövlətin demoqrafik, iqtisadi, sosial və mədəni xüsusiyyətləri

33. Dövlət ölkənin milli xüsusiyyətləri barədə məlumat verə bilər. Ətraflı tarixi ekskursların təqdim olunmasında dövlətlərin çəkinməsi məsləhətdir; əsas tarixi faktlardan ibarət olan qısa icmalı təqdim etmək kifayətdir, bu ona görə lazımdır ki, dövlət tərəfindən müvafiq müqavilələrin hansı şəraitdə həyata keçirilməsində müqavilə orqanlarının işini yüngülləşdirsin.

34. "Demoqrafik göstəricilər" bölməsinin 3-cü əlavəsində sadalanan göstəricilərin siyahısı nəzərə alınmaqla, dövlətlər ölkənin və onun əhalisinin əsas demoqrafik və etnik xüsusiyyətləri barədə dəqiq məlumat verməlidir.

35. "Sosial, iqtisadi və mədəni göstəricilər" bölməsinin 3-cü əlavəsində sadalanan göstəricilərin siyahısı nəzərə alınmaqla, dövlətlər əhalinin müxtəlif təbəqələrinin HƏYAT səviyyəsi barədə dəqiq məlumat təqdim etməlidir.

B. Dövlətin konstitusiya quruluşu, siyasi və hüquqi strukturu

36. Dövlətlər konstitusiya quruluşu, dövlətin siyasi və hüquqi bazası haqqında təqdim etdikləri informasiyaya - idarəetmənin tipi, seçki sistemi, icra, qanunvericilik və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının quruluşu barədə məlumatlar da əlavə etməlidir. Dövlətlər, həmçinin, müxtəlif sistemlərdə

mövcud ola biləcək adi və ya dini hüquqlar barədə də məlumatı təqdim etməlidir.

37. Dövlətlərin əsas sistem barədə məlumat verməsi vacibdir, çünki bu sistem çərçivəsində qeyri-hökumət təşkilatlarının hansı şəkildə tanınması aydın olur, o cümlədən, qeydiyyat vasitəsi ilə, harada ki, qanun və qeydiyyat prosedurları var; vergi məqsədi ilə qeyri-kommersiya statusunun verilməsi, və ya müqayisə edilə bilən digər vasitələrin istifadəsi göstərilir.

38. Dövlətlər ədalət məhkəməsi və mühakiməsi barədə informasiya təqdim etməlidir. Onlar cinayətkarlığın statistikasına haqqında dəqiq məlumat daxil etməli, cinayətkarların profili və cinayət qurbanları barədə, o cümlədən, qanun pozuntuları, məhkəmələr tərəfindən çıxarılmış və qanuni qüvvəyə minmiş hökmlər barədə məlumatlar da bu siyahıya daxil edilməlidir.

39. 36-38-ci bəndlərə uyğun məlumatların təqdim edilməsində, "**Siyasi sistemə aid göstəricilər**" bölməsinə və "**Cinayətkarlığa və ədalət mühakiməsinə dair göstəricilər**" bölməsinin 3-cü əlavəsində qeyd olunan və sadalanan əlamətləri nəzərə almaq lazımdır.

2. Müdafiənin ümumi çərçivəsi və insan haqlarının təşviqi

C. İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq normaların qəbul edilməsi

40. Dövlətlər insan hüquqları sahəsində beynəlxalq müqavilələrin statusu haqqında bütün əsas məlumatı təqdim etməlidir. Bu informasiya diaqramlar və ya cədvəllər formasında ifadə oluna bilər. O, aşağıdakı aspektləri özündə əks etdirməlidir:

a) İnsan hüquqlarına dair əsas beynəlxalq müqavilələrin ratifikasiyası (təsdiq edilmə).

İnsan hüquqlarına dair əsas beynəlxalq müqavilələrin ratifikasiyasının vəziyyəti barədə məlumatlar və **A bölməsinin 2-ci əlavəsində** sadalanan fakültativ protokolları göstərməklə, dövlət hələ iştirakçısı olmadığı həmin müqavilələrə qoşulmaq niyyətini bildirməli, əgər razıdırsa, nə vaxt qoşulacağını, həmçinin, özü tərəfindən imzalanmış, lakin, hələ ratifikasiya edilməmiş müqavilələri qeyd etməklə, onlar barədə məlumat verməlidir.

i) Müqaviləyə düzəlişlərin qəbul edilməsi haqqında məlumat;
ii) Fakültativ prosedurların qəbul edilməsi haqqında məlumat;

b) Qeydlər və bəyanatlar. Əgər dövlət iştirakçısı olduğu bu və ya digər müqaviləyə düzəlişləri qısaca ifadə edibse, onda ümumi baza sənədində bu məlumatı qeyd etmək lazımdır:

i) bu düzəlişlərin xarakteri və onların tətbiqi sahəsi;

ii) bu düzəlişlər vacib hesab edildiyi üçün onların qorunub saxlanılmasının səbəbi;

iii) daxili hüquq və siyasət baxımından hər bir düzəlişin konkret təsir dairəsi;

iv) insan hüquqlarına dair Ümumdünya konfransı və digər analogi konfransların tövsiyələri də nəzərə alınmaqla, dövlətlərə istənilən düzəlişin çıxarılması və ya onları yenidən nəzərdən keçirmək təklifinin qeyd olunması barədə məlumat. (2)

Düzəlişlərin hərəkət qüvvəsinin məhdudlaşdırılması və sonradan onların konkret müddət ərzində sənəddən çıxarılması istiqamətində istənilən plan barədə məlumat verilməsi

c) Öhdəliklərdən geri çəkilmə, onların ixtisarı və ya məhdudlaşdırılması.

Dövlət qanuna istinad edərək, müddələrin tətbiqi sahəsini məhdudlaşdırır və ya ixtisar edirsə, yaxud, iştirakçısı olduğu bu və ya digər müqavilələrin müddəalarından uzaqlaşdırsa, o halda ümumi baza sənədində müddələrin tətbiqi sahəsində belə kənara çıxmanın, onun azaldılması və ya məhdudlaşdırılmasının izahını verən məlumatı daxil etməli, həmçinin, belə qərarlara bəraət qazandıran halları göstərməklə, onların ləğv edilməsi üçün nəzərdə tutulan müddəti də qeyd etməlidir.

41. Dövlətlər ola bilsin ki, insan hüquqlarına dair digər beynəlxalq normaların onlar tərəfindən qəbul edilməsi ilə bağlı məlumatı daxil etsinlər, bu o halda ola bilər ki, əgər bu informasiyanın dövlət tərəfindən həyata keçirilən insan hüquqlarına aid əsas beynəlxalq müqavilələrin müddəalarına aidıyyəti vardır. Dövlətlərin diqqəti, əsasən, aşağıdakı müvafiq informasiya mənbələrinə yönəldilməlidir:

a) Birləşmiş Millətlər Təşkilatının insan hüquqları ilə bağlı digər müqavilələrin ratifikasiyası.

Dövlətlər Birləşmiş Millətlər Təşkilatının insan hüquqları ilə bağlı **B bölməsinin 2-ci əlavəsində** sadalanan digər müqavilələrin iştirakçısı olub-olmadıqları barədə məlumat verə bilərlər.

b) Digər müvafiq beynəlxalq müqavilələrin ratifikasiyası.

Dövlətlərə təklif olunur ki, onlar **C-F bölmələrinin 2-ci əlavəsində** sadalanan insan hüquqlarının müdafiəsi və humanitar hüquqlarla bağlı beynəlxalq müqavilələrin iştirakçıları olub-olmadıqları barədə bildirsinlər.

c) İnsan hüquqları üzrə regional konvensiyaların ratifikasiyası. Dövlətlər insan hüquqları üzrə hər hansı bir regional konvensiyaların tərəfləri olub-olmaması barədə qeyd edə bilərlər.

D. Milli səviyyədə insan hüquqlarının müdafiəsinin hüquqi çərçivələri

42. Dövlətlər ölkədə insan hüquqlarının qorunması və müdafiəsi ilə bağlı konkret normativ-hüquqi bazanı göstərməlidir. Xüsusilə, aşağıdakı məsələlərə dair məlumatı təqdim etmək lazımdır:

a) "Hüquqlar haqqında Bill" əsas qanunu və ya insan hüquqları barədə müxtəlif müqavilələrdə təsbit edilmiş milli qanunvericiliyin digər hüquqları Konstitusiyanın himayəsi, müdafiəsi və nəzarəti altında olarsa, əgər belədirsə, onda bu hüquqlar hansılardır və hansı vəziyyətdə hüquqların pozulması, onların ixtisarı və ya məhdudlaşdırılması halları, hansı şəraitdə onların həcmi azaldılması və belə geri çəkilmə hallarının hüquq qaydaları tərəfindən necə nizama salınaraq, tənzimlənməsinin qeyd edilməsi.

b) İnsan hüquqları üzrə müqavilələr milli hüquq sisteminin tərkibində qruplaşdırılıbmı?

c) Hansı məhkəmə, inzibati və ya digər səlahiyyətli hakimiyyət orqanları insan hüquqları sahəsində məsələləri həll etmək səlahiyyətinə malikdir və belə səlahiyyətlərin həcmi hansı səviyyədədir?

d) İnsan hüquqları barədə müxtəlif müqavilələrin müddəalarına məhkəmələrdə, digər məhkəmə instansiyalarında və inzibati orqanlarda istinad etmək olarmı və adı çəkilən həmin orqanlar tərəfindən belə istinad halları, yaxud, bu müddəaların birbaşa tətbiqi olubmu?

e) Bu və ya digər şəxs təsdiq edir ki, onun bəzi hüquqları pozulub, o hansı hüquqi müdafiə vasitələrindən istifadə edə bilər, və dəymiş ziyanın ödənilməsi, kompensasiyası və zərərçəkənlərin hüquqlarının bərpası üçün hansı mexanizmlər mövcuddur?

f) İnsan hüquqlarının həyata keçirilməsini müşahidə edən hər hansı bir müəssisə və ya milli mexanizmlər varmı, qadınların vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, yaxud uşaqların, qocaların, əlillərin konkret problemlərinin həlli mexanizmləri də daxil olmaqla, azlıqların və yerli xalqların nümayəndələri, qaçqın və məcburi köçkünlər, əməkçi miqrantlar, müvafiq icazəsi olmayan cənəbilər, vətəndaşlığı olmayanlar və əhalinin digər qrupları - belə müəssisələrin mandatı necədir, onlar hansı insan və maliyyə resurslarının ehti-

yatlarına malikdir, gender-cins problematikasının hansı strateji və uçot mexanizmləri və düzəliş tədbirləri mövcuddur?

g) Dövlət hər hansı bir regional məhkəmənin yurisdiksiyasını və ya insan hüquqlarına dair digər mexanizmləri qəbul edirmi, əgər belədirsə, onda hələ başa çatmayan sonuncu işlərin xarakteri və bu işlərlə bağlı məhkəmə icraatının gedişi necədir?

E. Milli səviyyədə insan hüquqlarının təşviqi çərçivəsi

43. İnsan hüquqlarının bütövlükdə qorunmasının təşviq edilməsi məqsədilə dövlətin bu sahədə göstərdiyi səylər barədə məlumat təqdim edilməlidir. Belə həvəsləndirmə proqramına dövlət vəzifəli şəxslər, parlament, yerli assambleyalar, milli hüquq-müdafiə təşkilatları və s. vətəndaş cəmiyyətinin müvafiq subyektlərinin də fəal iştirakı ilə birgə keçirilən tədbirlər planı daxil edilə bilər. Dövlətlər görülən tədbirlər haqqında - informasiyanın yayılması, təhsil və peşəkar hazırlıq, maarifləndirmə və bu kimi sahələrə büdcə vəsaitinin ayrılması haqqında məlumatları da bildirməlidir. Ümumi baza sənədində belə aspektlər qeyd edilərkən, insan hüquqlarına dair təbliğat materiallarının və müqavilələrinin olması mövcudluğuna diqqət ayırmaq, azlıqların və yerli xalqların dilləri də daxil olmaqla, bütün müvafiq milli və yerli dillərdə belə sənədlərin olması faktı göstərilməlidir. Dövlətlər, xüsusilə, aşağıdakı məsələlərə dair məlumatları təqdim etməlidirlər:

a) Milli və regional parlamentlər və assambleyalar.

Milli parlamentin rolu və fəaliyyəti, habelə insan hüquqlarının təşviqi və müdafiəsi sahəsində subnasional, regional, əyalət və ya bələdiyyə assambleyalarının, yaxud hakimiyyət orqanlarının rolu və fəaliyyəti, insan hüquqlarına dair beynəlxalq müqavilələrin tərkibinə bunları daxil etməklə, qeyd etmək lazımdır.

b) Milli hüquq-müdafiə müəssisələri.

İnsan hüquqlarının milli zəmində müdafiəsi və təşviqi üçün yaradılan istənilən müəssisə, konkret vəzifələri olan müəssisələr də daxil olmaqla, hamı üçün gender-cins bərabərliyinin aidliyi, irqçərərsə münasibətlər və uşaq hüquqları, onların konkret mandatı, tərkibi, maliyyə resursları və fəaliyyət növü; Görəsən, belə müəssisələr müstəqildirlərmi (3);

c) İnsan hüquqları haqqında müqavilələrin yayılması.

İştirakçı dövlətlərin ölkə daxilində insan hüquqlarına dair beynəlxalq müqavilələrin tərcüməsi, nəşri və yayılması söyləri haqqında məlumatı.

d) İnsan hüquqları barədə dövlət vəzifələrində çalışan şəxslərin və digər mütəxəssislərin məlumatlandırılmasının artırılması.

İnsan hüquqları sahəsində lazımı təhsilin təlimi və peşə hazırlığının təminatı üçün qəbul edilmiş lazımı tədbirlər və hüquq funksiyalarını həyata keçirən şəxslər - dövlət vəzifəsində çalışanlar, polislər, miqrasiya xidmətlərinin əməkdaşları, hakimlər, prokurorlar, vəkillər, həbsxana işçiləri, hərbiçilər, sərhədçilər, o cümlədən, müəllimlər, tibb işçiləri, səhiyyə və sosial sahələrdə çalışanlar;

e) Təhsil proqramlarının və hökumət tərəfindən maliyyələşdirilən informasiya-maarifləndirmə fəaliyyətinin köməyi ilə insan hüquqları haqqında məlumatlandırılmanın artırılması.

Hökumət tərəfindən maliyyələşdirilən informasiya kampaniyaları da daxil olmaqla, insan hüquqlarına hörmətlə yanaşmağa köməklik edən təhsil və peşə hazırlığının səyi ilə qəbul edilmiş hər hansı bir tədbirlər planı; İnsan hüquqlarının məktəb proqramları çərçivəsində (dövlət və ya özəl, dünyəvi və ya dini təhsil müəssisələrində) müxtəlif səviyyələrdə öyrənilməsinin miqyası barədə ətraflı məlumat təqdim edilməlidir;

f) Kütləvi informasiya vasitələrinin dəstəyi ilə insan hüquqları haqqında məlumatlandırılmanın artırılması. İnsan hüquqları haqqında beynəlxalq müqavilələr də daxil olmaqla, insan hüquqları haqqında informasiyanın təbliğində və yayılmasında, kütləvi informasiya vasitələrinin - mətbuat, radio, televiziya və internetin rolu və dəstəyi;**g) Vətəndaş cəmiyyətinin, o cümlədən, qeyri-hökumət təşkilatlarının rolu.**

Vətəndaş cəmiyyətinin iştirakının dərəcəsi, xüsusilə, qeyri-hökumət təşkilatlarının ölkədə insan hüquqlarının müdafiəsi və təşviqi sahəsində rolu, habelə, insan hüquqlarının təşviqi və müdafiəsinin təmin edilməsi məqsədi ilə vətəndaş cəmiyyətinin inkişafına yardım etmək üçün hökumətin gördüyü tədbirlər.

h) Bütçə təxsisatı (ayrılmış məbləğ) və tendensiyalar.

Belə informasiya olduğu təqdirdə insan haqları sahəsində dövlət tərəfindən öhdəliklərin bilavasitə yerinə yetirilməsi məqsədi ilə ayrılan bütçə təxsisatlarının ümumi həcmi və tendensiyaları - milli və regional bütçələrin faizləri baxımından və ümumi daxili məhsulun (ÜDM) yaş və cinsə bölünməsi baxımından göstərilməsi vacibdir. Bununla yanaşı, belə təxsisatların bütçəyə təsirinin müxtəlif nəticələri barədə müvafiq rəy və fikirlərin təqdim

edilməsi də lazımdır.

i) İnkişaf məqsədi ilə əməkdaşlıq və yardım.

İnkişaf məqsədi və ya digər yardım vasitəsi ilə insan hüquqlarının təşviqinə imkan yaradan, bütçə məbləği də daxil olmaqla, dövlətin əməkdaşlıqdan əldə etdiyi faydanın dərəcəsi. İnkişaf sahəsində dövlətin hansı miqyasda digər dövlətlərlə əməkdaşlıq etməsi barədə informasiyanın olması, yaxud, bir dövlətin digər dövlətə inkişaf məqsədi ilə etdiyi yardım və bu əməkdaşlığın nəticəsi kimi həmin ölkələrdə insan hüquqlarının təşviqinə imkan yaradılması.

44. Məruzə edən dövlət insan hüquqları sahəsində beynəlxalq öhdəliklərin milli səviyyədə həyata keçirilməsini çətinləşdirən səbəbləri və ya ümumi xarakterli maneələri göstərə bilər.

F. Milli səviyyədə məruzələrin təqdim olunması prosesi

45. Dövlətlər edəcəkləri məruzənin hər iki hissəsinin hazırlanması prosesi haqqında məlumatı (ümumi baza sənədini və konkret müqavilələr üzrə sənədləri) təqdim etməlidir. Bu sənədə:

- a) beynəlxalq müqavilələrə uyğun olaraq, məruzələrin təqdim edilməsi məqsədi ilə milli əlaqələndirici qurumun mövcudluğu;
- b) nazirliklərin, idarələrin və vəzifəli şəxslərin mərkəzi, regional və yerli səviyyələrdə, müvafiq hallarda isə, federal və vilayət səviyyələrdə iştirakı;
- c) məruzələrin təqdimatından öncə onlar - müqavilələrin həyata keçirilməsinə nəzarət üzrə milli qanunvericilik orqana göndərilir və onlar nəzərdən keçirilir;
- d) iştirakının xarakteri, müvafiq müstəqil orqanların müxtəlif mərhələlərdə məruzələrin hazırlanması prosesi və ya sonrakı tədbirlərin qəbul edilməsi, monitorinq, məruzələrin layihələri üzrə ictimai debatlar, tərcüməsi, yayılması, nəşri, yaxud başqa tədbirlər, məruzənin izahı və müqavilə qurumlarının yekun qeydləri. Belə iştirakçıların sırasına hüquq-müdafiə müəssisələri (milli və digər), qeyri-hökumət təşkilatları və ya vətəndaş cəmiyyətinin digər müvafiq subyektləri, o cümlədən, daha çox müqavilələrin müvafiq müddəalarına aid ola bilən şəxslər və qruplar daxil ola bilər;

e) parlament müzakirələri, hökumət konfransları, işçi müşavirələr, seminarlar, radio və televiziya verilişləri, məruzənin məzmunu izah edən yazılar, yaxud, hesabat dövründə keçirilmiş digər analoji tədbirlər.

İnsan hüquqları üzrə müqavilə qurumlarının yekun qeydlərlə ilə bağlı sonrakı fəaliyyəti

46. Dövlətlər ümumi baza sənədində tədbirlər və prosedurlar barədə, (əgər belə tədbirlər varsa), ümumi məlumat təqdim etməli, qəbul edilmiş və ya planlaşdırılmış növbəti tədbirlərin səmərəli həyata keçirilməsi məqsədi ilə, dövlətlərin təqdim etdikləri məruzələrin baxılmasından sonra müqavilə orqanı tərəfindən edilmiş yekun qeydləri, irad və tövsiyələrin geniş yayılmasını, kütləvi informasiya vasitələrində istənilən parlament dinləmələri və materiallarını da daxil etməklə, məlumat verməlidir.

G. İnsan hüquqları ilə bağlı digər məlumatlar

47. Dövlətlərə müvafiq hallarda öz ümumi baza sənədlərinə daxil edilməsi üçün aşağıdakı əlavə məlumat mənbələrini nəzərə almaq təklif olunur.

Beynəlxalq konfransın yekunları üzrə növbəti tədbirlər

48. Dövlətlər ümumdünya konfranslarında qəbul edilmiş bəyannamələr, tövsiyə və öhdəliklərlə bağlı sonrakı tədbirlər planı barədə ümumi məlumat təqdim edə bilər, həmçinin, ölkənin insan hüquqları sahəsinə olan münasibətinin dərəcəsindən asılı olaraq, sonrakı icmallarda ümumi məlumat da ifadə edə bilər.

49. Əgər belə konfranslar məruzələrin təqdim edilməsi prosedurlarını nəzərdə tutursa (məsələn, minilliyin Sammiti), onda dövlətlər bu məruzələrdə olan müvafiq məlumatları ümumi baza sənədinə daxil edə bilər.

3. Ayrı-seçkilinin olmaması, hüquq bərabərliyi və hüquq müdafiəsinin effektiv vasitələri haqqında məlumat

Ayrı-seçkilinin olmaması və hüquq bərabərliyi

50. Dövlətlər özünün ümumi baza sənədində qanun qarşısında bərabərliyin təmin edilməsi üzrə öhdəliklərin həyata keçirilməsi barədə insan hüquqları haqqında müvafiq beynəlxalq müqavilələr əsasında müdafiə qanununun öz yurisdiksiyası çərçivəsində qanunun hər bir insan üçün bərabər qorunması və hamının qanun qarşısında bərabər olmasının təmin edilməsi haqqında ümumi məlumat təqdim etməli, həmçinin, hüquqi və institusional qurumlar haqqında məlumat verməlidir.

51. Ümumi baza sənədinə ayrı-seçkilinin bütün forma və əlamətlərinin ləğv edilməsi istiqamətində dəlillərə əsaslanmış və qəbul edilmiş tədbirlər planı haqqında ümumi informasiya daxil edilməli, o cümlədən, vətəndaş, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarından işdə istifadə sahəsində, bu dövlətin yurisdiksiyası altında olan hər bir şəxs üçün bərabərliyin forma və mahiyyətinin təşviqi ilə bağlı tədbirlər haqqında məlumat verilməlidir.

52. Baza qanunvericiliyi, konstitusiya, Bill hüquqları haqqında əsas qanun, yaxud milli qanunvericiliyin digər sənədlərində hüquqi əsaslarla təyin edilmiş və müəyyənləşdirilmiş ayrı-seçkilik prinsipinin qadağan edilməsi və bərabərlik prinsipinin mütləq prinsip kimi Ümumi baza sənədinə daxil edilməsi barədə məlumatı özündə əks etdirməlidir (əgər bu 42-ci bəlmənin a bəndinə müvafiq olaraq edilməyib)). Həmçinin, insanın bütöv və bərabər şəkildə hüquqlardan istifadəsinin tam təmin edilməsinə dair hüquq sistemi tərəfindən hansı xüsusi tədbirlərin qəbul edilməsi, yaxud sanksiyaların həyata keçirilməsi barədə məlumat təqdim olunmalıdır.

53. Ayrı-seçkilinin bütün forma və əlamətlərinin praktikada qarşısının alınması üçün tədbirlərin görülməsi, belə halların qabaqcadan xəbərdarlıq edilərək, qarşısının alınması və ləğv edilməsi haqqında məlumatlar təqdim edilməlidir. Bu məlumata məhkəmələr tərəfindən tətbiq olunan mövcud cəza qanunvericiliyi tərəfindən insan hüquqlarına dair müqavilələrə əsasən iştirakçı dövlətlərin qəbul etdiyi öhdəliklərin səmərəli yerinə yetirilməsinin təmin edilməsi, necə və nə dərəcədə həyata keçirilməsi barədə informasiya da daxil edilməlidir.

54. Dövlətlər əhalinin zəif qruplarına mənsub olan insanların hüquqlarına dair vəziyyəti ilə bağlı ümumi məlumat təqdim etməlidir.

55. Dövlətlər iqtisadi, sosial və coğrafi bərabərsizliyin təzahürünün miqyasının azaldılması üçün qəbul edilmiş konkret tədbirlər planı haqqında məlumat verməli, o cümlədən, şəhər və kənd rayonları arasında ayrı-seçkilinin qarşısının alınması məqsədi ilə, eləcə də, imkan baxımından əlverişsiz vəziyyətdə olan qruplara mənsub şəxslərə qarşı çoxsayda ayrı-seçkilik hallarının olduğu məlumatı da bura daxil etməlidir.

56. Dövlətlər əhali arasında təhsil və məlumatlı-maarifləndirici kampaniyaların keçirilməsi haqqında ümumi informasiya təqdim etməli, şərtləşdirilmiş ayrı-ayrı şəxslərə və qruplara, mövhumatçılara qarşı mənfi münasibətin aradan qaldırılması, və qarşısının alınması, belə insanların öz hüquqlarından tam həcmdə istifadə edə bilməsi məqsədi ilə görülmüş tədbirlər

barədə ümumi məlumatı təqdim etməlidir.

57. Dövlətlər qanun qarşısında bərabərliyin təmin edilməsi üzrə öz beynəlxalq öhdəliklərinin həyata keçirilməsi və insan hüquqları haqqında beynəlxalq müqavilələrə uyğun olaraq, hər bir insan üçün onların yurisdiksiyası daxilində qanunun bərabər müdafiəsi haqqında ümumi məlumatları təqdim etməlidir.

58. Dövlətlər bərabərlik hüququnun irəliləyişinin sürətləndirilməsinə yardım məqsədilə görülən konkret şəraitdə qəbul edilmiş müvəqqəti xüsusi tədbirlər planı haqqında ümumi məlumat təqdim etməlidir. Belə hallarda, əgər haçansa belə tədbirlər qəbul edilibsə, dövlətlər bərabər imkanlar və bərabər rəftar məqsədinə çatmaq imkanının təxmini müddətini göstərməli və ya belə tədbirlərin ləğv edilməsi müddətini də qeyd etməlidir.

Səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri

59. Dövlətlər insan hüquqlarının pozulmasına dair onların daxili hüququnda nəzərdə tutulmuş hüquq müdafiə vasitələrinin xarakteri və tətbiqi sahəsinə aid olan ümumi məlumatı, habelə, zərərçəkənlərin belə hüquqi müdafiə vasitələrindən səmərəli istifadə etmə imkanının mövcudluğu barədə xəbəri də ümumi baza sənədində daxil etməlidir (əgər bu artıq 42-ci bəndənin e bəndinə uyğun olaraq edilməyib)).

ƏLAVƏ 2

İNSAN HÜQUQLARINA DAİR ƏSAS BEYNƏLXALQ MÜQAVİLƏLƏRİN TAM OLMAYAN SİYAHISI

A. İnsan hüquqları haqqında əsas beynəlxalq müqavilələr və onlara aid protokollar

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında beynəlxalq Pakt (MPESKP), 1966-cı il

Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Pakt (MPQPP), 1966-cı il

İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında beynəlxalq Konvensiya (MKLRD), 1965-ci il

Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında Konvensiya (KLDOJ), 1979-cu il

İşgəncələrə qarşı və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və cəza haqqında Konvensiya (KPP), 1984-cü il

Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya (KPR), 1989-cu il

Bütün əməkçi miqrantların və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsi haqqında Beynəlxalq Konvensiya (MKTM), 1990-cı il

Silahlı münaqişələrdə uşaqların iştirakına dair KPR-ə əlavə fakültativ protokol, 2000-ci il

Uşaq alveri, uşaq fahişəliyi və uşaq pornoqrafiyası ilə bağlı KPR-ə əlavə fakültativ protokol, 2000-ci il

Fərdi məlumatlara dair MPQPP-yə əlavə fakültativ protokol, 1966-cı il

Ölüm hökmünün ləğvi ilə bağlı, MPQPP-yə əlavə ikinci fakültativ protokol, 1989-cu il

Fərdi şikayətlər və onların araşdırılması prosedurları ilə bağlı KLDJ-yə əlavə fakültativ protokol, 1999-cu il

Milli və beynəlxalq qurumların nümayəndələrinin həbsdə saxlanılma yerlərinə müntəzəm başçəkmələri ilə bağlı KPP-yə əlavə fakültativ protokol, 2002-ci il

B. İnsan hüquqları haqqında Birləşmiş Millətlər Təşkilatının digər müqavilələri və onlarla bağlı müqavilələr

Soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiya, 1948-ci il

Əsarət haqqında 1926-cı il Konvensiyası, düzəlişlərlə 1955-ci il Konvensiyası.

İnsan alverinə qarşı mübarizə və üçüncü şəxslər tərəfindən fahişəliyin istismarı haqqında Konvensiya, 1949-cu il

Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyası və ona əlavə protokol, 1967-ci il

Apatridlərin (olduğu ölkədə vətəndaşlıq əldə etməmiş şəxslər) statusu haqqında Konvensiya, 1954-cü il

Vətəndaşlığı olmayan şəxslərin statusunun azaldılması haqqında Konvensiya, 1961-ci il

Beynəlxalq cinayət məhkəməsinin Roma statusu, 1998-ci il

Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 2000-ci il Konvensiyası, miqrantların quru, dəniz və hava ilə qanunsuz gətirilməsi əleyhinə onun Protokolları, insan alveri, xüsusilə, qadın və uşaq alverinin qarşısını almaq, insan alverinə görə cəzanın olması barədə Konvensiya

C. Beynəlxalq əmək təşkilatının Konvensiyaları

Sənayedə həftəlik istirahət haqqında 1921-ci il Konvensiyası (№ 14)

Məcburi əməyə dair 1930-cu il Konvensiyası (№ 29)

Əmək müfəttişliyi haqqında 1947-ci il Konvensiyası (№ 81)

Əməkçi-miqrantlar barədə 1949-cu il Tövsiyəsi (№ 86)

Azadlıq assosiasiyası və hüquq müdafiəsinin təşkili haqqında 1948-ci il Konvensiyası (№ 87)

Əməkçi-miqrantlar haqqında 1949-cu il Konvensiyası (№ 97)

Kollektiv danışıqların aparılması və təşkili hüququ haqqında 1949-cu il Konvensiyası (№ 98)

Bərabər mükafatlandırılma haqqında 1951-ci il Konvensiyası (№ 100)

Sosial təminatın minimum normaları haqqında 1951-ci il Konvensiyası (№ 102)

Məcburi əməyin ləğv edilməsi haqqında 1957-ci il Konvensiyası (№ 105)

Ticarətdə və müəssisələrdə həftəlik istirahət haqqında 1957-ci il Konvensiyası (№ 106)

Əmək və təlim sahəsində ayırı-seçkilik haqqında 1958-ci il Konvensiyası (№ 111)

Sosial təminat sahəsində hüquq bərabərliyi haqqında 1962-ci il Konvensiyası (№ 118)

Məşğulluq sahəsində siyasət haqqında 1964-cü il Konvensiyası (№ 122)

Kənd təsərrüfatında əmək müfəttişliyi haqqında 1969-cu il Konvensiyası (№ 129)

Minimum əmək haqqının müəyyən edilməsi haqqında 1970-ci il Konvensiyası (№ 131)

Ödənişli məzuniyyətlər haqqında 1970-ci il Konvensiyası (yenidən baxılıb) (№ 132)

Minimum yaş həddi haqqında 1973-cü il Konvensiyası (№ 138)

Əməkçi-miqrantlar (əlavə müddəalar) haqqında 1975-ci il Konvensiyası (№ 143)

Əməkçi-miqrantlar haqqında 1975-ci ilin Tövsiyələri (№ 151)

Dövlət qulluğunda əmək münasibətləri haqqında 1978-ci il Konvensiyası (№ 151)

Əmək gigiyenası və təhlükəsizliyi haqqında 1981-ci il Konvensiyası (№ 155)

Qadın və kişi işçilər üçün bərabər rəftar və bərabər imkanlar haqqında 1981-ci il Konvensiyası: ailə vəzifələri olan işçilər (№ 156)

Yerli xalqlar və müstəqil ölkələrdə tayfa həyat tərzini yaşayalar haqqında 1989-cu il Konvensiyası (169)

Uşaq əməyinin ən pis formaları haqqında 1999-cu il Konvensiyası (№ 182)

Anahığın mühafizəsi haqqında 2000-ci il Konvensiyası (№ 183)

D. Təhsil, elmlər və mədəniyyət məsələləri üzrə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Konvensiyası

Təhsil sahəsində ayrı-seçkiliklə mübarizə haqqında Konvensiya, 1960-cı il

E. Beynəlxalq xüsusi hüquq üzrə Haaqa konfransının Konvensiyası

Vətəndaşlıq hüququ ilə yaşayış hüququ arasında toqquşmaların tənzimlənməsi və nizamla salınması haqqında Konvensiya, 1955-ci il

Uşaqlara münasibətdə aliment öhdəliklərinin tətbiq edilməsinin hüquqları haqqında Konvensiya, 1956-cı il

Uşaqlar barəsində aliment öhdəlikləri haqqında qərarların tanınması və icrası işləri üzrə 1958-ci il Konvensiyası

Yetkinlik yaşına çatmayanların müdafiəsi və qorunması barəsində tətbiq edilə bilən hüquq və hakimiyyət səlahiyyətləri haqqında Konvensiya, 1961-ci il

Övladlığa götürmə ilə bağlı hüquqların işləkliyi və aktların tanınması yurisdiksiyası haqqında Konvensiya, 1965-ci il

Uşaqların saxlanması üzrə hüquqi öhdəliklər haqqında Konvensiya, 1973-cü il

Ər-arvadın boşanması və məhkəmə vasitəsi ilə bir-birindən ayrılmasının tanınması haqqında Konvensiya, 1970-ci il

Uşaqların saxlanması üzrə öhdəliklərin tanınması və qərarların icrası haqqında Konvensiya, 1973-cü il

Uşaqların transsərhəd oğurlanmasının mülki aspektləri haqqında Konvensiya, 1973-cü il

Nikahın bağlanması və onun gerçək olduğunun tanınması barədə 1978-ci il Konvensiyası

Ər-arvadın əmlakına dair işlədilər bilən hüquqlar haqqında Konvensiya, 1978-ci il

Xaricdə ədalət mühakiməsinə çıxışın təmin edilməsi haqqında Konvensiya, 1980-cı il

Ölənlərin əmlak varisliyinə dair işlədilər bilən hüquqlar haqqında Konvensiya, 1989-cu il

Uşaqların müdafiəsi və övladlığa götürmə sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq haqqında Konvensiya, 1993-cü il

Validəyn məsuliyyəti və uşaqların müdafiəsi üzrə yurisdiksiya, hüquqların tətbiqi, tanınma və əməkdaşlıq məsələlərinə dair tədbirlər haqqında Konvensiya, 1996-cı il

Yetkinlik yaşına çatmış uşaqların beynəlxalq müdafiəsi haqqında Konvensiya, 2002-ci il

F. Beynəlxalq humanitar hüquqa dair Cenevrə Konvensiyası və digər müqavilələr

Fəaliyyət göstərən ordularda yaralıların aqibəti və xəstələrin vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına dair Cenevrə Konvensiyası (I), 1949-cu il

Dənizdə gəminin batması, silahlı qüvvələr tərkibindən olan şəxslərin, yaralı və xəstələrin, zərərçəkmişlərin vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına dair Cenevrə Konvensiyası (II), 1949-cu il

Hərbi əsirlərlə rəftar barədə Cenevrə Konvensiyası (III), 1949-cu il

Müharibə zamanı mülki əhalinin müdafiəsi haqqında Cenevrə Konvensiyası (IV) 1949-cu il

Beynəlxalq silahlı münaqişə qurbanlarının müdafiəsi ilə bağlı 12 avqust 1949-cu il tarixli Cenevrə Konvensiyasına aid əlavə (Protokol I), 1977-ci il

Beynəlxalq xarakterə malik olmayan silahlı münaqişə qurbanlarının müdafiəsi ilə bağlı 12 avqust 1949-cu il tarixli Cenevrə Konvensiyasına aid əlavə (Protokol II), 1977-ci il

Piyadalar əleyhinə minaların tətbiqi, ehtiyatının toplanması, istehsalı, ötürülməsinin qadağan edilməsi və onların məhv edilməsi barədə Ottava Konvensiyası, 1987-ci il

ƏLAVƏ 3

İNSAN HÜQUQLARININ HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNƏ DAİR GÖSTƏRİCİLƏR

Demoqrafik göstəricilər

Məruzələri təqdim edən dövlətlər öz əhalisinə aid olan əsas demoqrafik xarakteristikalar və amillər barəsində dəqiq məlumat verməli (əgər belə məlumat varsa) və aşağıdakı xüsusiyyətləri məruzəyə daxil etməlidirlər. İnformasiya, ən azı, son beş ili əhatə etməli, bölmələrlə təmsil olunmalı, bölmələr cinsi əlamətlər üzrə, yaş həddi və əsas əhali qrupları barədə məlumat təqdim etməlidir.

Əhalinin sayı

Əhalinin artım göstəricisi

Əhalinin sıxlığı

Əhalinin kənd və şəhər rayonlarında - Ana dili, dini və etnik əlamətlər üzrə bölgüsü

Yaş tərkibi

Ailə üzvlərinin payı (15 yaşadək və 65 yaşdan yuxarı olan əhalinin faiz payı)

Doğum və ölüm haqqında statistika

Gözlənilən ömür uzunluğu

Fertil (dünyaya uşaq gətirə bilən) xüsusiyyətinin əmsalı

Ev təsərrüfatlarının orta ölçüsü

Validəynlərdən biri üçün nəzərdə tutulan ev təsərrüfat işlərinin payı və qadınların rəhbərlik etdiyi ev təsərrüfat işlərinin payı

Kənd və şəhər rayonlarında yaşayan əhalinin payı

Kənd və şəhər rayonlarında yaşayan əhalinin payı

Sosial, iqtisadi və mədəni göstəricilər

Məruzə təqdim edən dövlətlər aşağıdakı aspektlər üzrə məlumat verməli, bu informasiya ən azı əhalinin son beş ildə həyat səviyyəsini əks etdirməli, bölmələrlə təmsil olunmalı, bölmələr cinsi əlamətlər üzrə, yaş həddi və əsas əhali qrupları barədə məlumat təqdim etməlidir.

Ərzaq, yaşayış yeri, təhsil və sağlamlığın qorunması üçün istehlak xərclərinin (ev təsərrüfatı) payı

Milli hədd səviyyəsindən aşağıda yaşayan əhalinin yoxsul təbəqəsinin payı

Yol verilən və minimum səviyyədən aşağı olan əhalinin rasionunun kalori payı

Djini əmsalı (ev təsərrüfatlarının istehlak xərclərinin və gəlirlərinin bölüşdürülməsinə aid)

Beş yaşına qədər uşaqların bədən çəkisinin normadan az olması barədə yaş göstəricisi

Körpə və ana ölümü əmsalı

Cinsiyət yaş həddinə çatmış qadınların *kontraseptik* vasitələrdən istifadə etməsi payı və ya partnyorun hamiləliyin qarşısını alan vasitələrdən istifadə etməsi payı

Canlı doğulan uşaqlarla müqayisədə hamiləliyin dayandırılmasının tibbi göstəricilərə görə faiz həddi

QIÇS /AİDS/ SPİD-in yoluxma göstəriciləri və əsas infeksiya xəstəlikləri

Əsas yoluxucu və qeyri-yoluxucu xəstəliklərin yayılma göstəriciləri

Ölüm hadisəsinin on əsas səbəbi

İbtidai və orta təhsilin xalis əmsalı

İbtidai və orta təhsil ocaqlarında davamiyyətin və uzaqlaşmanın göstəriciləri

Müəllimlərin və dövlət təhsil müəssisələrində çalışan şagirdlərin sayı arasındakı nisbət həddi

Savadlılıq əmsalı

İşsizliyin səviyyəsi

İqtisadi fəallığın əsas sektorları üzrə, o cümlədən, formal və qeyri-formal

sahələrin başlıqlara bölünmüş məşğulluq göstəricisi

Əhalinin iqtisadi fəallığının göstəricisi

Həmkarlar ittifaqlarında qeydə alınmış işçilərin payı

Adambaşına düşən gəlir

Ümumi daxili məhsul (ÜDM)

İllik artım göstəricisi

Ümumi milli gəlir (ÜMG)

İstehlak qiymətlərinin indeksi (İQİ)

Sosial xərclər (məsələn, qidalanma, mənzil, sağlamlığın mühafizəsi, təhsil, sosial müdafiə və s.) dövlət xərclərinin və ÜDM-in ümumi həcmi faizlə

Daxili və xarici dövlət borcları

Dövlət büdcəsində sektorlar üzrə bölünmüş verilən beynəlxalq yardımın payı və VND

Siyasi sistemlə bağlı göstəricilər

Məruzə təqdim edən dövlətlər aşağıdakı aspektlər üzrə məlumat verməli, bu informasiya ən azı son beş ili əhatə etməli, bölmələr cinsi əlamətlər üzrə, yaş həddi və əsas əhali qrupları barədə məlumat təqdim etməlidir:

Milli səviyyədə qəbul edilmiş siyasi partiyaların sayı

Səsvermədə iştirak etmək hüququna malik əhalinin payı

Seçki siyahılarına salınan vətəndaşlığı olmayan böyükklərin payı

Seçkilərin keçirilməsi ilə əlaqədar qanun pozuntusu ehtimal olunan vəziyyətə dair qeydə alınmış şikayətlərin sayı

Əhalinin dairəsi və əsas informasiya vasitələrinə (elektron, çap, audio və başqa) malik olmaq haqqında məlumatların bölmələrlə təqdim edilməsi

Tanınmış qeyri-hökumət təşkilatlarının sayı

Parlamentdə yerlərin partiyalar üzrə bölüşdürülməsi

Parlamentdə qadınların payı

Qanunla müəyyən edilmiş təqvimə uyğun olaraq keçirilən milli və subnasional seçkilərin nisbəti

Milli və subnasional seçkilərin inzibati vahid üzrə keçirilməsində (məsələn, ştatlar və əyalətlər, dairələr, bələdiyyə və kəndlər) seçicilərin iştirakının orta göstəricisi

Cinayətkarlıq və ədalət mühakiməsi ilə bağlı göstəricilər

Məruzə təqdim edən dövlətlər aşağıdakı aspektlər üzrə məlumat verməli, bu informasiya ən azı son beş ili əhatə etməli, bölmələr cinsi əlamətlər üzrə, yaş həddi və əsas əhali qrupları barədə məlumat təqdim etməlidir:

Həyat təhlükəsi ilə bağlı cinayət və qətilərin sayı - 100 000 nəfər hesabı ilə

Məhkəmə orqanlarına həbs/təhvil/təslim edilənlərin sayı və taleyi (100 000 nəfər hesabı ilə), zorlama və digər ağır cinayətlər törətmiş (qətl, soyğunçuluq, hücum, qaçaqmal) məhkumluğa, azadlıqdan məhrum etmə cəzasına və iş kəsilmiş insanların sayı

Qeydə alınmış seksual zorakılıq (zorlama, qadın cinsiyyət orqanlarının korlanması, şərəfin təhqir olunması zəminində edilmiş cinayətlər, hücum edərəkən, kislota turşusundan istifadə etmə) hallarının sayı

İlkin həbs zamanı maksimum və orta müddətin həddi

Qeyri-hökumət təşkilatlarının tanınması sistemində dair məruzə edən dövlət 37-ci bənddə bu barədə məlumat əldə edə bilər

Məbuslar barədə məlumatların bölgü üzrə: qanun pozuntuları, hökmə görə cəza müddətinin təyin edilməsi və s. verilməsi;

Həbsdə saxlanılma dövründə ölüm hallarının sayı

Bir il ərzində ölüm hökmü ilə bağlı edam edilənlərin sayı

Məhkəmə sisteminin müxtəlif səviyyələrdə hakimə ümid etmək baxımından açılmamış işlərin orta sayı

Polis əməkdaşları və təhlükəsizlik xidmətlərinin sayı - 100 000 nəfər hesabı ilə

Hakimlərin və prokurorların sayı - 100 000 nəfər hesabı ilə

Polis, təhlükəsizlik xidməti və məhkəmə orqanlarına dövlət xərclərinin payı
Təqsirləndirilən və həbsdə saxlanılan şəxslərin pulsuz hüquqi yardım üçün müraciət edən və bu yardımı alanların payı

Məhkəmə qərarı çıxarıldıqdan sonra zərərçəkmişlərin kompensasiya alması payı və cinayətlərin kateqoriyalar üzrə bölgüsü

İNSAN HÜQUQLARI KOMİTƏSİ İLƏ ƏLAQƏ

Secretariat contact details

Human Rights Committee (CCPR)

Human Rights Treaties Division (HRTD)

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR)

Palais Wilson - 52, rue des Pâquis
CH-1201 Geneva (Switzerland)

Mailing address

UNOG-OHCHR
CH-1211 Geneva 10 (Switzerland)

Tel.: +41 22 917 90 00

Fax: +41 22 917 90 08

E-mail: ccpr@ohchr.org

For individual complaints

Petitions Team

Office of the High Commissioner for Human Rights

United Nations Office at Geneva

1211 Geneva 10 (Switzerland)

Fax: + 41 22 917 9022 (particularly for urgent matters)

E-mail: petitions@ohchr.org

Səfər Rəhimli

Bakı Dövlət Universiteti "İnsan hüquqları və informasiya hüququ"

UNESKO kafedrasının müəllimi, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru
sefterrehimli@yahoo.com

İnsan hüquqları komitəsi: nəzəri və praktiki problemlər

*Çapa imzalanmışdır 10.04.2019. Kağız formatı 60x84 1/16.
Həcmi 26,5 ç.v. Sayı 250.*

Kitab "Bakı Universiteti nəşriyyat"ında yığılıb səhifələnməmiş,
"Elm və təhsil" nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsində
hazır elektron variantdan çap olunmuşdur.

«Bakı Universiteti Nəşriyyatı», Bakı, AZ 1148, Z.Xəlilov, 23.